

การศึกษาวิเคราะห์จารึกทวปปราสาทในเชิงวรรณคดีศึกษา

โดย

นายณัฐพล จันทร์งาม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2550

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

AN ANALYTICAL STUDY OF TUOL PRASAT INSCRIPTION ON LITERARY ASPECT

By

Nattapon Chan-ngam

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Oriental Languages

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2007

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์
จารึกตวลปราสาทในเชิงวรรณคดีศึกษา” เสนอโดย นายณัฐพล จันทรงาม เป็นส่วนหนึ่งของการ
ศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก

.....

(รองศาสตราจารย์ ดร. ศิริชัย ชินะตั้งกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ เดือน พ.ศ.

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

1. อาจารย์ ดร. กังวล คัชชิมา
2. อาจารย์ ดร. ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

..... ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา)

..... /..... /.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ประยูร ทรงศิลป์)

..... /..... /.....

..... กรรมการ

(อาจารย์ ดร. กังวล คัชชิมา)

..... /..... /.....

..... กรรมการ

(อาจารย์ ดร. ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย)

..... /..... /.....

46104202 : สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก

คำสำคัญ : การศึกษาวิเคราะห์เชิงวรรณคดีศึกษา / ตลปรสาธา / จารึก

ณัฐพล จันทรงาม : การศึกษาวิเคราะห์จารึกตลปรสาธาในเชิงวรรณคดีศึกษา

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : อ. ดร. กังวล คัชชิมา และ อ. ดร. ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย. 215 หน้า.

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อแปลและศึกษาวิเคราะห์ข้อความจากจารึกตลปรสาธา (K.158) ในเชิงวรรณคดีศึกษา ทั้งข้อความส่วนที่เป็นภาษาเขมรโบราณและภาษาสันสกฤต โดยวิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีและคุณค่าในเชิงวรรณศิลป์ของจารึกหลักนี้ด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต รวมทั้งศึกษาภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในจารึก

ผลการศึกษาพบว่า จารึกตลปรสาธาสร้างขึ้นในปีมหาศักราช 925 (พ.ศ. 1546) เนื้อหากล่าวถึงการอ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดินของสหเทวะ หรือ วาบ สะห์ ซึ่งเป็นขุนนางในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมัน (พ.ศ. 1545 – ราว 1553) ผู้แต่งดำเนินเหตุการณ์โดยใช้บทร้อยกรองภาษาสันสกฤตร่วมกับข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณด้วยวิธีการเล่าเรื่องแบบย้อนต้น และดำเนินเหตุการณ์ตามลำดับต่อเนื่องมาจนถึงช่วงเวลาที่ยจารึกหลักนี้ถูกสร้างขึ้น เพื่อแสดงถึงการประกาศสิทธิในการครอบครองที่ดินตามฎีกาคำร้องของสหเทวะ และในตอนท้ายได้กล่าวถึงการกัลปนาอุทิศถวายที่ดินการวิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกตลปรสาธาด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต พบว่า ทฤษฎีรส สามารถใช้จำแนกและวิเคราะห์องค์ประกอบส่วนต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี ซึ่งองค์ประกอบที่สำคัญ ได้แก่ วัสดุ (เนื้อหาของข้อความในจารึก) อลังการ (ความงดงามของการใช้ภาษา) และ รสวรรณคดี (ปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นกับผู้อ่าน) โดยรสที่เด่นที่สุดในจารึกตลปรสาธา คือ วีรส แสดงถึงการชื่นชมต่อความมุ่งมั่นในการอ้างกรรมสิทธิ์ที่ดินของสหเทวะ

การวิเคราะห์คุณค่าของจารึกตลปรสาธาในเชิงวรรณศิลป์ด้วยทฤษฎีอลังการ แสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งแสดงฝีมือในการประพันธ์ด้วยการใช้ศัพท์พาลังการและอรรถาลังการที่หลากหลาย เช่น อนุปราศ ยมก อุปมา รูปกะ อุตเปรกษา ฯลฯ และในการเลือกใช้ฉันทลักษณ์ ผู้แต่งใช้ฉันทต่างชนิดกัน เพื่อดำเนินเรื่องในประเด็นที่ต่างกัน ในลักษณะเดียวกับกวีนิพนธ์สันสกฤตแบบกาวยะ

ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในจารึกตลปรสาธาจำแนกได้ 3 ด้าน ได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์และการเมืองการปกครอง, ด้านศาสนาและปรัชญา และด้านสังคมและเศรษฐกิจ

ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2550

ลายมือชื่อนักศึกษา

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ 1. 2.

46104202 : MAJOR : ORIENTAL EPIGRAPHY

KEYWORD : ANALYTICAL STUDY ON LITERARY ASPECT / TUOL PRASAT /
INSCRIPTION

NATTAPON CHAN-NGAM : AN ANALYTICAL STUDY OF TUOL PRASAT
INSCRIPTION ON LITERARY ASPECT. THESIS ADVISORS : KANGVOL KHATSHIMA,
Ph.D., AND CHAINARONG KLINNOI, Ph.D. 215 pp.

The purpose of this thesis is to make an analytical study of Tuol Prasat Inscription (K.158) on literary aspect. First the inscription which partly Khmer and partly Sanskrit was translated in to Thai then the structure of the works and the literary value were analyzed along with the theories of Sanskrit literary criticism. Thereafter the cultural reflections were studied.

The study reveals that Toul Prasat Inscription was engraved in Śaka year 925 (1003 C.E.). The main content of the inscription centers around the lands belonging to Sahadeva, also known in Khmer as Vāp Sah, a treasurer of King Jayavīravarman (1002 – around 1010 C.E.). The composer narrated the main point through Sanskrit verses along with Khmer prose for recall flash back events in the past. He therefore continued narrating the occurrences until the year when this inscription was engraved in order to proclaim the right on possession of lands by the petition of Sahadeva. The latter then donated the lands to some religious establishment.

As regards the analysis of the inscription according to the theories of Sanskrit criticism, it is found that Rasa Theory, one of the most important aspects of literary criticism, can be used with this inscription effectively. The elements of structure of the literary works are Vastu (contents), Alaṅkāra (rhetorical figures) and Rasa (sentiments). The major Rasa in Toul Prasat Inscription is Vīrarasa (heroic sentiment), as demonstrated by admirable determination of Sahadeva in proclaim the right on lands.

About the study on literary value of this Inscription reveals that the composer has poet's inspiration as he used with the several figures of speech both Śabdālaṅkāra (embellishment by sounds) and Arthālaṅkāra (embellishment by meaning), such as, anuprāsa, yamaka, upamā, rūpaka, utprekṣā etc. In case of Sanskrit prosody, the composer used the variety of metres to describe the different events in line with Kāvya Style of Sanskrit poetics.

The cultural data from Toul Prasat Inscription reflect various aspects, namely, historical and political, religious and philosophical, and socio-economic.

Department of Oriental languages Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2007

Student's signature

Thesis Advisors' signature 1. 2.

กิตติกรรมประกาศ

الحمد لله رب العالمين (Al-Hamdu Lillāhi Rabbil'ālamīn) บรรดาการสรรเสริญทั้งหมดนั้น เป็นสิทธิแห่งพระผู้เป็นเจ้า องค์พระผู้อภิบาลแห่งสากลโลก ผู้ทรงเมตตาประทานกำลังสติปัญญาให้ บ่าวในพระองค์ผู้นี้ประสบความสำเร็จสมตามประมุขานในการนำเสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การ ศึกษาวิเคราะห์จารึกทวลงปราสาทในเชิงวรรณคดีศึกษา” ข้าพระองค์ขอสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ อันหาที่เปรียบมิได้ไว้ ณ ที่นี้ ตราบกระทั่งวาระแห่งการกลับไปสู่ความเมตตาในพระองค์จะมาถึง

ขอขอบพระคุณ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ อาจารย์ ดร. กังวล คัชชิมา ผู้ได้เสนอแนะประเด็นหัวข้อการศึกษาให้กับผู้วิจัยในเบื้องต้น และอาจารย์ ดร. ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย ผู้ให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมในส่วนของการวิเคราะห์ภาษาและวรรณคดีสันสกฤต โดยตลอดระยะเวลาของการ เรียบเรียงวิทยานิพนธ์ ท่านทั้งสองได้กรุณาให้คำปรึกษาอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อผู้วิจัย

ขอขอบพระคุณ คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ อันประกอบด้วย ผู้ช่วย ศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา รองศาสตราจารย์ ประยูร ทรงศิลป์ รวมทั้งอาจารย์ที่ ปรึกษาวิทยานิพนธ์ทั้งสองท่าน ที่ได้กรุณาตรวจและแก้ไขความบกพร่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และให้คำ แนะนำอันเป็นประโยชน์อย่างมากมาย ทำให้วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์

ขอขอบพระคุณ อาจารย์อัญชญา จิตสุทธิญาณ และรองศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส ผู้มีพระคุณและให้ความเมตตากรุณาต่อผู้วิจัยเสมอมา ทั้งยังเป็นผู้จุดประกายความสนใจใน การศึกษาภาษาเขมร ภาษาสันสกฤต และวิชาการอ่านจารึก ยังผลให้ผู้วิจัยได้ใช้วิชาความรู้จาก ศาสตร์ดังกล่าวเรียบเรียงวิทยานิพนธ์นี้อย่างสุดความสามารถของตนเองที่มีอยู่ รวมทั้งขอ ขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร. กุสุมา รักขมณี รองศาสตราจารย์ วรรณิการ์ วิมลเกษม ผู้ช่วย ศาสตราจารย์ ดร. อรวรรณ บุญยฤทธิ์ ตลอดจนคณาจารย์แห่งภาควิชาภาษาตะวันออกทุกท่าน ที่ได้ถ่ายทอดสรรพวิชาความรู้ให้กับผู้วิจัย อันเป็นประโยชน์ยิ่งต่อการเรียบเรียงวิทยานิพนธ์นี้

ขอขอบพระคุณ “แม่” ผู้ให้การอบรมเลี้ยงดูและเป็นกำลังใจที่สำคัญต่อการดำเนินชีวิต มาโดยตลอด ขอขอบคุณ คุณดวงกมล เทียงแจ่ม และคุณวศิณา อัญชลิสังกาศ กัลยาณมิตรทั้งสองผู้ ซึ่งมีส่วนช่วยเหลืออย่างเต็มใจในการอธิบายให้เกิดเข้าใจในแหล่งข้อมูลภาษาฝรั่งเศส รวมทั้งขอขอบคุณบรรดาพี่ – น้อง และผองเพื่อน ผู้ปรารถนาดีและห่วงใยซึ่งกันและกันเสมอมา

หากวิทยานิพนธ์นี้จะยังมีคุณประโยชน์ต่อความก้าวหน้าของวงวิชาการ แม้เพียงส่วน เล็ก ๆ ส่วนหนึ่ง ผู้วิจัยถือว่านั่นคือการได้รับสัมฤทธิ์ผลอันน่าภาคภูมิใจจากการได้ศึกษาในคณะ โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร แห่งนี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
บทที่	
1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	5
ขอบเขตของการศึกษา	5
ข้อตกลงเบื้องต้น	6
ขั้นตอนและวิธีการศึกษา	7
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	7
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	8
2 จารึกตวลปราสาท	13
ข้อมูลเกี่ยวกับจารึกตวลปราสาท	13
สาระสำคัญของจารึกตวลปราสาท	15
การปริวรรตข้อความและคำแปลจารึกตวลปราสาท	18
ข้อความภาษาเขมร โบราณ (ส่วนที่ 1) ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 1 – 6	20
ข้อความภาษาสันสกฤต ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 6 – 33	21
ข้อความภาษาสันสกฤต ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 1 – 13	36
ข้อความภาษาเขมร โบราณ (ส่วนที่ 2) ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 14 – 34	43
ข้อความภาษาเขมร โบราณ (ส่วนที่ 2) ด้านที่ 3 บรรทัดที่ 1 – 32	46
ข้อความภาษาเขมร โบราณ (ส่วนที่ 2) ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 1 – 35	49
3 การศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกตวลปราสาท	54
การวิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกตวลปราสาท	
ด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต	55
ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต	56
ประเภทวรรณคดี “จารึก” ตามการจัดประเภทวรรณคดีสันสกฤต	56

บทที่	หน้า
การประยุกต์ทฤษฎีทางวรรณคดีเพื่อใช้วิเคราะห์จารึกตวลปราสาท	57
การจำแนกองค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกตวลปราสาท	
ด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต	58
การวิเคราะห์เนื้อหาและการดำเนินเรื่องของจารึกตวลปราสาท (วัสดุ)	59
การวิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกตวลปราสาท	
ด้วยทฤษฎีรส	76
การวิเคราะห์ภาวะและรสที่ปรากฏในจารึกตวลปราสาท	81
วัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายในการสร้างจารึกตวลปราสาท	85
4 การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของจารึกตวลปราสาทในเชิงวรรณศิลป์	90
รูปแบบคำประพันธ์	90
อนุชกฤษณ์	91
ตรีชกฤษณ์	93
วสันตดิถกฤษณ์	95
การเปลี่ยนชนิดฉันทเพื่อถ่ายทอดเหตุการณ์ในประเด็นที่ต่างกัน	97
ทฤษฎีอสังการ	99
ศัพท์สังการ (อสังการทางเสียง)	99
อรรถสังการ (อสังการทางความหมาย)	107
ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอื่น ๆ กับการวิเคราะห์คุณค่าของจารึกตวลปราสาท	
ในเชิงวรรณศิลป์	116
5 ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในจารึกตวลปราสาท	118
ภาพสะท้อนด้านประวัติศาสตร์และการเมืองการปกครอง	119
เหตุการณ์การแย่งชิงอำนาจในการปกครองราชอาณาจักร	119
การแย่งชิงกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดิน	122
การพิพากษาคัดสินคดีความ	124
ธรรมเนียมการเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์	126
ภาพสะท้อนด้านศาสนาและปรัชญา	128
หลักปรัชญาเวทानตะในศาสนาพราหมณ์	129
หลักปรัชญาตรีกายในพุทธศาสนาเถรวาท	130
การผสมผสานความเชื่อระหว่างพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์	131

บทที่	หน้า
การทำบุญ (กัลปนา) และการตั้งสัตยาธิษฐาน	133
ภาพสะท้อนด้านสังคมและเศรษฐกิจ	136
บทบาทและหน้าที่ของบุคคลแต่ละชนชั้นในสังคม	137
ระบบเครือญาติที่ถือการสืบเชื้อสายทางฝ่ายสตรี	139
การซื้อขายและการแลกเปลี่ยนสินค้ากับที่ดิน	139
การกำหนดขอบเขตที่ดิน	140
6 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	142
สรุปผลการศึกษา	142
ข้อเสนอแนะ	147
บรรณานุกรม	148
ภาคผนวก	153
ภาคผนวก ก ภาพสำเนาจารึกตวลปราสาท	154
ภาคผนวก ข ระบบการถ่ายถอดอักษร	158
ภาคผนวก ค อภิธานศัพท์ภาษาเขมรโบราณในจารึกตวลปราสาท	163
ภาคผนวก ง ลักษณะทั่วไปเกี่ยวกับจารึกของอาณาจักรกัมพูชา	184
ภาคผนวก จ ประวัติศาสตร์ของอาณาจักรกัมพูชาโบราณ โดยสังเขป	198
ประวัติผู้วิจัย	215

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ศิลาจารึกของอาณาจักรกัมพูชาคือหลักฐานสำคัญซึ่งบันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ ของชนชาติเขมรหรือกัมพูชาในสมัยโบราณ และยังเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรอันแสดงถึงการเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ของกัมพูชา หลังจากที่ได้รับอารยธรรมอินเดีย ซึ่งอิทธิพลในด้านภาษา ศาสนา การปกครอง และขนบธรรมเนียมประเพณีจากอินเดีย ล้วนเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดการสถาปนาอาณาจักรกัมพูชาสมัยก่อนเมืองพระนคร จนพัฒนาต่อเนื่องสู่อาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนครอันเป็นยุคซึ่งเจริญรุ่งเรืองที่สุดของกัมพูชา

ศิลาจารึกของอาณาจักรกัมพูชาอาจเรียกได้ว่าเป็นงานเขียนหรือวรรณกรรมที่เป็นแหล่งข้อมูลสำคัญต่อการสืบค้นทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปะ สถาปัตยกรรม และยังเป็นหลักฐานที่น่าเชื่อถือมากที่สุด ซึ่งประโยชน์ของวรรณกรรมประเภทจารึกมีหลายประการ คือ

1. เป็นเอกสารทางวิชาการที่จัดเป็นข้อมูลปฐมภูมิซึ่งอ้างอิงได้อย่างน่าเชื่อถือ เนื่องจากไม่สามารถลบแก้ไข หรือทำให้ข้อความเปลี่ยนแปลงได้
2. เป็นข้อมูลที่ช่วยให้สามารถกำหนดครุฑสมัยของกษัตริย์และทราบเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้แน่ชัด
3. ทำให้ทราบวิวัฒนาการของตัวอักษรที่ใช้จารึกได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะจารึกของอาณาจักรกัมพูชาซึ่งพบเป็นจำนวนมาก จึงสามารถศึกษาวิวัฒนาการของอักษรเขมรสมัยต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจน
4. ทำให้ทราบถึงความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม การปกครอง สถาปัตยกรรม ศาสนา ภาษา ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ศิลาจารึกของอาณาจักรกัมพูชาสมัยก่อนเมืองพระนครถึงสมัยพระนครซึ่งเป็นหลักฐานที่มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 – 19 นั้น พบเป็นจำนวนมากกระจายอยู่ทั่วไปทั้งในดินแดน

¹สงบ บุญค้อย, ประวัติวรรณกรรมเขมร (บุรีรัมย์ : โปรแกรมวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์, 2542. จัดพิมพ์ในโครงการตำราวิชาการราชภัฏเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษา 6 รอบ), 24.

ประเทศกัมพูชาปัจจุบัน เวียดนามตอนใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออกของประเทศไทย และประเทศลาวตอนใต้² ซึ่งในอดีตบริเวณดังกล่าวเคยอยู่ภายใต้อิทธิพลทางวัฒนธรรมของอาณาจักรกัมพูชาทั้งสมัยก่อนพระนครและสมัยพระนคร

ข้อความบนศิลาจารึกสมัยก่อนเมืองพระนครถึงสมัยพระนครมีการใช้ภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณร่วมกัน ทั้งนี้อาจพบข้อความทั้งสองภาษาในจารึกหลักเดียวกันหรือไม่ก็ได้ ลักษณะการใช้ภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณในวรรณกรรมประเภทจารึกของกัมพูชานั้น โดยทั่วไปมักจะแตกต่างกันทั้งในรูปแบบและเนื้อหา กล่าวคือ ภาษาสันสกฤตจะเป็นบทร้อยกรองประเภทฉันทซึ่งรจนาด้วยถ้อยคำอันไพเราะ มีโวหารซึ่งมีความหมายลึกซึ้ง มีลักษณะเป็นบทกวี (kāvya) ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ามีความงามในการประพันธ์ (alaṃkāra) ไม่น้อยกว่าจารึกที่พบในอินเดีย³ ทั้งยังแฝงไว้ซึ่งแนวคิดทางปรัชญาและศาสนา โดยมีใจความสำคัญคือการสรรเสริญเทพเจ้าและสวดอิติปิโสพระมหากษัตริย์ ขณะที่ภาษาเขมรโบราณซึ่งเป็นภาษาท้องถิ่นจะใช้ในการบันทึกเรื่องราวทั่วไปเพื่อให้ประชาชนทุกระดับเข้าใจ เช่น เรื่องเกี่ยวกับหน้าที่ต่าง ๆ ของข้าทาสในศาสนสถาน และการทำบุญอุทิศส่วนกุศลของขุนนาง⁴ โดยภาษาเขมรโบราณในจารึกของอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนครและก่อนเมืองพระนครนั้น จะจารึกเป็นข้อความร้อยแก้ว

ภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณในศิลาจารึกของอาณาจักรกัมพูชาเปรียบได้กับเส้นแบ่งระหว่าง “ประเพณีหลวง” กับ “ประเพณีราษฎร์” ที่ชัดเจน โดยภาษาสันสกฤตแสดงถึงความมั่งคั่ง กวีนิพนธ์ร้อยกรอง ความวิจิตรบรรจง การเล่นคำ นักบวช และการมุ่งสู่พระผู้เป็นเจ้าโดยตรง อันถือเป็นภาษาของฝ่ายผู้คุ้มครอง ส่วนภาษาเขมรโบราณแสดงถึงความยากจน ข้อความร้อยแก้วซึ่งจารด้วยถ้อยคำที่เรียบง่าย รายการบัญชีที่แสดงอย่างตรงไปตรงมา ข้าทาส และวิถีชีวิตของสามัญชน กล่าวได้ว่าเป็นภาษาของฝ่ายผู้ได้รับการคุ้มครอง⁵

²Long Seam, “หัตถิณีอักษรวิจิตรโบราณเขมร,” in *Dictionnaire du Khmer Ancien : d’après les Inscription du Cambodge du VIe. – VIIe. siècles* (Phnom Penh : Phnom Penh Printing House, 2000), 2A.

³จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “คำบรรยายเรื่อง จารึกสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา,” ใน *ภาษา – จารึก 7* (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544. เนื่องในวาระเกษียณอายุราชการ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา พฤษภาคม 2544), 38.

⁴Judith M. Jacob, “The Structure of Word in Old Khmer,” in *Cambodian Linguistics, Literature and History : Collected Articles of Judith M. Jacob*, ed. David A. Smyth (London : SOAS, 1993), 1.

⁵David Chandler, *A History of Cambodia*, 3rd ed. (Chiang Mai : Silkworm Books, 2003), 21 – 22.

จากลักษณะดังกล่าวมาแล้ว เนื้อหาสาระหรือเรื่องราวที่ปรากฏในข้อความจารึกของอาณาจักรกัมพูชาสมัยก่อนเมืองพระนครและสมัยพระนครมักจะสัมพันธ์กับการใช้ภาษาสันสกฤต และภาษาเขมรโบราณเป็นหลัก แต่มีจารึกสมัยพระนครบางหลัก เช่น จารึกทวลปราสาท (K.158) ซึ่งเป็นจารึกหลักหนึ่งทีจารึกด้วยภาษาเขมรโบราณและภาษาสันสกฤต แต่ปรากฏว่ามีใจความสำคัญบางช่วงกล่าวถึงประเด็นเดียวกัน จึงทำให้น่าพิจารณาถึงเนื้อหา รูปแบบ และการใช้ภาษาซึ่งมีลักษณะต่างจากข้อความในศิลาจารึกของอาณาจักรกัมพูชาหลักอื่น ๆ โดยทั่วไป

ชื่อของศิลาจารึกทวลปราสาทเป็นชื่อที่เรียกตามบริเวณซึ่งค้นพบจารึกหลักนี้ คือที่บริเวณทวลปราสาท (เนินปราสาท) อำเภอคำปวงสวาย ในเขตจังหวัดคำปวงชม ราชอาณาจักรกัมพูชา จารึกหลักนี้ระบุชัดเจนว่าจารึกขึ้นในปีมหาศักราช 925 (พ.ศ. 1546) ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมัน อันเป็นช่วงที่อาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนครเกิดความระส่ำระสายทางการเมืองและเกิดเหตุจลาจลขึ้นหลายครั้ง⁶ เนื่องจากเจ้านายหลายพระองค์แบ่งแยกอาณาจักรออกเป็นหลายส่วนโดยถือเป็นสิทธิอำนาจของแต่ละพระองค์

เนื้อหาสาระและใจความสำคัญของจารึกทวลปราสาทกล่าวถึงการตัดสินใจความการแย่งชิงสิทธิในการถือครองที่ดินของขุนนางผู้หนึ่งซึ่งมีนามว่า สหเทวะ หรือ วาบ สะห์ (*vāp sah*) โดยใช้ภาษาเขมรโบราณร่วมกับภาษาสันสกฤตในการบันทึกเรื่องราวสำคัญบางเหตุการณ์ เช่น การพระราชทานที่ดินให้แก่สหเทวะและเครือญาติ การกำหนดสิทธิเหนือที่ดินบริเวณต่าง ๆ และการแย่งชิงสิทธิในการถือครองที่ดิน เป็นต้น ดังเห็นได้จากตัวอย่างข้อความจากจารึกทวลปราสาทที่เป็นภาษาเขมรโบราณและภาษาสันสกฤตซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์เดียวกัน ดังนี้

mān vraḥ śāsana dhūli vraḥ pāda dhūli jeṅ vraḥ kaṃmraten añ
śrījayavīravarmmadeva pre cār śloka neḥ ta praśasta .oy bhūmi ta
rohḥ neḥ jā vraḥ karuṇāprasāda ta vāp sah rohḥ cāre vraḥ sabhā⁷

คำแปล : มีพระศาสนะ (ราชโองการ) [ใน] ฐิติพระบาท ฐิติเชิง พระกำมรเตงอัญ ศรีชัย
วีรรมเทวะ ไซ้ [ให้] จารโสลก (ฎีกา) นี้ เป็นคำจารึก พระราชทานที่ดินดังกล่าวนี้เป็นพระกรุณา
ปราสาท (สิ่งพระราชทาน) ต่อ วาบ สะห์ ดังการสืบสวน [ของ] พระสภา (คณะตุลาการ)

⁶อุไรศรี วรสระริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน ประมุขอรธบทเขมร รวมบทความวิชาการของ
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรสระริน (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545. พิมพ์เนื่องใน
งานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรสระริน 8 ตุลาคม 2545), 77.

⁷จารึกทวลปราสาท, ด้านที่ 1, บรรทัดที่ 4 – 6.

yāvantyo bhūmayas sarvvā krītā dattās ca rājabhiḥ |
sahadevasya siddhās tā iti tad rājaśāsanam ||⁸

คำแปล : นี่คือนิพนธ์ของราชโองการ [ประกาศ] ว่า “ที่ดินทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่ถูกซื้อและ
ที่ถูกพระราชทาน โดยพระราชทานทั้งหลาย มีจำนวนเท่าใด [ที่ดิน] เหล่านั้น เป็นสิทธิของสหเทวะ”

จารึกทวลปราสาท เริ่มกรีนนำด้วยข้อความภาษาเขมรโบราณ 5 บรรทัดครึ่ง โดยมีกร
ระบุศักราช และกล่าวถึงการที่พระเจ้าชัยวรมันพระราชทานสิทธิในการถือครองที่ดินให้แก่ วา
สะห์ จากนั้นกล่าวถึงกรณีพิพาทเรื่องที่ดิน แล้วจึงดำเนินเรื่องด้วยบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต
จำนวน 41 บท เริ่มต้นด้วยคำสรรเสริญสุคติพระศิวะ พระธรรมกาย และพระเจ้าชัยวรมัน จากนั้น
เล่าย้อนถึงสิทธิในการครอบครองที่ดินบริเวณต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน เพื่อยืนยัน
กรรมสิทธิ์ที่ดินของสหเทวะอันมีสืบเนื่องมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และกล่าวถึงการที่บุคคลอื่นได้เข้ามา
แย่งชิงสิทธิในที่ดินบริเวณดังกล่าว รวมถึงการตัดสินคดีความและการลงโทษทัณฑ์ หลังจากนั้น
เป็นการอุทิศที่ดินถวายแด่เทพเจ้าก่อนจะจบข้อความภาษาสันสกฤตด้วยคำสาปแช่ง ข้อความที่
เหลือต่อจากบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตเป็นภาษาเขมรโบราณ 88 บรรทัด แสดงรายละเอียดของ
เรื่องราวต่าง ๆ เช่น ลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละรัชสมัย ขอบเขตของที่ดินรวมทั้งมูลค่าการซื้อ
ขายที่ดินในบริเวณต่าง ๆ รายพระนามกษัตริย์ในแต่ละสมัย และรายชื่อบุคคลผู้เกี่ยวข้อง เป็นต้น

นอกจากจารึกทวลปราสาทแล้ว จารึกบางหลักอาจพบข้อความภาษาสันสกฤตและภาษา
เขมรโบราณที่บรรยายเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในเรื่องเดียวกันได้อีก เช่น ศิลาจารึกสดก๊กอกกรม
(K.235) ซึ่งสะท้อนเหตุการณ์สำคัญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 โดยกล่าวถึงการก่อตั้งเมือง
พระนครรวมทั้งการสถาปนาลัทธิการบูชาพระเทวาราช และที่สำคัญคือมีลำดับรายพระนามของ
กษัตริย์หลายพระองค์และลำดับตระกูลพราหมณ์ประจำราชวงศ์ ซึ่งข้อความภาษาสันสกฤตและ
ภาษาเขมรโบราณมีเนื้อความหลายตอนเล่าถึงเหตุการณ์เดียวกัน ด้วยความที่จารึกสดก๊กอกกรมเป็น
จารึกสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาศาสตร์ประวัติศาสตร์กัมพูชา และใช้ภาษาสันสกฤตร่วมกับภาษาเขมร
โบราณบันทึกเหตุการณ์ในประเด็นเดียวกัน จึงมีผู้ศึกษาจารึกสดก๊กอกกรมโดยแปลข้อความและ
วิเคราะห์ข้อมูลจากจารึกไว้แล้วเป็นจำนวนมาก ส่วนจารึกทวลปราสาทซึ่งสะท้อนเหตุการณ์สำคัญ
ทางประวัติศาสตร์ในช่วงระยะเวลาที่ใกล้เคียงกัน และแสดงถึงความขัดแย้งที่สำคัญครั้งหนึ่งใน

⁸ เรื่องเดียวกัน, ด้านที่ 2, บรรทัดที่ 5.

ประวัติศาสตร์กัมพูชานั้น ยังไม่มีงานวิจัยที่ศึกษาและตีความข้อความจากจารึกหลักดังกล่าว โดยวิเคราะห์เนื้อหา การดำเนินเรื่องราว และการบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ด้วยการใช้ภาษาเขมรโบราณร่วมกับภาษาสันสกฤตอย่างละเอียด

ในการศึกษาเนื้อหาของวรรณกรรมประเภทจารึกนั้นสามารถวิเคราะห์ได้หลายแนวทาง และจากการที่จารึกทวปปราสาทมีการบันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์ที่น่าสนใจต่อศึกษาและวิเคราะห์ในด้านการดำเนินเรื่องที่มีการใช้ภาษาเขมรโบราณและภาษาสันสกฤตบันทึกเหตุการณ์ซึ่งเป็นใจความสำคัญของจารึก ร่วมกับการใช้ภาษาเขมรโบราณอธิบายรายละเอียดต่าง ๆ และใช้บทร้อยกรองภาษาสันสกฤตเพื่อบรรยายเรื่องราวการชำระคดีความ อันเป็นลักษณะที่พิเศษกว่าจารึกหลักอื่น ๆ ซึ่งมักจะใช้ภาษาสันสกฤตในการสรรเสริญเทพเจ้าและพระมหากษัตริย์ รวมถึงใช้บันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวกับศาสนา ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาวิเคราะห์จารึกทวปปราสาทในเชิงวรรณคดีศึกษาด้วยการวิเคราะห์ข้อความจารึกทวปปราสาทในด้านองค์ประกอบทางวรรณคดีและคุณค่าทางวรรณศิลป์ โดยใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเป็นหลัก ทั้งนี้เพื่อเป็นการศึกษาจารึกของอาณาจักรกัมพูชาในด้านภาษาและวรรณคดี ซึ่งเป็นแง่มุมที่นอกเหนือจากการศึกษาตีความจารึกในฐานะเอกสารหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชั้นปฐมภูมิ

บทนำวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อตรวจสอบคำปริวรรตจากภาพสำเนาจารึกทวปปราสาท และแปลข้อความของจารึกเป็นภาษาไทย สำหรับเป็นข้อมูลในการศึกษาวิเคราะห์
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกทวปปราสาทโดยใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของจารึกทวปปราสาทในเชิงวรรณศิลป์ ตามแนวทางการวิเคราะห์วรรณคดีสันสกฤต โดยใช้ทฤษฎีดังกล่าวเป็นหลัก
4. เพื่อศึกษาภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ที่ปรากฏในจารึกทวปปราสาท

ขอบเขตของการศึกษา

1. ศึกษาวิเคราะห์จารึกทวปปราสาทในเชิงวรรณคดีศึกษา ตามความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเป็นหลักในการวิเคราะห์องค์ประกอบและคุณค่าของจารึกในเชิงวรรณศิลป์

2. ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลจากข้อความซึ่งปริวรรตจากภาพสำเนาจารึกตวลปราสาทที่พิมพ์ในหนังสือ *Ancient Inscriptions of Cambodia vol. IV*⁹ เป็นหลัก ร่วมกับการศึกษาคำปริวรรตและการแปลความหมายจากเอกสารที่ศึกษาและเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับจารึกตวลปราสาท¹⁰

3. นำเสนอภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมของอาณาจักรกัมพูชาโบราณ จากการศึกษาข้อความที่ปรากฏในจารึกตวลปราสาทเท่านั้น

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. คำว่า “จารึกของอาณาจักรกัมพูชา” (*Inscriptions of Cambodia*) ที่ใช้ในวิทยานิพนธ์นี้ มิได้หมายความแต่เฉพาะจารึกที่พบในประเทศกัมพูชาในปัจจุบันเท่านั้น แต่ยังรวมถึงจารึกที่พบในดินแดนโดยรอบซึ่งเคยอยู่ภายใต้อารยธรรมของอาณาจักรกัมพูชาตั้งแต่สมัยก่อนพระนคร สมัยพระนคร จนถึงสมัยหลังพระนครอีกด้วย

2. คำว่า “จารึกตวลปราสาท” (*Tuol Prasat Inscription*) ในวิทยานิพนธ์นี้ หมายความว่าข้อความภาษาเขมรโบราณและภาษาสันสกฤตที่ปรากฏบน “ศิลาจารึกตวลปราสาท K.158” (*The Stele of Tuol Prasat K.158*) ซึ่งพบที่ อำเภอกำปงสวาย จังหวัดกำปงธม ประเทศกัมพูชา ซึ่งคำว่า “จารึก” ที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์นี้โดยทั่วไปจะใช้ในความหมายของ *Inscription* (ข้อความที่จารลงบนแผ่นจารึก) และใช้คำว่า “ศิลาจารึก” ในความหมายของคำว่า *Stele* (หินที่มีการจารึกสลักข้อความ) แต่อย่างไรก็ตาม ในบางครั้งอาจใช้เพียงคำว่า “จารึก” ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการสื่อความหมายและความเหมาะสมในบริบทแวดล้อม ซึ่งหากปรากฏอยู่ในบริบทที่อาจเกิดความสับสนก็จะใส่คำศัพท์ภาษาอังกฤษกำกับไว้ในวงเล็บ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับการนิยามความหมายของคำว่า “จารึก” ในภาคผนวก ง หน้า 185 – 186)

3. การศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลในวิทยานิพนธ์นี้ จะใช้ข้อมูลจากการแปลความหมายและการตีความข้อความที่ปรากฏในจารึกตวลปราสาทเพื่อศึกษาวิเคราะห์เฉพาะด้านภาษาและวรรณคดีเท่านั้น มิได้ศึกษาพัฒนาการรูปแบบตัวอักษรในแง่อักษรวิทยา

4. การปริวรรตข้อความจากจารึกที่ใช้ในวิทยานิพนธ์นี้ จะใช้วิธีการถ่ายถอดรูปอักษรเขมรโบราณเป็นอักษรโรมัน (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ข หน้า 159 – 162)

⁹Vong Sotheara, Chuon Sokunthy and others, **Ancient Inscriptions of Cambodia**, vol. IV (Phnom Penh : UNESCO, 2002), 160 – 162.

¹⁰ดูภาพสำเนาจารึกตวลปราสาทในภาคผนวก ก หน้า 155 – 157 และดูรายละเอียดของเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการพิมพ์เผยแพร่จารึกตวลปราสาท จาก “เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง” หัวข้อที่ 1 หน้า 8 – 9

ขั้นตอนและวิธีการศึกษา

1. สํารวจเอกสารและวรรณกรรมที่เป็นแหล่งข้อมูลซึ่งเกี่ยวข้องกับการศึกษาจารึกของกัมพูชา
2. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับจารึกตวลปราสาทจากแหล่งข้อมูลที่เกี่ยวข้อง
3. ถ่ายถอดข้อความจากภาพสำเนาจารึกตวลปราสาทเป็นอักษรโรมัน โดยตรวจสอบเทียบกับคำปริวรรตจารึกที่พิมพ์เผยแพร่ในหนังสือ *Inscriptions du Cambodge vol. II*¹¹ และ *Ancient Inscriptions of Cambodia vol. II*¹²
4. แปลข้อความภาษาเขมร โบราณและภาษาสันสกฤตในจารึกตวลปราสาทเป็นภาษาไทยแบบคำต่อคำ โดยเทียบกับคำแปลจารึกตวลปราสาทที่พิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาฝรั่งเศสในหนังสือ *Inscriptions du Cambodge vol. II*¹³
5. ศึกษาวิเคราะห์จารึกตวลปราสาทในเชิงวรรณคดีศึกษาตามแนวทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต โดยวิเคราะห์องค์ประกอบในส่วนต่าง ๆ รวมทั้งคุณค่าทางวรรณศิลป์ที่ปรากฏ
6. ศึกษาภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมของอาณาจักรกัมพูชาโบราณ จากข้อความที่ปรากฏในจารึกตวลปราสาท
7. เรียบเรียงผลการวิเคราะห์และนำเสนอผลการศึกษา
8. สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบความหมายและเนื้อหาสาระของข้อความที่สลักลงในจารึกตวลปราสาท จากข้อความปริวรรตและคำแปล
2. ทราบถึงองค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกตวลปราสาทตามทฤษฎีการวิเคราะห์วรรณคดีสันสกฤต
3. ทราบถึงคุณค่าของจารึกตวลปราสาทในเชิงวรรณศิลป์ จากการวิเคราะห์โดยใช้ทฤษฎีอรรถศาสตร์

¹¹George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge*, vol. II (Hanoi : Imprimerie d'Extrême-Orient, 1942), 99 – 104.

¹²Vong Sotheara, Choun Sokunthy and others, *Ancient Inscriptions of Cambodia*, vol. II (Phnom Penh : UNESCO, 2002), 656 – 682.

¹³Cœdès, *Inscriptions du Cambodge*, vol. II, 104 – 114.

4. ทราบถึงภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมของอาณาจักรกัมพูชาโบราณ จากข้อความที่ปรากฏในจารึกตวลปราสาท

5. เป็นแนวทางสำหรับการศึกษาวิเคราะห์ข้อความในศิลาจารึกหลักอื่น ๆ ด้วยทฤษฎีวรรณคดีศึกษา โดยเฉพาะจารึกที่ใช้ภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณในหลักเดียวกัน

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์จารึกตวลปราสาทซึ่งเป็นจารึกของอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนคร ด้วยวิธีการปริวรรตข้อความ แปลความหมาย และวิเคราะห์เนื้อหาข้อความภาษาเขมรโบราณและภาษาสันสกฤตจากจารึกในเชิงวรรณคดีศึกษา ซึ่งสามารถจำแนกเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องได้ ดังนี้

1. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการพิมพ์เผยแพร่จารึกตวลปราสาท

George Coedès ได้เผยแพร่ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับจารึกตวลปราสาท รวมทั้งนำเสนอคำปริวรรตพร้อมคำแปลเป็นภาษาฝรั่งเศสไว้ในหนังสือ *Inscriptions du Cambodge vol. II*¹⁴ พร้อมทั้งทำเชิงอรรถอธิบายและวิเคราะห์คำศัพท์บางคำ เช่น ชื่อเฉพาะของสถานที่ซึ่งปรากฏในจารึก

ต่อมา R.C. Majumdar ได้เผยแพร่ข้อมูลและสาระสำคัญของจารึกของอาณาจักรกัมพูชาในสมัยก่อนพระนครและสมัยพระนคร กว่า 200 หลัก เป็นภาษาอังกฤษ ในหนังสือ *Inscriptions of Kambuja*¹⁵ โดยเป็นการนำเสนอข้อมูลของจารึกแต่ละหลัก มีการสรุปเนื้อหาของจารึกโดยเฉพาะส่วนของบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต และสรุปประเด็นสำคัญสำหรับส่วนที่เป็นภาษาเขมรโบราณ พร้อมทั้งนำเสนอคำปริวรรตจารึกส่วนที่เป็นภาษาสันสกฤตด้วยอักษรเทวนาครี โดยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับจารึกตวลปราสาท R.C. Majumdar ได้นำเสนอข้อมูลสังเขปของจารึกหลักนี้ไว้ในหน้า 311 และนำเสนอรายละเอียด สรุปสาระสำคัญ และคำปริวรรตจารึกตวลปราสาทด้วยอักษรเทวนาครีในหน้า 598 – 604 โดยได้จัดจารึกหลักนี้ไว้ในลำดับหมายเลข 122

หลังจากการเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับจารึกตวลปราสาทของ George Coedès และ R.C. Majumdar องค์กรศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ได้พิมพ์เผยแพร่จารึกตวลปราสาทอีกครั้งในหนังสือชุด *Ancient Inscriptions of Cambodia* โดยนำเสนอข้อมูลทั่ว

¹⁴Coedès, *Inscriptions du Cambodge*, vol. II , 97 – 114.

¹⁵R.C. Majumdar, *Inscriptions of Kambuja*, (Calcutta : The Asiatic Society, 1953).

ไปของจารึกโดยสังเขปพร้อมคำปริวรรตข้อความจากจารึกใน vol. II¹⁶ และพิมพ์รูปภาพสำเนาจารึกตลปราคาใน vol. IV¹⁷

หนังสือชุด Ancient Inscriptions of Cambodia นี้ เป็นการรวบรวมและพิมพ์ข้อความจากจารึกของกัมพูชาแต่ละหลักด้วยอักษรเขมร โบราณ และปริวรรตเป็นอักษรเขมรปัจจุบันและอักษรโรมัน พร้อมทั้งให้ข้อมูลโดยสังเขปของจารึกแต่ละหลัก แต่มิได้นำเสนอคำแปลและการอธิบายความหมาย

การศึกษาครั้งนี้ นอกจากจะถ่ายถอดข้อความจากจารึกตลปราคาโดยอ่านจากภาพสำเนาจารึกและตรวจสอบกับคำอ่านจารึกที่ได้พิมพ์เผยแพร่ในเอกสารดังกล่าวแล้ว ยังอาศัยการนำเสนอข้อมูลทั่วไปของจารึก การตีความ การอธิบายคำศัพท์และความหมาย ในหนังสือ Inscriptions du Cambodge vol. II ของ George Cœdès เพื่อเป็นแนวทางประกอบการแปลและศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้อีกด้วย

2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาจารึกของกัมพูชา

นอกจากหนังสือชุด Inscriptions du Cambodge ทั้ง 8 เล่มของ George Cœdès ซึ่งเป็นการศึกษาจารึกของอาณาจักรกัมพูชาในระยะแรกเริ่ม ด้วยการนำเสนอคำปริวรรตข้อความภาษาเขมร โบราณและภาษาสันสกฤต คำแปลจารึกแต่ละหลัก และการอธิบายคำศัพท์แล้ว ยังมีการศึกษาวิเคราะห์จารึกของอาณาจักรกัมพูชาในระยะต่อมาอีก ได้แก่

- Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia¹⁸ ของ Mahesh Kumar Sharan เป็นการศึกษาจารึกของอาณาจักรกัมพูชาเฉพาะส่วนที่เป็นภาษาสันสกฤต โดยสรุปสาระสำคัญของจารึกแต่ละหลัก (รวมทั้งจารึกตลปราคาส่วนที่เป็นภาษาสันสกฤต) และวิเคราะห์ภาพรวมของเนื้อหาที่ได้ข้อมูลจากจารึกส่วนที่เป็นภาษาสันสกฤต ในด้านการปกครอง ศาสนา สังคม เศรษฐกิจ ศิลปะ และสถาปัตยกรรม

- จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง¹⁹ วิทยานิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มีจุดมุ่งหมายคือการอ่านและแปลจารึกภาษาสันสกฤตและเขมร โบราณซึ่งพบที่

¹⁶Sotheara, Sokunthy and others, **Ancient Inscriptions of Cambodia**, vol. II.

¹⁷Ibid., vol. IV.

¹⁸Mahesh Kumar Sharan, **Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia**, (New Delhi : Abhinav Publications, 1974).

¹⁹สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521).

ปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ เพื่อเสนอข้อมูลทางภาษาศาสตร์ สังคมวิทยา ประวัติศาสตร์ และ ศาสนา รวมทั้งมีการประมวลคำศัพท์ภาษาสันสกฤตและเขมรโบราณในรูปศัพท์พจนานุกรมท้ายเล่ม

- The Sdok Kak Thom Inscription (K.235) with a Grammatical Analysis of Old Khmer Text²⁰ ของ Chhany Sak-Humphry เป็นการอ่านและแปลจารึกสดกก็อกรม ทั้งในส่วนที่เป็น ภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณพร้อมทั้งวิเคราะห์ลักษณะทางไวยากรณ์ภาษาเขมรโบราณ และในตอนท้ายได้รวบรวมคำศัพท์ภาษาเขมรโบราณในจารึกโดยนำเสนอในรูปอภิธานศัพท์

การศึกษาวิเคราะห์จารึกถวลาปราสาทในวิทยานิพนธ์นี้ จะยึดตามรูปแบบการนำเสนอ และแนวทางการศึกษาวิเคราะห์จากงานวิจัยและเอกสารดังกล่าว ในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

- การปริวรรตข้อความจากจารึกด้วยอักษรโรมัน
- การแปลความหมายแบบคำต่อคำโดยคงลักษณะสำนวนภาษาที่ใกล้เคียงกับภาษาเดิมมากที่สุด
- การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากศึกษาเนื้อหาสาระของจารึกในเชิงวรรณคดีศึกษา เช่น การใช้ถ้อยคำ สำนวนภาษา องค์ประกอบทางวรรณคดี การดำเนินเรื่อง และคุณค่าทางวรรณศิลป์ที่ปรากฏในจารึก
- การประมวลคำศัพท์ในอภิธานศัพท์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงวนลิขสิทธิ์

3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์จารึกของอาณาจักรกัมพูชาในเชิงวรรณคดี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมประเภทจารึก โดยเฉพาะจารึกที่แต่งเป็นบทร้อยกรอง ภาษาสันสกฤตนับได้ว่าเป็นวรรณกรรมสันสกฤตประเภทกวีนิพนธ์ จึงควรยึดแนวการวิเคราะห์ วิจัยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเป็นสำคัญ เพื่อให้เกิดภาพพจน์และการสะท้อนแง่มุมต่าง ๆ ที่เหมาะสมและมีประสิทธิผล การศึกษานี้จึงได้ใช้แนวทางการวิเคราะห์จารึกตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตจากเอกสารและงานวิจัย ดังนี้

- บทความเรื่อง Inscriptions : Their Literary Value²¹ ของ Radhagovinda Basak และ Kamaleswar Bhattacharya นำเสนอการวิเคราะห์คุณค่าทางวรรณคดีของจารึกในประเทศ

²⁰Chhany Sak-Humphry, **The Sdok Kak Thom Inscription (K.235) with a Grammatical Analysis of Old Khmer Text** (Phnom Penh : The Buddhist Institute, 2005).

²¹Radhagovinda Basak and Kamaleswar Bhattacharya, "Inscriptions : Their Literary Value," in **The Cultural Heritage of India**, vol. V, 2nd ed., enl., ed. Suniti Kumar Chatterji (Calcutta : The Ramakrishna Mission Institute of Culture, 1978), 390 – 416.

อินเดีย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเอเชียกลาง โดยใช้ทฤษฎีอสังการศาสตร์ของวรรณคดีอินเดียในการวิเคราะห์เปรียบเทียบจารึกกับวรรณคดีสันสกฤตประเภทกวีนิพนธ์ ซึ่งในบทความส่วนที่สอง Kamaleswar Bhattacharya ได้วิเคราะห์จารึกที่พบในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเน้นที่คาบสมุทรมอญอินโดจีน คือ จารึกของอาณาจักรกัมพูชา โดยวิเคราะห์ว่าจารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชาส่วนใหญ่เป็นการสรรเสริญบุคคลสำคัญ ซึ่งเรียกว่า *praśasti* และมีบางส่วนที่เป็นคำวิงวอนต่อเทพเจ้า และยังได้เปรียบเทียบข้อความพรรณนาในจารึกของกัมพูชาหลายบทหลายตอนว่ามีเนื้อหาและลีลาคล้ายกับกวีนิพนธ์เรื่องรฆุวงศ์และกุมารสัมภวะของกาลิทาส นอกจากนี้ด้านเนื้อหา บทความนี้ยังได้แสดงให้เห็นว่าจารึกของอาณาจักรกัมพูชายังแฝงไปด้วยแนวคิดทางปรัชญาในศาสนาพราหมณ์ เช่น แนวคิดเรื่องอาตมัน และปรัชญาเวทานตะ เป็นต้น

- บทความเรื่อง ลักษณะกาวยะในจารึกสันสกฤตที่พบในประเทศไทย²² ของ สยาม ภัทรานูประวัติ เป็นการวิเคราะห์กลวิธีในการประพันธ์หรือกรองที่มีลักษณะของกวีนิพนธ์ (*kāvya style*) ในจารึกสันสกฤตที่พบในประเทศไทยซึ่งล้วนเป็นหลักฐานทางอารยธรรมและประวัติศาสตร์ของอาณาจักรกัมพูชามาก่อนเมืองพระนครและสมัยพระนคร โดยได้นำเสนอ ลักษณะ 4 ประการของขนบและกลวิธีที่ผู้แต่งจารึกได้สร้างสรรค์ขึ้น ได้แก่ การเปิดเรื่องด้วยบทสดุดีพระเป็นเจ้า การเลือกใช้ฉันทลักษณ์แบบกวีนิพนธ์, การใช้ทพรรณนาแบบกวีนิพนธ์ และการใช้อสังการ (ความงามในการประพันธ์) แบบกวีนิพนธ์ ทั้งนี้เพื่อให้เนื้อหาของจารึกมีความไพเราะ และมีคุณค่าเช่นเดียวกับกวีนิพนธ์สันสกฤต

- A Critical Study of Kāvya in Sanskrit Inscriptions in India and Cambodia²³
วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิตสาขาภาษาสันสกฤตของ Supatra Indana (Julapan) เป็นการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะกวีนิพนธ์ (*kāvya*) ที่ปรากฏในจารึกสันสกฤตที่พบในอินเดียสมัยหลังราชวงศ์เมารยะและสมัยราชวงศ์คุปตะจำนวน 21 หลัก และจารึกที่พบในกัมพูชามาก่อนพระนครถึงสมัยพระนคร 48 หลัก โดยได้มุ่งวิเคราะห์จารึกตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต เช่น ทฤษฎีอสังการ รศคุณ และ รัตติ ซึ่งผลการวิเคราะห์พบว่า บทประพันธ์ในจารึกสันสกฤตทั้งในอินเดียและกัมพูชา มีลีลาการแต่งและการพรรณนาอันแสดงถึงความงามด้านวรรณศิลป์และด้านฉันทลักษณ์ โดยมีทั้งการใช้โวหารเปรียบเทียบ การใช้ถ้อยคำที่สละสลวย และการสื่อถึงอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ออกมา

²²สยาม ภัทรานูประวัติ, “ลักษณะกาวยะในจารึกสันสกฤตที่พบในประเทศไทย,” ใน ภาษา – จารึก 9 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546. เนื่องในวาระฉลองอายุครบ 7 รอบของศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร 21 มีนาคม 2546), 277 – 291.

²³Supatra Indana (Julapan), “A Critical Study of Kāvya in Sanskrit Inscriptions in India and Cambodia” (Ph.D. Thesis, University of Pune, 2003).

ได้อย่างเหมาะสมตามรูปแบบกวีนิพนธ์ (kāvya style) ของวรรณคดีสันสกฤต เป็นการสะท้อนถึงความสามารถ องค์ความรู้ และอัจฉริยภาพของกวี

- การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต²⁴ ของ กุสุมา รัชมณี เป็นงานวิจัยที่ว่าด้วยแนวการศึกษาวรรณคดีสันสกฤต ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต และการวิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยใช้ทฤษฎีที่นักวรรณคดีสันสกฤตกำหนดไว้ ซึ่งได้ข้อสรุปว่า กวีไทยมิได้รับอิทธิพลโดยตรงในเรื่องทฤษฎีการประพันธ์จากทฤษฎีวรรณคดีศึกษาของสันสกฤต และทฤษฎีที่เหมาะสมกับการวิเคราะห์วรรณคดีไทยมากที่สุดได้แก่ทฤษฎีส เพราะสามารถสะท้อนความหมายในแง่ต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจนทั้งระดับที่เป็นเนื้อหาสาระและความหมายแฝงซึ่งกวีต้องการสื่อถึงผู้อ่าน เนื่องจากการแสดงออกทางความรู้สึกและอารมณ์อันมีลักษณะเป็นสากล ไม่ผูกติดกับกลวิธีการประพันธ์ และไม่มีข้อจำกัดทางความแตกต่างระหว่างภาษาไทยและภาษาสันสกฤตเป็นอุปสรรค

วิทยานิพนธ์นี้จะศึกษาวิเคราะห์จารึกตวลปราสาทในเชิงวรรณคดีศึกษาโดยใช้แนวทางการวิเคราะห์และวิจารณ์วรรณคดีจากเอกสารและงานวิจัยดังกล่าว โดยเฉพาะในส่วนของบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต แต่สำหรับข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณจะเน้นการแปลความหมายและศึกษาคำศัพท์เป็นหลัก เนื่องจากมีเนื้อหา สำนวนภาษา และรูปแบบการนำเสนอ ที่มีได้มุ่งแสดงถึงสุนทรียภาพในลักษณะของวรรณคดีประเภทกวีนิพนธ์

²⁴กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขและเพิ่มเติม (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549).

บทที่ 2

จารึกตวลปราสาท

จารึกตวลปราสาทเป็นจารึกของอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนคร จารึกขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 อันตรงกับระยะเวลาที่เกิดเหตุจลาจลและความระส่ำระสายทางการเมืองขึ้นหลายครั้งในอาณาจักร สืบเนื่องมาจากการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองของบรรดาเจ้านายหลายพระองค์ และในที่สุดพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ซึ่งเดิมทรงมีอิทธิพลทางการเมืองอยู่บริเวณพื้นที่ตอนเหนือของอาณาจักร ก็ได้ทรงนำกองทัพเข้าแย่งชิงราชบัลลังก์จากพระเจ้าชัยวรมันซึ่งครองราชย์ ณ เมืองพระนคร (ยโสธรปุระ) จนสามารถปราบปรามเหตุความไม่สงบบริเวณหัวเมืองต่าง ๆ ของอาณาจักรได้สำเร็จ และในเวลาต่อมา พระองค์ก็ได้ทรงขึ้นครองราชย์ ณ เมืองพระนคร

จากเหตุการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าในช่วงระยะเวลานั้น อาณาจักรกัมพูชาน่าจะเต็มไปด้วยการแย่งชิงอำนาจในการครอบครองพื้นที่บริเวณต่าง ๆ ทั่วอาณาจักร ศิลาจารึกตวลปราสาทเป็นตัวแทนของหลักฐานซึ่งบันทึกเหตุการณ์สำคัญเหตุการณ์หนึ่งในสมัยนั้นไว้ค่อนข้างชัดเจน เนื้อหาของจารึกมีประเด็นสำคัญกล่าวถึงการแย่งชิงที่ดิน การตัดสินใจตีความเกี่ยวกับที่ดิน โดยมีการอ้างสิทธิของผู้เป็นเจ้าของ และได้เล่าเหตุการณ์ย้อนไปถึงการพระราชทานกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินบริเวณต่าง ๆ จากพระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อน ๆ อีกด้วย

เนื้อหาในบทที่ 2 นี้ เป็นการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับจารึกตวลปราสาท สารสังเขปของจารึก ข้อความที่ปริวรรตจากจารึกตวลปราสาทในแต่ละด้าน และการแปลความหมายของจารึกแบบคำต่อคำ เพื่อให้ทราบถึงเนื้อหาสาระของข้อความตามตัวอักษรที่ปรากฏในจารึกแต่ละบรรทัดโดยละเอียด

ข้อมูลเกี่ยวกับจารึกตวลปราสาท

ข้อมูลของจารึกตวลปราสาทที่นำเสนอในเบื้องต้นนี้ คือการให้รายละเอียดข้อมูลเชิงคุณลักษณะ (qualitative data) ของจารึกตวลปราสาท ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ (George Cœdès) ได้อธิบายรายละเอียดข้อมูลเกี่ยวกับจารึกหลักนี้ไว้ในหนังสือ *Inscriptions du Cambodge* เล่ม 2¹ ซึ่ง

¹George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge*, vol. II (Hanoi : Imprimerie d'Extrême-Orient, 1942), 97 – 98.

ได้แก่ข้อมูลจำเพาะต่าง ๆ เป็นต้นว่า ลักษณะตัวอักษรและภาษาที่ใช้ในจารึก ขนาดของหลักศิลาจารึก ประวัติความเป็นมาและเนื้อหาสาระของจารึกโดยสังเขป ฯลฯ นอกจากนี้ ข้อมูลจำเพาะโดยสังเขปของจารึกตวลปราสาทจากหนังสือ *Ancient Inscriptions of Cambodia* เล่ม 2² ซึ่งจัดพิมพ์โดยองค์การศึกษาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ยังได้นำเสนอข้อมูลในปัจจุบันของจารึกตวลปราสาทไว้ด้วย (โดยเฉพาะรายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่เก็บรักษาซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงจากในอดีต) การนำเสนอข้อมูลในส่วนนี้จึงได้ประมวลข้อมูลจากเอกสารทั้ง 2 แหล่งเข้าด้วยกัน และจัดจำแนกข้อมูลออกเป็นรายหัวข้อ (itemized appropriation) เพื่อความชัดเจนในลักษณะข้อมูลทะเบียนจารึก ดังนี้

ลักษณะอักษร	อักษรเขมรโบราณสมัยพระนคร (ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16)
ภาษา	เขมรโบราณและสันสกฤต
ศักราช	มหาศักราช 925 ตรงกับ พ.ศ. 1546 (ค.ศ. 1003)
ลักษณะการจารึก	มีการจารึกอักษรจำนวน 4 ด้าน ด้านที่ 1 มี 33 บรรทัด ด้านที่ 2 มี 34 บรรทัด ด้านที่ 3 มี 32 บรรทัด และ ด้านที่ 4 มี 35 บรรทัด โดยเริ่มต้นข้อความด้วยภาษาเขมรโบราณ (ส่วนที่ 1) ซึ่งเป็นร้อยแก้ว 5 บรรทัดครึ่ง แล้วต่อด้วยบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต 41 บท ซึ่งในด้านที่ 1 มี 28 บท และในด้านที่ 2 มี 13 บท (ข้อความ 1 บรรทัดจารึกบทร้อยกรอง 1 บท) ต่อจากนั้น บรรทัดที่ 14 – 34 ของด้านที่ 2 และทุกบรรทัดของด้านที่ 3 และ 4 เป็นข้อความภาษาเขมรโบราณ (ส่วนที่ 2)
วัตถุจารึก	ศิลา ประเภทหินทราย
ลักษณะวัตถุ	หลักสี่เหลี่ยม
ขนาดวัตถุ	กว้าง 53 ซม. สูง 63 ซม. หน้า 13 ซม.
บัญชี / ทะเบียนวัตถุ	ใน <i>Inscriptions du Cambodge</i> กำหนดเป็นเลขทะเบียน K. 158 (Corpus, LII – LIV)
สถานที่พบ	อำเภอกำปงสวาย จังหวัดกำปงธม ประเทศกัมพูชา
ระยะเวลาที่พบ	ไม่ปรากฏแน่ชัด

²Vong Sotheara, Chuon Sokunthy and others, *Ancient Inscriptions of Cambodia*, vol. II (Phnom Penh : UNESCO, 2002), 656 – 682.

ผู้ค้นพบ	เอเตียน เอโมนีเยร์ (Etienne Aymonier)
ประวัติความเป็นมา	หนังสือ <i>Inscriptions du Cambodge</i> มิได้กล่าวถึงระยะเวลาที่พบจารึกหลักนี้ในครั้งแรก เพียงแต่ระบุว่าพบที่บริเวณซึ่งเรียกว่า “ตวลปราสาท” (Tùol Pràsàt) เมืองกำปงสวาย จังหวัดกำปงธม และได้นำไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานอัลแบร์ต ซาร์โรต์ (Musée Albert Sarraut) ในปี ค.ศ. 1923 ซึ่งในปัจจุบันคือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร
สถานที่เก็บในปัจจุบัน	สถาบันอนุรักษ์สถานอังกอร์ (Angkor Conservation) จังหวัดเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา
การพิมพ์เผยแพร่	เมื่อปี ค.ศ. 1942 ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ได้พิมพ์เผยแพร่คำปริวรรตและคำแปลเป็นภาษาฝรั่งเศสในหนังสือ <i>Inscriptions du Cambodge</i> เล่ม 2 หน้า 97 – 114 ต่อมาในปี ค.ศ. 2002 องค์การยูเนสโกได้พิมพ์เผยแพร่คำปริวรรตอีกครั้งในหนังสือ <i>Ancient Inscriptions of Cambodia</i> เล่ม 2 หน้า 656 – 682 แต่มิได้นำเสนอคำแปลจารึกและสำหรับการแปลความหมายเป็นภาษาไทย ตลอดจนการศึกษาวิเคราะห์จารึกตวลปราสาทในวิทยานิพนธ์นี้คือการเผยแพร่เป็นภาษาไทยครั้งแรก

สาระสำคัญของจารึกตวลปราสาท

ข้อความจากศิลาจารึกตวลปราสาททั้ง 4 ด้านอยู่ในลักษณะที่ค่อนข้างสมบูรณ์ แม้จะปรากฏรอยชำรุดของตัวอักษรที่เกิดจากการขูดลบในบางแห่ง แต่ก็สามารถอ่านและแปลข้อความที่จารึกไว้ได้เป็นจำนวนมาก ทำให้ทราบถึงใจความสำคัญของจารึกที่ค่อนข้างครบถ้วน ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ได้สรุปสาระสำคัญของจารึกตวลปราสาทเป็นภาษาฝรั่งเศสไว้ในหนังสือ *Inscriptions du Cambodge* เล่ม 2 หน้า 97 – 98 ซึ่งแปลและเรียบเรียงประเด็นสำคัญได้ ดังต่อไปนี้

จารึกตวลปราสาทเริ่มต้นในด้านที่ 1 (ด้าน A) ด้วยภาษาเขมรโบราณช่วงแรก 5 บรรทัดครึ่ง มีการระบุวัน เดือน และมหาศักราช 925 (พ.ศ. 1546 หรือ ค.ศ. 1003) ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมัน โดยเป็นจารึกของขุนนางที่ชื่อว่า “วาบ สะห” (*vāp sah* : วาปฺ สห) ผู้มีนามปรากฏในข้อความภาษาสันสกฤตว่า “สหเทวะ” (*sahadeva* : สหเทวะ)

เนื้อความของจารึกในส่วนเกริ่นนำกล่าวถึงการถวายฎีกา (ในจารึกใช้ศัพท์ว่า śloka) ต่อพระเจ้าชัยวรมันเกี่ยวกับคดีความเรื่องการถือครองกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินในบริเวณต่าง ๆ ของวาบ สะห์ ซึ่งพระราชกษัตริย์ได้ทรงบัญชาให้จัดสรรที่ดินดังกล่าวและพระราชทานแก่ วาบ สะห์ โดยทรงอนุญาติคำถวายฎีกา (śloka) นั้น และตามธรรมเนียมปฏิบัติพระองค์ทรงให้มีการจารึกเป็นหลักฐานไว้ในของรูปศิลาจารึก

ข้อความต่อนั้นเป็นภาษาสันสกฤต สลักอยู่ในด้านที่ 1 (ด้าน A) จำนวน 28 บรรทัด และต่อเนื่องกับด้านที่ 2 (ด้าน B) อีก 13 บรรทัด โดยจารึกเป็นบทร้อยกรองประเภทฉันท 41 บท (แต่ละบทสลักจบใน 1 บรรทัด) ซึ่งจำแนกตามมาตราฉันทลักษณะได้ 4 ชนิด ดังนี้

อุปชาติฉันท 11 บท	(บทที่ 1, 3, 5 – 7, 11, 29, 34 – 36 และ 41)
อินทรวชิราฉันท 6 บท	(บทที่ 4, 9, 10, 12, 13 และ 40)
วสันตฉันทฉันท 2 บท	(บทที่ 2 และ 8)
อนุษฎฉันท (โศลก) ³ 22 บท	(บทที่ 14 – 28, 30 – 33 และ 37 – 39)

บทร้อยกรองภาษาสันสกฤตเริ่มด้วยบทประณามพจน์ (บทสดุดี) ในบทที่ 1 – 2 ซึ่งบทแรกเป็นการสรรเสริญพระศิวะ และบทที่ 2 เป็นบทสรรเสริญพระธรรมกาย ซึ่งมีศัพท์หลายคำที่แสดงถึงคติการนับถือศาสนาพุทธ อันเป็นตัวอย่างของคติความเชื่อที่ผสมผสานกันระหว่างศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา ฉันท 6 บทต่อมา (บทที่ 3 – 8) เป็นบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมัน กษัตริย์ผู้ครองราชย์ในปีมหาศักราช 924 (พ.ศ. 1545)

ในบทร้อยกรองบทที่ 9 เป็นการกล่าวแนะนำ สหเทวะ ผู้มีตำแหน่งพิทักษ์รักษาบัญชีที่ประทับตราทัพสัมบัติ (วิศตมุตฺราลีปิปาลวิศเต) หรือ *กุม่า วุระ ปาณชี* ‘ผู้เฝ้าดูแลพระบัญชี’ ในภาษาเขมรโบราณ ต่อมาในฉันทบทที่ 10 – 12 กล่าวถึงการสืบเชื้อสายทางมารดาของสหเทวะ เริ่มจากผู้เป็นตาซึ่งมีนามว่าวิเรนทรวีระ ผู้เป็นแม่ทัพของพระเจ้าหรรษวรมัน (ยอร์ช เซเดส์ อธิบายว่าหมายถึงพระเจ้าหรรษวรมันที่ 2 แห่งเกาะแกร์ ผู้ครองราชย์ในปี พ.ศ. 1485 – 1487) ต่อกันนั้นจารึก

³โดยปกติ “อนุษฎฉันท” อาจเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “โศลก” (śloka) จึงทำให้คนส่วนใหญ่มักเข้าใจกันว่าฉันทหรือคำประพันธ์ร้อยกรองภาษาสันสกฤตทุกชนิดเป็นโศลก จึงมักเรียกรวม ๆ ไปด้วยว่า “โศลก” (เช่นเดียวกับจารึกควลปราสาทในส่วนภาษาเขมรโบราณก็พบการใช้คำว่า śloka เรียกคำถวายฎีกาซึ่งแต่งเป็นบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต) และเมื่อหากต้องการกล่าวถึงลักษณะนามของฉันทแต่ละบท (stanza) ซึ่งไม่ว่าจะเป็นฉันทชนิดใดก็จะเรียกว่า “โศลก” เหมือนกัน เช่น อนุษฎฉันท 5 โศลก หรือ อุปชาติฉันท 7 โศลก (ลักษณะเดียวกับที่เรียกคำประพันธ์ประเภทฉันทภาษาบาลีว่า “คาถา”) ดังนั้นเพื่อความชัดเจนในการใช้คำเรียกลักษณะนามของฉันท (stanza) ในวิทยานิพนธ์นี้จึงใช้คำว่า “บท” แทนคำว่า “โศลก”

ได้กล่าวถึงดาวทวดของสหเทวะ ผู้มีนามว่า คัพยะ (gavya) อันเป็นการเริ่มเล่าย้อนถึงความเป็นมาของที่ดินบริเวณที่เป็นคดีความกันอยู่ที่นี่ ท่านคัพยะได้ที่ดินซื้ออย่างถูกต้องด้วยทรัพย์ที่มีมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ (ฉันทับทที่ 13) ท่านจึงเป็นเจ้าของที่ดินในบริเวณต่าง ๆ ที่ได้กำหนดขอบเขตไว้แล้ว (ฉันทับทที่ 14 – 16) และท่านได้ทำตามธรรมเนียมปฏิบัติโดยกราบทูลขอพระราชทานที่ดินบริเวณดังกล่าวนี้จากพระเจ้าราเชนทรวรมัน (ฉันทับทที่ 17) เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานจึงให้มีการสร้างหลักเขตเพื่อแสดงความเป็นเจ้าของที่ดินบริเวณดังกล่าว (ฉันทับทที่ 18– 20)

ต่อมาเมื่อท่านคัพยะเสียชีวิตลง ก็ได้มีบุคคล 3 คนอ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดินเหล่านั้น โดยมีการถอนหลักเขตกำหนดที่ดิน (ฉันทับทที่ 21 – 22) สหเทวะจึงกราบบังคมทูลถวายฎีกาต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 และพระองค์ก็ได้ทรงพิพากษาคดีและตัดสินโทษผู้กระทำผิด (ฉันทับทที่ 23 – 26)

แม้ว่าจะมีการตัดสินโทษผู้ละเมิดกรรมสิทธิ์ที่ดินดังกล่าวมาแล้วครั้งหนึ่ง แต่หลังจากนั้นไม่นานก็ยังมีบุคคล 5 คนได้กระทำการฉ้อโกงเพื่อครอบครองที่ดินของสหเทวะอีก (บทที่ 27 – 28) สหเทวะจึงถวายฎีกาอีกครั้งต่อพระเจ้าชัยวรมัน (ฉันทับทที่ 29) หลังจากได้ทรงสดับการไต่สวน พระองค์ทรงมีพระราชโองการตัดสินโทษผู้กระทำผิด และทรงให้การรับรองกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินแก่สหเทวะ (ฉันทับทที่ 30 – 33)

จากนั้น สหเทวะได้ถวายที่ดินซึ่งเป็นคดีความดังกล่าวนี้ อุทิศแด่พระลึงคปุเรศวร พระพุทธ และพระโลกศวร (ฉันทับทที่ 34) อีกทั้งยังได้อุทิศที่ดินเพื่อให้เป็นศาสนสถาน และถวายเครื่องสังเวทบูชาแด่พระโพธิสัตว์อีกด้วย (ฉันทับทที่ 35 – 39) และในตอนท้ายของข้อความภาษาสันสกฤตเป็นคำอนุโมทนาผลบุญให้กับผู้มีส่วนในการอุทิศถวาย (ฉันทับทที่ 40) และจบลงด้วยคำสาปแช่งผู้ทำลายสิ่งทีอุทิศถวายหรือยกยกเอามาเป็นประโยชน์ส่วนตน (ฉันทับทที่ 41)

จารึกในด้านที่ 2 (ด้าน B) ต่อจากบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตซึ่งอยู่ใน 13 บรรทัดแรก เป็นข้อความภาษาเขมรโบราณ 21 บรรทัด (บรรทัดที่ 14 – 34) ต่อเนื่องไปตลอดจนถึงในด้านที่ 3 (ด้าน c) ซึ่งมี 32 บรรทัด และ ด้านที่ 4 (ด้าน d) ซึ่งมี 35 บรรทัด ข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนนี้ได้บอกเล่าถึงการถวายฎีกาของ วาบ สะห์ และประวัติความเป็นมาของที่ดินอันเป็นกรรมสิทธิ์ของตระกูล โดยมีการบอกชื่อของที่ดินในบริเวณต่าง ๆ และชื่อบุคคลผู้เป็นบรรพบุรุษของ วาบ สะห์ เรื่อยมาจนกระทั่งถึงรุ่นของ วาบ สะห์ ว่ามีการซื้อที่ดินแต่ละแห่งมาจากผู้ใด มีมูลค่าในการซื้อขายเท่าไร และการซื้อขายแต่ละครั้งนั้นเกิดขึ้นในรัชกาลของกษัตริย์พระองค์ใดบ้าง การอ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดินบริเวณต่าง ๆ นี้ได้สืบย้อนไปถึงรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 โดยมีรายละเอียดการซื้อขายแลกเปลี่ยนที่ดินกับสิ่งของต่าง ๆ ตลอดจนมีการยืนยันกรรมสิทธิ์ที่รับรองด้วยพระราชโองการของพระเจ้าชัยวรมันในปีมหาศักราช 925 ซึ่งเป็นการระบุนับ เดือน ปี ที่ตรงกันกับตอนปรากฏในข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนเกริ่นนำในตอนต้น แต่ต่างกันตรงสถานที่ในการเสด็จออกเพื่อให้

เจ้าเฝ้า และในช่วงท้ายของจารึกเป็นรายนามขุนนางผู้ซึ่งร่วมเข้าเฝ้าอยู่ ณ สถานที่กราบบังคมทูล เพื่อถวายฎีกาและเป็นพยานผู้รับรองคดีนี้

นอกจากนี้ ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ยังได้ตั้งข้อสังเกตที่สำคัญจากข้อความในจารึกตวลปราสาทว่า จารึกได้กล่าวถึงชื่อ “เทวีคราม” (Devīgrāma) ซ้ำกันถึง 3 ครั้ง คือในด้านที่ 1 บรรทัดที่ 25, ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 32 และในด้านที่ 4 บรรทัดที่ 7 – 8 โดยชื่อดังกล่าวเป็นชื่อเฉพาะของหมู่บ้านหรือพื้นที่ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับบริเวณ “ตวลปราสาท” อันเป็นสถานที่ซึ่งศิลาจารึกหลักนี้ถูกค้นพบ⁴

การปริวรรตข้อความและการแปลความหมายของจารึกตวลปราสาท

การปริวรรตข้อความจากจารึกตวลปราสาทในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อักษรโรมันในการถ่ายถอดอักษรเขมรโบราณ เพื่อประโยชน์ในการศึกษาอักษรวิธี ที่มาของคำศัพท์ ทั้งภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณ ซึ่งถ่ายถอดโดยอ่านจากภาพสำเนาจารึกที่พิมพ์ในหนังสือ *Ancient Inscriptions of Cambodia* เล่ม 4⁵ ประกอบกับคำปริวรรตซึ่งพิมพ์เผยแพร่ใน *Inscriptions du Cambodge* เล่ม 2 และ *Ancient Inscriptions of Cambodia* เล่ม 2 แต่ก็ได้พบความผิดพลาดจากการพิมพ์ในข้อความปริวรรตบางแห่งของเอกสารทั้งสอง ดังนั้นในวิทยานิพนธ์นี้จึงเป็นการเรียบเรียงและจัดพิมพ์คำปริวรรตขึ้นใหม่ โดยมีการใช้อักษรโรมันบางตัวที่ต่างไปจากคำปริวรรตเดิม นอกจากนี้ยังใช้สัญลักษณ์อื่น ๆ ประกอบการปริวรรตด้วย ซึ่งมีข้อกำหนดเกี่ยวกับการปริวรรต ดังนี้

- การปริวรรตรูปพยัญชนะ ๙ จะใช้ ๙ แทน ๘ ในทุกแห่ง
- รูปพยัญชนะ ๖ ของอักษรเขมรโบราณที่ใช้แทนพยัญชนะ พ (b) ในคำภาษาสันสกฤตซึ่งปรากฏในบทร้อยกรอง คำปริวรรตเดิมได้ถ่ายถอดด้วยพยัญชนะ v แต่ในที่นี้จะใช้ v (ตัวเอน) แทน v (ตัวปกติ) เพื่อป้องกันการสับสนโดยจะใช้เฉพาะในส่วนที่เป็นบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต ตัวอย่างเช่น คำว่า ๖ภู๖ จะใช้ *vabhūva* แทน *vabhūva* ซึ่งรูปคำเดิมในภาษาสันสกฤตคือ *babhūva* (พภู๖)
- ตัวเลขอารบิกที่อยู่ในเครื่องหมายวงเล็บจะใช้เพื่อการบอกบรรทัด ส่วนตัวเลขโรมันใช้บอกลำดับของบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต
- เครื่องหมายคั่นข้อความต่าง ๆ จะพยายามคงไว้ตามเดิม ด้วยการใช้สัญลักษณ์ที่สะดวกต่อการพิมพ์

⁴Cœdès, *Inscriptions du Cambodge*, vol. II, 98.

⁵Vong Sotheara, Chuon Sokunthy and others, *Ancient Inscriptions of Cambodia*, vol. IV (Phnom Penh : UNESCO, 2002), 160 – 162.

- การอธิบายเพิ่มเติมหรือการแก้ไขความถูกต้องของการสะกดคำในบทร้อยกรอง ภาษาสันสกฤต จะใช้เครื่องหมายดอกจันกำกับ โดยจะแก้ไขหรืออธิบายไว้ใน ส่วนของคำแปล ด้วยการใส่สัญลักษณ์ *corr. แล้วตามด้วยข้อความที่แก้ไข
- การแยกคำศัพท์บางคำในบทร้อยกรองสันสกฤตซึ่งประกอบเป็นบทสมาสที่มีความยาวและในบางครั้งอาจมีการสนธิเสียง จะใช้เครื่องหมาย + เพื่อแยกคำแต่ละคำที่ประกอบกันในบทสมาส และจะใช้เครื่องหมาย - เพื่อแยกศัพท์ที่เกิดการสนธิเสียง เช่น svārthaparārthameva (sva+artha+para+artham-eva)
- ข้อความ คำอธิบายเพิ่มเติม หรือเครื่องหมาย อื่น ๆ ซึ่งไม่ปรากฏในคำจารึก แต่สมควรใส่ในการปริวรรตเพื่อความสมบูรณ์ของภาษา ถ้อยคำ และประโยค จะกำกับ ข้อความ หรือเครื่องหมาย นั้น ๆ ด้วยเครื่องหมายวงเล็บเหลี่ยม

อนึ่ง การแปลคำทับศัพท์บางคำซึ่งเป็นชื่อเฉพาะของสถานที่หรือบุคคล ที่เมื่อสะกดด้วยอักษรไทยแล้วอาจจะทำให้อ่านสับสนหรือไม่สะดวกต่อการอ่าน เช่นคำว่า kh^hval (ขอวล), pakrvvat (ปก รวต), rmmāṅ (รมมาง), gavya (กวยะ), vāp sah (วาป สห), varmmadeva (วรมมเทวะ) คำเหล่านี้เมื่อแปลทับศัพท์จะสะกดโดยคำนึงถึงรูปคำที่สะดวกต่อการอ่านออกเสียงเป็นสำคัญ ซึ่งจะใช้ว่า ข-อวล, ปก รวต, รมมาง, กัวยะ, วาป สะห และ วรมมเทวะ ตามลำดับ ส่วนคำศัพท์ที่เป็นคำยืมและใช้อยู่ในภาษาไทยจนเป็นที่คุ้นเคยแล้ว จะสะกดตามรูปที่ใช้อยู่ เช่น เเชิง, ตระพัง หรือ ไพร ซึ่งหากสะกดตามรูปศัพท์เดิมที่ปรากฏในจารึกจะใช้ว่า เซง, ตรวาง และ ไวร รวมถึงการแปลทับศัพท์ชื่อเฉพาะภาษาสันสกฤต ก็จะคำนึงถึงความคุ้นเคยกับรูปคำยืมภาษาสันสกฤตในภาษาไทยด้วยเช่นกัน ตัวอย่างเช่น ฐลี และ บัณทิต ไม่ใช่ ฐลี และ ปนทิต

ในการแปลข้อความภาษาเขมรโบราณ จะพยายามคงคำศัพท์และลักษณะสำนวนภาษาที่ใกล้เคียงกับต้นฉบับมากที่สุด โดยนำเสนอคำปริวรรตพร้อมกับคำแปลควบคู่กันไปบรรทัดต่อบรรทัด ซึ่งหากจำเป็นจะต้องเพิ่มเติมคำ (โดยเฉพาะคำเชื่อม) เพื่อให้สื่อความหมายที่ครบถ้วนในการแปลเป็นภาษาไทย รวมถึงการแปลคำศัพท์ที่อยู่คาบเกี่ยวกันระหว่างสองบรรทัด จะกำกับคำนั้นด้วยเครื่องหมายวงเล็บเหลี่ยม และในกรณีที่จำเป็นต้องมีการแปลขยายความเพิ่มเติมจากข้อความที่ปรากฏในจารึกก็จะอธิบายในเครื่องหมายวงเล็บธรรมดาและพิมพ์ด้วยอักษรตัวเอน

ขณะที่การนำเสนอคำปริวรรตและคำแปลบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต จะจัดพิมพ์ข้อความปริวรรตให้อยู่ในรูปแบบฉันทลักษณ์สันสกฤต แล้วตามด้วยคำแปลภาษาไทยควบคู่กันไปฉันทแต่ละบท โดยในอันดับแรกจะแสดงวิธีการแปลแบบคำต่อคำ (แปลยกศัพท์) เพื่อให้ทราบถึงความหมายของคำศัพท์แต่ละคำในบทร้อยกรอง จากนั้นจึงเรียบเรียงคำแปลด้วยข้อความปกติ เพื่อ

ให้ทราบความหมายของฉันท์แต่ละบท (แปลโดยอรรถ) ซึ่งข้อความปริวรรตและคำแปลจารึกทว
ปราชสาจะนำเสนอโดยเรียงตามลำดับข้อความทั้ง 4 ด้านของศิลาจารึก ดังต่อไปนี้

ข้อความภาษาเขมรโบราณ (ส่วนที่ 1) ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 1 – 6

- (1) 925 śaka pī ket āśvayuja śukravāra anurādhanakṣatra nu dhūli vraḥ pāda
dhūli jeṅ vraḥ kaṃmraten añ śrījayavīrava
ศักราช 925 (พ.ศ. 1546) ขึ้นสามค่ำ อาศวยุช (เดือน 11) วันศุกร์ อนุราธหนักษัตร์ ด้วย ฐลัีพระ
บาท ฐลัีเซิง พระกำมรเตงอัญ ศรีชัยวีรว[รมเทวะ]
- (2) rmmadeva stāc āy vraḥ caturdvāra vraḥ śrījayendranagari pi mratāñi khloñ
śrīpṛthivindrapandita guṇadoṣadarśi nu vraḥ sabhā phoñ paṅgaṃ thpva
[ศรีชัยวีรว]รมเทวะ เสด็จ ฌ พระจตุรทวาร [แห่ง] พระศรีชเยนทรนครี เพื่อ [ให้] มรตัญ
โฆลญ ศรีปฤถิวินทรบัณชิต [ผู้มีตำแหน่ง] ฌ โทษทรรสี (ผู้ดูแลฌโทษ) พร้อมด้วย พระสภา
(คณะตุลาการ) [ทั้ง] ผอง บัังคมเกล้า
- (3) ṅ nivedana śloka neḥ tem śākha bhūmi kh^aval pek raṅgap lāc rmmāñ cārvar
sre vraī nai vāp sah chmām vraḥ pāñji ti vāp ap vāp pañ
กราบทูลโศลก (คำถวายฎีกา) นี้ [อันเป็น] ต้นสาขา (ต้นสายปลายเหตุ, ที่มาที่ไป) [ของ] ที่ดิน
[ที่] ข-อวล เบก , รั้งคบ , ลาจ รมาง , จารวาร , สเรไพโร ของ วาบ สะห์ ผู้เฝ้าดูแลพระบัณชี่ ที่
ซึ่ง วาบ อับ, วาบ บัญ,
- (4) vāp gadākeśa steñ kṣirāhāra me^ayak kanmyañ paṃre nu vāp īśānaśiva^anin
thve apavāda pi srac vyavahāra ◦ māñ vraḥ śāsana dhūli vraḥ
วาบ กทาเกศ [ผู้มีตำแหน่ง] เสตญ กษิราหาร, แม่ อัยก [ผู้มีตำแหน่ง] เด็กรับใช้ (นางกำนัล)
พร้อมด้วย วาบ อีสานศิวะ [แห่ง] อนิน[ทิตปุระ] ทำการพิพาท เพื่อ [ให้] สำเรัจคคิควม (เพื่อ
ให้ตัดสินคคิควม) . มีพระศาสนะ (ราชโองการ) [ใน] ฐลัี พระ
- (5) pāda dhūli jeṅ vraḥ kaṃmraten añ śrījayavīravarmmadeva pre cār śloka
neḥ ta praśasta ◦ oy bhūmi ta roḥh neḥ jā vraḥ karuṇā prasāda ta vāp
บาท ฐลัีเซิง พระกำมรเตงอัญ ศรีชัยวีรวรมเทวะ ใช้ [ให้] จารโศลก (ฎีกา) นี้ เป็นคำจารึก .
พระราชทาน ที่ดินดังกล่าวนี้ เป็นพระกรุณาประสาท (สิ่งพระราชทาน) ต่อ วาบ
- (6) sah roḥh cāre vraḥ sabhā ◦
สะห์ ดัังการสืบสวน [ของ] พระสภา (คณะตุลาการ) ◦

ข้อความภาษาสันสกฤต ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 6 – 33

Oṃ I (6) namaś śivāyāstu śivāya yasmād
 vrahmādir aṅśaḥ pratibhūḥ prabhūtaḥ
 bhinnopadhānād vahudheva bhinno
 nānyas svabhāvād iva vāribhānuḥ ||

Oṃ	โอม
namaś	ความนอบน้อม
śivāyāstu	จงมี แต่พระศิวะ (śivāya–astu)
śivāya	ผู้อำนวยโชค
aṅśaḥ	ส่วน, ภาค
pratibhūḥ	ซึ่งเป็นตัวแทน
prabhūtaḥ	อันมีอยู่อย่างมากมาย
vrahmādir	มีพระพรหมเป็นต้น
iva bhinno	ประหนึ่งว่า สิ่งที่แยกออกจากกัน
vahudhā	ที่มีอยู่มากมาย
yasmād	[เกิด] จากพระองค์
bhinnopadhānād	ผู้เป็นที่รองรับสิ่งที่แตกต่าง (bhinna+upadhānāt)
nānyas	[แต่] มิใช่สิ่งอื่น (na+anyaḥ)
svabhāvād	นอกจากสภาวะของพระองค์เอง
iva vāribhānuḥ	ดุจดังพระอาทิตย์ [ที่สะท้อนอยู่] ในน้ำ

โอม ! ความนอบน้อมจงมีแต่พระศิวะผู้อำนวยโชค ซึ่งส่วนอันเป็นตัวแทนที่มีอยู่มากมายโดยมีพระพรหมเป็นต้น เกิดขึ้นแล้วจากพระองค์ เหมือนกับว่าสิ่งที่แยกออกจากกันอันมีอยู่มากมายนั้นเกิดจากพระองค์ ผู้เป็นที่รองรับสิ่งที่แตกต่าง แต่ก็มีอื่นใดนอกจากสภาวะของพระองค์เอง เหมือนพระอาทิตย์ [1 ดวง สะท้อนอยู่] ในแหล่งน้ำ [หลายแห่ง] ||1||

II (7) yo ['] nādimaddhyanidhanas svasukhopabhoge
 sām̐bhogikaṃ vapur ivenduvidhun dadhānaḥ
 nirmmāṇam aṅsum iva vajrijinādi loka [-]
 saukhyāya vo diśatu śarmma sa dharmmakāyaḥ ||

yo	[รูปร่าง] อันใด
['] nādimaddhyanidhanas	ไม่มี เบื้องต้น เบื้องกลาง [และ] เบื้องปลาย (an+ādi+maddhya+nidhanah)
dadhānaḥ	(แต่) ทรงไว้

vapur	ซึ่งกาย
sāmbhogikaṃ	อันประกอบด้วยความเพลิดเพลิน (สัมโภคกาย)
svasukhopabhoge	ในการเสวยสุขของตนเอง (sva+sukha+upabhoge)
ivenduvidhun	คุดั่งดวงจันทร์ (iva-induvidhun)
nirmmaṇam anśum	[และทรงไว้] ซึ่งแสงที่เนรมิต [ปรุงแต่ง] (นิรมายกาย)
lokasaukhyāya	เพื่อความสุขแห่งชาวโลก
iva vajrijinādi	เหมือน พระวัชรจินะ (พระพุทธรูปผู้ถือวัชร) เป็นอาทิ (vajrijina+ādi)
sa dharmmakāyaḥ	(กาย) นั้น คือ (พระ) ธรรมกาย
diśatu śarma	ขอพระองค์จงให้ ซึ่งความคุ้มครอง
vo	ต่อท่านทั้งหลาย

พระธรรมกายนั้น ไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลาง และบั้นปลาย พระองค์ทรงไว้ซึ่งสัมโภคกาย (กายทิพย์) ในการเสวยสุขส่วนพระองค์ คุดั่ง [ทรงไว้ซึ่ง] ดวงจันทร์ และทรงไว้ซึ่งรัศมีเนรมิต (นิรมายกาย : กายเนื้อ) เพื่อความสุขแห่งชาวโลก ดังพระวัชรจินะ (พระโพธิสัตว์วัชรปาลี) เป็นต้น ขอพระองค์ [ธรรมกาย] จงประทานการคุ้มครองแก่พวกท่าน ๑๒

บทวิภวณิชาลิตปกรณ สงวนลิขสิทธิ์

III (8) vabhūva bhūpālaśirodhṛtāṅghrir
avdhidvirandhrādhigatādhirājyaḥ
yo ['] vāryyavīryyo bhuvanaikavīro
rājā jayī śrījayavīravarmma ||

vabhūva	ได้มี
rājā	พระราชา [พระองค์หนึ่ง]
bhūpālaśirodhṛtāṅghrir	ผู้มีพระบาทถูกทูลไว้โดยเศียรของพระเจ้าแผ่นดิน [ทั้งหลาย] (bhūpāla+śiras+udhṛta+āṅghriḥ)
avdhidvirandhra- adhigatādhirājyaḥ	[พระองค์] มีความเป็นอธิราชย์อันถูกได้รับแล้ว ในปี 924 (abdhi (มหาสมุทร = 4) +dvi (2) +randhra (ช่อง, ทวาร = 9) +adhigata+adhirājyaḥ)
yo ['] vāryyavīryyo	พระองค์ มีความกล้าหาญซึ่งต้านทานได้ยาก
bhuvanaikavīro	ทรงเป็นผู้เก่งกล้าเพียงหนึ่งเดียวในโลก (bhuvana+eka+vīraḥ)
jayī	ทรงเป็นผู้มีชัยชนะ
śrījayavīravarmma	[พระนามว่า] ศรีชัยวีรวรมัน

พระราชามีชัชชนะ [ทรงพระนามว่า] ศรีชัยวิกรมน์ ผู้ทรงเสวยราชย์อันสูงส่งในปี 924 (พ.ศ. 1545) ทรงเป็นผู้ที่มีพระบาทถูกทูลอยู่โดยพระเสียรของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย พระองค์นั้นทรงมีความกล้าหาญอันด้านทานได้ยาก ทรงเป็นวีรบุรุษแต่เพียงหนึ่งเดียวในโลก ||3||

IV (9) somānvavāyāmvarapūrṇasomas
saumyākṛtir ṇnirmmalakīrttisomaḥ*
yaḥ kṣatranakṣatranuto ['] py anaṅkaś
śrīkamvujendro bhuvanāmavujendraḥ ||

yaḥ พระองค์
(*corr.) nnirmmalakīrtti- ทรงเป็นพระจันทร์เพราะเกียรติยศอันไร้มลทิน
somaḥ (nirmmala+kīrtti+somaḥ)
saumyākṛtir ผู้มีรูปร่าง (ลักษณะ) อ่อนโยน
somānvavāyāmvara- เป็นจันทร์เพ็ญบนฟ้าคือวงศัโสมมา
pūrṇasomas (somā+anvavāya+ambara+pūrṇa+somaḥ)
anaṅkaś ทรงปราศจากริ้วรอย, ไร้มลทิน

api แม่ [พระองค์]
śrīkamvujendro [ทรงเป็น] ศรีกัมพูเชนทร์ (พระผู้ยิ่งใหญ่แห่งกัมพูชา)
kṣatranakṣatranuto ผู้ถูกสตุติจากหมู่ดาวนักษัตรคือบรรดากษัตริย์
bhuvanāmavujendraḥ [แต่ก็ทรงเป็น] เจ้าแห่งดอกบัว (พระอาทิตย์) ของโลก

พระองค์ทรงเป็นพระจันทร์ด้วยเกียรติยศซึ่งไร้มลทิน ทรงมีรูปร่างลักษณะอันอ่อนโยน ทรงเป็นจันทร์เพ็ญบนฟากฟ้าคือวงศัแห่งพระนางโสมมา อันปราศจากริ้วรอย แม่พระองค์คือศรีกัมพูเชนทร์ (พระราชานางแห่งกัมพูชา) ผู้ถูกยกย่องจากหมู่ดาวนักษัตรคือกษัตริย์ทั้งหลาย แต่ก็ทรงเป็นอัมพูเชนทร์ (พระอาทิตย์) แห่งชาวโลก ||4||

V (10) vyāpteṣu tejaḥprasarair yyadīyair
nirantarālaṅkakubhām makheṣu
naivānyatejo ['] vasaro ['] vasarttun
tejassahasrair iva saptasapteḥ ||

makheṣu เมื่อบรรดาศิริม / เมื่ออำนาจทั้งหลาย
vyāpteṣu แทรกซึมไปทั่ว / แผ่ไปแล้ว
kakubhām รอบทุกทิศทาง
nirantarālam อย่างไม่มีช่องว่าง
tejaḥprasarair ด้วยการส่องแสง / ด้วยการแผ่พระเดชคุณ

yadīyair	ของพระจันทร์ / ของพระองค์
iva	เหมือนกับว่า
naivānyatejovasaro	โอกาสแห่ง ‘แสง / พระเดชคุณ’ อื่นใดไม่มีเลย (na-eva-anyatejas+avasarah)
['] vasarttun	เพื่อ [ที่จะ] ปรากฏ (เพราะถูกแทรกซึมไปทั่ว)
tejassahasrair	ด้วยจำนวนพันแห่ง ‘แสง / เดชานุภาพ’
saptasapteḥ	ของพระอาทิตย์

ครั้นเมื่อรัศมีทั้งหลายแทรกซึมไปแล้วทั่วทุกทิศทางอย่างไม่มีพื้นที่ว่างเปล่า ด้วยการส่องแสงของพระจันทร์ ประหนึ่งว่าโอกาสปรากฏของแสงอื่นใดไม่มีเลย ด้วยเพราะแสงนับพันแห่งพระอาทิตย์ [แทรกซึมไปทั่ว] (หรืออาจแปลได้อีกนัยหนึ่งว่า : ครั้นเมื่ออำนาจทั้งหลายแผ่ไปแล้วทั่วทุกทิศทางอย่างไม่มีพื้นที่ว่างเปล่าด้วยการแผ่พระเดชคุณของพระองค์ เหมือนว่าโอกาสของพระเดชคุณอื่นใดไม่มีปรากฏเลย ด้วยเพราะเดชานุภาพนับพันแห่งพระอาทิตย์) ||5||

VI (11) nityābhipūrṇnāḥ* kila niṣkalaṅkāṃ

yatkāntim ālokya śāśī hriyeva
gaṅgānvite ['] dyāpi kalaṅkabhaṅge
viveśa śaṅke śāśīmaulimaulau ||

hriyeva	ราวกับว่า ด้วย [เพราะ] ความละเอียด (hriyā-iva)
śāśī	ดวงจันทร์
ālokya	เมื่อเห็นแล้ว
yatkāntim	ซึ่งความงดงาม (ของพระองค์) นั้น
kila	ดังที่รู้กันว่า
(*corr.) nityābhipūrṇnāḥ	สมบูรณ์พร้อมอยู่เป็นนิตย์
niṣkalaṅkāṃ	[และ] ปราศจากริ้วรอย
['] dyāpi	แม้ในทุกวันนี้ (adya-api)
śaṅke	(ข้าพเจ้า) สงสัยว่า
viveśa	มัน (ดวงจันทร์) ได้เข้าไปแล้ว
śāśīmaulimaulau	ณ ที่พระเมาลีของพระศศิเมาลิน (พระศิวะ)
kalaṅkabhaṅge	อันเป็นมุ่นมวยผมที่เปราะเปื้อนสกปรก
gaṅgānvite	ซึ่งพร้อมอยู่ด้วยพระคงคา

ข้าพเจ้าสงสัยว่า ดวงจันทร์นั้นได้เข้าไปแล้วที่ชฎามงกุฏของพระศิวะ ซึ่งเป็นมุ่นมวยผมที่สกปรกอันมีพระคงคาหลังไหลอยู่ กระทั่งจนทุกวันนี้ [เพื่อชำระล้างริ้วรอย] ราวกับว่าดวงจันทร์มีความ

ละอายเมื่อเห็นความงามของพระองค์ อันเป็นที่รู้กันว่าเต็มเปี่ยมอยู่ตลอดเวลาและปราศจากรอย
มลทิน ||6||

VII (12) ajasram asrasravapaṅkasaṅgī
saṅkhe* skhalantī śataśo jayaśrīḥ
āśritya viśrāmyati yasya dīrgha [-]
dorhāṭakastambham akampanīyam ||

ajasram	อย่างไม่หยุดหย่อน
asrasravapaṅkasaṅgī	ที่เปื้อน โคลนคือการหลังเลือด
saṅkhe	ในสงคราม (*corr. : saṅkhye)
śataśo	นับร้อยครั้ง
āśritya	[มัน] อาศัย
viśrāmyati	[และ] ย่อมวางพักอยู่
dīrghadorhāṭakastambham	ยังเสาศดมภ์ทองคือพระพาทายาว
akampanīyam	ซึ่งไม่สั่นไหว, มันคง
yasya	ของพระองค์

พระ [ขรรค์] ชัยศรี (สัญลักษณ์ของ โขศลากแห่งชัยชนะ) ซึ่งเคยได้กวัดแกว่ง (ลี้มลูกกลูกกลาน) ใน
สงคราม นับร้อยครั้ง มีการเปื้อนโคลนคือเลือดรินหลังติดอยู่เสมอ [ณ ตอนนี] มันหยุดพักและวาง
อยู่ยังเสาศดมภ์ทองที่ไม่หวั่นไหว คือพระพาทายาวของพระองค์ ||7||

VIII (13) yasya pradānasamayoditakīrttimālām
yeṣām imām agaṇitām gaditum samihā
te ['] saṅkhyaratnanikarān akhilāmvrāśau
tārāgaṇān gaṇayitum gagaṇe yatante ||

samihā	ความปรารถนา
yeṣām	ของคนทั้งหลายเหล่าใด
gaditum	[มี] เพื่อพูดถึง
pradānasamayoditakīrtti-	ซึ่งมาลัยแห่งเกียรติยศ ที่ถูกยกขึ้นสมัยที่ถูกประทาน
mālām	(pradāna+samaya+udita+kīrtti+mālām)
yasya	แต่พระองค์
imām	สิ่งนี้ (มัน)

aganitām	มีอาจจะคำนวณได้
te	คนที่ทั้งหลายเหล่านั้น
yatante	ย่อมพยายาม
gaṇayitum	เพื่อคำนวณนับ
tārāgaṇān	ซึ่งหมู่ดวงดาวทั้งหลาย
gagane	บนท้องฟ้า
['] saṃkhyaratnanikarān	[และพยายามนับ] ซึ่งหมู่ของรัตนะที่นับไม่ถ้วน
akhilāmvrāsau	ในมหาสมุทรทุกหนแห่ง

พวกคนผู้ใดปรารถนาที่จะกล่าวถึงพวงมาลัยแห่งเกียรติยศ ที่ได้รับการยกขึ้นสูงในตอนที่ยาวแต่พระองค์ ซึ่งมันมีอาจจะคำนวณนับได้ [เท่ากับว่า] พวกเขาเหล่านั้นพยายามในการคำนวณนับมวลหมู่ดวงดาวบนท้องฟ้า และบรรดาสินทรัพย์อันนับไม่ถ้วนในมหาสมุทรทุกหนแห่ง ||8||

IX (14) tasyādhirājasya mahendradhāmno

yo vittamūdrālipipālavittaḥ*

bhṛtyo niyukto draviṇādhikāre**

hrtpadmadevas sahadēvanāmā ||

bhṛtyo	ขุนนางผู้หนึ่ง
tasyādhirājasya	แห่งพระอริราช พระองค์นั้น (tasya–adhirājasya)
mahendradhāmno	ผู้มีที่อยู่คือมเหศวร[บรรพต]
yo vittamūdrālipipāla-	เขา [เป็น] ผู้มีตำแหน่งพิทักษ์รักษาบัญชีประทับตรา
vittaḥ	ทรัพย์สมบัติ (*corr. : yaḥ–vitta+mudrā+lipi+pāla +vittaḥ)
niyukto	ถูกแต่งตั้งแล้ว
(*corr.) draviṇādhikāre	ใน [หน้าที่] ทรวินาธิการ (เจ้ากรมราชทรัพย์)
sahadēvanāmā	[เขามี] นามว่าสหเทวะ
hrtpadmadevas	คือเทพแห่งดอกบัว (พระอาทิตย์) ในใจ

องค์อริราชพระองค์นั้น ผู้มีมเหศวรบรรพต (พนมกุเลน) เป็นที่ประทับ มีขุนนางผู้หนึ่งซึ่งมีนามว่าสหเทวะ ผู้มีหน้าที่เป็นผู้พิทักษ์รักษาบัญชีประทับตราทรัพย์สมบัติ ได้รับการแต่งตั้งแล้วในตำแหน่งเจ้ากรมพระราชทรัพย์ เขาเป็นเทพแห่งบัว (พระอาทิตย์) คือดวงใจ (เขาเป็นผู้ที่ทำให้จิตใจเบิกบาน) ||9||

X (15) devasvamātāpitṛśāstrmānya [-]

sanmānanenaiva viśuddhabhaktyā
prītyādibhir mmānitasarvvalokas
sannandinīṃ yas samavāpa lakṣmīm ||

devasvamātāpitṛśāstr-	ด้วยการแสดงความเคารพ โดยเที่ยงแท้ ต่อเทพ,
mānyasanmānanenaiva	บรรพบุรุษของตน, อาจารย์, คนผู้ควรเคารพ นั้นเที่ยว (deva+svamātāpitṛ+śāstr+mānya +sanmānanena-eva)
viśuddhabhaktyā	[และ] ด้วยความภักดีอันบริสุทธิ์
yas	เขา (สหเทวะ)
mānitasarvvalokas	ผู้มีคนทั้ง โลกถูก [เขา] ให้เกียรติ
prītyādibhir	ด้วยความปิติยินดีเป็นอาทิ
samavāpa	[เขา] ได้รับแล้ว
lakṣmīm	ซึ่ง โชคลาภ
sannandinīṃ	อันทำให้มีความสุข

เขา (สหเทวะ) ผู้มีความภักดีอันบริสุทธิ์ ด้วยการแสดงความเคารพอย่างเที่ยงแท้ ต่อผู้ที่ควรเคารพ คือ เทพ, บรรพบุรุษของตนเอง และ ครูบาอาจารย์ เขาเป็นผู้ที่ให้ความเคารพแก่ทุก ๆ คน ด้วยกับความปิติยินดีเป็นต้น เขาได้รับแล้วซึ่งโชคลาภอันทำให้มีความสุข ||10||

XI (16) śrīharṣavarmmādhipateḥ paṭiyāṃś

camūpatir vvīrapurassaro yaḥ
mātāmaho yasya mahāmati[ś] śrī [-]
vīrendravīro jitavairivīraḥ ||

paṭiyāṃś camūpatir	แม่ทัพผู้หนึ่ง ผู้ซึ่งเฉลียวฉลาด
śrīharṣavarmmādhipateḥ	แห่ง [พระเจ้า] ศรีหรรษวรมาริบดี
yaḥ	ท่าน [เป็น]
vīrapurassaro	ผู้นำหน้าซึ่งเก่งกล้า
mātāmaho yasya	[ผู้เป็น] ตาของเขา (สหเทวะ)
mahāmati[ś]	ผู้มีสติปัญญาหลักแหลม
śrīvīrendravīro	[นามว่า] ศรีวีเรนทรวีระ
jitavairivīraḥ	ผู้มีวีรบุรุษของฝ่ายศัตรูถูกชนะแล้ว

ตาของเขานั้น คือแม่ทัพที่เฉลียวฉลาด ผู้เป็นหัวหน้าผู้เก่งกล้า แห่งพระเจ้าศรีหรรษวรมัน [ที่ 2] ผู้ยิ่งใหญ่ ท่านมีนามว่า ศรีวีเรนทรวีระ ผู้มีปัญญาหลักแหลม เป็นผู้พิชิตวีรบุรุษของศัตรู ||11||

XII (17) *yasya pramātāmaha iddhavuddhis*

tanmātulo lokahitaikakṛtyaḥ

gavyāhvayo yo mahanīyanītis

tyāgī dhanī dharmmanidhiś ca dhīmān ||

<i>yasya pramātāmaha</i>	ตาทวด ของเขา (สหทเว) นั้น
<i>iddhavuddhis</i>	เป็นผู้รอบรู้อันสว่างไสว
<i>tanmātulo</i>	เป็นลุง (หรือน้าชาย) ทางฝ่ายแม่ ของท่าน (วีเรนทรวีระ) ผู้นั้น
<i>gavyāhvayo yo</i>	ท่านผู้นี้ ชื่อว่า กัพยะ (<i>gavya+āhvayaḥ-yah</i>)
<i>lokahitaikakṛtyaḥ</i>	ผู้มีหน้าที่หนึ่งเดียวคือการยังประโยชน์ให้แก่โลก (<i>loka+hita+eka+kṛtyaḥ</i>)
<i>mahanīyanītis</i>	ผู้มีแนวทางดำเนินชีวิตอันน่าเคารพ
<i>tyāgī dhanī</i>	เป็นเศรษฐี ผู้โอบอ้อมอารี
<i>dharmmanidhiś ca</i>	ผู้มีจุมทรัพย์เป็นธรรมะ และ
<i>dhīmān</i>	เป็นผู้มีปัญญา

ตาทวดของเขา (สหทเว) นั้น มีชื่อว่า กัพยะ เป็นผู้รอบรู้อยิ่ง ผู้เป็นลุง (หรือน้าชาย) ทางฝ่ายมารดา
ของวีเรนทรวีระ ท่านผู้นั้นมีกิจหน้าที่หนึ่งเดียวคือการทำประโยชน์แก่ชาวโลก มีแนวทางดำเนินชีวิต
อันน่าสรรเสริญ ท่านเป็นเศรษฐีมีทรัพย์ผู้ชอบการบริจาค ผู้มีจุมทรัพย์คือธรรมะและมีปัญญา ||12||

XIII (18) *ājyādyabhikhyais saha vandhuvarggais*

sanmānitair dattadhanaiḥ prahrṣtaiḥ

bhūmīr yyathaivābhimatāḥ pradattāḥ

kretaiva yas sarvvadhanair dhanāḍhyaḥ ||

<i>eva yas</i>	ท่าน (กัพยะ) นั้นเอง
<i>dhanāḍhyaḥ</i>	[เป็น] ผู้ร่ำรวยทรัพย์สิน
<i>saha vandhuvarggais</i>	พร้อมด้วย บรรดาญาติทั้งหลาย
<i>ājyādyabhikhyais</i>	ที่มีชื่อขึ้นต้นว่า อาจิ (หมายถึง บรรพบุรุษ หรือปู่ย่า ตายาย โดย <i>āji</i> มาจากศัพท์ภาษาเขมรโบราณว่า <i>āji</i>) (<i>āji+ādi+abhikhyaiḥ</i>)
<i>sanmānitair</i>	ผู้ที่ได้รับความเคารพ
<i>prahrṣtaiḥ</i>	ผู้ยินดีแล้ว
<i>dattadhanaiḥ</i>	เป็นพวกที่มีทรัพย์ซึ่งได้รับพระราชทาน
<i>kretā</i>	ต้องการจะซื้อ

bhūmīr	ซึ่งที่ดินทั้งหลาย
pradattāḥ	ที่ถูกประทานมา
yathaiṅvābhimatāḥ	ตามที่ต้องการนั้น (yathā–eva–abhimatāḥ)
sarvvadhanair	ด้วยทรัพย์ทั้งหลายทั้งปวง

โดยที่บรรพบุรุษทั้งหลายพร้อมด้วยบรรดาญาติพี่น้องอันเป็นที่เคารพ เป็นผู้ยินดีแล้ว และมีทรัพย์
สินที่ถูกประทานให้ ท่านคัษยะ ผู้ร่ำรวยทรัพย์สิน ต้องการจะซื้อที่ดินอันถูกประทานมา ตามที่
ต้องการนั้น ด้วยทรัพย์ทั้งหลายทั้งปวง ||13||

XIV (19) kh^aval pek raṅgap samākhyā bhur* lāc rmmāñ cārṅvār samāhvayā
sre vraī nāmñī ca pañcāitās sarvvās savanagahvarāḥ ||

(*corr.) bhūr	ที่ดินทั้งหลาย
samākhyā	ที่ชื่อว่า
kh ^a val pek	ข-อวล เบก (ขอวล เบก = ยุ่งฉางเปิด)
raṅgap	รังคป (รงคป! = กัณฑ์)
samāhvayā	[ที่ดิน] ซึ่งเรียกกันว่า,
lāc rmmāñ	ลัจ รมาจ (ลัจ รุมมาจ = ปลัก สะมัง)
cārṅvār	จาร์วาร (จาร์วารุ , จาร์วารุ = ?)
nāmñī ca	และ [ที่ดิน] ซึ่งมีนามว่า
sre vraī	สเร ไพร (สเร ไวร = นาป่า)
pañcāitās sarvvās	ทั้ง 5 ผืน ทั้งหมดนี้
savanagahvarāḥ	มีป่าทึบ

ที่ดิน ที่ชื่อว่า ข-อวล เบก , รังคป [และที่ดิน] ซึ่งเรียกกันว่า ลัจ รมาจ , จาร์วาร และ [ที่ดิน] ซึ่งมี
นามว่า สเรไพร ทั้ง 5 ผืนทั้งหมดนี้ [คือที่ดิน] ที่มีป่าทึบ ||14||

XV (20) [_ _ _ _ _] prācyām agneyā* [_ _ _ _]
dakṣiṇe [_ _ _] stuk sñvād dalleñ nairṭike tathā ||

[_ _ _ _ _]**
prācyām	[อยู่] ทางทิศตะวันออก
(*corr.) āgneyā	ทิศตะวันออกเฉียงใต้ [จรด]
[_ _ _ _]**
dakṣiṇe	ทิศใต้ [จรด]
[_ _ _]**

stuk śn̄vād	[และ] สตฺก สงวต (สตฺกฺ สงวตฺ = บ่อน้ำแห่ง)
dalleñ nair̄tike	ทลฺเลง (ทลฺเลง = ?) ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้
tathā	โดยประการนั้น

.....** อยู่ทางทิศตะวันออก , ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้จรด** , ทิศใต้จรด**
และ สตฺก สงวต , ทลฺเลง อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ โดยลำดับนั้น ||15||

(** ข้อความที่เว้นว่าง 3 แห่ง คาดว่าถูกขูดลบตัวอักษรออกโดยเจตนา อาจเพราะว่ามี การเปลี่ยนแปลงการกำหนดเขตแดนในสมัยที่มีการจารึก หรืออาจด้วยเหตุผลอื่น⁶)

XVI (21) vārunyām̄ pik krave bhūmī	sre v̄rai vāyavyatas tathā
chdiñ crās̄ uttara uttara [-]	grāma īśānatas tathā
bhūmī	ที่ดินทั้งสอง
pik krave	[ที่] ปีก กระเว (ปีก ? กระเว = ... จระเข้)
vārunyām̄	[อยู่] ทางทิศตะวันตก
sre v̄rai vāyavyatas	[และที่] สเรไพร [อยู่] ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
tathā	โดยประการนั้น
chdiñ crās̄ uttare	ฉติง จราส (ฉติง จราส = ชานน้ำไหลสวน) [อยู่] ทางทิศเหนือ
uttaragrāma īśānatas	อุตตรกรม [อยู่] ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
tathā	โดยประการนั้น

ที่ดินที่ ปีก กระเว อยู่ทางทิศตะวันตก และ สเรไพร อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ, ฉติง จราส อยู่
ทางทิศเหนือ และ อุตตรกรม อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ||16||

XVII (22) pāraṃparyyaprasiddhyaitā	bhūmīḥ kr̄itvāpi yuktitaḥ
yaś śrīrājendravarm̄māṇam̄	yayāce bhūpatim punaḥ
api	อนึ่ง
yaś	ท่าน (ศัพยะ)
kr̄itvā	ซื้อแล้ว
bhūmīḥ	ซึ่งที่ดินทั้งหลาย
etā	เหล่านั้น
yuktitaḥ	อย่างถูกต้องแล้ว

⁶Cœdès, *Inscriptions du Cambodge*, vol. II, 107.

pāraṃparyyaprasiddhyā	ตามธรรมเนียมที่รู้จักกันดีซึ่งมีมาแต่โบราณ
yayāce	ท่านได้ขอ [พระราชทาน] แล้ว
bhūpatim	กะพระภูบตี
śrīrājendravarṃmāṇaṃ	ศรีราชาเชนทรวรมัน
punaḥ	อีกด้วย

แม้ว่าได้ซื้อที่ดินทั้งหลายนั้นอย่างถูกต้องตามธรรมเนียมที่รู้จักกันดีอันมีมาแต่โบราณแล้ว ท่านคัษยะก็ยังสามารถขอพระราชทานที่ดินกับพระเจ้าแผ่นดิน คือ พระเจ้าราชาเชนทรวรมัน [ที่ 2] อีกด้วย ||17||

XVIII (23) tena rājādhirājena	bhūmipālena bhūmayah
yasminn arthiṇi gavyākhye	bhūyo dattāḥ prasādātah
bhūmayah	ที่ดินทั้งหลาย
rājādhirājena	อันพระราชาธิราช
bhūmipālena	ผู้ครองแผ่นดิน
tena	พระองค์นั้น (พระเจ้าราชาเชนทรวรมัน)
dattāḥ	ได้พระราชทานแล้ว
prasādātah	ให้เป็นพระประสาท (สิ่งพระราชทาน)
bhūyo	อีกมากมาย
gavyākhye	ในชื่อของ คัษยะ
arthiṇi	ผู้ขอพระราชทาน
yasminn	ผู้นี้

ที่ดินเหล่านั้นถูกพระราชทานเป็นพระกรุณาประสาทอีกมากมาย โดยพระราชาธิราชผู้ครองแผ่นดินพระองค์นั้น ในชื่อของท่านคัษยะผู้นี้ซึ่งเป็นผู้ขอ ||18||

XIX (24) yadabhyarthitena rājñā	niyuktaś cārucāraḥ
tadgolasthāpanān kṛtvā	tasmai dattā imā iti
cārucāraḥ	เจ้าหน้าที่
niyuktaś	ผู้ถูกแต่งตั้งแล้ว
rājñā	โดยพระราชา
yadabhyarthitena	ตามการขอพระราชทานของท่าน (คัษยะ)
kṛtvā	กระทำแล้ว
tadgolasthāpanān	ซึ่งการสร้างหลักเขต (ลูกกลม ๆ) นั้น
imā	[ประกาศว่า ที่ดิน] ทั้งหมดเหล่านี้

dattā	ได้ถูกพระราชทานแล้ว
tasmai	แก่ท่าน (คัพพะ)
iti	ดังนี้

เจ้าหน้าที่ถูกแต่งตั้งแล้วโดยพระราชโอรส ให้ทำการสร้างหลักเขตนั้น ตามการขอพระราชทานของท่าน คัพพะ ว่า “ที่ดินทั้งหลายเหล่านี้ถูกพระราชทานแก่ท่านคัพพะแล้ว” ||19||

XX (25) devīsilāvadhigrāmo devīgrāma itīritah
taddevasthāpanāñ cakre yaḥ kāvdakajalāsāyān ||

devīsilāvadhigrāmo	หมู่บ้านที่มีขอบเขตคือศิลาแห่งเทวี
īritah	อันมีชื่อว่า
devīgrāma	เทวีคราม
iti	ดังนี้
yaḥ	มัน (หมู่บ้าน) นี้
cakre	ถูกกระทำแล้ว

tad devasthāpanāñ ซึ่งการสถาปนาทั้งหลายแห่งเทพเจ้า
kāvdakajalāsāyān [และ] ซึ่งแหล่งน้ำใหญ่น้อยมากมาย

นี่คือหมู่บ้านที่ถูกกำหนดขอบเขตด้วยศิลาแห่งเทวี อันมีชื่อว่า เทวีคราม ซึ่งมีการสถาปนาเทพเจ้า และแหล่งน้ำใหญ่น้อยทั้งหลายแล้ว ||20||

XXI (26) divaṅgate tu yasmimś te hī* pū ke saṃjñākās trayah
asmadbhūmir iti procas** sāhasāt tā jihīrśavaḥ ||

tu	ส่วน, ครั้น
yasmimś	เมื่อท่าน (คัพพะ)
te	ผู้
divaṅgate	ได้ถึงแก่ทิวศต (ตาย)
trayah	อันว่า [คน] ทั้งสาม
hī* pū ke saṃjñākās	ผู้มีชื่อว่า เหม* ปู [และ] เก
jihīrśavaḥ	ผู้ปรารถนายึดเอา
sāhasāt	ด้วยกำลัง
tā	ซึ่ง [ที่ดิน] ทั้งหลายนั้น

(**corr.) procus

พวกเขาได้ประกาศแล้ว [ว่า]

asmadbhūmir

ที่ดินทั้งหลายเป็นของเรา (asmat–bhūmiḥ)

sarvvaṃ ทั่วปวง
 rājñi śrijayavarmmaṇi ต่อพระราชาศรีชัยวรมัน
 * เนื่องจากพยางค์ในบาทนี้เกินจากฉันทลักษณ์มา 1 พยางค์ และคำว่า niveditaḥ ไม่ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์ ข้อความที่ถูกต้องจึงควรจะเป็น lipibhir veditaḥ หรือ lipiniveditaḥ⁷

การกระทำกรรมชั่วของพวกเขา^๗ ได้ถูกสหเทวะผู้เป็นหลานของท่านคัพยะ กราบบังคมทูลถวายลายลักษณ์อักษร (ฎีกา) ทั่วปวง ต่อพระราชาศรีชัยวรมัน [ที่ 5] แล้ว ||23||

XXIV (29) mantribhis sasabhāsadbhī rājñī samyakṣamīkṣitam*
 teṣāṃ pū samjñakādīnāṃ dṛṣṭān tadduṣkṛtaṃ sphuṭam ||
 tadduṣkṛtaṃ การกระทำชั่ว^๗
 teṣāṃ ของเขาทั้งหลาย
 pū samjñakādīnāṃ ที่มีชื่อเป็นอาทิ ว่า ปู
 (*corr.) samyak samīkṣitam ได้ถูกพิจารณา (สอบสวน) อย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว
 rājñī โดยพระราชาศรีชัยวรมัน
 mantribhis sasabhāsadbhī พร้อมด้วยคณะมนตรี และสภา (ตุลาการ) ทั้งหมด
 dṛṣṭān (ความคิดนั้น) ได้ถูกเห็น
 sphuṭam เป็นที่ปรากฏชัด

การกระทำผิดของพวกเขาซึ่งมีชื่อนั้นได้ถูกสอบสวนอย่างละเอียดถี่ถ้วนโดยพระราชาศรีชัยวรมัน พร้อมด้วยบรรดาขุนนางทั้งหลายและคณะตุลาการ ได้ถูกเปิดเผยให้ประจักษ์แล้ว ||24||

XXV (30) oṣṭhacchedaṃ karacchedaṃ heṃ nāmaṇaḥ pū āhvayasya ca
 yathā taddoṣataḥ kuryyād iti tad rājāsāsanam ||
 taddoṣataḥ จากความคิดนั้น
 heṃ nāmaṇaḥ ของผู้มีนามว่า เหม
 pū āhvayasya ca และ ผู้ที่ชื่อ ปู
 yathā โดยประการใด [นั่นคือ]
 kuryyād บุคคลจักต้องกระทำ
 oṣṭhacchedaṃ karacchedaṃ ซึ่งการตัดปาก [และ] ซึ่งการตัดมือ
 iti tadrājāsāsanam ดังนี้ คือคำสั่ง (ราชโองการ) ของพระราชาศรีชัยวรมัน

⁷Ibid., 101.

พระราชโองการ มีดังนี้ว่า “จากการกระทำผิดของของผู้มีนามว่าเหมและผู้ชื่อปุนั้น บุคคลจักต้อง
กระทำซึ่งการตัดปากและการตัดมือ” ||25||

XXVI (31) svamātāmahasūnus tu	ke nāmā sakulas tadā
yācitas sahadvena	rājñā dattas sabhūmikah
tu	ฝ่าย, ส่วน
svamātāmahasūnus	ผู้เป็นลูกชายของตาตนเอง
ke nāmā	มีนามว่า เก
sakulas	พร้อมด้วยครอบครัว
tadā	เมื่อนั้น
yācitas	ถูกขอแล้ว
sahadevena	โดยสหเทวะ
rājñā	อันพระราช
dattas	พระราชทานแล้ว
sabhūmikah	พร้อมด้วยที่ดิน

ส่วนผู้มีนามว่า เก ซึ่งเป็นบุตรของตาตนเอง (ลุงหรือน้าชายของสหเทวะ) พร้อมทั้งครอบครัวนั้น
สหเทวะขอ [ละเว็น โทษ] พระราชาก็ได้พระราชทาน [พวกเขาให้สหเทวะ] พร้อมด้วยที่ดิน ||26||

XXVII (32) atha pañ ap gadākeśās	seśānaśiva saṃjñakāḥ
^a yak saṃjñikā ca te bhūyo	vivadante ['] pi tadbhuvah
atha	หลังจากนั้น, ต่อมา
saṃjñakāḥ	พวกคนที่ชื่อ [ว่า]
pañ ap gadākeśās	บัญญัติ (ปญ), อับ (อป), คทาเทศ
seśānaśiva	พร้อมด้วย อีสานศิวะ (sa+iśānaśiva)
^a yak saṃjñikā ca	และ ผู้หญิงที่ชื่อ อัยก (อัยก)
te	เขาทั้งหลายนั้น
vivadante ['] pi	ก็ วิวาทกัน
bhūyo	อีก
tadbhuvah	เกี่ยวกับที่ดินนั้น

ต่อมา พวกคนที่ชื่อ บัญ, อับ, คทาเทศ พร้อมด้วย อีสานศิวะ และผู้หญิงที่ชื่อ อัยก พวกเขาก็ได้วิวาท
กัน เพราะที่ดินนั้นอีก ||27||

XXVIII (33) teṣāṃ tadbhūjihīrṣūṇām	āpattim rājakāritām
te paśyanto ['] pi śṛṇvanto	mohāt taddharaṇodyataḥ
mohāt	เพราะความลุ่มหลง
te	พวกเขาทั้งหลาย (5 คนนี้)
taddharaṇodyataḥ	[เป็น] ผู้เตรียมการยึดครอง (ที่ดิน) นั้น
paśyanto ['] pi	แม้ได้เห็น (paśyantaḥ–api)
śṛṇvanto	[และ] ได้ยิน
āpattim	ซึ่งโทษความผิดที่เกิดขึ้น
teṣāṃ	ของพวกเขา (3 คนแรก) เหล่านี้
rājakāritām	ที่ถูกให้กระทำแล้วโดยพระราชา
tadbhūjihīrṣūṇām	ผู้ต้องการที่จะยึดที่ดินเหล่านี้

พวกเขา แม้จะได้เห็นและได้ยินความผิดอันเกิดขึ้นซึ่งพระราชาให้กระทำแล้วกับพวกที่ต้องการยึดเอาที่ดินเหล่านี้ [แต่ก็ได้] เตรียมการยึดครอง [ที่ดิน] นั้น ด้วยเพราะความลุ่มหลง ||28||

ข้อความภาษาสันสกฤต ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 1 – 13

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

XXIX (1) ājñāvyatītān nṛpauṅgavānām
tān durddamān sāhasadharmmakarttīn*
nyavedayac chriṅjayavīravarmma [-]
deve ['] dhirāje sahadēvanāmā ||

sahadevanāmā	ผู้มีนามว่าสหเทวะ
nyavedayac	ได้กราบบังคมทูลแล้ว (ni+avedayat)
['] dhirāje	ต่อพระอธีราช
śriṅjayavīravarmmadeve	ศรีชัยวีรวรมเทวะ
durddamān	[ถึง] ผู้ที่ควบคุมได้ยาก (ผู้ที่ไม่เชื่อฟัง)
tān	ทั้งหลายเหล่านั้น
(*corr.) sāhasadharmmakarttīn	ซึ่งสร้างกฏขึ้นมาด้วยกำลัง
ājñāvyatītān	[ว่าเป็น] ผู้ได้ละเมิดคำสั่ง
nṛpauṅgavānām	ของพระราชาผู้ประเสริฐทั้งหลาย

ผู้มีนามว่าสหเทวะ ได้กราบทูลต่อพระอธีราชศรีชัยวีรวรมเทวะถึงบรรดาผู้ที่ไม่เชื่อฟังทั้งหลายซึ่งตั้งกฏขึ้นมาด้วยกำลังเหล่านั้น ว่าได้ละเมิดคำสั่งของพระราชาผู้ประเสริฐทั้งหลายแล้ว ||29||

XXX (2) tadbhūtam api tadvākyam	śrutvā rājñī vicāritam
mantribhis sasabhāsadbhir	dr̥ṣṭan tadduṣkṛtan tadā
tadā	เมื่อนั้น
tadvākyam	ถ้อยคำ
tadbhūtam	ตามที่เป็นจริงนั้น
rājñī	อันพระราชา
śrutvā	ทรงสดับแล้ว
api	ก็
vicāritam	ได้ถูกพิจารณาแล้ว, ถูกไต่สวนแล้ว
mantribhis sasabhāsadbhir	โดยคณะมนตรี พร้อมด้วยสภา (ตุลาการ) ทั้งหมด
tadduṣkṛtan	การกระทำคามผิดนั้น
dr̥ṣṭan	เป็นที่ประจักษ์แล้ว

ถ้อยคำตามที่เป็นจริง เมื่อถูกฟังแล้วโดยพระราชา ก็ได้ถูกพิจารณาโดยเหล่าขุนนางพร้อมด้วยสภา
ตุลาการทั้งหลายแล้ว ณ บัดนั้น การกระทำคามผิดนั้นจึงเป็นที่ประจักษ์ชัดแล้ว ||30||

XXXI (3) jaṅghāpīdāsīraspīdā [-]	bhūt* teṣām rājaśāsanāt
apriyattvañ ca ap nāmā	pañ nāmā pañcatāñ gataḥ
rājaśāsanāt	จากพระราชาสนะ (พระราชโองการ)
(*corr.) jaṅghāpīdā-	[มี] การบีบनोंง [และ] บีบศิระ
śīraspīdābhūt	
teṣām	ของพวกเขา
ap nāmā	ผู้มีนามว่า อับ
gataḥ	ถึงแล้ว
apriyattvañ ca	ซึ่งความไม่น่าดู (ทุพสภาพ, พิการ) และ
pañ nāmā	ผู้มีนามว่า บัญ
pañcatāñ	[ถึงแล้ว] ซึ่งส่วนทั้งห้า (ความตาย)

คำตัดสินมีว่า “จากพระราชาสนะ (คำสั่งของพระราชา) การบีบनोंงและบีบศิระมีแล้วแก่พวกเขา” ผู้มีนามว่าอับได้รับความพิการ และผู้มีนามว่าบัญญัติถึงแก่ความตาย ||31||

XXXII (4) avalāyas* tu ^a yak nāmnyas**	śīraspīdaiva*** kārītā
tadvandhavās tu bhītās te	nilīnā digdrutā drutam
tu	ส่วน
śīraspīdaiva	การบีบศิระ นั่นเอง (***)corr. : śīraspīdā-eva

avalāyas	ของผู้หญิง (*corr. : abalāyāḥ)
^a yak nāmnyaś	ผู้มีนามว่า อัยก (**corr. : ^a yak nāmnyāḥ)
kāritā	ได้ถูกให้กระทำ
tu	ฝ่าย
tadvandhavās	ญาติพี่น้องทั้งหลาย (ของนาง) นั้น
bhītās	ผู้ซึ่งหวาดกลัว
te	พวกเขา
nilīnā	[ต่างก็] หลบหนีซ่อนตัว
digdrutā	ด้วยการหนีไปทุกทิศ
drutam	อย่างรวดเร็ว

ส่วนการบีบศีรษะของผู้มีนามว่าอัยก ก็ถูกให้กระทำเช่นเดียวกัน ฝ่ายบรรดาญาติพี่น้องผู้หวาดกลัวนั้น ต่างก็หลบหนีซ่อนตัว โดยวิ่งหนีไปทุกทิศทางอย่างรวดเร็ว ||32||

XXXIII (5) yāvantyo bhūmayas sarvvā krītā dattās ca rājabhiḥ
sahadevasya siddhās tā iti tad rājaśāsanam ||

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลขสิทธิ์

bhūmayas	ที่ดินทั้งหลาย
sarvvā	ทั้งปวง
krītā	ซึ่งถูกซื้อ
dattās ca	และถูกพระราชทานแล้ว (dattāḥ-ca)
rājabhiḥ	โดยพระราชาทั้งหลาย
yāvantyo	มีจำนวนเท่าใด
tā	[ที่ดิน] เหล่านั้น
siddhās	[เป็น] สิทธิ
sahadevasya	ของสหเทวะ
iti tad rājaśāsanam	ดังนี้ คือคำสั่ง (ราชโองการ) ของพระราชาพระองค์นั้น

นี่คือพระราชโองการ [ประกาศ] ว่า “ที่ดินทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่ถูกซื้อและที่ถูกพระราชทาน โดยพระราชาทั้งหลาย มีจำนวนเท่าใด [ที่ดิน] เหล่านั้น เป็นสิทธิของสหเทวะ” ||33||

XXXIV (6) kṣetrāni* cārvār prabhṛtīni pañca-
punyāśrayāl** līngapureśvarāya
vuddhe prabheśe ca tadīyarūpe
lokeśvare so ['] dita supraśaste ||

so ['] dita	เขา (สหเทวะ) ได้ให้ (saḥ-adita)
liṅgapureśvarāya	ต่อพระลิงคปุเรศวร
kṣetrāni	ซึ่งที่นาทั้งหลาย (*corr. : kṣetrāni)
pañcapuṇyāśrayāl	จากที่อาศัยแห่งบุญ (เนื่อนาบุญ) จำนวน 5 ผืน (**corr. : pañca+puṇya+āśrayāt)
cārvār prabhṛtīni	อันมีที่จารวาร์เป็นต้น
vuddhe prabheśe	[ให้ไว้] แต่พระพุทธ [พระนาม] ประเภศะ
tadīyarūpe	ที่เป็นรูป [แทน] พวกเขานั้น
ca	และ
lokeśvare	แต่พระโลกेश्वร
supraśaste	ผู้ประเสริฐ

เขา (สหเทวะ) ได้อุทิศถวายที่นาต่อพระลิงคปุเรศวร จากเนื่อนาบุญจำนวน 5 ผืน อันมีที่จารวาร์เป็นต้น [โดยได้ถวาย] แต่พระพุทธประเภศะที่มีรูปแทนพวกเขา (บรรพบุรุษของสหเทวะ) และแต่พระโลกेश्वร ผู้ประเสริฐ ||34||

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

XXXV (7) kṛteṣu bhaktyā [_ _ _ _]*
 sa ṣaṣṭīkaprasthaghṛtāni tāsu
 ṣaṭkhārikārājatatandulamś** ca
 bhadreśvare ['] dāt prativadsarañ*** ca ||

bhaktyā	ด้วยความภักดี
sa	เขา (สหเทวะ)
['] dāt	ได้ถวายแล้ว
ṣaṣṭīkaprasthaghṛtāni	ซึ่งเนยใสจำนวน 60 ปริสถ์
[_ _ _ _]	แต่*
kṛteṣu	ที่ถูกสร้างขึ้นแล้ว
tāsu	ทั้งหลายเหล่านั้น
ṣaṭkhārikārājatatandulamś ca	และ [ได้ถวาย] ซึ่งข้าวสาร (ที่แหววาวตั้ง) สีเงิน จำนวน 6 ขาริกา (**corr. : °tandulam)
bhadreśvare	แต่พระภัทรेश्वร
prativadsarañ*** ca	ประจำทุกปี ด้วย (***)corr. : °vatsarañ)

bhaktyā ด้วยความภักดี
 śrīghaṇe ในพระศรีมนะ (*corr. : śrīghane)
 śrīsamantaprabheśākhye พระนามว่าศรีสมันตประเภชะ
 เขาผู้เป็นที่รู้จักว่าเป็นพหูสูต ได้ถวายข้าวสาร 5 ปรัสต์ครั้ง เป็นประจำทุกวัน ด้วยความภักดี ในพระ
 ศรีมนะ ผู้มีนามว่าศรีสมันตประเภชะ ||37||

XXXVIII (10) śrīsamantaprabheśe ca svadeśodbhūtarūpake
 so ['] nvahaṃ vyatarat pañca [-] daśaprasthārdhatandulam* ||
 ca และ
 so ['] nvahaṃ ในแต่ละวัน (nvahaṃ) เขา (saḥ)
 vyatarat ได้ให้แล้ว
 pañcadaśaprasthārdhatandulam ซึ่งข้าวสาร 15 ปรัสต์ครั้ง (*corr. : °taṇḍulam)
 śrīsamantaprabheśe แต่พระศรีสมันตประเภชะ
 svadeśodbhūtarūpake ผู้มีรูปปรากฏขึ้นในเขตท้องที่ของตนเอง

และในแต่ละวัน เขาได้ถวายข้าวสาร 15 ปรัสต์ครั้ง แต่พระศรีสมันตประเภชะ อันมีรูปปรากฏขึ้นใน
 ดินที่อยู่ของเขาเอง ||38||

XXXIX (11) lokeśvare praśaste ['] smil* loke lokahitodyataḥ
 so ['] dāc ca pratyahaṃ pañca [-] daśaprasthārdhatandulam** ||
 lokahitodyataḥ (สหเทวะ) ผู้พยายามเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก
 (*corr.) ['] smil loke ในโลกนี้, ในปัจจุบัน (asmin-loke)
 so ['] dāc ca และ เขา ได้ถวายแล้ว (saḥ-adāt-ca)
 pañcadaśaprasthārdhatandulam ซึ่งข้าวสาร 15 ปรัสต์ครั้ง
 (**corr. : °taṇḍulam)
 pratyahaṃ เป็นประจำทุกวัน
 lokeśvare แต่พระโลกेश্বর
 praśaste ผู้ประเสริฐ

และเขา (สหเทวะ) ผู้พยายามเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลกในปัจจุบัน ได้ถวายข้าวสาร 15 ปรัสต์ครั้ง
 เป็นประจำทุกวัน แต่พระโลกेश্বর ผู้ประเสริฐ ||39||

XL (12) lumpanti no ye mama kalpanān te
svarggāpavarggañ ciram āvasantu
tadvarddhanārakṣaṇatatarāṇām
kā cā kathā puṇyaphaleṣu teṣām ||

ye	บุคคลทั้งหลายเหล่าใด
lumpanti no	ย่อมมีแย่งชิง (ย่อมมียึดเอาไป)
kalpanān	ซึ่งการกัลปนาทั้งหลาย
mama	ของข้าพเจ้า
te	บุคคลทั้งหลายเหล่านั้น
āvasantu	จงไปพำนักอยู่
svarggāpavarggañ	ยังความบรมสุข ณ สรวงสวรรค์
ciram	ตราบจรกาล, ตลอดกาลอันยาวนาน
tadvarddhanārakṣaṇatatarāṇām	สำหรับบุคคลทั้งหลาย ผู้มุ่งมั่นขยันต่อการ พัฒนาและรักษา [การกัลปนา] นั้น (tat+varddhanā+rakṣaṇa+tat+parāṇām)

kā cā kathā ถ้อยคำอื่นใดเล่า
teṣām สำหรับเขาทั้งหลายนั้น

puṇyaphaleṣu นอกจาก ปุณ्यผล (ผลแห่งบุญ) ทั้งหลาย

บุคคลเหล่าใดมิได้ยึดปล้นเอาบรรดาสิ่งกัลปนาของข้าพเจ้าไป ขอพวกเขาเหล่านั้นจงได้ไปพำนักอยู่
ยังความบรมสุข ณ สรวงสวรรค์ ตลอดกาล ดังนั้นก็มีจำเป็นต้องกล่าวถึงพวกคนผู้มุ่งมั่นขยันต่อการ
ทำนุบำรุงและพิทักษ์รักษาสิ่งกัลปนานั้น ใน [การได้รับ] ผลบุญอันมากมาย ||40||

XLI (13) puṇyaṃ mama svārthaparārtham eva
lumpanti ye svalpadhiyas tu teṣām
utpattir eva sthitir astv ahāṇir*
anāpakalpān narake ['] tighore o

ye svalpadhiyas tu	ส่วน บุคคลทั้งหลายเหล่าใด ผู้มีปัญญาอันน้อยนัก
lumpanti	ยึดเอาไป
puṇyaṃ mama	ซึ่งบุญ ของข้าพเจ้า
svārthaparārtham eva	เพื่อประโยชน์ของตนและบุคคลอื่น นั้นเทียว (sva+artha+para+artham—eva)
utpattir	การอุบัติ (การเกิดใหม่)
teṣām	แห่งบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น

eva	นั่นแล
sthitir astv ahāṇir	จงเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ [และ] ไม่สูญสิ้นไป (*corr. : ahāṇiḥ)
analpakaḥ	ตลอดหลายกัปก็ล่วงไปอันมากมาย
narake ['] tighore	ในนรกอันน่าสะพรึงกลัว (narake-atighore)

ส่วนพวกคนเหล่าใดผู้มีปัญญาอันน้อยนิด ยึดเอาบุญของข้าพเจ้าไป โดยถือเป็นประโยชน์ของตนเองและผู้อื่น นั่นแล ขอให้การเกิดใหม่ของพวกเขา จงมีอยู่เที่ยงแท้และไม่สูญสิ้นไป ในนรกอันน่าสะพรึงกลัว ตลอดหลายกัปก็ล่วงไปอันมากมาย นั่นเทอญ ||41||

ข้อความภาษาเขมรโบราณ (ส่วนที่ 2) ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 14 – 34

(14) ๐ 925 śaka pi ket āśvayuja śukravāra anurādhanakṣatra nu dhūli vraḥ pāda dhūli jeṇ vraḥ kaṃmraten añ śrījayavīravarmmadeva stāc

๐ ศักราช 925 (พ.ศ. 1546) ขึ้นสามค่ำ อาศวบูชา (เดือน 11) วันศุกร์ อนุราธนักษัตร ด้วยฤทธิพระบาท ฤทธิเชิง พระกำมรเตงอัญ ศรีชัยวีรกรรมทေး เสด็จ [ยัง]

(15) āy vraḥ grha chloṇ vraḥ kralā phdaṃ paścima pi vāp sah chmām vraḥ pāñjī paṅgaṃ thpvañ nivedana man vāp loñ chmām vraḥ pāñjī vāp dān pratyaya

ณ ที่ พระคฤหะ (พระตำหนัก, ท้องพระโรง) ผ่านพระกระลาบรรม (ห้องบรรทม) [ด้าน] ทิศประจิม (ตะวันตก) เพื่อ [ให้] วาบ สะห์ ผู้เฝ้าดูแลพระบัญชา บังคมเกล้ากราบทูล [ว่า] ครั้นเมื่อ วาบ โลญ ผู้เฝ้าดูแลพระบัญชา [และ] วาบ ทาน เจ้าพนักงาน

(16) glāñ ta 'ji vāp sah ๐ svam vraḥ karuṇā prasāda ๐ bhūmi svasti ๐ kuṣṭhena ๐ krajaṃ gaṅga ๐ pr ๐ bhadre travāñ jvik ๐ daṃnap ruñ ๐ khlāñ cravā tem dramaseñ (?) lañlañ a

คลัง ผู้เป็นบรรพบุรุษ [ของ] วาบ สะห์ ขอพระกรุณาประสาท (ขอพระราชทาน) ที่ดิน [ที่] สวัสดิ , กุญฐนะ , กระซำคังคะ , ปฤ , ภัทร ตระพัง ชวีก , ทำนบ รุง , ขลาญ จรวา เตม ทรม เสง (?) , ลังลง อังคัญ]

(17) ṅgañ ๐ lāc gaṅgroṇ lveñ vryañ ๐ rlaṃ ta gi vraḥ rājya kaṃmraten añ ta stāc dau parameśvara ๐ man lvoḥ ta gi vraḥ rājya kaṃmraten añ

[อังคัญ , ลาง คัง โครง ลวง วเรียง , [และที่] รลม เมื่อครั้ง รัชกาล [แห่ง] กำมรเตงอัญ ผู้เสด็จไป ปรมศวร (พระเจ้าชัวมันที่ 2) . ครั้นเมื่อ ลูถึง รัชกาล [แห่ง] กำมรเตงอัญ

- (18) ta stāc dau paramaśivapada vāp dās ta ^aji vāp sah duñ sre rlāp ta vāp yac taṃmrvac glān kantāl vala 0 vaudi 1 padigaḥ 2 0 kadāha
ผู้เสด็จไป บรมศิวบท (พระเจ้าชัวยวรมันที่ 4) วาบ ทาส ผู้เป็นบรรพบุรุษ วาบ สะห์ ชื่อนา [ที่] รลาบ จาก วาบ ยัจ ตำรวจคลัง [แห่ง] กันดาลพล . [ด้วย] คนโทเวาที 1 , กระโถนปทีคะ 2 , กระทะ
- (19) – srū 20 0 duñ sre sthalā kracap ta dalmāk 0 nu vaudi 1 padigaḥ 1 mās pāda 2 srū 20 0 sre stuk sno 0 pak rvāt travān krasān 0 cho
_____ ข้าวเปลือก 20 , [และ] ชื่อนา [ที่] สดลาระจับ จากควาญช้าง ด้วย คนโทเวาที 1 , กระโถนปทีคะ 1 , ทอง 2 บาท , ข้าวเปลือก 20. ที่นา [ที่] สตุก โสน, ปัก รวต, ตระพัง กระสัง, โฉก]
- (20) k rhvit ti vāp yo rlaṃ pañjal lak sre neḥ ta me neṃ ta ^aji vāp sah chmām vraḥ pāñjī yok taṃmrya 1 0 khāl prak 1 liñ 5 0 vaudi 1 jyañ 6 0
[โฉก] รหวิต ที่ซึ่ง วาบ โย [แห่ง] รลม บัญชล ขาย ที่นาคนี้ ต่อ แม่ เนม ผู้เป็นบรรพสตรี [ของ] วาบ สะห์ ผู้เฝ้าดูแลพระบัญชี [โดย] เอา ช้าง 1 , ชันเงิน 1 [หนัก] 5 ตำลึง , คนโทเวาที 1 [หนัก] 6 ชั่ง,
- (21) tāmrakaraṇḍa 1 jyañ 7 jñāsira yo 1 vlah 0 siddhi sre ta roḥh neḥh man vāp yo rlaṃ pañjal slāp 0 dep vāp sat 0 vāp hi 0 vāp an 0 vāp ṛṣi 0
ตะกร้าทองแดง 1 [หนัก] 7 ชั่ง [ผ้า] ชญะสิระ 1 โย คู่หนึ่ง . สิทธิ [ใน] ที่นาเหล่านี้ เมื่อ วาบ โย [แห่ง] รลม บัญชล ตาย , จึง วาบ สัต , วาบ หิ , วาบ อัน , วาบ ฤมิ ,
- (22) ta kvan cau vāp yo rlaṃ pañjal thve apavāda khmī dravya sot 0 vāp sah nu kule vāp sah 0 oy srū 200 padigaḥ 5 0 ^anak ta roḥh neḥh 0 nām
ผู้เป็นลูกหลาน วาบ โย [แห่ง] รลม บัญชล [ได้] ทำการพิพาท ปรรณาททรัพย์ อีกด้วย . วาบ สะห์ พร้อมด้วยญาติ [ของ] วาบ สะห์ . ให้ข้าวเปลือก [จำนวน] 200 [และ] กระโถนปทีคะ 5 . คนเหล่านี้ นำ
- (23) raivān pratyaya dau jānn bhūmi neh 0 sañ gol oy siddhi ta vāp sah nu kule vāp sah 0 bhūmi poṃ pik krave 0 ti vāp sah duñ ta vāp va
นายระวาง (เจ้าหน้าทีรั้งวัด) เจ้าพนักงาน ไปเหยียบที่ดินนี้ . [และ] สร้างหลักเขตให้สิทธิ ต่อ วาบ สะห์ พร้อมด้วยครอบครัว [ของ] วาบ สะห์ . ที่ดิน [ที่] โปม [และ] ปิก กระเว ที่ซึ่ง วาบ สะห์ ชื่อจาก วาบ วิ[ชรบัต]

- (24) jrapandita nu vāp paramārthavairoca taṃmrvac tañvāy ◦ vāp jinendrācāryya
jeñ vnaṃ chmām vraḥ kralā phdaṃ svāy glok ◦ ta gi vraḥ rājya kaṃ
[วัชรบัณฑิต และ วาป ปรมารถไวโรจ ตำรวจเครื่องถวาย . [และ] วาป จินนทรอาจารย์ [แห่ง]
เชิงพนม ผู้เฝ้า [ห้อง] พระกระลาบรรม [ที่] สวายุโคลก . เมื่อครั้ง รัชกาล [แห่ง] กำ[มรแดง]
- (25) mrateñ añ ta stac dau paramavīraloka ◦ thlāy bhūmi sre poṃ ◦ vaudī 3 ñan
jyañ 18 liñ 10 ◦ padigaḥ 4 ñan tula 1 ◦ tāmrakaraṇḍa 1 ñan jya
[กำ]มรแดงอัญ ผู้เสด็จไป บรมวีรโลก (พระเจ้าชัยวรมันที่ 5) . ราคาที่ดิน [ณ] ที่นา [ที่] โปม .
คนโทเวาที 3 หนัก 18 ชั่ง 10 ตำลึง , กระจงปทิกะ 4 หนัก 1 ตูลา , ตะกร้าทองแดง 1 หนัก
- (26) ñ 7 ◦ jleñ śata 1 tiñ śata 1 ◦ srū śata 1 ◦ raṅgo thlvañ 2 kañje chnāñ taṃpvañ
1 ◦ thlāy bhūmi sre pik krave vaudī 5 ñan tul 1 jyañ 10 padigaḥ 5 ñan
7 ชั่ง , ชะแลง 1 ร้อย ผึ่ง (เครื่องมือถากไม้) 1 ร้อย , ข้าวเปลือก 1 ร้อย , ข้าวสาร 2 ถลวง ,
กระเชอหม้อดำบวง 1 (หม้อนึ่ง 1 ชุด ?) . ราคาที่นา [ที่] ปิก กระจง คนโทเวาที 5 หนัก 1 ตูลา
10 ชั่ง กระจงปทิกะ 5 หนัก
- (27) tul 1 jyañ 5 ◦ svok 2 ñan jyañ 6 liñ 10 ◦ khāl prak 1 liñ 5 ◦ srū śata 3 ◦ raṅgo
thlvañ 1 canlyak yo 3 ◦ jleñ śata 3 ◦ tiñ slik 1 śata 1 60-10 ◦ rddeḥ
1 ตูลา 5 ชั่ง , ถาดสำรับ 2 หนัก 6 ชั่ง 10 ตำลึง , ซันเงิน 1 [หนัก] 5 ตำลึง , ข้าวเปลือก 3 ร้อย ,
ข้าวสาร 1 ถลวง , ฝ้า (เครื่องนุ่งห่ม) 3 โย , ชะแลง 3 ร้อย , ผึ่ง “1 สลิก 1 ร้อย 60-10” (เท่ากับ
570 [400+100+60+10]) , เกวียน
- (28) ruñ 1 ◦ rddeḥ jeñ 1 jmol parat 1 thmar (thmur ?) 3 jeñ parass 4 ◦ tek paṅgan
2 ◦ gi cañvatt bhūmi poṃ nu pik krave ◦ ti pūrvva prasap chok gaṅgroñ ◦
dakṣiṇa da
ใหญ่ 1 , เกวียนเชิง (เกวียนเล็ก ?) 1 วัชแข่งเพศผู้ 1 วัช (?) 3 เชิง ปรัส (จากวาง ?) 4 , เหล็ก
บังคน (?) 2 . อันว่า ขอบเขต [ของ] ที่ดิน [ที่] โปม และ ปิก กระจง , ที่ทางด้านทิศตะวันออก
ติดกับ โฉก คังโครง , ทิศใต้ [ติดกับ] ท้[ลเลง]
- (29) lleñ ◦ paścima phlu rddeḥ cval vrai cas ◦ uttara prasap kh^hval pek sre vrai ◦
man pūrvvāpara ta roḥh neḥh svaṃ leñ vraḥ karuṇā prasāda ◦ pi sañ go
[ที่]ลเลง , ทิศตะวันตก [ติดกับ] ทางเกวียนเข้า ไพร จัส (ป่าเก่า) , ทิศเหนือ ติดกับ ข-อวล เบก
[และ] สแรไพร . อันว่า [ที่ดิน] ตั้งแต่เมืองต้นจนเมืองปลาย ดังกล่าวนี้ ขอขึ้น [ต่อ] พระกรุณา
ประสาท (ขอให้เป็นสิ่งพระราชทาน) เพื่อสร้างหลัก

- (30) I praśasta ° mān vraḥ śāsana dhūli vraḥ pāda dhūli jeṇ vraḥ kaṃmraten añ
 ° jā roḥh kanmī vāp sah ° vraḥ pandval pre vraḥ sabhā dau sañ gol
 ศิลาจารึก . มีพระศาสนะ (พระราชโองการ) [ใน] ฐลัพระบาท ฐลัเชิง พระกำมรเตงอัญญ (พระ
 เจ้าชัยวรมันที่ 5) [โปรดเกล้าฯ ให้] เป็นตั้งความปรารถนา [ของ] วาบ สะห์ . [จึงมี] พระบันทูล
 ไซ้ [ให้] พระสภา ไปสร้างหลัก
- (31) praśasta ° oy ta vāp sah ° gi cañvatt bhūmi sruk pr ° ti pūrvva travāñ vinau
 prasap chdiñ ruñ ° dakṣiṇa ta rāṃ khlā ° paścima gaṅgā ° utara prasap cuñ
 ศิลาจารึก ให้ต่อ วาบ สะห์ . อัน ขอบเขต ที่ดิน หมู่บ้าน ปถ , ทางทิศตะวันออก [ของ] ตระพัง
 วิเนา ติดกับ ฉทิ้ง รุง , ทิศใต้ [ติดกับ] รำ ขลา , ทิศตะวันตก [ติดกับ] คงคา , ทิศเหนือ ติดกับ จุง
- (32) sthalā ° neḥh sruk devīgrāma nu bhūmi cañvatt neḥh nu sruk pr nu bhūmi
 cañvatt noḥh ° nu poṃ pik krave ° pak rrvat stuk sno chok rhvit travā
 สดลา . นี้ [คือ] หมู่บ้าน เทวาคาร และที่ดินบริเวณนี้ พร้อมด้วย หมู่บ้าน ปถ และที่ดินบริเวณ
 นั้น . พร้อมด้วย [ที่] โปม [และ] ปีก กระเว , ปีก รวด , สตูก โสน , โฉกร รหวิต , ตระพัง]
- (33) ṅ krasāñ nu upāya vāp sah hoñ ° ti oy ta vāp tapaḥśānti ° vāp vraḥ prasāda °
 vāp nāgapāla ° vāp pavitra ° me ° yak ° me dān —
 [ตระพัง] กระสัง พร้อมทั้ง เครื่องยังชีพ (ทรัพย์สิน) [ของ] วาบ สะห์ นั้นแล , ที่ซึ่งให้ต่อ
 วาบ ตบะสานติ , วาบ พระประสาท , วาบ นาคบาล , วาบ ปวิตร , แม่ยัก , แม่ทาน _
- (34) — prvat ° vāp ° yak vraḥ paryyañ ° vāp ° yak travāñ trāc me surendralakṣmī °
 thve pūjā vraḥ paryyañ ta dau vraḥ kaṃmraten jagat
 _ _ ปรวด , วาบ ยัก [ผู้มีหน้าที่ดูแล] พระเบรียง (น้ำมัน, เนยใส) , วาบ ยัก [แห่ง] ตระพัง
 ตราจ แม่ สุเรนทรลักษมี , ทำการบูชาพระเบรียง ต่อไป [ยัง] พระกำมรเตงชัคต

ข้อความภาษาเขมรโบราณ (ส่วนที่ 2) ด้านที่ 3 บรรทัดที่ 1 – 32

- (1) liṅgapura ° nu chpār ransī ° nu vraḥ
 [แห่ง] ลิงคปุระ และ [ที่] ฉบาร รันสี พร้อมทั้ง [แต่] พระ
- (2) rūpa kaṃmraten jagatt ° nu vraḥ
 รูปกำมรเตงชัคต และ พระ

- (3) kaṃmraten̄ añ lokeśvara
กำมรเตงอัญ โลกेश्वร
- (4) ta praśasta ° bhūmi ta roḥh neḥ
ผู้ประเสริฐ . ที่ดินดังกล่าวนี้
- (5) h āyatva ta vāp sān thve
ให้ขึ้นตรงต่อ [หน้าที่การดูแลของ] วาป สาน [เพื่อ] ทำ
- (6) pūjā vraḥ nu kule ta roḥh
การบูชาพระ และ ตระกูล ดังกล่าว
- (7) neḥh thve vraḥ rājakāryya nu
นี้ ทำ [หน้าที่] พระราชการย์ ด้วย
- (8) gi ° ta gi vraḥ rājya kaṃmraten̄ kaṃ
เช่นกัน . เมื่อครั้ง พระราชสมัย กำมรเตง กำ[ตวน]
- (9) tvan añ ta stac dau paramaśi
กำ[ตวน] อัญ ผู้เสด็จไป บรมคี[วโลก]
- (10) baloka me neḥ ta °ji vāp sa
คี[วโลก] (พระเจ้ายโสวรมันที่ 1) แม่เนม ผู้เป็นบรรพสตรี [ของ] วาป สะ[ห้]
- (11) h duñ tai kanteṃ āy vraḥ
[สะ]ห้ ชื่อ ใต้ กันเต็ม ณ ที่ พระ
- (12) pthyāk ta vāp varmmaśiva vargga śreṣṭha
ผเดียง (พระนอน ?) จาก วาป วรมสิวะ [แห่ง] เขตแคว้น เศรษฐ[ปุระ]
- (13) pura ° thlāy tai kanteṃ ° jñāsira yo
[เศรษฐ]ปุระ . ราคา [ของ] ใต้ กันเต็ม , [ผ้า] ชลุตสิระ 1 โย

- (14) 1 aṃval yo 2 raṅgo thvaṅ 1 [si]
[ฟ้า] อําพล (ฟ้า) 2 โย ช้าวสาร 1 ถลวง [โดยมี]
- (15) ddhi tai kanteṃ lvoḥ slāp [nu kva]
[สิ]ทธิ [เหนือ] ไต กัณเตม [กระทั่ง] ถึง ตาย พร้อมทั้ง ลูก
- (16) n cau tai kanteṃ phoṅ
หลาน [ของ] ไต กัณเตม ทั้งผอง [ด้วย]
- (17) ○ 922 śaka mvāy ket
○ ศักราช 922 (พ.ศ. 1543) ขึ้นหนึ่งค่ำ
- (18) āśvayuja candravāra nu mratā
อาสาช (เดือน 11) วันจันทร์ ด้วย มรตา[ญ]
- (19) ñ śrīraṇakesari khloṅ
[มรตา]ญ ศรีรณเกสรี โขลญ
มหาวิเศษเสยทีลปากกร สงวนลิขสิทธิ์
- (20) glān nā do ○ paṅgaṃ thpvaṅ niveda
คลัง ชันโท บังคมเกล้ากราบทูล
- (21) na ta dhūlī vraḥ pāda dhūli jen
ต่อ ฐลีพระบาท ฐลีเชิง
- (22) vraḥ kamraten añ śrījaya
พระกํามรเตงอัญ ศรีชัย
- (23) varmmadeva man vāp nan khlo
วรมเทวะ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 5) (ว่า) เมื่อครั้ง วาบ นัน โขล[ญ]
- (24) ñ vriha ○ vāp videśvara taṃmrva
[โขล]ญ วรีหะ (ผู้มีตำแหน่งหน้าที่เกี่ยวข้องกับ) , วาบ วิเทศวร ตำรว[จ]

- (25) c vrīha nu ^anak vrīha phon
[ตำรวจ] วรีหะ และ คน [ผู้มีหน้าที่] วรีหะ ทั้งสอง
- (26) samakṣa nu khloñ srū śivapā
ปรากฏตนอยู่ กับ โขลญข้าวเปลือก [แห่ง] สีวา[ท]
- (27) da pūrvva āy kh^aval o nu steñ
[สีวา]ท ด้านตะวันออก ณ ที่ ข-อวล (นางข้าว ?) . พร้อมทั้ง เสดธฺย (หัวหน้า)
- (28) pratyaya thvoñ o yok padi
เจ้าพนักงาน โถง (งานเกี่ยวกับมะพร้าว ?) . เอา กระโถนป[ติ]คะ]
- (29) gaḥ pvan o tin śata 1 jleñ śata 1 o
[ป[ติ]คะ] สี่ , ผึ้ง 1 ร้อย , ชะแลง 1 ร้อย ,
- (30) vave 1 nai vāp sah o ti o
และ 1 ของ วาบ สระห้ ที่ซึ่ง ให้
- (31) y rājakāryya kār ^anak vrī
[ต่อทาง] ราชการย์ [เพื่อ] คุ่มครอง คน [ชาว] วรี[หะ]
- (32) ha phon khloñ vrīha
[วรี]หะ ทั้งสอง [อันได้แก่] โขลญ วรีหะ

ข้อความภาษาเขมรโบราณ (ส่วนที่ 2) ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 1 – 35

- (1) nu ^anak vrīha phon oy rāja
และ คน [ชาว] วรีหะทั้งสอง ให้ [กับทาง] ราช[การย์]
- (2) kāryya vrīha o panlās mūla vā
[ราช]การย์ [ด้าน] วรีหะ . ผลัดแทนที่ ? วา[บ]
- (3) p sah vāp deñ o mān vraḥ śā
[วา]บ สระห้ [และ] วาบ เทง . มี พระ

- (4) sana dhūlī vrah pāda dhūlī jeṇ
ราชโองการ [ใน] ชูลีพระบาทชูลีเชิง
- (5) vrah kaṃmrateṇ añ vvaṃ āc ti mā
พระกำมรเตงอัญ [ว่า] มีอาจที่ [จะให้] มี
- (6) n vrīha viṣaya kandvāra nu cañcū
วรีหะ [ประจำ] วิษัย (ดินแดน) กันทวาร และ จัญจูละ
- (7) la phoṇ ṁ ta sruk gaṅgā devīgrā
ทั้งผอง. อัน [ได้แก่] หมูบ้าน คงคา , เทวีครา[ม]
- (8) ma pr ṁ man lvoḥ ta gi pañca do
[เทวีครา]ม [และ] ปฤ . ครันเมื่อลุดถึง “ปัญญาโท
- (9) nava śaka pī ket āśvayuja śu
นพศก” (ศักราช เก้าสองห้า = พ.ศ. 1546) ขึ้นสามค่ำ อาศวยุช (เดือน 11)
- (10) kravāra anurādhanakṣatra ṁ vāp
วันศุกร์ อุนุราธนักษัตร วาบ
- (11) sah paṅgaṃ thpvaṇ nivedana dhū
สะห์ บังคมเกล้ากราบทูล [ต่อ] ชูลี
- (12) lī vrah pāda dhūlī jeṇ vrah
[ชูลี] พระบาท ชูลีเชิง พระ
- (13) kaṃmrateṇ añ śrījayavīra
กำมรเตงอัญ ศรีชัยวีร[วรมทေး]
- (14) varmmadeva ṁ roḥh pūrvvāpara neḥ
[ศรีชัยวีร]วรมทေး [ว่า] สิ่งดังกล่าว ตั้งแต่เบื้องต้นจนเบื้องปลาย นี้

- (15) mān vraḥ karuṇā ta paramapavi
มีพระกรุณา (พระประสงค์) แห่งบรมบพิ[ตร]
- (16) tra pandval pre jā roḥh noḥ
[บพิ]ตร บันฑล ไซ้ [ให้] เป็นดั่งนั้น
- (17) h o pre cār cval ta praśasta o vā
[โดย] ไซ้ [ให้] จารเข้าเป็นคำจารึก o วา[บ]
- (18) p so āyatta bhūmi ta roḥh
[วา]บ โส ถูกอาศัย [ให้มี]หน้าทีดูแล ที่ดินดั่งกล่าว
- (19) neḥh ukk thve pūjā vraḥ neh
นี้ ด้วย ทำ การบูชาพระนี้
- (20) nu kule ta mān ta praśasta o ta
พร้อมด้วยตระกูลอื่นมีในคำจารึก o ผู้
- (21) seva nau nā paṅgaṃ thpvaṃ niveda
ปฏิบัติรับไซ้ อยู่ ณ [ที่] บังคมเกล้ากราบฑล
- (22) na o kaṃsteṅ śrīvīrendravarmma o
[ได้แก่] กำเสตง ศรีวีเรนทรวรมะ ,
- (23) mratāñ khloñ śrīpṛthivī
มรตาญ โขลญ ศรีปฤถิวี[นทรบัณฑิต]
- (24) ndrapandita o mratāñ khloñ
[ศรีปฤถิวี]นทรบัณฑิต , มรตาญ โขลญ
- (25) śrīlakṣmīndravarmma o mratāñ
ศรีลักษมีนทรวรมะ , มรตาญ

มหาวิทยาลัยศรีปทุมสงขลานครินทร์ สงขลานครินทร์

- (26) khloñ śrīparākramavīra ◦
โฆลญ ศรีปราครมวีระ ,
- (27) khloñ vala khloñ glāñ nā
โฆลญ พล โฆลญ กลัง ัน
- (28) eka āy khsup ◦ khloñ va
เอก ณ ที่ ขสุบ , โฆลญ พ[ล]
- (29) la khloñ gāp mālākāra
[พ]ล โฆลญ คาบ มาลาการ
- (30) khloñ vala purāñ ◦ vāp
โฆลญ พล [แห่ง] ปุราญ , วาบ
- (31) muktiśiba galgul mratāñ śrī
มุกติศิวะ [แห่ง] กัลกุล มรตาญ ศรี
- (32) dharaṇīndravallabha vāp dān
ธรรณินทรวัลลภ วาบ ทาน
- (33) vāp roṇa ◦ ta srasir praśas[ta]
วาบ โรณะ . ผู้เขียนคำจารึก
- (34) [ācā]ryya pandita vāp rac --
_อาจารย์บัณฑิต วาบ รัจ _
- (35) -- ◦
-- ◦

จากเนื้อหาของบทที่ 2 นี้ จะเห็นได้ว่าเป็นการนำเสนอภาพรวมของจารึกทวปปราสาท โดยเน้นที่คำปริวรรตและการแปลความหมาย ซึ่งได้คงลักษณะถ้อยคำและสำนวนของภาษาเดิมตามข้อความแต่ละบรรทัดที่ปรากฏในจารึกทั้ง 4 ด้านสำคัญ จึงยังมีได้วิเคราะห์ความหมายหรืออธิบายคำศัพท์เฉพาะในบางแห่งที่ยังอาจจะเป็นปัญหาในการแปลและตีความ เนื่องจากต้องการนำเสนอ

การแปลความหมายที่ตรงตามตัวอักษร (literal translation) เป็นอันดับแรก ก่อนที่จะวิเคราะห์เนื้อหาของเรื่องราวในแต่ละตอน รวมถึงการดำเนินเหตุการณ์ต่าง ๆ ในบทที่ 3 เป็นลำดับต่อไป

ในส่วนของข้อความร้อยกรองภาษาสันสกฤตอาจจะพบปัญหาในการแปลความหมายเฉพาะคำศัพท์ไม่มากนัก เพราะได้นำเสนอคำแปลแบบยกศัพท์ไว้ก่อนที่จะแปลสรุปความบทร้อยกรองในแต่ละบท ซึ่งการวิเคราะห์และตีความเนื้อหาของบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตนั้นจะได้นำเสนอในบทที่ 4 ว่าด้วย “การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของจารีกตवलปราสาทในเชิงวรรณศิลป์”

ส่วนข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณทั้ง 2 ส่วนนั้น มิได้นำเสนอการแปลแบบยกศัพท์ไว้ เนื่องจากลักษณะการเรียงคำในข้อความภาษาเขมรโบราณแต่ละบรรทัดเมื่อแปลตรงตัวเป็นภาษาไทยแล้ว ก็สามารถสื่อความหมายให้เข้าใจได้เป็นส่วนมาก แต่ก็อาจจำเป็นต้องมีการแปลโดยเพิ่มคำเชื่อมบางคำเพื่อให้ได้ใจความที่สมบูรณ์ในบางแห่ง อย่างไรก็ตาม สำหรับการอธิบายความหมายเฉพาะคำของคำศัพท์ภาษาเขมรโบราณ สามารถดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับความหมายและการวิเคราะห์คำศัพท์แต่ละคำได้ใน ภาคผนวก ค “อภิธานศัพท์ภาษาเขมรโบราณในจารีกตवलปราสาท” หน้า 164 ถึง 183

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ 3

การศึกษาวเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกทวลปราสาท

ข้อความที่ปรากฏบนศิลาจารึกแต่ละหลักของอาณาจักรกัมพูชาตั้งแต่สมัยก่อนพระนคร สมัยพระนคร ต่อเนื่องจนถึงสมัยหลังพระนคร เป็นหลักฐานชั้นต้นที่สำคัญยิ่งซึ่งนักวิชาการด้าน ประวัติศาสตร์ และ โบราณคดีให้ความสนใจต่อข้อมูลหรือใจความสาระสำคัญซึ่งได้จากการแปล และตีความข้อความตัวอักษรที่สลักลงบนแผ่นศิลา เป็นหลัก สำหรับนักภาษา ความสำคัญของศิลาจารึกที่สร้างขึ้นเนื่องในอารยธรรมกัมพูชาโบราณอยู่ที่การเป็นเอกสารซึ่งให้ความรู้เกี่ยวกับวิชาการด้านภาษาศาสตร์ อักษรศาสตร์ และนิรุกติศาสตร์ ทั้งในส่วนของวิชาภาษาสันสกฤต ภาษาเขมร โบราณ และอักษรวิทยา¹

ส่วนนักวรรณคดีจะพิจารณาว่าศิลาจารึกของกัมพูชาคือผลงานเขียนหรือวรรณกรรม ที่ผู้บันทึกเหตุการณ์ ผู้แต่ง หรือผู้จารึก มีความภาคภูมิใจ ความชื่นชม และความปลื้มปิติ อันล้วนแต่เป็นความประทับใจต่อเรื่องราวและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ในทุก ๆ รัชสมัยแห่งการครองราชย์ของพระมหากษัตริย์กัมพูชาแต่ละพระองค์ โดยที่ผู้บันทึกเหตุการณ์ได้ประสบพบเห็นหรือได้ยินได้สัมผัสกับเรื่องราวที่เกิดขึ้นจริงในแต่ละยุคสมัย และหากศิลาจารึกหลักใดมีคุณลักษณะผลงานเขียนที่ได้ รับการยกย่องว่าแต่งดีด้วยเพราะมีคุณค่าความงามของภาษาในเชิงวรรณศิลป์ ก็สามารถกล่าวได้ว่า ข้อความบนศิลาจารึกหลักนั้นเป็น “วรรณคดี” ของชนชาวเขมรในยุคโบราณ ส่วนผู้ที่เรียงร้อยข้อความเหล่านั้นลงบนศิลาก็อาจเรียกได้ว่าเป็นกวีผู้สร้างผลงานอันมีคุณค่าในแวดวงวรรณคดี โดยเฉพาะผลงานของกวีที่เป็นจารึกภาษาสันสกฤตนั้น ได้รับการยกย่องว่ามีความงดงามไม่น้อยไปกว่าจารึกสันสกฤตในอินเดียที่กวีชาวอินเดียได้ประพันธ์ขึ้น เนื่องจากมีการใช้ภาษาที่งดงามวิจิตรบรรจงจนเรียกได้ว่ามีลีลาแบบกวีนิพนธ์หรือกาพย์ (kāvyā style) ทำให้จารึกดังกล่าวมีคุณค่าอย่างยิ่งสำหรับนักวรรณคดีศึกษา²

¹โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมว่าด้วยภาพรวมเกี่ยวกับจารึกของอาณาจักรกัมพูชา เช่น ตัวอักษร ภาษาที่ใช้ในจารึก เนื้อหาสาระของจารึก และประวัติการศึกษาจารึก ได้ในภาคผนวก ง “ลักษณะทั่วไปเกี่ยวกับจารึกของอาณาจักรกัมพูชา” หน้า 185 – 197

²สยาม ภัทรานุประวัติ, “ลักษณะกาพย์ในจารึกสันสกฤตที่พบในประเทศไทย,” ใน ภาษา – จารึก 9 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะ โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546. เนื่องในวาระฉลองอายุครบ 7 รอบของศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร 21 มีนาคม 2546), 277.

จารึกตวลปราสาท (Tuol Prasat Inscription K.158) ได้บรรยายเหตุการณ์สำคัญถึงที่มาที่ไปเกี่ยวกับคติความเชื่อที่คตินของขุนนางในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมัน (พ.ศ. 1545 – ราว พ.ศ. 1553) และมีการถ่ายทอดเรื่องราวด้วยข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณและบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต ซึ่งแม้จะไม่แสดงถึงชั้นเชิงหรือลีลาในการประพันธ์ด้วยภาษาที่งดงามสละสลวยเมื่อเทียบกับจารึกหลักอื่น ๆ ที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์โดยตรง แต่ก็ยังพบว่าจารึกหลักนี้มีลีลาการใช้ภาษา ลำนวนโวหาร การเลือกสรรคำ ที่แสดงถึงคุณลักษณะความเป็นวรรณคดีด้วยเช่นเดียวกัน

การวิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกตวลปราสาทด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้ให้บทนิยามของ “วรรณคดี” ว่า “วรรณกรรม (งานประพันธ์, บทประพันธ์) ที่ได้รับยกย่องว่าแต่งดีมีคุณค่าเชิงวรรณศิลป์ (ศิลปะในการประพันธ์หนังสือ) ถึงขนาด”³ ดังนั้น ข้อความบนศิลาจารึกตวลปราสาทซึ่งแสดงคุณลักษณะของวรรณคดีที่เด่นชัด จึงได้แก่ข้อความส่วนที่เป็นกวีนิพนธ์หรือบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต เนื่องจากประกอบไปด้วย “ศิลปะในการประพันธ์” หรือที่เรียกว่า “วรรณศิลป์” ในขณะที่ข้อความภาษาเขมรโบราณซึ่งใช้ภาษาร้อยแก้วสื่อถึงเรื่องราวและเหตุการณ์อย่างตรงไปตรงมา แม้ว่าจะมิได้แสดงถึง “คุณลักษณะของวรรณคดี” คือความมีวรรณศิลป์ที่เด่นชัด ดังที่ปรากฏในบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต แต่ข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณก็เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้งานเขียนหรือบทประพันธ์เรื่องนี้ ซึ่งถูกกำหนดเรียกชื่อว่า “จารึกตวลปราสาท” (Tuol Prasat Inscription K. 158) ได้รับการขยายความ เพื่อผู้อ่านซึ่งไม่รู้ภาษาสันสกฤตจะได้รับทราบเหตุการณ์ที่เป็นรายละเอียดเพิ่มเติมจากเรื่องราวซึ่งถูกบันทึกด้วยบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต

ดังนั้น การศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกตวลปราสาทจึงควรยึดแนวทางการวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเป็นหลัก เพื่อวิเคราะห์ข้อความที่เป็นบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต แต่ในส่วนข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณซึ่งมิได้แสดงถึงความงดงามของการใช้ภาษาที่แสดงถึงคุณค่าเชิงวรรณศิลป์นั้น จะใช้เป็นข้อมูลเพื่อประกอบการวิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีของข้อความทั้งหมดในจารึกตวลปราสาท แต่จะไม่วิเคราะห์ข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณเป็นการเฉพาะ เนื่องจากมิได้แสดงถึงคุณลักษณะของ “วรรณคดี” ที่ชัดเจน

³ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2546), 1054 – 1055.

1. ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต หรือที่เรียกว่า “อสังการศาสตร์” เกิดจากการที่บรรดานักวรรณคดีสันสกฤตต่างมีการคัดค้านกันหรือสนับสนุนกันบ้างในบางครั้งเกี่ยวกับส่วนที่สำคัญที่สุดของวรรณคดี บางกลุ่มถือว่า “ปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน” เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดของวรรณคดี บางกลุ่มถือว่า “การใช้ถ้อยคำที่ไพเราะและโวหารที่มีความหมายลึกซึ้ง” เป็นสำคัญที่สุดหรือเป็นหัวใจของบทประพันธ์ บางกลุ่มก็ให้ความสำคัญกับประเด็นอื่น ๆ เช่น ลักษณะที่ดีเด่นของบทประพันธ์, ลีลาในการประพันธ์, พลังของความหมายในบทประพันธ์ ฯลฯ ซึ่งต่อมา มุมมองหรือทฤษฎีที่มีต่อประเด็นต่าง ๆ จึงได้พัฒนาและเกิดแนวคิดที่แตกแขนงเป็นหลายสำนัก เท่าที่ปรากฏตามประวัติวรรณคดี มีทฤษฎีที่สำคัญอยู่ 8 ทฤษฎี ได้แก่ ทฤษฎีรส ว่าด้วยอารมณ์ของผู้อ่าน ทฤษฎีอสังการ ว่าด้วยความงามในการประพันธ์ ทฤษฎีคุณ ว่าด้วยลักษณะเด่นของการประพันธ์ ทฤษฎีรติ ว่าด้วยลีลาในการประพันธ์ ทฤษฎีชวนิ ว่าด้วยความหมายแฝงในการประพันธ์ ทฤษฎีวโกรคติ ว่าด้วยภาษาในการประพันธ์ ทฤษฎีอนุมติ ว่าด้วยการอนุมานความหมายในการประพันธ์ และทฤษฎีเอาจิตยะ ว่าด้วยความเหมาะสมในการประพันธ์⁴

สำหรับการใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่เหมาะสมกับการวิเคราะห์จารีกตวลปราสาทซึ่งเป็นจารีกที่แต่งด้วยบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตและข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณ และมีเนื้อหาโดยรวมเป็นการเล่าเรื่องเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ มากกว่าการที่จะมุ่งแสดงลีลาชั้นเชิงในการประพันธ์ จึงควรใช้ “ทฤษฎีรส” เป็นหลักในการวิเคราะห์ ทั้งส่วนที่เป็นภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณ เนื่องจากเป็นทฤษฎีที่วิเคราะห์ปฏิกิริยาทางอารมณ์ซึ่งเกิดกับผู้อ่านเป็นสำคัญ โดยปฏิกิริยาทางอารมณ์ของมนุษย์คือสิ่งที่มีความเป็นสากล อีกทั้งยังเป็นทฤษฎีที่ไม่ผูกติดกับความแตกต่างทางภาษาหรือกลวิธีการประพันธ์ แต่ในส่วนของบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตซึ่งมีการใช้โวหารและลีลาภาษาของกวีที่งดงาม จะใช้การวิเคราะห์ด้วย “ทฤษฎีรสและอสังการ” เป็นส่วนใหญ่ โดยอาจจะมีการใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอื่น ๆ เช่น ทฤษฎีชวนิ หรือรติ ประกอบบ้างในบางกรณี

2. วรรณคดีประเภท “จารีก” ตามการจัดแบ่งประเภทวรรณคดีสันสกฤต

เมื่อพิจารณาจากต้นกำเนิดของวรรณคดีที่แต่งด้วยภาษาสันสกฤต นักวรรณคดีได้จัดแบ่งวรรณคดีสันสกฤตออกเป็น 4 ประเภทได้แก่ อาคม (งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาและศาสนา

⁴กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้วและเพิ่มเติม (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 23 – 24.

เช่น คัมภีร์พระเวท หรือ คัมภีร์อุปนิษัต), ศาสตร์ (งานเขียนที่เกี่ยวกับตำราวิชาการ เช่น ตำรา ไวยากรณ์ ตำราการแต่งคำประพันธ์ ดาราศาสตร์ หรือโหราศาสตร์), อธิษาศะ (งานเขียนที่มีเนื้อหา อิงเกร็ดประวัติศาสตร์แต่งขึ้นเพื่อสวดอิเวศน์บุรุษ ด้วยความที่เชื่อว่าเกิดขึ้นจริง) และกาวยะ (งานเขียน ที่มีวรรณศิลป์ มุ่งสร้างอารมณ์สุนทรีย์ มักมีเนื้อหาเกี่ยวกับมนุษย์โดยสะท้อนประสบการณ์ชีวิต มนุษย์ เช่น งานเขียนประเภทนิทาน บทกวี หรือบทละคร)⁵

จากการจำแนกดังกล่าวพบว่าการจัดประเภทวรรณคดีสันสกฤตพิจารณาจากต้น กำเนิดประกอบกับเนื้อหาของงานเขียนแต่ละชิ้นเป็นสำคัญ เมื่อพิจารณาข้อความจากจารึกของ อาณาจักรกัมพูชาซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงการสวดอิเวศน์ การสรรเสริญพระบรมเดชาภาพของพระ มหากษัตริย์ รวมถึงการทำบุญอุทิศถวายทรัพย์สินหรือที่ดินให้กับศาสนสถาน โดยมีพระมหากษัตริย์ หรือชนชั้นสูงเป็นผู้อุทิศ พบว่าผู้แต่งได้ใช้บทร้อยกรองภาษาสันสกฤตในการพรรณนาเรื่องราว ดัง กล่าว และยังเป็นการใช้ภาษาที่อันแสดงถึงความสามารถในเชิงวรรณศิลป์ที่งดงามอีกด้วย ดังนั้น จารึกทวลปราสาท โดยเฉพาะข้อความในส่วนที่แต่งด้วยบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตจึงอาจจัดได้ว่าเป็นวรรณคดีสันสกฤตประเภทกวีนิพนธ์ หรือ “กาวยะ” (kāvya-งานของกวี) เนื่องจากผู้แต่งหรือ กวีแสดงออกถึงความสามารถในการใช้ภาษาที่สละสลวยและประกอบไปด้วยวรรณศิลป์ เพื่อถ่ายทอดเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น โดยสลักลงบนศิลาจารึกหลักนี้ด้วยรูปแบบของบทกวีที่มีทั้งการ เลือกลงคำอันไพเราะ การเล่นเสียงพยัญชนะสัมผัส มีการใช้โวหารสื่อความหมายเปรียบเทียบ ให้เกิดภาพพจน์ โดยสามารถดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในบทที่ 4 ว่าด้วยการศึกษาวิเคราะห์คุณค่า ของจารึกทวลปราสาทในเชิงวรรณศิลป์ ซึ่งจะได้นำเสนอเป็นบทต่อไป

3. การประยุกต์ทฤษฎีทางวรรณคดีเพื่อวิเคราะห์จารึกทวลปราสาท

โดยปกติ การศึกษาวิเคราะห์เพื่อประเมินคุณค่าของวรรณกรรมหรือวรรณคดีเรื่องใด เรื่องหนึ่งมักจะใช้แนวทางการวิเคราะห์ซึ่งกำหนดเป็นหลักทฤษฎี การวิเคราะห์งานเขียนที่แต่งด้วย ภาษาของชนชาติใดก็มักจะใช้ทฤษฎีที่กำหนดโดยนักวรรณคดีหรือนักวิเคราะห์วรรณกรรมเจ้าของ ภาษานั้น ๆ เป็นหลัก เพื่อการเข้าถึงงานเขียนที่จะวิเคราะห์ ทั้งในด้านภาษา วัฒนธรรม ปรัชญาและ แนวคิด เช่น เมื่อจะศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีสันสกฤตก็ควรใช้ทฤษฎีที่นักวรรณคดีสันสกฤตกำหนด ขึ้น หรือในการวิเคราะห์วรรณคดีไทยในสมัยโบราณกับสมัยปัจจุบัน ซึ่งมีการใช้ภาษาที่สะท้อนถึง วัฒนธรรมต่างยุคต่างสมัยกัน ก็อาจจะต้องใช้ทฤษฎีการวิเคราะห์วรรณคดีที่แตกต่างกัน

⁵เรื่องเดียวกัน, 10 – 11.

ในการวิเคราะห์วรรณคดีโบราณของกัมพูชาที่อยู่ในรูปของศิลาจารึกสองภาษาอันได้แก่ภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณนั้น การจะยึดถือแนวทางใดแนวทางหนึ่งจากทฤษฎีที่มีอยู่มาใช้ในลักษณะเดียวกับที่ใช้วิเคราะห์งานเขียนซึ่งทำกันโดยทั่วไปนั้น เป็นการไม่เหมาะสมกับลักษณะของวรรณคดีประเภทจารึก เนื่องจากเจ้าของผลงานวรรณคดีหรือวรรณกรรมประเภทอื่น ๆ เช่น กวีนิพนธ์ นวนิยาย หรือเรื่องสั้น มักจะมีจุดมุ่งหมาย วัตถุประสงค์ หรือเจตนาในการแต่งและถ่ายทอด “เรื่องราวซึ่งมักจะเป็นเรื่องสมมุติแต่อยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง” ให้ผู้อ่านได้รับรู้โดยผ่านกลวิธีการวางเค้าโครงเรื่อง การสร้างตัวละคร การแสดงออกถึงชั้นเชิงในการประพันธ์ และยังสามารถถ่ายทอดเรื่องราวได้อย่างไม่มีข้อจำกัดของเนื้อที่ในการเขียน โดยมักสร้างสรรค์ออกมาในรูปเอกสารประเภทต่าง ๆ เช่น ใบบาน สมุด กระดาษ หนังสือ ฯลฯ และเมื่อพิจารณาถึงเนื้อหาและวัตถุประสงค์ในการแต่งวรรณคดีประเภท “จารึก” โดยเปรียบเทียบกับเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของวรรณกรรม วรรณคดี หรืองานเขียนประเภทอื่น ๆ ก็อาจกล่าวได้ว่า เจตนาของผู้ถ่ายทอดเรื่องราวด้วยการสร้างสรรค์ออกมาในรูปของศิลาจารึกคงจะมีได้ใจให้ “เรื่องราวที่เชื่อว่าเกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์” ซึ่งถูกสลักลงในเนื้อที่ของแผ่นหินซึ่งมีอยู่ค่อนข้างจำกัดนั้น แสดงออกถึงความ เป็นวรรณคดีโดยตรง ดังเช่นเจตนาของเจ้าของงานเขียนประเภทอื่น ๆ

วิทยานิพนธ์นี้จึงได้ประยุกต์ทฤษฎีเพื่อใช้วิเคราะห์จารึกทวปปราสาทจากทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต เพื่อวิเคราะห์ส่วนที่เป็นบทหรือยกรองสันสกฤตเป็นหลัก ซึ่งอาศัยแนวทางจาก การศึกษาทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตในงานวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎี วรรณคดีสันสกฤต ของ กุสุมา รักษมณี เนื่องจากการอธิบายเนื้อหาทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่ชัดเจน และยังสามารถประยุกต์ใช้ได้กับวรรณคดีที่มีได้แต่งด้วยภาษาสันสกฤต เช่น วรรณคดีไทย

นอกจากนั้น เพื่อความชัดเจนในการอธิบายนิยามศัพท์เฉพาะในการวิจารณ์วรรณคดี วิทยานิพนธ์นี้ยังได้อาศัยการให้คำจำกัดความคำศัพท์เฉพาะทางวรรณคดีที่กำหนดโดยนักวิจารณ์วรรณคดีหรือวรรณกรรมประเภทอื่น ๆ ประกอบด้วย โดยเฉพาะในหัวข้อที่ว่าด้วยวัตถุประสงค์ หรือจุดมุ่งหมายของการสร้างจารึกทวปปราสาท ซึ่งได้แก่การอธิบายคำว่า theme (แก่นเรื่อง สารัตถะ หรือ แนวคิด)

การจำแนกองค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกทวปปราสาทด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

นักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตกล่าวว่า วรรณคดีมีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ วัสดุ (vastu), อลังการ (alamkāra) และ รส (rasa) วัสดุ หมายถึง สิ่งประกอบกันเข้าเป็นวรรณคดี อันได้แก่ แนวคิด โครงเรื่อง เนื้อเรื่อง การดำเนินเรื่อง ฯลฯ หากเปรียบกับร่างกายมนุษย์ วัสดุก็คือ อวัยวะส่วนต่าง ๆ ส่วนอลังการ หมายถึง ถ้อยคำที่ตกแต่งแล้วอย่างดี เปรียบได้กับอาภรณ์ประดับ

ร่างกาย แต่ร่างกายจะเป็นร่างที่ไร้วิญญาณเมื่อปราศจากจิตใจ รัสของวรรณคดีจึงเปรียบเหมือนชีวิตจิตใจของร่างกายนั้น⁶

จากคำอธิบายดังกล่าว เท่ากับการนำเสนอส่วนสำคัญของ “วัสดุ” ซึ่งได้แก่ข้อความของจารีกตวลปราสาทนั้น ได้ถูกกล่าวถึงแล้วในบทที่ 2 (ข้อความปริวรรตและคำแปลจารีก) แต่ข้อความปริวรรตและคำแปลดังกล่าว ยังไม่ได้รับการวิเคราะห์และจำแนกเนื้อหาออกเป็นส่วน ๆ เพื่อให้สะดวกต่อการทำความเข้าใจเรื่องราวทั้งหมดตามลำดับการดำเนินเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ดังนั้น องค์ประกอบที่เรียกว่า “วัสดุ” จึงจำเป็นต้องได้รับการวิเคราะห์เป็นอันดับแรก เพื่อให้ทราบถึงการดำเนินเรื่องของจารีกตวลปราสาทที่ชัดเจน และง่ายต่อการทำความเข้าใจเนื้อหาของจารีกมากกว่าที่ได้นำเสนอข้อความปริวรรตควบคู่กับคำแปลจารีกบรรทัดต่อบรรทัดในบทที่ 2 และส่วนองค์ประกอบที่เรียกว่า “อสังการ” ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการตกแต่งถ้อยคำด้วยการใช้ภาษาที่สละสลวยอย่างมีวรรณศิลป์นั้น จะได้กล่าวถึงในหัวข้อการวิเคราะห์คุณค่าของจารีกตวลปราสาทในเชิงวรรณศิลป์ (บทที่ 4) แต่ในส่วนของกรวิเคราะห์องค์ประกอบส่วนที่เรียกว่า “รส” จะอภิปรายในหัวข้อต่อจากการวิเคราะห์ “วัสดุ” (เนื้อหาและการดำเนินเหตุการณ์ของจารีกตวลปราสาท)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์เนื้อหาและการดำเนินเหตุการณ์ของจารีกตวลปราสาท (วัสดุ)

การวิเคราะห์ “วัสดุ” อันเป็นองค์ประกอบทางวรรณคดีที่สำคัญของจารีกตวลปราสาท ซึ่งจะได้นำเสนอในหัวข้อนี้ คือการวิเคราะห์เนื้อหาและการเล่าเรื่องดำเนินเหตุการณ์ตามลำดับข้อความที่ปรากฏในจารีก เพื่อให้ทราบว่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์แต่ละเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาใด มีการใช้บทร้อยกรองภาษาสันสกฤตและข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณถ่ายทอดเรื่องราวใดบ้าง และมีลำดับเหตุการณ์เป็นอย่างไร โดยจะนำเสนอเฉพาะคำแปลที่เรียบเรียงและจัดพิมพ์ใหม่จากการแปลความหมายในบทที่ 2 เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการนำเสนอ “วัสดุ” (เนื้อหาและการดำเนินเหตุการณ์) ของจารีกตวลปราสาท ตามลำดับดังนี้

1. การเริ่มเล่าเรื่องด้วยภาษาเขมรโบราณและภาษาสันสกฤต

ผู้แต่งจารีกตวลปราสาทเริ่มเล่าเรื่องด้วยข้อความร้อยแก้วภาษาเขมร โบราณในด้านที่ 1 บรรทัดที่ 1 ถึงในส่วนต้นของบรรทัดที่ 6 ซึ่งต่อไปนี้จะเรียกว่า “ข้อความภาษาเขมร โบราณส่วนที่

⁶เรื่องเดียวกัน, 136.

1” ลักษณะข้อความคือการเกริ่นนำ ก่อนที่จะเริ่มบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต คำแปลข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 1 มีดังนี้

ศักราช 925 (พ.ศ. 1546) ขึ้นสามค่ำ อาศวขุช (เดือน 11) วันศุกร์ อนุราชนักษัตร ด้วย
 ฐิติพระบาทฐิติเชิงพระกำมรเตงอัญ ศรีชัยวิรวรมทเวะ (พระเจ้าชัยวิรวรมัน) เสด็จยังพระจตุร
 ทวารแห่งพระศรีชยเนทรนครี เพื่อให้มรดาญุโฆลญ ศรีปฤถิวินทรบัณจิต ผู้มีตำแหน่ง
 คุณโทษทรศรี (ผู้ดูแลคุณโทษ) พร้อมด้วยพระสภาตุลาการทั้งหลาย กราบบังคมทูลโสลก
 (คำถวายฎีกา) นี้ อันเป็นต้นเหตุแห่งที่มาที่ไปของที่ดิน ที่ ข-อวล เบก, รั้งคบ, ลาจ รมาง,
 จารวาร์, สรแไพร ของ วาบ สะห์ ฌมาพระบัญญัติ (ผู้เฝ้าดูแลพระบัญญัติ) ที่ถูก วาบ อับ, วาบ
 บัญ, วาบ คทาเกศ ผู้มีตำแหน่ง เสดัญ กษิราหาร, แม่ อัยก ผู้มีตำแหน่งนางกำนัล พร้อมด้วย
 วาบ อีสานศิวะ แห่ง อนินทิตปุระ ทำการพิพาท เพื่อให้ตัดสินคดีความ

มีพระราชโองการในฐิติพระบาทฐิติเชิงพระกำมรเตงอัญ ศรีชัยวิรวรมทเวะ (พระ
 เจ้าชัยวิรวรมัน) ใช้ให้จารโสลก (ฎีกา) นี้ เป็นคำจารึก พระราชทานที่ดินดังกล่าวนี้เป็นสิ่ง
 พระราชทาน ต่อ วาบ สะห์ ดังการสืบสวนของพระสภาตุลาการ ๐

ต่อจากส่วนเกริ่นนำ (ภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 1) เป็นการเริ่มต้นบทร้อยกรองภาษา
 สันสกฤตซึ่งเป็นข้อความคำร้องถวายฎีกา ซึ่งในจารึกภาษาเขมรโบราณส่วนก่อนหน้านี้เรียกว่า
 “โสลก” โดยฉันทบทแรกอยู่ในบรรทัดที่ 6 ซึ่งเป็นบรรทัดเดียวกันกับข้อความเกริ่นนำบรรทัดสุด
 ท้าย ความหมายของข้อความในส่วนเปิดเรื่องภาษาสันสกฤต (ฉันทบทที่ 1 – 8) มีดังนี้

โอม ! ความนอบน้อมจงมีแด่พระศิวะผู้อำนวยโชค ซึ่งส่วนอันเป็นตัวแทนที่มีอยู่
 มากมายโดยมีพระพรหมเป็นต้น เกิดขึ้นแล้วจากพระองค์ เหมือนกับว่าสิ่งที่แยกออกจากกัน
 อันมีอยู่มากมายนั้นเกิดจากพระองค์ ผู้เป็นที่รองรับสิ่งที่แตกต่าง แต่ก็มีใช้อื่นใดนอกจาก
 สภาวะของพระองค์เอง เหมือนพระอาทิตย์ [1 ดวง สะท้อนอยู่] ในแหล่งน้ำ [หลายแห่ง]
 ||1||

พระธรรมกายนั้น ไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลาง และบั้นปลาย พระองค์ทรงไว้ซึ่ง
 สัมโภคกาย (กายทิพย์) ในการเสวยสุขส่วนพระองค์ คุจดัง [ทรงไว้ซึ่ง] ดวงจันทร์ และทรง
 ไว้ซึ่งรัศมีเนรมิต (นิรมายกาย : กายเนื้อ) เพื่อความสุขแห่งชาวโลก ดังพระวัชรินะ (พระ
 โพรสัตตวัชรปาลิ) เป็นต้น ขอพระองค์ [ธรรมกาย] จงประทานการคุ้มครองแก่พวกท่าน ||2||

พระราชามีชัยชนะทรงพระนามว่า ศรีชัยวิรวรมัน ผู้ทรงเสวยราชย์อันสูงส่งในปี
 924 (พ.ศ. 1545) ทรงเป็นผู้ที่มีพระบาทถูกทูลอยู่โดยพระเศียรของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย
 พระองค์นั้นทรงมีความกล้าหาญอันด้านทานได้ยาก ทรงเป็นวีรบุรุษแต่เพียงหนึ่งเดียวใน
 โลก ||3||

พระองค์ทรงเป็นพระจันทร์ด้วยเกียรติยศซึ่งไร้มลทิน ทรงมีรูปร่างลักษณะอันอ่อนโยน ทรงเป็นจันทร์เพ็ญบนฟากฟ้าคือวงศ์แห่งพระนางโสมมา อันปราศจากริ้วรอย แม้พระองค์คือศรีกัมพูเชนทร์ (พระราชของกัมพูชา) ผู้ถูกยกย่องจากหมู่คาวนักษัตรคือกษัตริย์ทั้งหลาย แต่ก็ทรงเป็นอัมพูเชนทร์ (พระอาทิตย์) แห่งชาวโลก ||4||

ครั้นเมื่อรัศมีทั้งหลายแทรกซึมไปแล้วทั่วทุกทิศทางอย่างไม่มีพื้นที่ว่างเปล่า ด้วยการส่องแสงของพระจันทร์ ประหนึ่งว่าโอกาสปรากฏของแสงอื่นใดไม่มีเลย ด้วยเพราะแสงนับพันแห่งพระอาทิตย์ [แทรกซึมไปทั่ว] (หรืออาจแปลได้อีกนัยหนึ่งว่า : ครั้นเมื่ออำนาจทั้งหลายแผ่ไปแล้วทั่วทุกทิศทางอย่างไม่มีพื้นที่ว่างเปล่าด้วยการแผ่พระเดชคุณของพระองค์ เหมือนว่าโอกาสของพระเดชคุณอื่นใด ไม่มีปรากฏเลย ด้วยเพราะเดชานุภาพนับพันแห่งพระอาทิตย์) ||5||

ข้าพเจ้าสงสัยว่า ดวงจันทร์นั้นได้เข้าไปแล้วที่ฐานมณฑลของพระศิวะ ซึ่งเป็นมุนวมวยผมที่สกลปรก อันมีพระคงคาหลังไหลอยู่ กระทั่งจนทุกวันนี้ [เพื่อชำระล้างริ้วรอย] รวากับว่าดวงจันทร์มีความละเอียดเมื่อเห็นความงามของพระองค์ อันเป็นที่รู้จักว่าเต็มเปี่ยมอยู่ตลอดเวลาและปราศจากรอยมลทิน ||6||

พระ [ขรรค์] ชัยศรี (สัญลักษณ์ของโชคกลางแห่งชัยชนะ) ซึ่งเคยได้กวัดแกว่ง (ล้มลูกศรูกกลาน) ในสงครามนับร้อยครั้ง มีการเป็นโคลนคือเลือดรินหลังติดอยู่เสมอ [ณ ตอนนี่] มันหยุดพักและวางอยู่ยังเสาสมมภ์ทองที่ไม่หวั่นไหวคือพระพาหาที่ยาวของพระองค์ ||7||

พวกคนผู้ใดปรารถนาที่จะกล่าวถึงพวงมาลัยแห่งเกียรติยศ ที่ได้รับการยกขึ้นสูงในตอนที่ยาวแต่พระองค์ ซึ่งมันไม่อาจจะคำนวณนับได้ [เท่ากับว่า] พวกเขานั้นพยายามในการคำนวณนับมวลหมู่ดวงดาวบนท้องฟ้า และบรรดาสินทรัพย์อันนับไม่ถ้วนในมหาสมุทรทุกแห่งหน ||8||

การเริ่มเรื่องด้วยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ช่วงเวลาที่จาริกทวลงปราสาทถูกแต่งขึ้น ในทางวรรณคดีถือว่าการเริ่มเล่าเรื่องด้วยเหตุการณ์ในปัจจุบัน ณ ขณะนั้น ซึ่งตรงกับวันศุกร์ ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 11 นักษัตรอนุราธะ มหาศักราช 925 (พ.ศ. 1546) อันเป็นวันที่พระเจ้าชัยวรมันเสด็จออกให้ขุนนางเข้าเฝ้า คือ มรตายุโชลญ ศรีปฤถิวินทรบัณฑิต ผู้ซึ่งมีตำแหน่งที่น่าจะเทียบได้กับประธานฝ่ายตุลาการตัดสินคดีความ เพื่อถวายคำร้องฎีกาให้ทรงพิจารณาคดีความที่ดิน 5 ฝืน ของผู้เฝ้าดูแลพระบัญชา นามว่า วาบ สะห์ ซึ่งได้มีบุคคล 5 คน ก่อการพิพาทเพื่อแย่งชิงที่ดินกันจนเป็นคดีความ และต่อเนืองด้วยข้อความที่น่าเข้าสู่การเริ่มต้นดำเนินเหตุการณ์ด้วยบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต ซึ่ง “โคลก” หรือบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตนี้ก็คือพระราชโองการที่พระเจ้าชัยวรมันทรงใช้ให้จาริกเพื่อประกาศคำถวายฎีกาเกี่ยวกับคดีความ และการพระราชทานที่ดินให้แก่ วาบ สะห์

เนื้อหาในส่วนต้นของฉันทภาษีสันสกฤตหรือคำถวายนฤคา เป็นธรรมเนียมของการเริ่มต้นกวีนิพนธ์ร้อยกรองสันสกฤต (kāvya) โดยจะเริ่มต้นด้วยบทสรรเสริญหรือสวดุติซึ่งเรียกว่า “บทประณามพจน์หรือบทอาเศียรวาท” บทแรกเป็นการสรรเสริญพระศิวะ เทพเจ้าสูงสุดในศาสนาพราหมณ์ในศาสนา ไสวณิกาย บทที่ 2 เป็นการสรรเสริญสภาวะแห่งความเป็นพุทธะ ตามการศรัทธาของพระพุทธรูปในศาสนาแบบมหายาน ในเรื่องของหลัก “ตรีกาย” หรือกายทั้ง 3 อันได้แก่ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมลกาย พร้อมขอความคุ้มครองจากธรรมกาย

ต่อจากนั้นในฉันท 6 บทต่อมา คือในบทที่ 3 ถึงบทที่ 8 เป็นการสวดุติสรรเสริญพระบารมีของพระเจ้าชัยวีรวรมัน พระราชาองค์ปัจจุบัน ผู้ทรงขึ้นครองราชย์ในมหาศักราช 924 (พ.ศ. 1545) ซึ่งศักราชที่ระบุว่าเป็นเหตุการณ์ในปัจจุบันของจาริกตวลปราสาท คือปีมหาศักราช 925 (พ.ศ. 1546) ดังนั้นช่วงเวลาที่ยจาริกตวลปราสาทถูกเขียนขึ้นจึงตรงกับปีที่ 1 ของรัชกาลพระเจ้าชัยวีรวรมัน ใจความสำคัญของบทสรรเสริญสวดุติพระบารมีพระเจ้าชัยวีรวรมันที่ปรากฏในจาริกตวลปราสาทนี้ คือการกล่าวยกย่องในความกล้าหาญและความงามที่บริสุทธิ์ของพระองค์โดยผู้ประพันธ์ได้เปรียบพระองค์ว่าเป็นจันทร์เพ็ญที่ปราศจากริ้วรอยมลทิน

บทที่ 2. การกล่าวแนะนำบุคคลผู้มีบทบาทสำคัญ

บุคคลผู้ถูกกล่าวถึงต่อจากพระเจ้าชัยวีรวรมันในบทร้อยกรองภาษีสันสกฤต ได้แก่ผู้มีนามว่า สหเทวะ (sahadeva) ซึ่งเป็นบุคคลเดียวกันกับ วาบ สะห์ (vāp sah) ที่ปรากฏครั้งแรกในตอนเริ่มเรื่องด้วยข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณ และในทางทฤษฎีวรรณคดีสามารถเรียกว่า บุคคลผู้นี้เป็น “ตัวละครเอก” หรือ “ตัวละครหลัก” เนื่องจากเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในดำเนินเรื่องราวตั้งแต่ต้นจนจบ

เรื่องราวของ วาบ สะห์ ในชื่อของ สหเทวะ ได้ปรากฏในบทร้อยกรองสันสกฤตในฉันทบทที่ 9 และ 10 ต่อจากการสวดุติพระเจ้าชัยวีรวรมัน ความว่า

องค์อิราชพระองค์นั้น ผู้มีเมहनทรบรรพต (พนมกุเลน) เป็นที่ประทับ มีขุนนางผู้หนึ่งซึ่งมีนามว่าสหเทวะ ผู้มีหน้าที่เป็นผู้พิทักษ์รักษาบัญญัติประทับตราทรัพย์สมบัติ ได้รับการแต่งตั้งแล้วในตำแหน่งเจ้ากรมพระราชทรัพย์ เขาเป็นเทพแห่งบัว (พระอาทิตย์) คือดวงใจ (เขาเป็นผู้ที่ทำให้จิตใจเบิกบาน) ||9||

เขา (สหเทวะ) ผู้มีความรักอันบริสุทธิ์ ด้วยการแสดงความเคารพอย่างเที่ยงแท้ ต่อผู้ที่ควรเคารพ คือ เทพ, บรรพบุรุษของตนเอง และ ครูบาอาจารย์ เขาเป็นผู้ที่ให้ความเคารพแก่ทุกคน ด้วยกับความปิตินดีเป็นต้น เขาได้รับแล้วซึ่งโชคลาภอันทำให้มีความสุข ||10||

จากข้อความในฉันทบทที่ 9 และ 10 บอกให้ทราบถึงตำแหน่งหน้าที่ของ สหเทวะ หรือ วาบ สะห์ ว่าเป็นขุนนางผู้รับใช้ (bhṛtya) ของพระเจ้าชัยวรมัน โดยมีหน้าที่เป็นผู้พิทักษ์รักษาบัญชีประทับตราทรัพย์สินสมบัติ ซึ่งในภาษาสันสกฤตใช้คำว่า “วิตตมูทราลิปาลาวิตตะ” (vittamudralipipālavitta) หรือ “ฉมาพระบัญชี” (ผู้เฝ้าดูแลพระบัญชี) ในภาษาเขมรโบราณ เขาได้รับการแต่งตั้งในตำแหน่งเจ้ากรมราชทรัพย์ “ทรวินาธิการ” (dravinādhikāra) ซึ่งน่าจะเป็นตำแหน่งของขุนนางชั้นสูงผู้ปฏิบัติหน้าที่ในส่วนของกรดูแลทรัพย์สินของพระราชานอกจากนี้ยังได้ทราบถึงอุปนิสัยส่วนตัวของ สหเทวะ หรือ วาบ สะห์ ดังข้อความที่ปรากฏในฉันทบทที่ 10

3. การเล่าย้อนเหตุการณ์ในอดีตด้วยบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต

หลังจากการเปิดเรื่องและแนะนำตัวสหเทวะเพื่อให้ทราบถึงที่มาที่ไปของคดีความ อันเป็นเหตุให้ต้องมีการสร้างจารึกตวลปราสาท ผู้แต่งได้ดำเนินเรื่องราวต่อจากนั้นด้วยบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต โดยเล่าย้อนถึงบุคคลและเรื่องราวในรัชสมัยของพระเจ้าหรรษวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1484 – 1487) ต่อเนื่องสู่เหตุการณ์ในรัชกาลของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1487 – 1511) ซึ่งดำเนินเรื่องด้วยฉันทบทที่ 11 – 20 ความว่า

ตาของเขานั้น คือแม่ทัพที่เฉลียวฉลาด ผู้เป็นหัวหน้าผู้เก่งกล้า แห่งพระเจ้าศรี
หรรษวรมัน [ที่ 2] ผู้ยิ่งใหญ่ ท่านมีนามว่า ศรีวิเรนทรวีระ ผู้มีปัญญาหลักแหลม เป็นผู้พิชิต
วีรบุรุษของศัตรู ||11||

ตาทวดของเขา (สหเทวะ) นั้น มีชื่อว่า คัพยะ เป็นผู้รอบรู้ยิ่ง ผู้เป็นลุง (หรือน้าชาย)
ทางฝ่ายมารดาของวิเรนทรวีระ ท่านนั้นมีกิจหน้าที่หนึ่งเดียวคือการทำประโยชน์แก่ชาวโลก
มีแนวทางดำเนินชีวิตอันน่าสรรเสริญ ท่านเป็นเศรษฐีมีทรัพย์ผู้ชอบการบริจาค ผู้มีจุมทรัพย์
คือธรรมะและมีปัญญา ||12||

โดยที่บรรพบุรุษทั้งหลายพร้อมด้วยบรรดาญาติพี่น้องอันเป็นที่เคารพ เป็นผู้นิยม
แล้ว และมีทรัพย์สินที่ถูกประทานให้ ท่านคัพยะ ผู้รู้รายทรัพย์สิน ต้องการจะซื้อที่ดินอัน
ถูกประทานมาตามที่ต้องการนั้น ด้วยทรัพย์ทั้งหลายทั้งปวง ||13||

ที่ดิน ที่ชื่อว่า ข-อวล เบก , รั้งคบ [และที่ดิน] ซึ่งเรียกกันว่า ลาจ รมาจ , จารวาร
และ [ที่ดิน] ซึ่งมีนามว่า สเรไพร ทั้ง 5 ผืนทั้งหมดนี้ [คือที่ดิน] ที่มีป่าทึบ ||14||

..... อยู่ทางทิศตะวันออก , ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้จรด , ทิศใต้จรด
..... และ สตุก สวงด , ทลเลง อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ โดยลำดับนั้น ||15||

ที่ดินที่ ปิก กระเว อยู่ทางทิศตะวันตก และ สเรไพร อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ,
ฉทิง จราส อยู่ทางทิศเหนือ และ อุตตรคราม อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ||16||

แม้ว่าได้ซื้อที่ดินเหล่านั้นอย่างถูกต้องตามธรรมเนียมที่รู้จักกันดีอันมีมาแต่โบราณแล้ว ท่านคัมพะ ยังได้ขอพระราชทานที่ดินกับพระเจ้าแผ่นดินราชชนนทรวิรมัน (ที่ 2) อีกด้วย ||17||

ที่ดินเหล่านั้น ถูกให้เป็นสิ่งพระราชทานอีกมากมาย โดยพระราชาราชผู้ครองแผ่นดินพระองค์นั้น (พระเจ้าราชชนนทรวิรมันที่ 2) ในชื่อของท่านคัมพะผู้ซึ่งเป็นผู้ขอ ||18||

เจ้าหน้าที่ถูกแต่งตั้งแล้วโดยพระราช ให้ทำการสร้างหลักเขตนั้น ตามการขอพระราชทาน ของท่านคัมพะ ว่า “ที่ดินทั้งหลายเหล่านี้ถูกพระราชทานแก่ท่านคัมพะแล้ว” ||19||

นี่คือหมู่บ้านที่ถูกกำหนดขอบเขตด้วยศิลาแห่งเทวี อันมีชื่อว่า เทวีคราม ซึ่งมีการสถาปนาเทพเจ้า และแหล่งน้ำใหญ่น้อยทั้งหลายแล้ว ||20||

การเล่าเรื่องย้อนเหตุการณ์เกี่ยวกับบรรพบุรุษผู้เป็นเชื้อสายทางฝ่ายมารดาของสหเทวะ และการกล่าวถึงการครอบครองที่ดินบริเวณต่าง ๆ ซึ่งได้มาด้วยความชอบธรรม ทั้ง 5 ผืนของท่านคัมพะผู้เป็นตาทวดของสหเทวะ โดยได้รับการรับรองจากพระราชมารดาตั้งแต่อดีตนั่น เป็นการสร้างความน่าเชื่อถือให้กับสหเทวะในการอ้างกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินบริเวณดังกล่าว และเพื่อเป็นประโยชน์ในการประกาศสิทธิความเป็นเจ้าของที่ดินของสหเทวะในปัจจุบัน (รัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมัน) แต่ก่อนที่จะถึงการประกาศสิทธิอันเป็นเหตุให้ต้องมีการสร้างจารึกตวลปราสาทดังกล่าว ผู้ถ่ายทอดเรื่องราวก็ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ความขัดแย้งที่ขึ้นในอดีต

4. การกล่าวถึงเหตุการณ์ความขัดแย้ง

หลังจากที่ผู้แต่งจารึกตวลปราสาทได้เล่าย้อนถึงประวัติความเป็นมาของที่ดินซึ่งท่านคัมพะผู้เป็นตาทวดของสหเทวะมีสิทธิอย่างชอบธรรมในการครอบครอง ต่อจากนั้นจึงได้เริ่มกล่าวถึงเหตุการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้น โดยได้เล่าถึงการแย่งชิงที่ดินและการพิพาทยาคัดสินคดีความซึ่งเกิดขึ้นครั้งแรกในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (พ.ศ. 1511 – 1544) โดยได้บรรยายไว้ในฉันทบทที่ 21 ถึง 26 ดังนี้

เมื่อท่านคัมพะ เสียชีวิต บุคคลทั้งสามที่ชื่อว่า เหม ปู และ เก ผู้ต้องการจะยึดเอาที่ดินเหล่านั้น ด้วยกำลัง ได้ประกาศแล้วว่า “ที่ดินเหล่านี้เป็นของพวกเรา” ||21||

ผู้มีนามว่าเหมได้แต่งตั้งผู้ที่ชื่อปู ด้วยตนเอง ให้ชุดอนบรรดาหลักเขตบนที่ดินเหล่านั้น ที่ถูกสถาปนาสร้างไว้อย่างเป็นที่รู้จักกันดีแล้วตามพระราชโองการ ||22||

การกระทำความชั่วของพวกเขานั้น ได้ถูกสหเทวะผู้เป็นหลานของท่านคัมพะ กราบบังคมทูลถวายลายลักษณ์อักษร (ฎีกา) ทั้งปวง ต่อพระราชาศรีชัยวรมัน (ที่ 5) แล้ว ||23||

การกระทำความผิดของพวกเขาซึ่งมีคนชื้อปูเป็นต้น ได้ถูกสอบสวนอย่างละเอียดถี่ถ้วนโดยพระราชาร่วมด้วยบรรดาขุนนางและคณะตุลาการ ได้ถูกเปิดเผยให้เป็นที่ประจักษ์แล้ว ||24||

พระราชโองการ มีดังนี้ว่า “จากการกระทำผิดของของผู้มีนามว่าเหมและผู้ชื้อปูนั้น บุคคลจักต้องกระทำซึ่งการตัดปากและการตัดมือ” ||25||

ส่วนผู้มีนามว่า เก ผู้เป็นลูกชายของตาของตนเอง (ลุงหรือน้าชายของสหเทวะ) พร้อมทั้งครอบครัวนั้น สหเทวะขอละเว้นโทษ พระราชาก็ได้พระราชทานพวกเขาให้สหเทวะ พร้อมด้วยที่ดิน ||26||

หลังจากกล่าวถึงเหตุการณ์ความขัดแย้งครั้งแรก ผู้แต่งจารึกทวลปราสาทได้เล่าถึงเหตุการณ์ความขัดแย้งครั้งที่ 2 ต่อในทันที คือการที่สหเทวะได้ฟ้องร้องต่อพระเจ้าชัยวรมัน (พ.ศ. 1545 – ราว พ.ศ. 1553) ถึงการที่มีบุคคล 5 คนได้กระทำการพิพาทแย่งชิงที่ดิน ดังที่ปรากฏชื่อในตอนเปิดเรื่อง โดยเหตุความขัดแย้งครั้งที่ 2 นี้ ได้ถูกกล่าวไว้ในฉันทบทที่ 27 ถึง 32 ว่า

ต่อมา พวกคนที่ชื้อ บัญ, อับ, คทาเทศ พร้อมด้วย อีสานสิวะ และผู้หญิงที่ชื้อ อัยก พวกเขาได้วิวาทกัน เพราะที่ดินนั้นอีก ||27||

พวกเขา แม้จะ ได้เห็นและ ได้ยินความผิดอันเกิดขึ้นซึ่งพระราชาก็ให้กระทำแล้วกับพวกผู้ต้องการยึดเอาที่ดินเหล่านั้น [แต่ก็ไม่ได้] เตรียมการยึดครอง [ที่ดิน] นั้น ด้วยเพราะความลุ่มหลง ||28||

สหเทวะได้กราบทูลต่อพระอิริราชศรีชัยวรมันเทวะถึงบรรดาผู้ที่ไม่เชื่อฟัง ซึ่งตั้งกฎขึ้นมาด้วยกำลังเหล่านั้น ว่าได้ละเมิดคำสั่งของพระราชาก็ประเสริฐทั้งหลายแล้ว ||29||

ถ้อยคำตามที่เป็นจริง เมื่อพระราชาก็ได้สดับแล้ว ก็ได้ถูกพิจารณาโดยเหล่าขุนนางพร้อมด้วยสภาตุลาการ ณ บัดนั้น การกระทำความผิดนั้นจึงเป็นที่ประจักษ์ชัดแล้ว ||30||

คำตัดสินมีว่า “จากพระราชสาสนะ (คำสั่งของพระราชาร่วม) การบีบบังคับและบีบสิริษะมีแล้วแก่พวกเขา” ผู้มีนามว่าอับได้รับความพิการ และผู้มีนามว่าบัญญัติถึงแก่ความตาย ||31||

ส่วนการบีบสิริษะของหญิงผู้มีนามว่าอัยก ก็ถูกให้กระทำเช่นเดียวกัน ฝ่ายบรรดาญาติพี่น้องผู้หวาดกลัวนั้น ต่างก็หลบหนีซ่อนตัว โดยวิ่งหนีไปทุกทิศทางอย่างรวดเร็ว ||32||

เหตุการณ์ความขัดแย้งทั้งสองครั้งถือเป็นต้นเหตุสำคัญอันนำมาสู่การประกาศยืนยันสิทธิในการถือครองที่ดินของ วาบ สะห์ หรือ สหเทวะ ซึ่งเกิดขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมัน โดยการประกาศสิทธิของสหเทวะ หรือ วาบ สะห์ เหนือที่ดินที่ได้กล่าวถึงข้างต้นนั้น เป็นจุดมุ่งหมายหลักในการสร้างจารึกทวลปราสาท ซึ่งข้อความเกริ่นนำภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 1 ก็ได้ระบุยืนยันไว้ในเบื้องต้นก่อนหน้านั้นแล้ว

4. การกล่าวถึงจุดจบของเหตุการณ์ความขัดแย้ง

จุดจบของเหตุการณ์ความขัดแย้งทั้งสองครั้งที่เกิดขึ้นในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 และพระเจ้าชัยวรมัน คือการประกาศยืนยันสิทธิในการถือครองที่ดินของสหเทวะ หรือ วาบ สะห์ ซึ่งบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตได้ระบุยืนยันไว้ในฉันทบทที่ 33 และหลังจากนั้นในฉันทบทที่ 34 – 39 เป็นการบรรยายถึงการอุทิศที่ดินและสิ่งของซึ่งสหเทวะถวายแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่เคารพบูชา ซึ่งในทางวรรณคดีถือว่าเหตุการณ์นี้เป็นการคลี่คลายปัญหาหลังจากเกิดประเด็นความขัดแย้ง หลังจากนั้นผู้แต่งจารึกทวลิปราสาทได้ปิดท้ายบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตตามธรรมเนียมการจารึกด้วยคำอนุโมทนาบุญกุศลและคำสาปแช่งในฉันท 2 บทสุดท้าย (บทที่ 40 – 41) ซึ่งถือเป็นการสิ้นสุดความขัดแย้งทั้งหมดที่ถูกเล่าผ่านบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต ดังนี้

นี่คือพระราชโองการว่า “ที่ดินทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่ถูกซื้อมา และที่ถูกพระราชทาน โดยพระราชาทิ้งหลาย มีจำนวนเท่าใด ที่ดินเหล่านั้น เป็นสิทธิของสหเทวะ” ||33||

เขา (สหเทวะ) ได้อุทิศถวายที่นาต่อพระลิงคปุเรศวร จากเนื้อนาบุญจำนวน 5 ฝืน อันมีที่จารวาร์เป็นต้น [โดยได้ถวาย] แก่พระพุทธรูปประเภศที่มีรูปแทนพวกเขา (บรรพบุรุษ ของสหเทวะ) และแก่พระโลกเศศวร ผู้ประเสริฐ ||34||

ด้วยความภักดี เขา (สหเทวะ) ได้ถวายเนยใสจำนวน 60 ปริสต์ แต่ ที่ถูก ประดิษฐานแล้วทั้งหลายเหล่านั้น และได้ถวายข้าวสารที่แหววาวดั่งเงิน จำนวน 6 ขาริกา แก่ พระภัทรเศศวร เป็นประจำทุกปี ||35||

เขาได้ถวายภูมิลำเนาทั้งหลายของเขาแล้ว ที่นั่นเองได้ถูกจัดทำให้สำหรับอาศรม เป็นสถานที่อันงดงาม เป็นที่อาศัยเลี้ยงชีพของทุกสรรพชีวิต ที่ซึ่งมีความสุขเพิ่มพูน โดยอุทิศ แก่พระพุทธรูป และพระโลกปติซึ่งเป็นรูปของบรรพบุรุษ ทั้งหลายนั้น ||36||

เขาผู้เป็นที่รู้จักว่าเป็นพหูสูต ได้ถวายข้าวสาร 5 ปริสต์ครึ่ง เป็นประจำทุกวัน ด้วย ความภักดี ในพระศรีขณะ ผู้มีนามว่าศรีสมันตประเภศะ ||37||

และในแต่ละวัน เขาได้ถวายข้าวสาร 15 ปริสต์ครึ่ง แก่พระศรีสมันตประเภศะ อันมี รูปปรากฏขึ้นในฉันทที่อยู่ของเขาเอง ||38||

และเขา (สหเทวะ) ผู้ยังประโยชน์แก่ชาวโลกในปัจจุบัน ได้ถวายข้าวสาร 15 ปริสต์ ครึ่ง เป็นประจำทุกวัน แก่พระโลกเศศวร ผู้ประเสริฐ ||39||

บุคคลเหล่าใดมิได้ยึดปล้นเอาบรรดาสິงกัลปนาของข้าพเจ้าไป ขอพวกเขาเหล่านั้น จงได้ไปพำนักอยู่ยังความบรมสุข ณ สรวงสวรรค์ ตลอดกาล ดังนั้นก็มีจำเป็นต้องกล่าวถึง พวกคนผู้มุ่งมั่นขยันต่อการทำนุบำรุงและพิทักษ์รักษาสิ่งกัลปนานั้น ในการได้รับผลบุญอัน มากมาย ||40||

ส่วนพวกคนเหล่าใดผู้มีปัญญาอันน้อยนิด ยึดเอาบุญของข้าพเจ้าไป โดยถือเป็นประโยชน์ของตนเองและผู้อื่น นั้นแล ขอให้การเกิดใหม่ของพวกเขา นั้น จงมีอยู่เที่ยงแท้ และไม่สูญสิ้นไป ในนรกอันน่าสะพรึงกลัว ตลอดหลายกัปกัลป์อันมากมาย นั้นเทอญ ||41||

5. การเล่าย้อนเหตุการณ์ในอดีตด้วยข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณ

หลังจากการดำเนินเรื่องราวการพิจารณาและพิพากษาคัดสินคดีความจบลง ต่อด้วยการประกาศสิทธิในความเป็นเจ้าของที่ดินของ สหเทวะ หรือ วาบ สะห์ ตลอดจนการที่สหเทวะได้ กัลปนาอุทิศถวายที่ดินและสิ่งของ ซึ่งผู้แต่งจารึกทวลปราสาทบันทึกลงไว้ด้วยบทร้อยกรองภาษา สันสกฤต เนื้อหาของจารึกทวลปราสาทต่อจากนั้นเป็นการดำเนินเรื่องด้วยข้อความร้อยแก้วภาษา เขมรโบราณ ซึ่งเรียกว่า “ข้อความภาษาเขมร โบราณส่วนที่ 2” โดยในช่วงแรกใจความสำคัญคือการ เล่าย้อนถึงเหตุการณ์ในอดีต ดังต่อไปนี้

๑ ศักราช 925 (พ.ศ. 1546) ขึ้นสามค่ำ อาสวขุช (เดือน 11) วันศุกร์ อนุรารักษ์นักร
ด้วยรฐิพระบาทรฐิเชิงพระกำรแดงอัญ ศรีชัยวิกรมเทวะ เสด็จ ณ พระคฤหะ (พระตำหนัก,

ห้องพระโรง) ผ่านพระกระลาปรทม (ห้องบรรทม) ด้านทิศประจิม (ตะวันตก) เพื่อให้ วาบ
สะห์ ผู้เฝ้าดูแลพระบัญชี กราบบังคมทูลว่า

ครานั้น วาบ โสญ ผู้เฝ้าดูแลพระบัญชี และ วาบ ทาน เจ้าพนักงานคลัง บรรพบุรุษ
ของ วาบ สะห์ ได้ขอพระราชทานที่ดินที่ สวัสดิ, กุญฐณะ, กระซำคังคะ, ปถุ, ภัทระ ตระพัง
ชวีก, ทำนบ รุง, ขลาญ จรวา เตม ทรมเสง, ลังลง อังคัญ, ลาจ คังโครง ลเวง วเรียง, และที่
รลม เมื่อครั้งรัชกาลกำรแดงอัญผู้เสด็จไปปรเมศวร (พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 พ.ศ. 1345 – 1393)

ครั้นเมื่อลุถึงรัชกาลกำรแดงอัญผู้เสด็จไปปรมสิวบท (พระเจ้าชัยวรมันที่ 4 พ.ศ.
1464 – 1484) วาบ ทาส บรรพบุรุษ วาบ สะห์ ซ้อนา ที่ รลาบ จาก วาบ ยัจ ตำรวจคลัง แห่ง
กันดาลพล. ด้วย คนโทเวาที 1 , กระโถนปทิกะ 2 , กระทะ ___ ข้าวเปลือก 20 , [และ] ซ้อน
นา ที่ สดลา กระจับ จากควาญช้าง ด้วย คนโทเวาที 1 , กระโถนปทิกะ 1 , ทอง 2 บาท,
ข้าวเปลือก 20

ที่นา ที่ สตุค โสน, ปัก รวด, ตระพัง กระสัง, โนค รหวิต ที่ซึ่ง วาบ โย แห่ง รลม บัญ
ชล ขาย ที่นาคนี้ ต่อ แม่เนม บรรพสตรี ของ วาบ สะห์ ผู้เฝ้าดูแลพระบัญชี โดยเอา ช้าง 1, ชัน
เงิน 1 [หนัก] 5 ตำลึง, คนโทเวาที 1 [หนัก] 6 ชั่ง, ตะกร้าทองแดง 1 [หนัก] 7 ชั่ง ผ้าชฎะศิริระ
1 โย คู่หนึ่ง . สิทธิที่นาคเหล่านี้ เมื่อ วาบ โย แห่ง รลม บัญชล ตาย วาบ สัต, วาบ หิ, วาบ อั้น,
วาบ ฤยิ, ผู้เป็นลูกหลาน วาบ โย แห่ง รลม บัญชล จึงได้ทำการพิพาทปรารณนาทรัพย์อีก
ด้วย. วาบ สะห์ พร้อมด้วยญาติ ของ วาบ สะห์ ให้ข้าวเปลือก 200 และกระโถนปทิกะ 5.

คนเหล่านี้มีฐานะร่ำรวย (เจ้าหน้าที่รัฐวัด) เจ้าพนักงาน ไปเหยียบที่ดินนี้ [และ] สร้างหลักเขต ให้สิทธิต่อ วาบ สะห์ และครอบครัวของ วาบ สะห์

ที่ดิน ที่ โปม และ ปีก กระจเว ที่ซึ่ง วาบ สะห์ ซื้อจาก วาบ วัชรบัณฑิต และ วาบ ปรมารถ ไวโรจ ดำรวจเครื่องถ้วย [และ] วาบ ชินนทรจารย์ แห่ง เชียงพนม ผู้เฝ้าพระกระลา บรรทม ที่ สวายโคลก เมื่อครั้งรัชกาลกัมรเตงอัญผู้เสด็จไปบรมวิโรโลก (พระเจ้าชัยวรมันที่ 5 พ.ศ. 1511 – 1544). ราคาที่ดิน ที่นา ที่ โปม . คนโทเวทิก 3 หน้า 18 ชั่ง 10 ตำลึง, กระจโณปทิกะ 4 หน้า 1 ตูลา, ตะกร้าทองแดง 1 หน้า 7 ชั่ง, ชะแลง 1 ร้อย ผึ่ง (เครื่องมือ ถากไม้) 1 ร้อย, ข้าวเปลือก 1 ร้อย, ข้าวสาร 2 ถลวง, กระจเชอหม้อด่าบวง 1 (หม้อหนึ่ง 1 ชุด ?). ราคาที่นา ที่ ปีก กระจเว คนโทเวทิก 5 หน้า 1 ตูลา 10 ชั่ง กระจโณปทิกะ 5 หน้า 1 ตูลา 5 ชั่ง, ถาดสำรับ 2 หน้า 6 ชั่ง 10 ตำลึง, ชันเงิน 1 [หน้า] 5 ตำลึง, ข้าวเปลือก 3 ร้อย, ข้าวสาร 1 ถลวง, ผ้า (เครื่องนุ่งห่ม) 3 โย, ชะแลง 3 ร้อย, ผึ่ง 570 , เกวียนใหญ่ 1 , เกวียนเชิง (เกวียน เล็ก ?) 1 วั้วแข่งเพศผู้ 1 วั้ว (?) 3 เชิง ปรัส (?) 4 , เหล็กบังคน (?) 2 . อันว่า ขอบเขต ที่ดิน ที่ โปม และ ปีก กระจเว, ที่ทางด้านทิศตะวันออก ติดกับ โลก คังโครง, ทิศใต้ ทัลเลง, ทิศ ตะวันตก ทางเกวียนเข้า ไพร จัส (ป่าเก่า), ทิศเหนือ ข-อวล เบก [และ] สเรไพร. อันว่า ที่ดิน ตั้งแต่เบื้องต้นจนเบื้องปลายดังกล่าวนี้ ขอให้เป็นสิ่งพระราชทาน เพื่อสร้างหลักศิลาจารึก มีพระศาสนะ (พระราชโองการ) ในฐิติพระบาทฐิติเชิงพระกัมรเตงอัญ (พระเจ้า ชัยวรมันที่ 5) โปรดเกล้าฯ ให้เป็นดังความปรารถนาของ วาบ สะห์ มีพระบันฑูลใช้ให้พระ สภาไปสร้างหลักศิลาจารึกให้ต่อ วาบ สะห์

การเล่าขานเรื่องราวในอดีตด้วยข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2 นี้ เริ่มต้นจาก เหตุการณ์ที่ วาบ สะห์ เข้าเฝ้าพระเจ้าชัยวรมัน ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน (บรรทัดที่ 14 ถึง 31 ของด้านที่ 2) จากนั้นจึงได้เล่าขานไปถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีต ในรัชสมัยของพระเจ้า ชัยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1345 – 1393), พระเจ้าชัยวรมันที่ 4 (พ.ศ. 1464 – 1484) และพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (พ.ศ. 1511 – 1544) ประเด็นสำคัญของจารึกส่วนนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับการขอพระราชทานที่ดิน และการซื้อขายที่ดินและที่นาของ วาบ สะห์ และบรรพบุรุษของ วาบ สะห์ ที่ดินซึ่งได้มาเหล่านั้นล้วน เป็นไปอย่างถูกต้องชอบธรรม ไม่ว่าจะมาจากการขอพระราชทาน การซื้อจากเจ้าของเดิม และการให้ สิทธิโดยทายาทของเจ้าของเดิม ซึ่งการซื้อขายที่เกิดขึ้นนั้น จะมีการให้รายละเอียดของที่ดินด้วยการ บอกชื่อที่ดิน การระบุว่าซื้อจากผู้ใดหรือใครเป็นผู้ขายให้ รวมถึงมูลค่าของราคาที่ดินที่ซื้อขายกันแต่ ละครั้ง โดยการซื้อขายที่ดินดังกล่าวเป็นไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยนที่ดินกับสิ่งของเครื่องมือ เครื่องใช้ และบางครั้งอาจมีการบอกขอบเขตของที่ดินด้วย

จารึกในส่วนนี้ (ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 14 – 31) ปรากฏการยืนยันสิทธิของ วาบ สะห์ และบรรพบุรุษในการถือครองที่ดินถึง 3 ครั้ง ครั้งแรกคือการขอพระราชทานที่ดินในสมัยของพระ

เจ้าชัวยรมันที่ 2 ครั้งที่ 2 คือการที่ลูกหลานของ วาบ โย แห่ง รลมบัญญัติ ทำการรังวัดที่ดินและสร้างหลักเขตให้กรรมสิทธิ์แก่วาบสะห์และครอบครัว และในครั้งที่ 3 ซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าชัวยรมันที่ 5 เป็นการรับรองโดยพระราชโองการซึ่งทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างศิลาจารึกขึ้นเพื่อประกาศกรรมสิทธิ์

6. การคลี่คลายเหตุการณ์อันนำไปสู่จุดจบของเรื่องราว

เมื่อมีการประกาศกรรมสิทธิ์ของ วาบ สะห์ เหนือที่ดินบริเวณต่าง ๆ แล้ว ข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2 ได้ดำเนินเรื่องต่อไป ซึ่งในทางวรรณคดีถือว่าเป็นการคลี่คลายเหตุการณ์ก่อนที่จะนำไปสู่จุดจบของเรื่องราวที่ผ่านมา ดังข้อความต่อไปนี้

อัน ขอบเขตที่ดิน หมู่บ้าน ปฤ, ทางทิศตะวันออก [ของ] ตระพัง วิเนา ติดกับ ฉทิ้ง
รุง, ทิศใต้ รำ ขลา, ทิศตะวันตก คงคา, ทิศเหนือ ติดกับ จุง สดลา

นี่คือหมู่บ้านเทวีคราม และที่ดินบริเวณนี้ พร้อมด้วย หมู่บ้าน ปฤ และที่ดินบริเวณ
นั้น พร้อมด้วย โปม และ ปีก กระเว, ปีก รวด , สตุก โสน, โฉก รหวิด, ตระพัง กระลัง
พร้อมทั้งทรัพย์สมบัติเครื่องยังชีพของ วาบ สะห์ นั้นแล, ถูกให้ต่อ วาบ ตะปะสานติ, วาบ พระ
ประสาท, วาบ นาคบาล, วาบ ปวิตร, แม่ อัยก, แม่ทาน, ปรวต, วาบ อัยก ผู้ดูแลพระ
เป็รียง (น้ำมัน), วาบ อัยก แห่ง ตระพัง ตราช แม่สุเรนทรลักษมี, ทำการบูชาพระเป็รียงต่อไป
ยังพระกำมรแดงชัคคแห่งลิงคปุระ และฉบาร รัสสิ พร้อมทั้งแต่พระรูปกำมรแดงชัคคและพระ
กำมรแดงอัญโลเกศวรผู้ประเสริฐ.

ที่ดินดังกล่าวนี้ ให้ขึ้นตรงต่อหน้าที่การดูแลของ วาบ สาน ทำการบูชาพระ และ
ตระกูลดังกล่าวนี้ ทำหน้าที่พระราชกรรณด้วยเช่นกัน

ข้อความดังกล่าวแสดงถึงการทำบุญอุทิศที่ดินทั้งหลายที่ถูกกล่าวถึง พร้อมทั้งทรัพย์
สินซึ่ง วาบ สะห์ ถวายแต่สิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่เคารพในศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา โดย
มี วาบ สาน เป็นผู้ทำหน้าที่ดูแล ข้อความในส่วนนี้อยู่ในตอนท้ายของศิลาจารึกทวลปราสาทด้านที่ 2
ต่อเนื่องกับส่วนต้นของด้านที่ 3 (ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 31 – 34 และ ด้านที่ 3 บรรทัดที่ 1 – 8) เป็นการ
แสดงถึงการคลี่คลายเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ ลักษณะเดียวกับข้อความในบทร้อยกรอง
ภาษาสันสกฤต (ฉันทบทที่ 34 – 39)

จากเนื้อความที่ปรากฏ เป็นไปได้ว่าผู้จารึกข้อความอาจตั้งใจให้การดำเนินเรื่องราว
อันเป็นประเด็นสำคัญจบลงในพื้นที่ด้านที่ 1 และด้านที่ 2 ของหลักศิลาจารึกทวลปราสาท ซึ่งทั้งสอง
ด้านมีพื้นที่ด้านละประมาณ 3,339 ตารางเซนติเมตร (คำนวณจากขนาดของศิลาจารึกซึ่งมีส่วน
กว้าง 53 เซนติเมตร และส่วนสูง 63 เซนติเมตร) แต่ข้อความส่วนสำคัญที่กล่าวถึงการทำบุญไม่

สามารถบันทึกให้จบในด้านที่ 2 ได้ ซึ่งคำสุดท้ายของบรรทัดสุดท้ายในด้านที่ 2 คือคำว่า “พระกำมรเตงชัคต” (vrah kammraten jagat) จึงจำเป็นต้องจารึกคำว่า “ลิงคปุระ” (lingapura) ต่อในด้านที่ 3 ซึ่งเป็นด้านที่มีส่วนหนาเพียง 13 เซนติเมตร

7. การเล่าถึงเหตุการณ์อันเป็นประเด็นเสริม

เมื่อข้อความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญอุทิศจารึกต่อเนื่องมาถึงด้านที่ 3 บรรทัดที่ 1 – 8 ทำให้สันนิษฐานได้ว่าผู้จารึกคงจะต้องการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ทั้งหมดในส่วนหนาทั้ง 2 ด้าน ของหลักศิลาจารึก อันได้แก่ ด้านที่ 3 และด้านที่ 4 ซึ่งมีพื้นที่ด้านละประมาณ 819 ตารางเซนติเมตร (ส่วนสูง 63 เซนติเมตร x ส่วนหนา 13 เซนติเมตร) จึงได้มีการเล่าเหตุการณ์ในอดีตเสริมขึ้นมา เพิ่มเติมจากเหตุการณ์ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของคติความการแย้งชิงที่ดินและการทำบุญอุทิศ โดยเป็นเหตุการณ์ที่เป็นประเด็นเสริมซึ่งอาจจะไม่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับเหตุการณ์ที่เล่ามาตั้งแต่ต้น แต่ก็ยังมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับ วาบ สะห์ อยู่บ้าง ซึ่งปรากฏในด้านที่ 3 บรรทัดที่ 8 – 31 ต่อเนื่องถึง ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 1 – 8 ดังนี้

เมื่อครั้ง พระรัชสมัยกำมรเตงกำตวนอัญผู้เสด็จไปบรมศิวโลก (พระเจ้ายศวรมันที่ 1 พ.ศ. 1432 – 1443) แม่เนม ผู้เป็นบรรพสตรี ของ วาบ สะห์ ชื่อ ไต กันเต็ม ณ ที่ พระผดียง (พระนอน ?) จาก วาบ วรมศิวะ แห่งเขตแคว้นเศรษฐปุระ. ราคา ไต กันเต็ม , ผ้าชฎะสิระ 1 โย ผ้าอำพล (ผ้าถุง) 2 โย ข้าวสาร 1 ถลง โดยมีสิทธิ เหนือ ไต กันเต็ม กระทั่งถึงตาย พร้อมด้วย ลูกหลาน ไต กันเต็ม ทั้งผอง

๑ ศักราช 922 (พ.ศ. 1543) ขึ้นหนึ่งค่ำ อาศวยุช (เดือน 11) วันจันทร์ ด้วย มรตานุศรี รณเกสรี โขลญคลังชั้นโท กราบบังคมทูลต่อฐลีพระบาทฐลีเชิงพระกำมรเตงอัญ ศรีชัยวรม เทวะ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 5) ว่า

เมื่อครั้ง วาบ นัน โขลญวรีหะ (ผู้มีตำแหน่งหน้าที่เกี่ยวข้องกับ) , วาบ วิเทศวร ดำรวจวรีหะ และ คนผู้มีหน้าที่วรีหะทั้งผอง ปรากฏตนอยู่กับ โขลญข้าวเปลือก แห่ง ศิวบาท ด้านตะวันออก ณ ที่ ข-อวล (นางข้าว ?) และเสตญ (หัวหน้า) เจ้าพนักงานโถง (งานเกี่ยวกับ มะพร้าว ?) . เอา กระ โถนปทิกะ สี, ผึ่ง 1 ร้อย, ชะแลง 1 ร้อย, แปะ 1 ของ วาบ สะห์ ที่ถูกให้ ต่อทางราชการย์ เพื่อคุ้มครองคนผู้มีหน้าที่วรีหะทั้งผอง ได้แก่ โขลญวรีหะ และคนผู้มีหน้าที่ วรีหะทั้งผอง ให้กับทางราชการย์ด้านวรีหะ ผลัดแทนที่ (?) วาบ สะห์ และ วาบ เทง

มีพระราชโองการ ในฐลีพระบาทฐลีเชิงพระกำมรเตงอัญ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 5) ว่า มีอากที่จะมีวรีหะ ประจำที่ วิชัย (ดินแดน) กันทวาร และจัญจูละ ทั้งผอง อันได้แก่ หมูบ้าน คงคา, เทวีคราม และ ปฤ

จากเหตุการณ์แรกที่ถูกถ่ายทอดได้เพิ่มเติมเรื่องนี้เข้ามา ได้ทำให้การดำเนินเรื่องของจาริกตวลปราสาทถูกเล่าย้อนกลับไปในอดีตอีกครั้ง ในเรื่องที่ แม่เนม ผู้เป็นบรรพสตรีของ วาบ สะห์ ชื่อทาสหญิง (ไต กันเต็ม) ในรัชสมัยของพระเจ้าโยศวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1432 – 1443) ซึ่ง แม่เนม ผู้นี้อาจจะเป็นบุคคลคนเดียวกันกับผู้ ที่ วาบ โย แห่งรลมบัณฑล ชายทีนา ที่ สตุก โสณ, ปัก รวด, ตระพัง กระสัง และ โลก รหวิด ให้ ก็เป็นได้ (ดังปรากฏข้อความในจารึกด้านที่ 2 บรรทัดที่ 19 – 21) ซึ่งตามลำดับเหตุการณ์ของการดำเนินเรื่องที่ควรจะเป็น ผู้จาริกควรจะเป็นที่กเหตุการณ์ที่แม่เนมชื่อไตกันเต็มไว้ในส่วนต้น ๆ ของการเล่าเรื่องย้อนเหตุการณ์ในอดีตตามรัชสมัยของกษัตริย์ แต่อาจเป็นเพราะการที่แม่เนมชื่อไตกันเต็มไม่ได้มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับคดีความที่ดินของ วาบ สะห์ จึงเล่าเรื่องนี้แทรกเข้ามาภายหลัง หรืออาจจะมีสาเหตุอื่นที่ทำให้ผู้จาริกจำเป็นต้องกล่าวถึงการชื่อไตกันเต็ม

ส่วนเหตุการณ์ที่ 2 ได้ระบุระยะเวลาที่ชัดเจนว่าเป็นเรื่องราวเกิดขึ้นใน วันจันทร์ ขึ้นหนึ่งค่ำ เดือน 11 มหาศักราช 922 (พ.ศ. 1543) แสดงให้เห็นว่าเหตุการณ์ดังกล่าวจะยังคงอยู่ในความความทรงจำที่แม่นยำของผู้จาริกเนื่องจากการย้อนไปถึงเรื่องที่เกิดขึ้นก่อนเหตุการณ์ในปัจจุบันเพียง 2 ปี และเป็นเหตุการณ์ที่มีความสำคัญมาก โดยเกี่ยวเนื่องกับพระราชโองการของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ว่าด้วยการปฏิบัติงานของข้าราชการผู้มีหน้าที่ดูแลงานด้านธัญพืช (วิธีหะ) จากข้อความที่ปรากฏน่าจะสื่อถึงการชดเชยผลประโยชน์ให้กับข้าราชการที่อาจจะถูกโยกย้ายผลัดเปลี่ยนสังกัดมูลนายหรือผลัดเปลี่ยนการปฏิบัติหน้าที่ เนื่องจากผู้จาริกใช้คำว่า “panlās mūla” ซึ่งแปลตามรูปศัพท์ว่า “ผลัดมูล” สื่อความหมายว่า ผลัด (เปลี่ยน) เจ้านาย หรือ ผลัด (เปลี่ยน) เจ้าของ โดยในเหตุการณ์นี้ วาบ สะห์ มีส่วนเกี่ยวข้องในการที่เป็นเจ้าของทรัพย์สินสิ่งของ และเป็นผู้รับผลจากการโยกย้ายตำแหน่ง ซึ่งต้นสายปลายเหตุของเหตุการณ์นี้อาจจะมีความเกี่ยวข้องอะไรบางอย่างกับคดีความการแย่งชิงที่ดินของ วาบ สะห์ ก็เป็นได้

8. การเล่าเหตุการณ์ในตอนท้ายเรื่อง

ข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2 ในช่วงสุดท้ายของการจาริก ถูกสลักลงในศิลาจาริกตวลปราสาทด้านที่ 4 บรรทัดที่ 8 ถึงสองบรรทัดสุดท้าย คือบรรทัดที่ 34 และ 35 ซึ่งข้อความในสองบรรทัดสุดท้ายลบลื่อนมาก โดยเฉพาะบรรทัดที่ 35 ไม่สามารถอ่านข้อความจากภาพสำเนาศิลาจาริกได้เลย แต่พบว่าปรากฏเครื่องหมายข้อความจึงน่าจะมีการจาริกตัวอักษร ซึ่งความหมายของจาริกตวลปราสาทในส่วนสุดท้าย มีดังนี้

ครั้นเมื่อถึง ปัญจโทนพศก (ศักราชเก้าสองห้า = พ.ศ. 1546) ขึ้นสามค่ำ อาศวฺยช (เดือน 11) วันศุกร์ อุนฺราชนกัษฺตร วาบ สะหฺ กرابบงฺกมทูลต่อชูลิพระบาทชูลิเชงฺพระ กามร เตงอัญ ศรีชัยวิรวรมทวะ ว่า

สิ่งดังกล่าวตั้งแต่เบื้องต้นจนเบื้องปลายนี้ มีพระกรุณา (พระประสงค์) แห่งบรม บพิตร บันทูลใช้ให้เป็นดังนั้น โดยใช้ให้จารเข้าเป็นคำจารึก ๐

วาบ โส มีหน้าที่ในการดูแลที่ดินดังกล่าวนี้ด้วย ทำการบูชาพระนี้ พร้อมด้วยตระกูล อันมีในคำจารึก

ผู้ปฏิบัติรับใช้อยู่ ณ ที่กราบบังคมทูล ได้แก่ กำเสตง ศรีวิเรนทรวรมะ, มรตัญ โขลญ ศรีปฤถิวินทรบ้นทิต, มรตัญ โขลญศรีลักษมึนทรวรมะ, มรตัญ โขลญ ศรีปราครม วีระ, โขลญพล โขลญคลัง ชั้นเอก ณ ที่ ขสุบ, โขลญพล โขลญ คาบ มาลาการ โขลญพล แห่ง ปุราญ, วาบมุกตีสิวะ แห่งคัลคูล มรตัญ ศรีธรณินทรวัลลภ วาบ ทาน วาบ โรณะ. ผู้เขียน คำจารึก _ อาจารย์บ้นทิต วาบ รัจ ___ ๐

ผู้จารึกได้เล่าเหตุการณ์ในตอนท้ายเรื่องด้วยการบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน โดยระบุวันเดือนปีซึ่งตรงกับที่ปรากฏในส่วนของกรเริ่มเล่าเหตุการณ์ในตอนต้นเรื่อง (ภาษาเขมร โบราณส่วนที่ 1) และในช่วงก่อนการเล่าย้อนเหตุการณ์ในอดีตด้วยภาษาเขมร โบราณ (ภาษาเขมร โบราณส่วนที่ 2) เนื้อหาในส่วนท้ายนี้เป็นการรับรองข้อความคำประกาศที่กล่าวมาทั้งหมดตั้งแต่ ต้นจนจบในจารึกหลักนี้ โดยมี วาบ โส เป็นผู้ถูกแต่งตั้งให้ดูแลที่ดินดังกล่าวและทำการปฏิบัติบูชา พร้อมด้วยตระกูลที่ถูกกล่าวถึงในคำประกาศนี้ซึ่งน่าจะหมายถึงตระกูลของ วาบ สะหฺ

ส่วนสุดท้ายเป็นการกล่าวถึงรายนามของขุนนางผู้ที่อยู่เข้าเฝ้าพระเจ้าชัยวรมัน และปิดท้ายข้อความทั้งหมดด้วยชื่อผู้เขียนคำประกาศหรือคำจารึก (ta srasir prasasta) คือ อาจารย์ บ้นทิต วาบ รัจ ซึ่งไม่ทราบชัดเจนว่าจะได้แก่ผู้แต่งหรือผู้ประพันธ์ข้อความจารึกทวปฺราสาท หรือ อาจจะเป็นเพียงผู้รับคำสั่งมาให้สลักข้อความลงบนศิลาจารึกหลักนี้ หรือจะเป็นผู้ทำหน้าที่เสมียน จดบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ที่ประชุมขุนนางผู้ปรากฏรายนามก่อนหน้านี้ ทั้งนี้ไม่อาจจะยืนยัน ได้ชัดเจนเนื่องจากความจำกัดของพื้นที่และข้อความบรรทัดสุดท้ายก็ถูกลบเลือน นอกจากนี้ ชื่อที่ จารึกว่า อาจารย์บ้นทิต วาบ รัจ ก็ไม่สามารถยืนยันได้อีกว่าจะหมายถึงบุคคลคนเดียว คือ วาบ รัจ ผู้ มีตำแหน่งอาจารย์บ้นทิต หรือเป็นบุคคล 2 คน คือ อาจารย์บ้นทิต และ วาบ รัจ แต่อย่างไรก็ตาม จากข้อความสุดท้ายซึ่งพอจะอ่านข้อความที่ลบเลือนได้เพียงว่า ta srasir prasas[ta] [ācā]ryya pandita vāp rac เมื่อพิจารณาในทางภาษา จารึกวิทยา และวรรณคดีศึกษาแล้ว ถือว่าข้อความนี้ เป็นหลักฐานเดียวที่บอกให้ผู้อ่านจารึกได้ทราบถึงชื่อผู้เขียน (author) หรืออาจจะหมายถึงผู้แต่ง (composer) ข้อความที่ปรากฏบนศิลาจารึกทวปฺราสาท K. 158 หลักนี้

จากการวิเคราะห์เนื้อหาและการเล่าเรื่องดำเนินเหตุการณ์ของจารึกตวลปราสาทที่ได้นำเสนอในหัวข้อนี้สังเกตได้ว่า ผู้แต่งมิได้ดำเนินเรื่องราวที่เกิดขึ้นตามลำดับปฏิทิน แต่ได้ใช้กลวิธีการเล่าเรื่องและดำเนินเหตุการณ์ในลักษณะการเล่าเรื่องแบบย้อนต้น (flash back) ทั้งในส่วนของบริษัทร้อยกรองภาษาสันสกฤตและข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณ ซึ่งหากเรียงลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงตามลำดับปฏิทิน โดยยึดเอาพระนามของพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในข้อความจารึกแต่ละช่วง ประกอบกับรัชสมัยของแต่ละพระองค์ทรงครองราชย์เป็นเครื่องกำหนด ก็จะสามารถลำดับเรื่องราวตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์ได้ ดังนี้

ตารางที่ 1 ตารางการดำเนินเรื่องของจารึกตวลปราสาทตามลำดับรัชสมัยของพระมหากษัตริย์

รัชสมัย	เหตุการณ์ในจารึกตวลปราสาท
พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (ปรเมศวร) พ.ศ. 1345 – 1393	วาบ โลธู และวาบ ทาน ขอพระราชทานที่ดิน ปรากฏในการเล่าย้อนเหตุการณ์ (ภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2)
พระเจ้ายโสวรมันที่ 1 (บรมสิวลोक) พ.ศ. 1432 – 1443	แม่เนมชื่อ ไตกันเดม ปรากฏในส่วนการเล่าเหตุการณ์ ประเด็นเสริม (ข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2)
พระเจ้าชัยวรมันที่ 4 (บรมสิวบท) พ.ศ. 1464 – 1484	วาบ ทาส ชื่อที่มาจาก วาบ ยัง และจากควาญช้าง ปรากฏในการเล่าย้อนเหตุการณ์ (ภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2)
พระเจ้าहरยวรมันที่ 2 (พรหมโลก) พ.ศ. 1484 – 1487	แนะนำ ศรีวีเรนทรวีระ ผู้เป็นตาของสหเทวะ ปรากฏในส่วนการเล่าย้อนเหตุการณ์ (บทร้อยกรองภาษาสันสกฤต)
เจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 (สิวลोक) พ.ศ. 1487 – 1511	คัพยะ ผู้เป็นตาทวดของสหเทวะชื่อที่ดิน พร้อมทั้งขอพระราชทานที่ดิน และทรงโปรดให้เจ้าหน้าที่สร้างหลักเขตประกาศกรรมสิทธิ์ ที่ดิน ที่ เทวिकราม ปรากฏในการเล่าย้อนเหตุการณ์ (บทร้อยกรองภาษาสันสกฤต)
พระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (บรมวีรโลก) พ.ศ. 1511 – 1544	1. สหเทวะถวายฎีกาคดีที่ เหม ปู และเก แ่งซึ่งที่ดินของคัพยะ พระราชาได้พิจารณาคดีและพิพากษาโทษ ปรากฏในส่วนของการกล่าวถึงเหตุการณ์ความขัดแย้งครั้งแรก (บทร้อยกรองภาษาสันสกฤต)

ตารางที่ 1 (ต่อ)

รัชสมัย	เหตุการณ์ในจารึกตวลปราสาท
<p>พระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (บรมวีร โลก)</p> <p>พ.ศ. 1511 – 1544</p>	<ol style="list-style-type: none"> 2. วาบ สะห์ ซื่อที่ดิน ที่โปม และ ปีก กระเว พระราชาทรงโปรดให้สร้างจารึกประกาศกรรมสิทธิ์ที่ดินให้แก่ วาบ สะห์ ปรากฏในการเล่าข่อนเหตุการณ์ (ภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2) 3. มรตายุศรีธมเกสรีกราบทูลเรื่องราวเกี่ยวกับขุนนางในตำแหน่งหน้าที่ด้านวรีหะ และทรงมีพระราชโองการเกี่ยวกับการประจําการของขุนนางวรีหะ ปรากฏในส่วนการเล่าเหตุการณ์ประเด็นเสริม (ข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2)
<p>พระเจ้าชัยวรมัน</p> <p>พ.ศ. 1545 ~ 1553</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. มรตายุโจลยสุศรีปฤถิวินทรบัณฑิตกราบทูลฎีกาเรื่องคดีความที่ดินของ วาบ สะห์ และทรงโปรดให้จารึกประกาศกรรมสิทธิ์ที่ดิน ปรากฏในส่วนข้อความเกริ่นนำภาษาเขมรโบราณ ส่วนที่ 1 2. บทอาเศียรวาทและสวดดีพระเจ้าชัยวรมัน และการแนะนำตัวสหเทวะ (บทร้อยกรองภาษาสันสกฤต) 3. สหเทวะถวยาฎีกาคดีที่ บัญ อับ คทาเกศ อีสานสิวะ และ แม่ยัก แย่งชิงที่ดิน พระราชาได้พิจารณาคดีและพิพากษาโทษ ปรากฏในการการกล่าวถึงเหตุการณ์ความขัดแย้งครั้งที่ 2 (บทร้อยกรองภาษาสันสกฤต) 4. ประกาศสิทธิของสหเทวะเหนือที่ดินทั้งหลาย (บทร้อยกรองภาษาสันสกฤต) 5. การทำบุญอุทิศที่ดินและสิ่งของของสหเทวะ (บทร้อยกรองภาษาสันสกฤต) 6. คำอนุโมทนาบุญและคำสาปแช่ง (บทร้อยกรองภาษาสันสกฤต) 7. วาบ สะห์ กราบทูลเล่าข่อนเหตุการณ์ในอดีต (ข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2)

ตารางที่ 1 (ต่อ)

รัชสมัย	เหตุการณ์ในจารึกตวลปราสาท
พระเจ้าชัยวรมัน พ.ศ. 1545 ~ 1553	8. เหตุการณ์ในตอนจบเรื่อง การประกาศยืนยันกรรมสิทธิ์เป็นครั้งสุดท้าย (ข้อความร้อยแก้วภาษาเขมร โบราณส่วนที่ 2)

การจัดลำดับเหตุการณ์ในตารางนี้เป็นการจัดเรียงเรื่องราวจากข้อความแต่ละตอนที่มีพระนามของพระมหากษัตริย์ปรากฏอยู่ตามลำดับรัชสมัย แต่ยังมีเหตุการณ์อยู่ 2 เหตุการณ์ซึ่งยังไม่ได้จัดเข้าไว้ในตาราง เนื่องจากไม่ปรากฏพระนามของพระมหากษัตริย์อยู่ในตอนดังกล่าว

เหตุการณ์แรกคือ การที่ วาบ โย ชายที่นาให้แม่เนม และเกิดการเรียกร่องทรัพย์สินโดยลูกหลานของ วาบ โย ซึ่งต่อมา วาบ สะห์ ได้ให้สิ่งของเป็นการชดเชยกับการได้ครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยชอบธรรม เรื่องราวในส่วนนี้ปรากฏในช่วงการเล่าย้อนเหตุการณ์ด้วยภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2 แต่ไม่ระบุชัดเจนว่าเกิดขึ้นในรัชกาลใด ซึ่งหากพิจารณาจากการลำดับข้อความที่ปรากฏก็น่าจะเกิดขึ้นในช่วงระหว่างรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 4 (วาบ ทาส ชื่อที่นา) และพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (วาบ สะห์ ชื่อที่ดิน ที่โปม และ ปีก กระเว)

ส่วนอีกเหตุการณ์หนึ่งก็เป็นข้อความภาษาเขมรโบราณในส่วนที่ 2 เช่นกัน แต่ปรากฏในช่วงการคลี่คลายประเด็นอันนำไปสู่จุดจบของเรื่อง คือ การที่ วาบ สะห์ อุทิศที่ดินของตนให้ วาบ ตบะสานติ วาบ พระประสาธ และคนอื่น ๆ ทำการบูชาพระเปรียง (น้ำมันหรือเนยใส) ต่อพระกัมมรแดงชัตและพระโลเกศวร ถ้าหากว่าเหตุการณ์นี้เป็นเหตุการณ์เดียวกันกับบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต ตอนที่กล่าวถึงการอุทิศที่ดินของสหเทวะโดยถวายแด่พระลิงคปุเรศวรและพระโลเกศวร (ฉันทบทที่ 34) เหตุการณ์การอุทิศถวายที่ถูกกล่าวถึงในข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2 นี้ ก็เชื่อได้ว่าเกิดขึ้นในรัชกาลของพระมหากษัตริย์องค์ปัจจุบันที่ปรากฏในจารึก คือพระเจ้าชัยวรมัน

จารึกตวลปราสาททั้งส่วนของบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตและข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณได้ใช้กลวิธีการเล่าเรื่องแบบย้อนต้น (flash back) เหมือนกัน โดยในส่วนของภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 1 ต่อเนื่องกับส่วนภาษาสันสกฤตจะเริ่มจากเหตุการณ์ในรัชกาลปัจจุบันย้อนไปในอดีตและกลับมาในรัชกาลปัจจุบันเพียงหนึ่งครั้ง แต่ในส่วนของภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2 จะย้อนจากรัชกาลปัจจุบันกลับไปในอดีต แล้วดำเนินเรื่องราวเรื่อยมาจนใกล้จะถึงจุดจบในรัชกาลปัจจุบันแล้ว แต่ก็ได้อ้อนอดีตไปอีกครั้งแล้วจึงกลับมาถึงจุดจบของเหตุการณ์ในรัชกาลปัจจุบัน

หลังจากการวิเคราะห์เนื้อหาและการดำเนินเรื่อง (วัสดุ) ที่ได้นำเสนอมาแล้วนั้น หัวข้อต่อไปจะเป็นการวิเคราะห์ในส่วนของความหมายและอารมณ์ความรู้สึกที่ผู้จารึกได้ถ่ายทอดถึงผู้อ่าน โดยผ่านการเล่าเหตุการณ์ที่ปรากฏในจารึกทวลปราสาท ซึ่งในทางทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตจะต้องใช้ “ทฤษฎีรส” เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์องค์ประกอบส่วนนี้ เพื่อให้ทราบถึงวัตถุประสงค์หลักของการจารึก ซึ่งอาจเปรียบได้กับ “แก่นเรื่อง” หรือ “แนวคิด” ของวรรณคดีประเภทอื่น ๆ

การวิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกทวลปราสาทด้วยทฤษฎีรส

รส คือ ปรากฏการณ์ทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี ทฤษฎีรสจึงเป็นการศึกษาความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน ดังที่นักวรรณคดีตามทฤษฎีรสมิมีความเห็นว่า

วรรณคดี เกิดขึ้นเมื่อกวีมีอารมณ์สะเทือนใจ แล้วถอดถ่ายความรู้สึกนั้นออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์นั้นจะกระทบใจผู้อ่าน ทำให้เกิดการรับรู้ และเกิดปฏิกิริยาทางอารมณ์ เป็นการตอบสนองสิ่งที่กวีเสนามา⁷

จากประโยคข้างต้น คำที่ขีดเส้นใต้เป็นคำสำคัญ (keywords) ที่จะนำมาใช้อธิบายการวิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกทวลปราสาทด้วยทฤษฎีรส ดังต่อไปนี้

1. วรรณคดีและบทประพันธ์

คำว่า “วรรณคดี” และคำว่า “บทประพันธ์” ในที่นี้หมายถึงสิ่งเดียวกันคืองานเขียนซึ่งได้แก่ “ข้อความบนศิลาจารึกทวลปราสาท” (Tuol Prasat Inscription K. 158) อันองค์ประกอบส่วนที่เรียกว่า “วัสดุ” ซึ่งได้อภิปรายแล้วในเบื้องต้น โดยทั่วไปการวิเคราะห์วรรณคดีเรื่องหนึ่ง ๆ นั้น สิ่งที่จะมักจะได้รับพิจารณาเป็นประเด็นแรกคือ ชื่อเรื่อง แต่สำหรับวรรณคดีประเภทจารึก โดยเฉพาะจารึกหลักนี้ซึ่งถูกกำหนดเรียกชื่อว่า “ทวลปราสาท” (เนินปราสาท) นั้น เป็นชื่อที่เรียกตามบริเวณที่ค้นพบจารึก ดังนั้นชื่อของจารึก “ทวลปราสาท” จึงไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการวิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดี เหมือนกับการวิเคราะห์ชื่อเรื่องวรรณกรรมหรือวรรณคดีประเภทอื่นที่ผู้แต่งเจตนาตั้งชื่อเรื่องให้สัมพันธ์กับเนื้อเรื่อง แต่ชื่อ “ทวลปราสาท” ก็ถือว่ามีความเกี่ยวข้องกับข้อมูลในทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอยู่บ้าง จากการสันนิษฐานของศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ที่ว่า ชื่อหมู่บ้าน “เทวिकราม” ที่ปรากฏในจารึกถึง 3 ครั้ง อาจจะต้องเกี่ยวข้องกับ

⁷เรื่องเดียวกัน, 24.

กับการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนบริเวณพื้นที่ที่ค้นพบจารึกหลักนี้⁸ คือบริเวณที่เรียกว่า ตวลปราสาท ในอำเภอกำปงสวาย จังหวัดกำปงธม ประเทศกัมพูชา

2. กวี

คำว่า “กวี” จากความเห็นดังกล่าว คือผู้ซึ่งอยู่ในฐานะผู้ส่งสารอารมณ์ไปยังผู้อ่าน ซึ่งความสำเร็จของการส่งสารก็จะขึ้นอยู่กับ 2 สิ่งที่เกี่ยวข้องกันจะต้องมี คือ พลังในการสร้างสรรค์ ซึ่งเรียกว่า “ประติภา” หมายถึงจินตนาการอันเป็นพรสวรรค์ที่มีติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด ประกอบกับความสามารซึ่งเรียกว่า “ศักติ” หมายถึงทั้งความมีฝีมือในการประพันธ์และอัจฉริยะทางปัญญาของกวี⁹ สำหรับจารึกตวลปราสาทไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าผู้ใดเป็นเจ้าของผลงานหรือเป็นกวีผู้แต่งข้อความในจารึก แต่จากข้อความสุดท้ายที่จารึกว่า ta srasir praśas[ta] [ācā]ryya pandita vāp rac ซึ่งได้วิเคราะห์ไปแล้วว่าเป็นข้อความที่อาจสื่อให้ผู้อ่านจารึกหลักนี้ตีความได้ว่า อาจารย์บัณฑิต วาบ รัจ เป็นเจ้าของบทประพันธ์ (author) หรือเป็นผู้แต่ง (composer) ข้อความในจารึกตวลปราสาท

แต่หากจะพิจารณาโดยการเทียบชื่อ อาจารย์บัณฑิต วาบ รัจ (ācāryya pandita vāp rac) กับการใช้ชื่อของบุคคลผู้มีบทบาทเด่นในจารึกตวลปราสาท คือ วาบ สะห์ ผู้เฝ้าดูแลพระบัญชา (vāp sah chmām vrah pāñji) หรือ สหเทวะ (sahadeva) ทำให้เกิดข้อสังเกตว่า ชื่อของ “วาบ สะห์” น่าจะเป็นชื่อย่อจากชื่อเต็มหรือชื่ออย่างเป็นทางการว่า “สหเทวะ” จากแนวเทียบนี้ ชื่อของ “วาบ รัจ” ก็อาจจะเป็นชื่อที่ย่อมาจากรากศัพท์ (root) “√rac” (รจ) ในภาษาสันสกฤตซึ่งสื่อความถึงการประดับประดา การตกแต่งให้งดงาม หรือหากเป็นความหมายในเชิงวรรณคดีก็จะหมายถึงการประพันธ์ เช่นที่ปรากฏในคำศัพท์ว่า “รจนา”

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า อาจารย์บัณฑิต วาบ รัจ ผู้เขียนจารึก (ta srasir praśas[ta]) หลักนี้ น่าจะเป็นกวีซึ่งมีชื่ออย่างเป็นทางการสื่อถึงการตกแต่งถ้อยคำให้งดงาม แต่ด้วยความจำกัดของพื้นที่ศิลาจารึกจึงไม่สามารถจารึกชื่อเต็มของกวีผู้มี “ประติภา” และ “ศักติ” ซึ่งเป็นผู้รจนาถ้อยคำลงในศิลาจารึกตวลปราสาทหลักนี้ได้

3. อารมณ์และความรู้สึก (ภาวะ)

“อารมณ์” หรือ “ความรู้สึก” ที่กวีแสดงออกในผลงานนั้น ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเรียกว่า “ภาวะ” ซึ่งในเบื้องต้นแบ่งออกได้ 2 ประเภท ประเภทแรกคือ “สถายิภาวะ” หมายถึง

⁸George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge*, vol. II (Hanoi : Imprimerie d'Extrême-Orient, 1942), 98.

⁹กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 135.

“อารมณ์หรือความรู้สึกพื้นฐาน” ที่สามารถเกิดขึ้นได้เป็นปกติในมนุษย์แต่ละคน มีอยู่ 9 อย่าง คือ ความรัก (รติ) ความขบขัน (หาสะ) ความทุกข์โศก (โศกะ) ความโกรธ (โกรธะ) ความมุ่งมั่น (อุตสาหะ) ความน่ากลัว (ภยะ) ความน่ารังเกียจ (ชุกุปสา) ความน่าพิศวง (วิสมยะ) และความสงบ (สมะ)¹⁰

ส่วนภาวะประเภทที่ 2 คือ “วยกิจาริภาวะ” เป็น “อารมณ์หรือความรู้สึกเสริม” ที่อาจจะเกิดขึ้นเพื่อเกื้อหนุนภาวะหลัก (สถายิภาวะ) ให้เด่นยิ่งขึ้น หรืออาจจะเป็นตัวแปรที่จะทำให้ผู้รับรู้อารมณ์พื้นฐาน (สถายิภาวะ) ได้รับรสอารมณ์ต่างไปจากความรู้สึกพื้นฐานที่กวีสื่อออกมา ซึ่งอารมณ์หรือความรู้สึกเสริมที่เรียกว่า “วยกิจาริภาวะ” นั้น มี 33 ประเภท¹¹ เช่น ความริษยา ความหลง ความสงสัย ความตาย ความมั่นคง ความหวั่นไหว เป็นต้น

ในการที่จะให้ผู้อ่านรับรู้ที่เกิดภาวะใดขึ้นกับบุคคลในเรื่อง (ตัวละคร) กวีหรือผู้แต่งจะต้องแสดง “เหตุของอารมณ์หรือเหตุของความรู้สึก” ซึ่งเรียกว่า “วิภาวะ” ไว้เป็นเบื้องต้น อันได้แก่ บทบาทของตัวบุคคลหรือตัวละคร (อาลัมพนะ) ฉากและสถานการณ์แวดล้อม รวมถึงการกล่าวนำหรือการเล่าย้อนเหตุการณ์ (อุททิปนนะ) จากนั้นตัวละครต้องแสดงผลของภาวะ ที่เรียกว่า “อนุภาวะ” โดยการแสดงออกด้วยคำพูด (วาค) หรือท่าทาง (องคะ) เพื่อให้รับรู้ได้ว่าเกิดอารมณ์ (ภาวะ) ใดขึ้นในใจของตัวละคร

นอกจากนี้ การแสดงออกที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติอันเป็นปฏิกริยาที่ห้ามไม่ได้ เช่น เหงื่อออก ตัวสั่น ตะลึงงัน หรือน้ำตาไหล ถือเป็นภาวะประเภทที่ 3 ซึ่งทางวรรณคดีสันสกฤตเรียกว่า “สาตตวิกภาวะ” จะมีหน้าที่ช่วยให้ผู้อ่านรับรู้อารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของตัวละครได้ง่ายขึ้น¹² โดยในส่วนของกรวิเคราะห์ “ภาวะ” ที่กวีผู้แต่งจาริกตวลปราสาทได้แสดงไว้ในข้อความจารึก จะอธิบายร่วมกับการวิเคราะห์รหัสที่ปรากฏในจาริกตวลปราสาท ในลำดับต่อไป

4. ผู้อ่าน

ในอันดับแรก “ผู้อ่าน” จำเป็นจะต้องมีความเข้าใจภาษาอันเป็นเครื่องมือในการสื่ออารมณ์หรือความรู้สึก (ภาวะ) ของกวี ผู้ที่จะอ่านจาริกตวลปราสาทให้รู้เรื่องและเข้าใจข้อความทั้งหมดจึงจำเป็นต้องรู้ทั้งภาษาเขมรโบราณและภาษาสันสกฤต ซึ่งแน่นอนว่าข้อความส่วนที่เป็นภาษาเขมรโบราณนั้นเป็นที่เข้าใจกันอย่างแพร่หลายในชนชาวเขมรทุกระดับชั้นผู้ซึ่งมีความรู้อ่านออกเขียนได้ในอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนคร แต่สำหรับบทกวีซึ่งแต่งด้วยภาษาสันสกฤตนั้น น่าจะมี

¹⁰เรื่องเดียวกัน, 24 – 25.

¹¹เรื่องเดียวกัน, 121.

¹²เรื่องเดียวกัน, 25.

ผู้ซึ่งเข้าใจความหมายได้น้อยกว่า ด้วยความที่มีใช้ภาษาของชนพื้นเมือง และยังเป็นภาษาที่แฝงนัย ลึกซึ้งทั้งยังแต่งเป็นกวีนิพนธ์ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการตีความ กลุ่มบุคคลผู้มีเข้าใจในข้อความภาษา สันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนครจึงน่าจะ ได้แก่ กษัตริย์ พระราชวงศ์ นักบวช นักปราชญ์ ราชบัณฑิต และชนชั้นปกครอง ข้อความภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณในจารึกถวลปราสาทรวมทั้งจารึกหลักอื่น ๆ จึงสื่อถึงกลุ่มเป้าหมายผู้อ่านที่ต่างกัน

ข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณในจารึกถวลปราสาทสามารถเข้าถึงผู้อ่านทุกระดับชั้นในสมัยนั้น (ทั้งชนชั้นปกครองและสามัญชน) ด้วยการบอกเล่ารายละเอียดต่าง ๆ ที่สื่อความอย่างตรงไปตรงมา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวการแลกเปลี่ยนซื้อขายที่ดินกับทรัพย์สิน มูลค่าและจำนวนสิ่งของหรือทรัพย์สินที่ใช้ในการซื้อขายแต่ละครั้ง หรือบทบาทของบุคคลที่ถูกกล่าวถึงในจารึก (ตัวละคร) ผู้อ่านในยุคนี้สามารถเข้าใจได้โดยไม่ต้องตีความ แต่สำหรับบทกวีนิพนธ์สันสกฤตที่ร้อยเรียงเป็นคำร้องถวายฎีกาจำนวน 41 บท ซึ่งในจารึกส่วนที่เป็นภาษาเขมรโบราณเรียกว่า “โศลก” นั้น ในทางวรรณคดีสันสกฤต ผู้อ่านจำเป็นต้องมีความเป็น “สหาฤทัย” คือสภาพจิตใจซึ่งเปิดกว้างพร้อมที่จะรับรู้อารมณ์ที่กวีสื่อออกมาในบทประพันธ์โดยการละวางความเป็นตัวตนเหลือไว้แต่อารมณ์ความรู้สึกที่เป็นสัญชาตญาณของมนุษย์ แสดงว่านอกจากความเป็น “สหาฤทัย” แล้ว ผู้อ่านจะต้องมีความรู้สึกสากลที่เป็นสัญชาตญาณอันติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด ซึ่งทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเรียกว่า “วาสนา” ควบคู่กับ “สหาฤทัย” ด้วย

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับผู้อ่านซึ่งควรอธิบายประกอบในประเด็นนี้คือ “การรับรู้” การที่ผู้รับสารจะรับรู้อารมณ์หรือความคิดบางประการที่กว้างขวาง ลึกซึ้งและเป็นนามธรรม อาจจะต้องใช้วิธีการรับรู้พิเศษ ซึ่งตามหลักปรัชญาอินเดียถือว่าวิธีการที่จะบรรลุความรู้อันสมบูรณ์ (ประมาณะ) มี 3 ทาง ได้แก่ การรู้โดยอาศัยประสาทสัมผัส (ประจักษ์) การคาดคะเนด้วยเหตุผล (อนุมาน) และ การรู้โดยอาศัยหลักฐานจากการบอกเล่า (ศัพทะ)¹³

นักวรรณคดีสันสกฤตที่เน้นการศึกษาทฤษฎีขวณิถิวา วิถีการประจักษ์โดยผ่านประสาทสัมผัสทางใจจะสามารถรับรู้ถึงอารมณ์ของกวีได้ดีที่สุด นั่นก็คือการที่ผู้อ่านจะต้องมีสหาฤทัย ดังนั้น ผู้อ่านที่จะสามารถรับรู้ถึงอารมณ์ซึ่งกวีถ่ายทอดไว้ในข้อความจารึกถวลปราสาทได้อย่างสมบูรณ์ ก็จำเป็นต้องมีความเป็น “สหาฤทัย” คือใจที่เปิดกว้าง และแน่นอนว่าจะต้องเข้าใจภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณ ซึ่งผู้ที่อ่านข้อความทั้งหมดของจารึกหลักนี้ได้เข้าใจดีที่สุดก็คือผู้รู้ภาษาสันสกฤตที่เป็นชาวเขมรในสมัยพระนคร และโดยเฉพาะผู้ที่มีชีวิตอยู่ร่วมสมัยกับช่วง

¹³ เรื่องเดียวกัน, 133, อ้างจาก วิจิตร เกิดวิศิษฐ์, ผู้แปล, ปรัชญาอินเดียสังเขป (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520), 117 – 118.

เวลาที่จาริกทวลาปราสาทถูกสร้างขึ้น หรือเป็นผู้มีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในจาริก เนื่องจากเป็นผู้มีประสบการณ์ตรงที่ได้สัมผัส (ประจักษ์) กับเหตุการณ์หรือเรื่องราวซึ่งกวีบันทึกไว้ โดยอาจจะไม่จำเป็นต้องอาศัยการรับรู้จากการคาดคะเนเหตุผล (อนุมาน) หรือจากการบอกเล่า (ศัพทะ) เลย

แต่ในปัจจุบัน ผู้ที่จะสามารถอ่านและทำความเข้าใจข้อความบนศิลาจาริกทวลาปราสาทซึ่งเป็นบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อราวหนึ่งพันปีที่แล้ว รวมไปถึงข้อความบนศิลาจาริกหลักอื่น ๆ ของอาณาจักรกัมพูชาโบราณ นอกจากจะต้องรู้ ภาษาสันสกฤต และภาษาเขมร (ทั้งภาษาเขมรปัจจุบันและภาษาเขมรโบราณ) แล้ว ก็จะต้องทำความเข้าใจข้อความจาริกด้วยความมีสัททัญ โดยการศึกษาวรรณกรรมเขมรโบราณ ประวัติศาสตร์และโบราณคดีกัมพูชา ปรัชญาศาสนาทั้งศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนาในอาณาจักรกัมพูชาสมัยโบราณ รวมไปถึงศาสตร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องอีกด้วย ซึ่งวิธีการดังกล่าวของผู้อ่านจาริกในปัจจุบันนี้ มักจะอาศัยการรับรู้โดยวิธีการคาดคะเนเหตุผล (อนุมาน) เป็นหลัก ประกอบกับการเรียนรู้โดยคำบอกเล่า (ศัพทะ) ซึ่งก็คือการศึกษาข้อมูลที่นักวิชาการและนักอ่านจาริกรุ่นก่อน ๆ (ส่วนใหญ่เป็นชาวฝรั่งเศส) ได้ศึกษาไว้ ดังนั้นในปัจจุบันผู้อ่านที่จะสามารถเข้าใจและรับรู้สิ่งที่ถูกบันทึกไว้ในข้อความจาริกของอาณาจักรกัมพูชาสมัยโบราณ จึงควรจะต้องเป็นผู้รู้ภาษาฝรั่งเศสอีกภาษาหนึ่งด้วย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

5. ปฏิกริยาทางอารมณ์ (รส) ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน

ทฤษฎีรส คือการศึกษาผลของ “ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน” เมื่อกวีได้สื่อความรู้สึกหรืออารมณ์ที่สะท้อนใจ (ภาวะ) โดยผ่านวรรณคดี แล้วความรู้สึกหรืออารมณ์ดังกล่าวนั้นได้กระทบใจผู้อ่าน ทำให้เกิดการรับรู้ และเกิดปฏิกริยาทางอารมณ์เป็นการตอบสนองสิ่งที่กวีเสนอมารสจึงเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน มิใช่สิ่งที่อยู่ในวรรณคดีซึ่งเป็นเพียงอารมณ์ที่กวีถ่ายทอดลงไว้และเป็นตัวที่ทำให้เกิดรสนั้น¹⁴

เมื่อผู้อ่านได้รับรู้ภาวะที่กวีถ่ายทอดไว้แล้ว ก็จะเกิดอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะนั้น ซึ่งเรียกว่า รส มีอยู่ 9 รส เป็นจำนวนที่เท่ากับภาวะพื้นฐาน (สถายภาวะ) และมีความสัมพันธ์กับแต่ละภาวะดังนี้ ความซาบซึ้งในความรัก (สฤงคารรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะรัก ความสนุกสนาน (หาสยรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะขบขัน ความสงสาร (กรูณารส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะทุกข์โศก ความแค้นเคือง (เราทรรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะโกรธ ความชื่นชมในความกล้าหาญ (วีรรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะมุ่งมั่นในการต่อสู้ ความเกรงกลัว (ภยานกรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะน่ากลัว ความเบื่อระอา ซิงซัง (พีภัตสรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะ

¹⁴เรื่องเดียวกัน, 24.

น่ารังเกียจ ความอัศจรรย์ใน (อัทฺถุตรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะน่าพิศวง และความสงบใจ (ศานตรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะสงบ¹⁵

สำหรับการที่กวีในสมัยพระนครเกิดความประทับใจในความกล้าหาญหรือความดีงามของผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งอาจจะได้แก่ พระมหากษัตริย์ นักบวช หรือขุนนาง กวีก็ย่อมจะพยายามถ่ายทอดความรู้สึกนั้นออกมาเป็นบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตที่ถูกสลักบนศิลาจารึกเพื่อเป็นการประกาศเกียรติคุณหรือสดุดีบุคคลผู้นั้น ทำให้ผู้อ่านเกิดความชื่นชมและศรัทธาไปด้วย วรรณคดีประเภทจารึกของกัมพูชาจึงนับเป็นวรรณคดีสดุดีด้วยเช่นกัน นอกเหนือจากการที่มีเนื้อหาแสดงเรื่องราวที่เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ดังนั้น รส ที่มักจะเกิดขึ้นในวรรณคดีประเภทจารึกก็คือ ความชื่นชมในวีรกรรมของวีรบุรุษในประวัติศาสตร์หรือที่เรียกว่า วีรรส นั่นเอง เมื่อลองนำการศึกษาทฤษฎีวิเคราะห์ข้อความที่กวี คือ อาจารย์บัณฑิต วาบ รัง ได้ถ่ายทอดสาเหตุของการประกาศกรรมสิทธิ์ที่ดินของ วาบ สะห์ หรือสหเทวะ ลงในศิลาจารึกตวลปราสาท ปฏิบัติที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านที่ปรากฏชัดเจนที่สุด ก็คือ วีรรส อันเป็นการแสดงความชื่นชมในความเป็นวีรบุรุษของ วาบ สะห์ หรือ สหเทวะ

บทวิเคราะห์ภาวะและรสที่ปรากฏในจารึกตวลปราสาท

การนำเสนอเนื้อหาในส่วนนี้จะแบ่งออกเป็น 2 หัวข้อ คือ การวิเคราะห์ภาวะ (ความรู้สึกหรืออารมณ์) ที่กวีผู้แต่งจารึกตวลปราสาทได้ถ่ายทอดไว้ และการวิเคราะห์รส (ปฏิกริยาทางอารมณ์) ที่จะเกิดกับผู้อ่านจารึกตวลปราสาท โดยจะเน้นที่การศึกษาวิเคราะห์ข้อความบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตเป็นสำคัญ ดังนี้

1. การวิเคราะห์ภาวะ

จากข้อความในศิลาจารึกตวลปราสาท กวีได้เริ่มสื่อให้ผู้อ่านทราบถึงเหตุอันทำให้ต้องมีการสร้างจารึกไว้เป็นหลักฐาน ในส่วนเกริ่นนำด้วยภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 1 และในการเล่าย้อนถึงเหตุการณ์ในอดีตด้วยบทร้อยกรองสันสกฤต ในทางวรรณคดีสันสกฤต การแสดงถึง “เหตุ” ที่ทำให้เกิดเรื่องราวต่าง ๆ ขึ้น เรียกว่า “วิภาวะ” (เหตุของภาวะ) โดยส่วนที่กวีแสดงออกด้วยการเล่าถึงกรรมสิทธิ์ที่ดินบริเวณต่าง ๆ ของบรรพบุรุษซึ่งได้มาโดยชอบธรรมในรัชกาลพระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ (กวีเล่าไว้ในฉันทัพพที่ 11 – 20) ในทางวรรณคดีถือว่าการแสดงถึงสถานการณ์แวดล้อม

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 25.

ล้อม หรือ ฉาก อันเป็น “เหตุเสริม” ในการแสดงวิภาวะ เหตุเสริมนี้เป็นส่วนย่อยของวิภาวะที่เรียกว่า “อุททีปนะ”

นอกจากเหตุเสริม (อุททีปนะ) แล้ว วิภาวะยังต้องประกอบด้วยส่วนย่อยอีกส่วนหนึ่ง คือ “ตัวต้นเหตุ” ที่เรียกว่า “อาลัมพะนะ” คือการแสดงบทบาทของบุคคลผู้เป็นตัวต้นเหตุ ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญในการแสดงวิภาวะ อาลัมพะนะในที่นี้จึงอยู่ในส่วนของการเริ่มเหตุการณ์ความขัดแย้ง คือบทบาทของบุคคล 3 คน (เหม ปู และเก) ที่แย่งชิงกรรมสิทธิ์ที่ดิน โดยทำการขุดถอนหลักเขต (ฉันท์ บทที่ 21 – 22) จากนั้น อาลัมพะนะลักษณะเดียวกันก็เกิดอีกเป็นครั้งที่ 2 โดยบุคคล 5 คน (วาบ บัญ, วาบ อับ, วาบ คทาเกศ, วาบ อีสานสิวะ และแม่ยัก) ซึ่งแม้จะรับรู้ถึงโทษที่ผู้กระทำผิดจะได้รับก็ตาม แต่เนื่องจากความลุ่มหลง ต้องการจะแย่งชิงที่ดินของ วาบ สะห์ หรือสหเทวะ จึงได้ก่อการพิพาทขึ้น (ฉันท์บทที่ 27 – 28)

จากวิภาวะ (เหตุของภาวะ) ดังกล่าว ทั้งการเล่าย้อนถึงกรรมสิทธิ์โดยชอบธรรม (อุททีปนะ) และบทบาทของผู้ประกาศตนแย่งชิงสิทธิในการถือครองที่ดิน (อาลัมพะนะ) ต่างก็ก่อให้เกิด “ผล” ซึ่งทำให้เจ้าของที่ดิน คือ สหเทวะ หรือ วาบ สะห์ ต้องประกาศกรรมสิทธิ์อันได้มาด้วยความถูกต้องของตน การแสดงออกของสหเทวะนี้ เป็น “ผลของภาวะ” ซึ่งเรียกว่า “อนุภาวะ”

“อนุภาวะ” คือ การแสดงออกของบุคคลหรือตัวละครซึ่งเรียกว่า “อภินิยะ” ในทฤษฎีการละครสันสกฤต อภินิยะจะประกอบด้วยการแสดงออกด้วยคำพูด (วาค) และ ท่าทาง (องคะ) แต่จาริกตวลปราสาทมิใช่วรรณคดีประเภทบทละครที่จะต้องมียุทธสนทนา จึงปรากฏ “อภินิยะ” เป็นเพียงแค่การแสดงออกของสหเทวะด้วยการกราบทูลถวายฎีกาต่อพระราชาในเรื่องคดีความดังกล่าว ทั้ง 2 ครั้ง (ฉันท์บทที่ 23 และ 29) และรวมไปถึงการที่สหเทวะเข้าเฝ้าเพื่อกราบทูลเรื่องราวรายละเอียดการซื้อที่ดินบริเวณต่าง ๆ ของตนและบรรพบุรุษในส่วนของข้อความภาษาเขมรโบราณ ส่วนที่ 2 ด้วย

ดังนั้น ภาวะหลัก (สถายิภาวะ) อันเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านเกิดการตอบสนองทางอารมณ์ซึ่งอาจเปรียบได้กับแก่นเรื่องหลัก ก็คือความมุ่งมั่น (อุตสาหภาวะ) ของสหเทวะซึ่งจะต้องกระทำการยืนยันกรรมสิทธิ์ของตน โดยเนื่องมาจากสาเหตุของภาวะ (วิภาวะ) ที่มีบุคคลอื่นอ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ด้วยการถอนหลักเขต และการทะเลาะวิวาทกันจนเกิดเป็นคดีความ ประกอบกับการที่ต้องยืนยันกรรมสิทธิ์ด้วยการอ้างถึงการครอบครองที่ดินในบริเวณต่าง ๆ ที่ได้มาโดยชอบธรรมตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ จากเหตุดังกล่าว ทำให้สหเทวะต้องแสดงผล (อนุภาวะ) ที่สืบเนื่องมาโดยลำดับ ด้วยการกราบบังคมทูลถวายฎีกาต่อพระราชาเพื่อให้ทรงมีพระราชโองการประกาศรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินให้กับตนเอง

นอกจากนี้ ภาวะเสริม หรือ “วยกิจารภาวะ” อันมีส่วนเสริมให้ภาวะหลักคือความมุ่งมั่นของสหเทวะ (อุตสาหภาวะ) เด่นชัดขึ้น ก็คือการใช้กำลังความรุนแรง (อุครตา) ความริษยา (อสุยา) และความลุ่มหลง (โมหะ) ซึ่งคติพิพาทเรื่องที่ดินทั้ง 2 ครั้ง (วิภาวะ-อาลัมพะนะ) ทำให้ผู้อ่านได้ประจักษ์ชัดถึงอุตสาหภาวะ (ความพยายามมุ่งมั่นในการชำระสิทธิในความเป็นเจ้าของที่ดิน) อันเป็นภาวะหลัก (สถายิภาวะ) นอกเหนือจากการที่สหเทวะแสดงออกด้วยการกราบบังคมทูลต่อกษัตริย์ (อนุภาวะ-อภินิยะ) และการเล่าย้อนถึงกรรมสิทธิ์ที่ดินที่มีมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ (วิภาวะ-อุททิปะนะ)

เนื้อหาโดยรวมของจารึกทวลปราสาทเน้นที่การเล่าเรื่องเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงของบุคคลในประวัติศาสตร์ ไม่ได้มีความมุ่งหมายเน้นการแสดงอารมณ์ ดังที่ปรากฏในวรรณคดีประเภทบทละครหรือกวีนิพนธ์ที่มุ่งแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร กวีจึงไม่มีการแสดงถึง “สาดตวิภาวะ” (ปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและไม่สามารถควบคุมได้)

2. การวิเคราะห์รส

เนื่องมาจากความมุ่งมั่นเรียกร้องเพื่อให้ได้ที่ดินซึ่งถูกแย่งชิงไปกลับคืนมา ด้วยการอ้างกรรมสิทธิ์ที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม และการถวายฎีกาต่อพระราชา ปฏิกิริยาที่จะเกิดขึ้นในความรู้สึกของผู้อ่านที่รับรู้การกระทำดังกล่าวของสหเทวะก็คือความชื่นชม “วีรสล” จึงเป็นรสหลักซึ่งกวีแสดงออกอย่างชัดเจนที่สุดในเนื้อเรื่อง อันได้แก่ความพยายามในการรักษาไว้ซึ่งประโยชน์หรือทรัพย์สินสมบัติ (อรรถะ) ซึ่งปรากฏให้รับรู้ได้โดยตลอดทั้งเรื่องราว ตั้งแต่การเริ่มต้นกล่าวถึงสหเทวะและบรรพบุรุษของเขา ต่อด้วยการกราบทูลฎีกาเพื่อทรงพิจารณาคดีความเรื่องที่ดิน และในที่สุดความพยายามนั้นก็ได้นำไปสู่การอุทิสถวายทรัพย์ซึ่งก็คือที่ดินอันเป็นคฤคิความ เพื่อประโยชน์ในทางศาสนาโดยหวังการบรรลุเป้าหมายสูงสุดในชีวิต (โมกษะหรือนิรวาณ) ซึ่งในตอนท้ายเรื่องปรากฏชัดเจนว่าเป็นการแสดงถึงคติทางพุทธศาสนามหายานเป็นหลัก (ฉันทบที่ 34 – 40) โดยกวีได้สื่อถึงภาวะความสงบ (สมภาวะ) และเมื่อผู้อ่านรับรู้ถึงอารมณ์ที่กวีสื่อออกมาในตอนท้ายเรื่องทีกล่าวถึงการอุทิสถของและที่ดินถวายแด่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ “सानตรส” จึงเกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน และมีผลส่งเสริมให้ประจักษ์ถึงคุณสมบัติความเป็นวีรบุรุษในทางธรรมของสหเทวะด้วย

นอกจาก “วีรสล” อันเป็นรสหลักที่ปรากฏชัดที่สุด (เกิดจากอุตสาหภาวะ) ประกอบกับ “सानตรส” ที่เกิดขึ้นในตอนท้าย (เกิดจากสมภาวะ) กวียังได้ถ่ายทอดอารมณ์อันเป็นภาวะเสริม (วยกิจารภาวะ) อื่น ๆ เพื่อเกิดปฏิกิริยา (รส) อื่น ๆ ในใจผู้อ่านด้วย เช่น ในเนื้อความตอนเริ่มเรื่องของจารึกทวลปราสาท บทประณามพจน์ในฉันทบที่ 1 – 2 เป็นคำกล่าวสรรเสริญพระศิวะและธรรมกาย กวีได้ถ่ายทอด “วิสมยภาวะ” (ความน่าพิศวง) ด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับการแสดงอิทธิ

ปาฏิหาริย์ สื่อให้รับรู้ถึงคุณสมบัติอันเป็นทิพย์ของเทพ (พระศิวะ) ที่อยู่เหนือมนุษย์ และยังสื่อถึง พุทธภาวะตามคติกายสามหรือตรีกายในแนวคิดของพุทธศาสนาแบบมหายาน “อัทภูตรส” หรือ ความน่าอัศจรรย์ใจ จึงเกิดในใจของผู้อ่านเมื่อได้รับรู้สิ่งที่กวีถ่ายทอดไว้ในตอนเริ่มเรื่อง

หลังจากบทประณามพจน์ กวีได้ประพันธ์คำสดุดีพระเจ้าชัยวรมัน (ฉันทบทที่ 3 – 8) กล่าวถึงความกล้าหาญอันน่าชื่นชมของพระองค์ ประกอบกับคติที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็น สมมติเทพ การใช้โวหารเปรียบเทียบและถ้อยคำที่เต็มไปด้วยอรรถาธิบายแสดงถึงชัยชนะและเดชานุภาพ อันยิ่งใหญ่แห่งเทวราชาผู้กล้าหาญผู้ทรงพระนามว่าชัยวรมัน จาก “อุตสาหภาวะ” คือความกล้าหาญและความมุ่งมั่นเพื่อชัยชนะเหนือกษัตริย์องค์อื่น ๆ ของพระเจ้าชัยวรมัน (ผู้มีความเก่งกล้าแห่งชัยชนะเป็นเกราะคุ้มกัน) ประกอบกับ “วิสมยภาวะ” คือความอัศจรรย์ใจที่กวีสื่อถึงด้วยการใช้ โวหารเปรียบเทียบ ปฏิภาณที่เกื้อหนุนในใจของผู้อ่านบทสดุดีพระเจ้าชัยวรมันในจารึกถวลปราสาทนี้ ได้แก่ “วีรรส” ควบคู่กับ “อัทภูตรส” จากความรู้สึกชื่นชมในพระปรีชาสามารถด้าน ความเก่งกล้าซึ่งได้มาด้วยชัยชนะ ประกอบกับความรู้สึกอัศจรรย์ใจในเวลาที่พระองค์ทรงเปี่ยมไปด้วยพระบารมีและพระบรมเดชานุภาพ

นอกจากนี้กวียังได้สื่อถึงความน่ากลัว (ภยภาวะ) ในตอนที่กล่าวถึงการลงทัณฑ์ผู้กระทำความผิด (ฉันทบทที่ 25 และ 31 – 32) ตลอดจนการสาปแช่งผู้ทำลายการทำบุญอุทิศ (ฉันทบทที่ 41) ปฏิภาณในใจผู้อ่านคือความเกรงกลัว (ภยานครส) โดยเฉพาะการที่บุคคลในเรื่องแสดงออกถึงความพรั่นพรึง (ตราสะ) ด้วยการวิ่งหนีไปทุกทิศทุกทางอย่างรวดเร็วเพราะความกลัวการลงทัณฑ์ (ฉันทบทที่ 32) อันจัดว่าเป็นภาวะเสริม (วยภิจารภาวะ) แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ณ ที่นี้ ความน่ากลัว และการแสดงอาการดังกล่าวมิใช่เกิดจากการลงทัณฑ์อันเป็นอนุภาวะที่สืบเนื่องมาจากภาวะโกรธ ซึ่งจะสื่อถึงเราทรรส แต่ในกรณีนี้ การลงทัณฑ์ทั้ง 2 ครั้งนั้น เกิดจากการพิจารณาพิพากษาคดีโดย กษัตริย์และเหล่าขุนนางตุลาการตามกระบวนการยุติธรรม มิได้เกิดจากความโกรธหรือเคঁคองแต่อย่างใด ภาวะแห่งความน่ากลัวนี้จึงมาจากความเกรงกลัวในพระราชอำนาจ และเป็นไปเพื่อเสริมให้ วีรรสเด่นชัดขึ้น ในส่วนที่กล่าวถึงนรกอันน่าสะพรึงกลัวที่กวีแสดงไว้ในบทสาปแช่งก็เป็นการ แสดงถึงความพรั่นพรึง (ตราสะ) ที่เกิดจากความโหดเขลามามัว (มทะ) ของผู้ทำลายผลแห่งบุญ อัน เป็นภาวะเสริม (วยภิจารภาวะ) ให้รับรู้ถึงบทบาทของภาวะความสงบ (สมภาวะ) ในตอนท้ายข้อความร้อยกรองเพื่อให้ผู้อ่านได้ประจักษ์ถึงความเป็นวีรบุรุษในทางธรรมของสหเทวะ หรือวาบสะห์

นอกจากที่กล่าวไปแล้ว ภาวะอื่น ๆ ที่กวีถ่ายทอดไว้ในจารึกถวลปราสาท และรสรอื่น ๆ ที่ผู้อ่านพอจะสามารถรับรู้ได้จากข้อความในจารึก ก็ล้วนแล้วแต่มีส่วนเสริม “วีรรส” อันมักจะปรากฏเป็นรสหลักในวรรณคดีประเภทจารึกซึ่งจัดเป็นวรรณคดีสดุดี ได้แก่

- ความรู้สึกนารำคาญ (พีภัตสรส) ตอบสนองภาวะนารังเกียจ (ชุกุปสาภาวะ) แสดงออกเมื่อกลุ่มบุคคลผู้แย่งชิงที่ดินถึง 2 ครั้ง ได้อ้างกรรมสิทธิ์ที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย โดยการใช้กำลัง อันเนื่องมาจากความลุ่มหลง รวมถึงได้ละเมิดคำสั่งของพระราชาน (ฉันทบที่ 21 – 23 และบทที่ 29) “พีภัตสรส” (ความรู้สึกนารำคาญ) จึงเกิดขึ้นจากความนารังเกียจ (ชุกุปสาภาวะ) อันเป็นการแสดงออกที่ตรงกันข้ามกับการมีกรรมสิทธิ์อันถูกต้องชอบธรรม โดยเป็นส่วนส่งเสริมความมุ่งมั่นที่น่าชื่นชมของสหเทวะ

- ความสงสาร (กรุณารส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะทุกข์โศก (โศกภาวะ) แสดงออกเมื่อสหเทวะขอลดโทษตัดปากตัดมือให้กับผู้ที่ชื่อว่า เก เนื่องจากเห็นกับความเป็นพี่น้องกับมารดาของตน (ฉันทบที่ 26) โดยเปลี่ยนเป็นการขอพระราชทาน เก พร้อมทั้งที่ดินและครอบครัวของ เก การกระทำของสหเทวะเป็นผล (อนุภาวะ) ที่เกิดจากความทุกข์ (โศกภาวะ) ซึ่งรู้ว่า เหม และปู ได้รับการลงโทษตัดปากและตัดมือ ทำให้ผู้อ่านประจักษ์ถึง “กรุณารส” (ความสงสาร) ที่สหเทวะมีต่อบุคคลผู้เป็นญาติ

ส่วนรสที่เหลืออีก 3 รส ซึ่งผู้อ่านจาริกทวปปราสาท (และอาจรวมถึงจาริกหลักอื่น ๆ) จะไม่สามารถประจักษ์หรือรับรู้ได้ คือ ความซาบซึ้งในความรัก (ศฤงคารรส) ซึ่งตอบสนองภาวะรัก (รติภาวะ), ความสนุกสนาน (หาสยรส) ตอบสนองภาวะขบขัน (หาสภาวะ) และความแค้นเคือง (เราทรรส) ซึ่งตอบสนองภาวะโกรธ (โกรธภาวะ) เนื่องจากรสและภาวะดังกล่าวมักจะเกิดขึ้นในวรรณคดีที่เป็นเรื่องแต่ง โดยกวีเป็นผู้วางโครงเรื่อง ตัวละคร และฉากเอง ด้วยความตั้งใจที่จะสร้างบทบาทของตัวละครเพื่อสื่อเรื่องราวในเชิงบันเทิงคดีให้กับผู้อ่าน ซึ่งต่างจากกวีผู้ที่เกิดความประทับใจกับเรื่องราวที่เกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์แล้วถ่ายทอดเรื่องราวหรือเหตุการณ์นั้น ๆ ออกมาในรูปของศิลปะจาริก อันได้ชื่อว่าเป็นงานเขียนเชิงประวัติศาสตร์หรือเชิงสารคดี ที่มุ่งเน้นสื่อให้ผู้อ่านได้รับรู้เรื่องราวซึ่งเป็นข้อเท็จจริงของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

วัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายในการสร้างจาริกทวปปราสาท

จากการวิเคราะห์ภาวะและรส พบว่า ภาวะหลัก “สद्यภาวะ” (อารมณ์หรือความรู้สึกพื้นฐาน) ที่กวีถ่ายทอดความรู้สึกลงในข้อความจาริกทวปปราสาท ได้แก่ การแสดงถึงความมุ่งมั่นพยายาม ซึ่งก็คือ “อุตสาหภาวะ” และเมื่อผู้อ่านได้รับรู้ภาวะดังกล่าว ปฏิบัติทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านคือความชื่นชมในความเก่งกล้าของสหเทวะ จึงถือว่า “วีรรส” เป็นรสหลักที่จะเกิดขึ้นกับผู้อ่านจาริกทวปปราสาท เป็นการสนองตอบความรู้สึกที่กวีได้ถ่ายทอดไว้ในข้อความจาริก และนอกจากความชื่นชมในความเก่งกล้าของสหเทวะแล้ว กวียังยกย่องสรรเสริญพระเจ้าชัยวีรรมันในตอนต้นของบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตด้วย เท่ากับว่า “อุตสาหภาวะ” ที่กวีได้ถ่ายทอด

ออกมา จึงมิใช่แต่เพียงการแสดงถึงความมุ่งมั่นพยายามอ้างกรรมสิทธิ์ที่ดินของสหเทวะเท่านั้น แต่ยังเป็น การแสดงถึงพระวิริยะอุตสาหะของพระเจ้าชัยวรมันในการทำสงครามเพื่อแย่งชิงพระราชอำนาจในการปกครองอาณาจักรกัมพูชาด้วย

ดังนั้น การที่จะวิเคราะห์ถึงวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่ผู้สร้างจารึกตวลปราสาท ต้องการจะสื่อถึงผู้อ่าน จึงพิจารณาได้จาก ภาวะหลัก หรือ สถายภาวะ ซึ่งก็คือ “อุตสาหภาวะ” อันได้แก่การมุ่งมั่นพยายามต่อการประกาศกรรมสิทธิ์อันชอบธรรม ทั้งสิทธิในการถือครองที่ดินของสหเทวะ และสิทธิในการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมัน ซึ่งหากพิจารณาโดยเปรียบเทียบกับการวิเคราะห์จุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ของทฤษฎีวิจักษณ์วรรณกรรมหรือวรรณคดีทั่วไปแล้ว สถายภาวะ ในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตก็อาจเทียบได้กับ สารัตถะ แนวคิด หรือ แก่นเรื่อง (theme) ซึ่งมีอิทธิพลต่อการถ่ายทอดเรื่องราว และเหตุการณ์ รวมไปถึงบทบาทของบุคคลในเรื่อง (ตัวละคร) และรายละเอียดต่าง ๆ ภายในเรื่อง ดังที่ กุหลาบ มัลลิกะมาส ให้นิยามของคำว่า theme หรือ สารัตถะ ว่าหมายถึงทัศนคติที่ผู้แต่งแสดงให้เห็นถึงธรรมดาหรือธรรมชาติอย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือหลายอย่าง) ของมนุษย์ หรือเป็นทัศนคติที่ผู้แต่งมองความเป็นไปในโลกมนุษย์ แล้วนำมาแสดงให้ประจักษ์แก่ผู้อ่าน โดยใช้เนื้อเรื่องในวรรณคดีเป็นเครื่องสื่อสาร สารัตถะจึงเป็นจุดมุ่งหมายอันเป็นแก่นกลางของเรื่อง หรือเป็นความคิดสำคัญในเรื่อง¹⁶

นอกจากนี้ กวีผู้แต่งจารึกตวลปราสาทยังได้แสดงให้เห็นผู้อ่านทราบถึงวัตถุประสงค์ของการสร้างจารึกในข้อความตอนเปิดเรื่อง ความว่า “มีพระราชโองการในรฐิติพระบาทฐิติเชิงพระกัมรเตงอัญศรีชัยวรมเทวะ (พระเจ้าชัยวรมัน) ใช้ให้จารโคลกนี้เป็นคำจารึก พระราชทานที่ดินดังกล่าวนี้เป็นสิ่งพระราชทานต่อ วาบ สะห์ ดังการสืบสวนของพระสภา”¹⁷ และในฉันทบทที่ 30 ความว่า “นี่คือพระราชโองการ ประกาศว่า ที่ดินทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่ถูกซื้อมาตลอดจนที่ถูกพระราชทานโดยพระราชทั้งหลาย ที่ดินเหล่านั้นเป็นสิทธิของสหเทวะ”¹⁸ ซึ่งข้อความดังกล่าวเป็นการเน้นย้ำว่าจารึกตวลปราสาทนี้มีวัตถุประสงค์หลักหรือความมุ่งหมายสำคัญในการแสดงถึงความมุ่งมั่นพยายามอ้างกรรมสิทธิ์ที่ดินของสหเทวะ ในขณะที่การสดุดีพระวิริยะอุตสาหะของพระเจ้าชัยวรมันในการทำสงครามเพื่อแย่งชิงพระราชอำนาจในการปกครองอาณาจักร ก็ได้ถูกกวีถ่ายทอดไว้ในช่วงต้นของบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตด้วย (ฉันทบทที่ 3 – 8)

¹⁶กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2529), 107 – 108.

¹⁷จารึกตวลปราสาท, ด้านที่ 1, บรรทัดที่ 4 – 6.

¹⁸เรื่องเดียวกัน, ด้านที่ 2, บรรทัดที่ 5.

นอกจากวัตถุประสงค์หลัก หรือ สถายิภาวะ หากพิจารณาจากการวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีรสก็จะพบว่าผู้แต่งมีการแสดงให้ผู้อ่านได้รับรู้ภาวะเสริม “วยกจิภาวะ” ด้วย ซึ่งอาจเปรียบได้กับแก่นเรื่องรอง หรือวัตถุประสงค์รอง ในทฤษฎีการวิเคราะห์วรรณกรรมประเภทอื่น ๆ วยกจิภาวะที่สำคัญได้แก่ “สมภาวะ” หรือภาวะความสงบ อันทำให้เกิด “सानตรส” กับผู้อ่านเมื่อได้รับรู้ถึงอารมณ์ที่กวีสื่อออกมา ในตอนที่สหเทวะอุทิศถวายที่ดินซึ่งเป็นคติความ พร้อมทั้งสิ่งของแต่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อันได้แก่ศาสนสถานและรูปเคารพทั้งศาสนาพุทธและพราหมณ์ หลังจากที่ได้รับพระราชทานกรรมสิทธิ์ที่ดิน เป็นการเสริมสถายิภาวะ (แก่นเรื่องหรือวัตถุประสงค์หลัก) ทำให้ผู้อ่านได้รับรู้ถึงความมุ่งมั่นเพื่อที่จะได้รับความสงบคือผลแห่งการบรรลุเป้าหมายสูงสุดในชีวิตมนุษย์ (ปुरुชาณะ) ซึ่งหากเป็นคติทางพุทธศาสนาก็จะหมายถึงนิพพานหรือนิรวาณ และหากเป็นคติทางศาสนาพราหมณ์ก็จะได้แก่การบรรลุโมกษะ ดังที่ปรากฏในฉันทบทที่ 34 ความว่า “เขา (สหเทวะ) ได้อุทิศถวายที่นาแด่พระลิงคปุเรศวร จากเนื้อนาบุญจำนวน 5 ฝืนอันเริ่มต้นที่จรวาร โดยได้ถวายต่อพระพุทธรูประเษะ ผู้มีรูปเป็นของเขา และต่อพระโลกेश्वरผู้ประเสริฐ”¹⁹ และในข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2 ความว่า “นี่คือหมู่บ้านเทวีคราม และที่ดินบริเวณนี้ พร้อมด้วย หมู่บ้าน ปถ และที่ดินบริเวณนั้น ... พร้อมทั้งทรัพย์สมบัติเครื่องยังชีพของ วาบ สะห์ นั้นแล, ถูกให้ต่อ วาบ ตบะศานติ, วาบ พระประสาธ ... แม่สุเรนทรลักษมี ทำการบูชาพระเป็รียงต่อไปยังพระกำมรเตงชัคคแห่งลิงคปุระและ ฉบารันสี พร้อมทั้งแด่พระรูปกำมรเตงชัคคและพระกำมรเตงอัญ โลกेश्वरผู้ประเสริฐ”²⁰

จากการวิเคราะห์วัตถุประสงค์หรือแก่นเรื่องของจารีกตวลปราสาท มีข้อสังเกตว่ากวีผู้แต่งได้นำเสนอแก่นเรื่องหลักและแก่นเรื่องรอง ทั้งในส่วนข้อความภาษาเขมรโบราณและภาษาสันสกฤต ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของจารีกตวลปราสาทที่มีนอกเหนือจากจารีกของอาณาจักรกัมพูชาหลักอื่น ๆ ที่ส่วนใหญ่จะมีประเด็นการบันทึกเหตุการณ์ด้วยภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณที่แตกต่างกัน คือมักจะนิยมใช้ภาษาสันสกฤตสรรเสริญเทพเจ้าหรือพรรณนาเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ และใช้ภาษาเขมรโบราณในการเล่าถึงเรื่องราวการทำบุญของสามัญชนและเรื่องที่เกี่ยวข้องกับข้าทาส

แต่เมื่อพิจารณาเนื้อหาของจารีกตวลปราสาท โดยแยกส่วนที่เป็นภาษาเขมรโบราณและภาษาสันสกฤตออกจากกัน ก็พบว่าได้มีการบันทึกเหตุการณ์ในประเด็นที่ต่างกันด้วย โดยในส่วนบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตมีการกล่าวถึงการพิจารณาพิพากษาคติความ โดยพระมหากษัตริย์และการตัดสินโทษผู้กระทำผิด รวมทั้งบทประณามพจน์และบทสวดดีในส่วนต้น ตลอดจนคำอานุโมทนา

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, ด้านที่ 2, บรรทัดที่ 6.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 32 – ด้านที่ 3 บรรทัดที่ 4.

และคำสาปแข่งในตอนท้ายบทร้อยกรอง ในขณะที่ข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณจะมีการแสดงถึงรายละเอียดมูลค่าการซื้อขายที่ดินในแต่ละบริเวณ พร้อมกับกล่าวถึงบุคคลผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับที่ดินบริเวณต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งผู้ซื้อ ผู้ขาย และผู้มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบในการปฏิบัติบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ณ ที่ดินบริเวณนั้น ๆ

การศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกตวลปราสาทที่ได้นำเสนอในบทที่ 3 นี้ ได้เริ่มวิเคราะห์จากเนื้อหาและการดำเนินเรื่องของจารึกตวลปราสาท ซึ่งพบว่าผู้แต่งได้นำเสนอเนื้อหาของจารึกโดยเริ่มเปิดเรื่องด้วยภาษาเขมรโบราณ กล่าวถึงเหตุการณ์ในปัจจุบัน (พ.ศ.1546) คือการเข้าเฝ้ากราบบังคมทูลถวายฎีกาคัดความเกี่ยวกับที่ดินของ วาบ สะห์ ต่อพระเจ้าชัยวรมัน เพื่อบอกวัตถุประสงค์ของการสร้างจารึกหลักนี้ จากนั้นเป็นการเริ่มบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต โดยเริ่มจากบทสวดศิวะ พระธรรมกาย และบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมัน ต่อจากนั้นเป็นการกล่าวแนะนำสหเทวะ (หรือ วาบ สะห์) ซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินผู้มีบทบาทสำคัญในจารึก ต่อด้วยการเล่าย้อนถึงการได้กรรมสิทธิ์ที่ดินของบรรพบุรุษ จนกระทั่งถึงการพิพากษาคัดสินคดีความที่มีผู้แย้งชิงกรรมสิทธิ์ที่ดินในรัชกาลปัจจุบัน และจบข้อความร้อยกรองภาษาสันสกฤตด้วยการทำบุญอุทิศที่ดิน คำอนุโมทนาบุญ และคำสาปแข่ง

จารึกตวลปราสาทดำเนินเรื่องต่อด้วยข้อความภาษาเขมร โบราณกล่าวถึงการซื้อขายที่ดินโดยบรรพบุรุษของ วาบ สะห์ โดยมีการระบุชื่อบุคคลผู้เกี่ยวข้อง และมีการบอกมูลค่าในการซื้อขายที่ดินในแต่ละครั้ง พร้อมทั้งมีการแทรกเหตุการณ์ที่อาจจะมีความเกี่ยวข้องกับประเด็นหลักของจารึก และจบลงด้วยเหตุการณ์ในปัจจุบัน

ผู้แต่งจารึกตวลปราสาทได้ถ่ายทอดเหตุการณ์โดยใช้วิธีการเล่าเรื่องย้อนต้น (flash back) จากเหตุการณ์ในปัจจุบันย้อนกลับไปถึงเหตุการณ์ในอดีต จนกระทั่งจบการถ่ายทอดเหตุการณ์ด้วยเรื่องราวที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เป็นการอ้างสิทธิการถือครองที่ดินที่มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษของสหเทวะเพื่อใช้ประกอบในการพิพากษาคัดสินคดีความและการประกาศกรรมสิทธิ์ซึ่งเกิดขึ้นในปัจจุบัน (พ.ศ. 1546)

เมื่อพิจารณาถึงองค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกตวลปราสาทโดยใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเป็นหลักในการวิเคราะห์พบว่า ทฤษฎีรสสามารถนำมาใช้วิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกตวลปราสาทได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะสามารถเข้าถึงอารมณ์ของผู้แต่ง (ภาวะ) ที่ถ่ายทอดผ่านเรื่องราวในจารึกและได้รับรู้ถึงปฏิริยาทางอารมณ์ที่เกิดกับผู้อ่าน โดยสามารถสรุปได้ว่า วีรรส (ความรู้สึกชื่นชมในความมุ่งมั่น) เป็นรสหลักที่เกิดขึ้นกับผู้อ่านจารึกตวลปราสาท ซึ่งเกิดมาจากภาวะหลัก (สถายิภาวะ) ได้แก่ อุตสาหภาวะ คือการแสดงความมุ่งมั่น

พยายามในการอ้างสิทธิอันชอบธรรมของสหเทวะ โดยการถวายฎีกาเพื่อให้พระราชบิดาพิจารณาพิพากษาตัดสินโทษผู้กระทำผิด และพระราชทานที่ดินพร้อมทั้งสร้างจารึกเป็นการประกาศกรรมสิทธิ์ความเป็นเจ้าของที่ดินให้แก่สหเทวะ ซึ่งประเด็นนี้ถือได้ว่าเป็นวัตถุประสงค์หลักของการสร้างจารึกทวลปราสาทนั่นเอง โดยหากเทียบกับทฤษฎีการวิเคราะห์วรรณคดีหรือวรรณกรรมประเภทอื่นแล้ว “อุตสาหภาวะ” จะเทียบได้กับ แก่นเรื่อง หรือ สารัตถะที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้

การนำเสนอเนื้อหาการวิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกทวลปราสาทด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตในบทที่ 3 นี้ เป็นการวิเคราะห์ให้ทราบถึงสิ่งที่เรียกว่า “วัสดุ” และ “รส” ซึ่งเปรียบได้กับการแนะนำให้รู้จักกับ “ตัวตน” คือ “ร่างกายและจิตใจ” ของจารึกทวลปราสาทในเบื้องต้น ก่อนที่จะวิเคราะห์ต่อไปว่า จารึกทวลปราสาทมี “การประดับประดา” ร่างกายในเชิงงดงามอันเป็นการสะท้อนถึงสภาพจิตใจได้อย่างไรในการศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของจารึกทวลปราสาทในเชิงวรรณศิลป์ ซึ่งจะได้นำเสนอเป็นลำดับถัดไปในบทที่ 4

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ 4

การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของจารึกตวลปราสาทในเชิงวรรณศิลป์

คุณค่าในเชิงวรรณศิลป์ของจารึกตวลปราสาทปรากฏชัดเจนในการพรรณนาเรื่องราว และเหตุการณ์ด้วยบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตประเภทฉันทจำนวน 41 บท ซึ่งเป็นข้อความที่คั่นอยู่ระหว่างข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณทั้ง 2 ส่วน

กวีผู้แต่งจารึกตวลปราสาทได้ใช้ข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณบันทึกเหตุการณ์ใน ส่วนของการกรินนำเรื่อง (ข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 1 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 1 – 6) และใช้ ภาษาเขมรโบราณอีกครั้ง เพื่ออธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องราวการซื้อขายที่ดินในอดีต โดยบอก ถึงผู้ซื้อ ผู้ขาย และมูลค่าในการซื้อขายแต่ละครั้ง (ข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2 เริ่มตั้งแต่ด้าน ที่ 2 บรรทัดที่ 14 ต่อเนื่องตลอดทั้งในด้านที่ 3 และ 4 ทุกบรรทัด) ซึ่งข้อความภาษาเขมรโบราณทั้ง 2 ส่วน มีลักษณะเป็นคำประกาศแจ้งให้ทราบถึงข้อมูลรายละเอียดต่าง ๆ ด้วยการใช้ภาษาธรรมดาที่ สื่อความอย่างตรงไปตรงมา จึงไม่ถือว่าเป็นข้อความที่แสดงถึงคุณค่าในเชิงวรรณศิลป์ของ จารึกตวลปราสาท ดังนั้นการวิเคราะห์คุณค่าของจารึกตวลปราสาทในเชิงวรรณศิลป์จึงใช้ข้อมูล จากข้อความร้อยกรองภาษาสันสกฤตเป็นหลัก

การวิเคราะห์คุณค่าของวรรณคดีซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการตกแต่งถ้อยคำด้วยการใช้ ภาษาที่มีวรรณศิลป์นั้น ในทางวรรณคดีสันสกฤตมักจะใช้ทฤษฎี “อลังการ” ในการวิเคราะห์ การ วิเคราะห์คุณค่าในเชิงวรรณศิลป์ของจารึกตวลปราสาทในวิทยานิพนธ์นี้ จึงใช้ทฤษฎีอลังการเป็น หลัก แต่อาจจะใช้ทฤษฎีอื่นประกอบด้วยในบางกรณี เช่น ทฤษฎีทวนิ หรือทฤษฎีวโภภคิ

แต่ก่อนที่จะศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของจารึกตวลปราสาทในเชิงวรรณศิลป์ที่ปรากฏใน บทร้อยกรองสันสกฤตทั้ง 41 บท โดยเน้นการวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีอลังการนั้น สิ่งที่จะต้องนำ เสนอก่อนในเบื้องต้นคือรูปแบบคำประพันธ์ประเภทฉันทภาษาสันสกฤตที่กวีใช้ในการถ่ายทอด เหตุการณ์ต่าง ๆ

รูปแบบคำประพันธ์

ผู้แต่งจารึกตวลปราสาทถ่ายทอดเหตุการณ์โดยใช้ฉันทภาษาสันสกฤตจำนวน 41 บท คั่นระหว่างข้อความภาษาเขมรโบราณทั้ง 2 ส่วน ข้อความร้อยกรองภาษาสันสกฤตจารึกอยู่ตั้งแต่ ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 6 ต่อเนื่องถึงด้านที่ 2 บรรทัดที่ 13 มีความยาว 41 บรรทัด เท่ากับจำนวนฉันท 41

บท ซึ่งรูปแบบคำประพันธ์หรือฉันทลักษณ์ที่กวีใช้ในการแต่งจารึกตวลปราสาทนี้ ส่วนใหญ่เป็นฉันทประเภทอนุษฎกฉันท (ฉันทที่แต่ละบาทมี 8 พยางค์) และฉันทประเภทตรีษฎกฉันท (ฉันทที่แต่ละบาทมี 11 พยางค์ ซึ่งแยกย่อยออกเป็น อินทรวชราฉันท, อุเปนทรวชราฉันท และอุษาคฉันท) โดยฉันททั้ง 2 ประเภท เป็นฉันทที่พบมากในการแต่งบทร้อยกรองในจารึกภาษาสันสกฤตของอาณาจักรกัมพูชา เนื่องจากเป็นฉันทซึ่งมีรูปแบบที่แต่งง่ายไม่ซับซ้อน¹ นอกจากนี้ กวีผู้แต่งจารึกตวลปราสาทยังใช้ วัตสันตฉลฉันทประกอบในบทประพันธ์ จำนวน 2 บท ด้วย

1. อนุษฎกฉันท

อนุษฎกฉันท หรือที่นิยมเรียกกันว่า โสลก เป็นฉันทซึ่งในหนึ่งบทมี 4 บาท แต่ละบาทมี 8 พยางค์ ดังนั้นในหนึ่งบท จึงมี 32 พยางค์ กำหนดให้มีพยางค์เสียงเบา หรือ ลฆุ (แทนด้วยสัญลักษณ์ ◡) ในพยางค์ที่ 5 ของทุกบาท และในพยางค์ที่ 4 กับ 7 ในบาทคู่ (บาทที่ 2 และ 4) ส่วนพยางค์เสียงหนัก หรือ คุรุ (แทนด้วยสัญลักษณ์ ◡) ถูกกำหนดให้อยู่ในพยางค์ที่ 6 ของทุกบาท และในพยางค์ที่ 7 ของบาทคี่ (บาทที่ 1 และ 3) สำหรับพยางค์อื่น ๆ นอกเหนือจากนั้น (พยางค์ที่ 1 ถึง 4 และพยางค์สุดท้ายของทุกบาท) สามารถจะเป็นพยางค์เสียงหนัก (คุรุ) หรือ พยางค์เสียงเบา (ลฆุ) ก็ได้ (แทนด้วยสัญลักษณ์ ◡) ดังแผนผังต่อไปนี้

บทจารึกตวลปราสาทที่ 100 สงวนลิขสิทธิ์

◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ | ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ |
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ | ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ||

กวีผู้แต่งจารึกตวลปราสาทได้ใช้อนุษฎกฉันทถึง 22 บท ในการบรรยายเหตุการณ์สำคัญอย่างต่อเนื่อง 3 เหตุการณ์ คือ เหตุการณ์แรก (ฉันทบทที่ 14 – 28) เป็นการบรรยายขอบเขตของที่ดินซึ่งท่านกษัตริย์บรรพบุรุษของสหะวะได้ครอบครองอย่างถูกต้อง จนกระทั่งมีผู้ก่อคดีพิพาทแย่งชิงที่ดินทั้ง 2 ครั้ง, เหตุการณ์ที่ 2 (ฉันทบทที่ 30 – 33) บรรยายการตัดสินและพิพากษาคดีความอันเป็นต้นเหตุให้ต้องมีการสร้างจารึกหลักนี้ขึ้น และเหตุการณ์ที่ 3 (ฉันทบทที่ 37 – 39) บรรยายการถวายข้าวสารเป็นเครื่องบูชาแด่พระโพธิสัตว์โลกेश्वर, ศรีษณะ และศรีษมันตประเศสะ ซึ่งตัวอย่างการใช้อนุษฎกฉันทบรรยายเรื่องราวทั้ง 3 เหตุการณ์ในจารึกตวลปราสาท มีดังนี้

¹Radhagovinda Basak and Kamaleswar Bhattacharya, “Inscriptions : Their Literary Value,” in **The Cultural Heritage of India**, vol. V, 2nd ed., enl., ed. Suniti Kumar Chatterji (Calcutta : The Ramakrishna Mission Institute of Culture, 1978), 413.

²Vaman Shivram Apte, “Sanskrit Prosody,” in **The Student’s Sanskrit – English Dictionary** (New Delhi : Shri Jainendra Press, 1982), 649.

- ตัวอย่างจากเหตุการณ์แรก (ฉันทบทที่ 27)

atha pañ ap gadākeśās seśānaśiva samjñakāḥ
 yak samjñikā ca te bhūyo vivadante pi tadbhavaḥ ||

“ต่อมา พวกคนที่ชื่อ บัญ, อับ, คทาเกศ พร้อมด้วย อีสานคิระ และผู้หญิงที่ชื่อ อัยก พวกเขาก็ได้วิวาทกัน เพราะที่ดินนั้นอีก”

- ตัวอย่างจากเหตุการณ์ที่ 2 (ฉันทบทที่ 33)

yāvantyo bhūmayas sarvā kritā dattās ca rājabhiḥ
 sahadevasya siddhās tā iti tad rājasāsanam ||

“นี่คือพระราชโองการ ว่า ‘ที่ดินทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่ถูกซื้อมา และที่ถูกพระราชทาน โดยพระราชาทิ้งหลาย มีจำนวนเท่าใด ที่ดินเหล่านั้น เป็นสิทธิของสหเทวะ’ ”

- ตัวอย่างจากเหตุการณ์ที่ 3 (ฉันทบทที่ 37)

śrīsamantaprabheśākhye śrīghaṇe śrutaviśrutah
 sa prādāt pratyahaṃ bhaktyā pañcaprasthārdhatandulam ||

“เขา (สหเทวะ) ผู้เป็นที่รู้จักว่าเป็นพหูสูต ได้ถวายข้าวสาร 5 ปรัสต์ครึ่งเป็นประจำ ทุกวัน ด้วยความภักดี ในพระศรีขณะ ผู้มีนามว่าศรีสมันตประเภสะ”

บทกวีที่กล่าวถึงเหตุการณ์เหล่านี้ ซึ่งเกิดได้ว่า กวีผู้แต่งจารึกตวลปราสาทใช้โคลง หรืออนุษฏุภฉันท ในการบรรยาย เหตุการณ์ซึ่งต้องการเน้นรายละเอียดการนำเสนอข้อมูลหรือเนื้อหาสาระอย่างชัดเจน เนื่องจาก พยางค์หลาย ๆ พยางค์ในอนุษฏุภฉันทหรือโคลงไม่มีการบังคับเสียงหนัก – เบาเป็นการเฉพาะ กวี จึงสามารถจัดวางคำสำคัญที่เป็นชื่อเฉพาะของบุคคลหรือชื่อภูมิประเทศซึ่งเป็นภาษาเขมรโบราณลง ในวรรคต่าง ๆ ได้อย่างสะดวก และอาจเป็นไปได้ว่า คำว่า “อนุษฏุภ” มีที่มาจากรากศัพท์ “√stubbh” (สตุภ) ซึ่งมีความหมายเกี่ยวข้องกับการตะ โทน หรือการร้องเสียงดัง ลักษณะคำประพันธ์ประเภทนี้ จึงเหมาะกับเรื่องเล่าหรือบรรยายเหตุการณ์ธรรมดาที่ไม่เน้นความงดงามของบทเปรียบเทียบ ดังที่เกษมณพระกล่าวไว้ในตำราการแต่งฉันท “สุวฤตตติลภ” ความว่า

ผู้รู้นิยมใช้โคลงในตอนต้นของสรรคพันธ์ (คำประพันธ์) หรือมหากาพย์ในราชสำนัก ในเรื่องย่อจากเรื่องราวพิสดาร รวมทั้งเรื่องราวที่สอนถึงความสงบสุข ... เขาควรใช้โคลงในบทประพันธ์ทั้งหลายที่คล้ายคลึงกับปุราณะ บทประพันธ์ที่เน้นเรื่องของความแจ่มชัด ที่แทรกคำสอนเป็นสำคัญ³

³ปราณี พาพานิช, ผู้แปล, สุวฤตตติลภ : ยอดแห่งฉันทวรรณพุดที่งดงาม (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), 35, อ้างถึงใน สยาม ภัทรานุประวัติ, “ลักษณะกาวะในจารึกสันสกฤตที่พบในประเทศไทย,” ใน ภาษา – จารึก 9, 281.

2. ตรีษฏกฉันท

ตรีษฏกฉันท คือฉันทที่กำหนดให้ 1 บท มี 4 บาท แต่ละบาทมี 11 พยางค์⁴ ดังนั้น 1 บท หรือ 4 บาทจึงเท่ากับ 44 พยางค์ ประเภทของรูปแบบคำประพันธ์ที่เรียกว่าตรีษฏกฉันทนั้น จำแนกย่อยออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ อินทรวรรณฉันท อุเปนทรวรรณฉันท และอุปชาติฉันท ซึ่งกวีผู้แต่งจารึกถวลาปราสาทได้ใช้ตรีษฏกฉันทในการแต่งเพียง 2 ประเภท คือ อินทรวรรณฉันท และอุปชาติฉันท

อินทรวรรณฉันท (ฉันทที่ทั้งดงามตั้งวาระของพระอินทร์) กำหนดให้ 1 บท มี 4 บาท แต่ละบาทมี 11 พยางค์ มีช่วงหยุดอยู่ที่พยางค์ที่ 5⁵ (แบ่งการอ่านในแต่ละบาท ออกเป็น 5 พยางค์ และ 6 พยางค์) แต่ละบาทมีการบังคับเสียงหนัก – เบา (กูรู _ และ ลฆุ ◡) ในตำแหน่งเดียวกันเหมือนกันทั้ง 4 บาท ซึ่งตามกฎฉันทลักษณ์สันสกฤต (Sanskrit Prosody) มีการอนุโลมให้พยางค์สุดท้ายของบาทสามารถจะเป็นพยางค์เสียงเบาได้หากจำเป็น แต่โดยธรรมชาติแล้วพยางค์สุดท้ายของแต่ละบาทก็จะอ่านออกเสียงเป็นเสียงหนัก⁶ ซึ่งแผนผังของอินทรวรรณฉันท มีดังนี้

_ _ ◡ _ _ ◡ ◡ _ ◡ _ _
 ◡ ◡ _ _ ◡ ◡ _ ◡ _ _ |
 ◡ ◡ _ ◡ _ ◡ ◡ _ ◡ _ _
 ◡ ◡ _ ◡ _ ◡ ◡ _ ◡ _ _ ||

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ส่วนอุปชาติฉันท กำหนดให้ 1 บท มี 4 บาท แต่ละบาทมี 11 พยางค์ และมีช่วงหยุดอยู่ที่พยางค์ที่ 5 เช่นเดียวกับอินทรวรรณฉันท แต่มีความแตกต่างกันเล็กน้อยที่พยางค์แรกของบางบาทในอุปชาติฉันทจะเป็นพยางค์เสียงเบา (ลฆุ ◡) อันเป็นลักษณะการบังคับเสียงหนัก – เบา ในทุก ๆ บาทของอุปพนทรวรรณฉันท (ฉันทที่เข้าใกล้อินทรวรรณ) ซึ่งแต่ละบาทแทนด้วยสัญลักษณ์ดังนี้ (◡ _ ◡ _ _ ◡ ◡ _ ◡ _ _) ดังนั้น อุปชาติฉันท (“ฉันทที่มีการเกิดใกล้กัน” กับอินทรวรรณ + อุปพนทรวรรณ) จึงเป็นการผสมผสานกันระหว่างฉันท 2 ประเภท ทำให้ลักษณะปลีกย่อยของการบังคับเสียงหนัก – เบา ในอุปชาติฉันทแต่ละบาทสามารถเกิดได้ถึง 14 แบบ⁷ เท่ากับว่าพยางค์แรกของแต่ละบาทอาจจะเป็นพยางค์เสียงหนักหรือเบาก็ได้ แต่จะต้องไม่เป็นพยางค์หนักหรือเบาที่เหมือนกันในทุก ๆ บาท เพราะหากพยางค์แรกเป็นพยางค์หนักหรือเบาเหมือนกันไม่ว่า

⁴Apte, “Sanskrit Prosody,” in *The Student’s Sanskrit – English Dictionary*, 650.

⁵ปราณี พาพานิช, ผู้แปล, *สุวรรณคฤตติกล : ยอดแห่งฉันทวรรณพดที่ดงาม* (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), 77.

⁶Apte, “Sanskrit Prosody,” in *The Student’s Sanskrit – English Dictionary*, 648.

⁷Ibid., 650.

ลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ก็จะกลายเป็นอินทวัชรฉันท์ (พยางค์แรกทุกบาทเป็นเสียงหนัก $_$) หรือ
 อุเปนทวัชรฉันท์ (พยางค์แรกทุกบาทเป็นเสียงเบา \cup) ในที่นี้ จึงอาจกำหนดแผนผังของ
 อุปชาติฉันท์ได้ดังนี้

$\cup _ \cup _ _ \cup \cup _ \cup _ _$
 $\cup _ \cup _ _ \cup \cup _ \cup _ _ |$
 $\cup _ \cup _ _ \cup \cup _ \cup _ _$
 $\cup _ \cup _ _ \cup \cup _ \cup _ _ ||$

กวีผู้แต่งจารึกถวสปราสาทใช้ไตรยฎกฉันท์ทั้งหมด 17 บท แบ่งเป็นอินทวัชรฉันท์
 6 บท (บทที่ 4, 9, 10, 12, 13, และ 40) และอุปชาติฉันท์ 11 บท (บทที่ 1, 3, 5 – 7, 11, 29, 34 – 36
 และ 41) การที่กวีแต่งจารึกถวสปราสาทด้วยไตรยฎกฉันท์ที่มีฉันทลักษณะเป็นอุปชาติฉันท์มากกว่า
 อินทวัชรฉันท์ ก็คงเป็นเพราะความสะดวกในการแต่ง เนื่องจากอุปชาติฉันท์มีความยืดหยุ่นมาก
 กว่าอินทวัชรฉันท์ในการใช้เสียงหนัก – เบา ในพยางค์แรกของแต่ละบาท นั่นเอง

สำหรับเหตุการณ์ในจารึกถวสปราสาทที่กวีถ่ายทอดด้วยไตรยฎกฉันท์ เป็นเหตุการณ์
 สำคัญซึ่งแฝงนัยที่สูงส่งกว่าการบรรยายถ่ายทอดเรื่องราวด้วยอนุยฎกฉันท์ซึ่งเน้นรายละเอียดและ
 เนื้อหาสาระของเรื่องเป็นสำคัญ กวีผู้แต่งจารึกถวสปราสาทใช้ไตรยฎกฉันท์ในการพรรณนาความ
 อันสื่อถึงการยกย่องในตัวบุคคลและเหตุการณ์สำคัญ ดังที่ปรากฏในบทแนะนำสหเทวะและกรเล่า
 ย้อนถึงเรื่องราวของบรรพบุรุษ (บทที่ 9 – 13) รวมถึงในบทที่ว่าด้วยการกราบทูลศติความที่دين
 ของสหเทวะต่อพระเจ้าชัยวรมัน (บทที่ 29) นอกจากนี้กวียังได้ใช้ไตรยฎกฉันท์ในการพรรณนา
 อันแสดงถึงความเคารพยกย่องในสถาบันพระมหากษัตริย์และศาสนา ซึ่งปรากฏในหลายตอน ได้แก่
 บทประณามพจน์สรรเสริญพระศิวะ (ฉันท์บทที่ 1), บทสดุดีพระเจ้าชัยวรมัน (บทที่ 3 – 7),
 บทเริ่มต้นการทำบุญอุทิศของสหเทวะ (บทที่ 34 – 36), บทอนุโมทนาบุญ (บทที่ 40) และบทสาป
 แห้ง (บทที่ 41) ซึ่งตัวอย่างการใช้ไตรยฎกฉันท์ถ่ายทอดเรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ มีดังต่อไปนี้

- บทสดุดีพระเจ้าชัยวรมัน : อินทวัชรฉันท์ (บทที่ 4)

somānvavāyāmvrapūrṇnasomas
 saumyākṛtir ṇnirmmalakīrttisomah
 yaḥ kṣatranakṣatranuto py anañkaś
 śrīkamvujendro bhuvanāmvujendrah ||

“พระองค์ทรงเป็นพระจันทร์ด้วยเกียรติยศซึ่งไร้มลทิน ทรงมีรูปร่าง

ลักษณะอันอ่อนโยน ทรงเป็นจันทร์เพ็ญบนฟากฟ้าคือวงศ์แห่งพระนางโสมมา อันปราศจาก
 ริวรอย แม้พระองค์คือศรีกัมพูเซนทร์ (พระราชอาทิศย์) ผู้ถูกยกย่องจากหมู่ดาวนักษัตร
 คือกษัตริย์ทั้งหลาย แต่ที่ทรงเป็นอัมพูเซนทร์ (พระอาทิตย์) แห่งชาวโลก”

- บทแนะนำสหเทวะ : อินทรวัชรานันท์ (บทที่ 9)

tasyādhirājasya mahendradhāmno
yo vittamūdrālipipālavittah
bhṛtyo niyukto dravinādhikāre
hṛtpadmadevas sahadēvanāmā ||

“องค์อริราชพระองค์นั้น ผู้มีมหันตบรพต (พนมกุเลน) เป็นที่ประทับ ทรงมีขุนนางผู้หนึ่งซึ่งมีนามว่าสหเทวะ ผู้มีหน้าที่เป็นผู้พิทักษ์รักษาบัญชีประทับตราทรัพย์สินสมบัติ ได้รับการแต่งตั้งแล้วในตำแหน่งเจ้ากรมพระราชทรัพย์ เขาเป็นเทพแห่งบัว (พระอาทิตย์) ก็ดวงใจ (เขาคือผู้ที่ทำให้จิตใจเบิกบาน)”

- สหเทวะกราบทูลคดีความต่อพระเจ้าชยวีรรมัน : อุปชาติฉันท (บทที่ 29)

ājñāvyatītān nṛpapuṅgavānām
tān durddamān sāhasadharmmakarttīn
nyavedayac chrijayavīravarmma
deve dhirāje sahadēvanāmā ||

“ผู้มีนามว่าสหเทวะได้กราบทูลต่อพระอริราชศรีชยวีรรมันถึงบรรดาผู้ที่ไม่เชื่อฟังทั้งหลายซึ่งตั้งกฎขึ้นมาด้วยกำลังเหล่านั้น ว่าได้ละเมิดคำสั่งของพระราชผู้ประเสริฐทั้งหลายแล้ว”

- การอุทิศที่ดินภูมิลำเนาของสหเทวะ : อุปชาติฉันท (บทที่ 36)

svakīyaveśmāni manoharāṇi
sarvvopajīvyāni sukhodayāni
tāny āśramāyaiva kṛtāni vuddhe
tādrūpake lokapatau ca so dāt ||

“เขา (สหเทวะ) ได้ถวายภูมิลำเนาทั้งหลายของเขาแล้ว ที่นั่นเองได้ถูกจัดทำไว้สำหรับอาศรม เป็นสถานที่อันงดงาม เป็นที่อาศัยเลี้ยงชีพของทุกสรรพชีวิต ที่ซึ่งมีความสุขเพิ่มพูน [โดยอุทิศ] แต่พระพุทธและพระโลกปติ ซึ่งเป็นรูปแทนพวกเขา (บรรพบุรุษทั้งหลาย) นั้น”

3. วสันตติลกฉันท

วสันตติลกฉันท (ฉันทที่ทั้งงดงามดังเครื่องประดับแห่งฤดูใบไม้ผลิ) คือฉันทที่กำหนดให้ 1 บท มี 4 บาท แต่ละบาทมี 14 พยางค์ โดยมีช่วงหยุดอยู่ที่พยางค์ที่ 8⁸ (แบ่งการอ่านในแต่ละบาท ออกเป็น 8 พยางค์ และ 6 พยางค์) ซึ่งมีการบังคับเสียงหนัก – เบา (คุรุ _ และ ลฆุ ◡) เหมือนกันทั้ง 4 บาท และมีการอนุโลมให้พยางค์สุดท้ายของบาทอาจจะเป็นเสียงเบาได้เช่นเดียวกับ

⁸ปราณี พาพานิช, ผู้แปล, สุวฤตติลล : ยอดแห่งฉันทวรรณพุดที่งดงาม, 77.

ฉันท์ประเภทอื่น ๆ ฉันท์ประเภทนี้มีชื่อเรียกหลายอย่าง นอกจากชื่อ วสันตติลลแล้ว อาจเรียกว่า วสันตติลลกา, อุทธรณินิ, หรือ สิงโพนนตา⁹ ซึ่งแผนผังของวสันตติลลฉันท์ มีดังนี้

```

— — ८ — ८ ८ ८ — ८ ८ — ८ — —
— — ८ — ८ ८ ८ — ८ ८ — ८ — — |
— — ८ — ८ ८ ८ — ८ ८ — ८ — —
— — ८ — ८ ८ ८ — ८ ८ — ८ — — ||

```

กวีผู้แต่งจาริกตวลปราสาทใช้วสันตติลลฉันท์ในการประพันธ์เพียง 2 บท (บทที่ 2 และ 8) ซึ่งอาจเป็นเพราะวสันตติลลฉันท์เป็นฉันท์ที่แต่งยากและต้องใช้ความพิถีพิถันมากกว่าการแต่งตรีษฎุฉันท์หรืออนุษฎุฉันท์ โดยมีการบังคับขยงคัลล (८) ติดกันถึง 3 เสียงในทุก ๆ บท และไม่มีขยงคัลลที่ยืดหยุ่นของขยงคัลลที่ใช้ได้ทั้งเสียงหนักหรือเสียงเบา (८) ดังที่ปรากฏในฉันทลัษณของอนุษฎุฉันท์หรืออุปษฎุฉันท์ วสันตติลลฉันท์ที่กวีใช้แต่งจาริกตวลปราสาท มีดังนี้

- บทประณามพจนัศรเสริญพระธรรมกาย : วสันตติลลฉันท์ (บทที่ 2)

yo nādimaddhyanidhanas svasukhopabhoge
sāmbhogikaṃ vapur ivenduvidhun dadhānaḥ
nirmmānam aṅsum iva vajrijinādi loka
saukhyāya vo diśatu śarma sa dharmmakāyah ||

“พระธรรมกายนั้น ไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลาง และบั้นปลาย พระองค์ทรงไว้

ซึ่งสัสมโภคกาย (กายทิพย์) ในการเสวยสุขส่วนพระองค์ ดุจดั่ง [ทรงไว้ซึ่ง] ดวงจันทร์ และ ทรงไว้ซึ่งรัศมีเนรมิต (นิรมายกาย : กายเนื้อ) เพื่อความสุขแห่งชาวโลก ดังพระวัชรินะ (พระโพธิสัตว์วัชรปาดิ) เป็นต้น ขอพระองค์ [ธรรมกาย] จงประทานการคุ้มครองแก่พวก ท่าน”

- บทสคคิพระเจ้าชัยวีรวรมัน : วสันตติลลฉันท์ (บทที่ 8)

yasya pradānasamayoditakīrtimālāṃ
yeṣāṃ imāṃ agañitāṃ gaditūṃ samihā
te saṃkhyaratnanikarān akhilāmvurāśau
tārāgaṇān gaṇayitūṃ gagāṇe yatante ||

“พวกคนผู้ใดปรารถนาที่จะกล่าวถึงพวงมลัยแห่งเกียรติยศ ที่ได้รับการยก ขึ้นสูงในตอนทีถวายเป็นพระองค์ ซึ่งมันไม่อาจจะคำนวณนับได้ [เท่ากับว่า] พวกเขานั้น พยายามในการคำนวณนับมวลหมู่ดวงดาวบนท้องฟ้า และบรรดาสินทรัพย์อันนับไม่ถ้วนใน มหาสมุทรทุกแห่งหน”

⁹Apte, “Sanskrit Prosody,” in *The Student’s Sanskrit – English Dictionary*, 653.

การเปลี่ยนชนิดฉันทเพื่อถ่ายทอดเหตุการณ์ในประเด็นที่ต่างกัน

บทร้อยกรองสั้นสกฤตที่แต่งด้วยฉันทต่างชนิดกันจะแสดงถึงเนื้อหาที่แตกต่างกัน การใช้ฉันทที่มีความหลากหลายย่อมแสดงถึงความสามารถและความพิถีพิถันของกวี¹⁰ การที่กวีผู้แต่งจารึกทวลปราสาทได้แสดง “ประติภาและศักดิ์” (พรสวรรค์และฝีมือในการประพันธ์) ด้วยการเปลี่ยนฉันทลักษณะไปมา จึงมีผลต่อการเปลี่ยนประเด็นเหตุการณ์สำคัญในการดำเนินเรื่อง¹¹ ซึ่งสามารถแบ่งประเด็นของเหตุการณ์แต่ละตอนออกเป็น 4 ช่วง ดังนี้

– ช่วงที่ 1 ของบทร้อยกรอง (บทที่ 1 – 13) กวีได้ใช้ตรีสุกฉันทเป็นหลักในการพรรณนา แต่ก็ได้ใช้วสันตฉันทฉันทกั้นในบทที่ 2 เพื่อเปลี่ยนประเด็นจากการสรรเสริญเทพผู้เป็นใหญ่ในศาสนาทั้งสองมาเป็นการสวดอิติปิโสพระมหากษัตริย์ซึ่งแต่งด้วยตรีสุกฉันท จากนั้นกวีก็ได้ใช้วสันตฉันทแทรกอีกครั้งหนึ่งในบทที่ 8 เพื่อแสดงว่าเป็นการจบบทสวดอิติปิโสพระมหากษัตริย์แล้ว และต่อจากนั้นก็ใช้ตรีสุกฉันทในการแนะนำตัวสหเทวะ และต่อด้วยการเล่าย้อนถึงเรื่องราวเกี่ยวกับบรรพบุรุษคือท่านวิเรนทรวีระและท่านคัพพะ ในฉันทบทที่ 9 – 13

– ช่วงที่ 2 ของบทร้อยกรอง (บทที่ 14 – 28) ซึ่งอยู่ใน 15 บรรทัดสุดท้ายของจารึกทวลปราสาทด้านที่ 1 กวีผู้แต่งจารึกได้เปลี่ยนฉันทลักษณะจากตรีสุกฉันทเป็นอนุษสุกฉันท เนื้อหาในส่วนนี้เป็นการเล่าย้อนถึงเหตุการณ์ในสมัยของท่านคัพพะ ว่าด้วยเรื่องขอบเขตที่ดิน การขอพระราชทานที่ดิน การที่มีบุคคล 3 คนมาถอนหลักเขต การตัดสินพิพากษาโทษบุคคล 3 คนแรก และจบเนื้อหาของจารึกในด้านที่ 1 ด้วยการกล่าวถึงการแย่งชิงกรรมสิทธิ์โดยบุคคล 5 คน

การที่กวีใช้อนุษสุกฉันทในการถ่ายทอดรายละเอียดที่มาของที่ดินและคดีความครั้งแรกนี้ เนื่องจากฉันทลักษณะของอนุษสุกฉันทมีตำแหน่งพยางค์ที่บังคับเสียงหนักเสียงเบาในแต่ละบทไม่มากนัก กวีจึงสามารถใช้คำได้อย่างค่อนข้างอิสระเพื่อบันทึกเหตุการณ์สำคัญที่ต้องการความกระชับชัดเจน โดยสังเกตได้ว่าการใช้คำภาษาเขมรโบราณซึ่งเป็นชื่อเฉพาะของบุคคลรวมถึงชื่อภูมิประเทศ แสดงถึงการบรรยายรายละเอียดเรื่องราวที่เกิดขึ้นได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์

– ช่วงที่ 3 ของบทร้อยกรอง (บทที่ 29 – 33) เป็นการเริ่มต้นข้อความในบรรทัดแรกของจารึกด้านที่ 2 กวีได้เปลี่ยนฉันทลักษณะเป็นตรีสุกฉันท ในฉันทบทที่ 29 เพียงบทเดียว และต่อจากนั้นในฉันทบทที่ 30 – 33 กวีก็ได้เปลี่ยนฉันทลักษณะกลับเป็นอนุษสุกฉันทอีกครั้ง เพื่อบรรยาย

¹⁰สยาม ภัทธานุประวัติ, “ลักษณะกาวยะในจารึกสั้นสกฤตที่พบในประเทศไทย,” ใน ภาษา – จารึก 9, 279.

¹¹เพื่อการทำความเข้าใจที่ชัดเจน โปรดดูข้อความปริวรรตและคำแปลบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตทั้ง 41 บท ในบทที่ 2 หน้า 21 – 43 ประกอบการอภิปรายเนื้อหาในหัวข้อนี้

รายละเอียดของเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการพิพากษาคัดสินโทษผู้ที่กระทำผิดในครั้งที่ 2 ตลอดจนถึงเหตุการณ์ก่อนที่ว่าด้วยการพระราชทานกรรมสิทธิ์ที่ดิน

การที่กวีใช้นุชฎกัณฑ์ซึ่งใช้ในการบรรยายรายละเอียดเหตุการณ์ด้วยตริชฎกัณฑ์เพียงบทเดียว (บทที่ 29) คงเป็นเพราะต้องการเน้นเหตุการณ์ตอนที่สททเวกราบทูลคดีความต่อพระเจ้าชัยวรมันให้เด่นชัด เนื่องจากเหตุการณ์นี้เป็นสาเหตุหลักที่ทำให้ต้องมีการสร้างจารึกทวปราสาท และอาจเป็นเพราะกวีต้องการใช้ฉันทที่แสดงถึงความสามารถในการประพันธ์พอสมควรเพื่อขึ้นต้นข้อความบรรทัดแรกในด้านที่ 2 ของจารึกทวปราสาท จึงเลือกที่จะใช้ตริชฎกัณฑ์แทนการใช้นุชฎกัณฑ์บรรยายเหตุการณ์อย่างต่อเนื่องจากด้านที่ 1 ถึงด้านที่ 2 ของจารึก

– ช่วงที่ 4 ซึ่งเป็นช่วงสุดท้ายของบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต (ฉันทบทที่ 34 – 41) กวีได้ใช้ตริชฎกัณฑ์ในตอนแรก (บทที่ 34 – 36) และตอนท้าย (บทที่ 40 – 41) โดยที่มีการคั่นด้วยนุชฎกัณฑ์ในตอนกลาง (บทที่ 37 – 39) เนื้อหาในช่วงสุดท้ายนี้กล่าวถึงการทำบุญอุทิศที่ดินและสิ่งของ รวมถึงการอนุโมทนาบุญและการสาปแช่ง กวีจึงเลือกใช้ตริชฎกัณฑ์เป็นส่วนใหญ่เพื่อพรรณนาการทำบุญ แต่การที่กวีใช้นุชฎกัณฑ์ 3 บท คั่นตริชฎกัณฑ์ในตอนกลางของเนื้อหาส่วนนี้ คงเนื่องมาจากการที่จำเป็นต้องมีการระบุปริมาณสิ่งของที่ถวายแด่พระโพธิสัตว์โลกेश্বর, พระศรีนิมิต และพระศรีสมันตประเภศะซึ่งน่าจะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สททเวให้ความเคารพนับถือ กวีจึงเลือกใช้นุชฎกัณฑ์เพื่อความสะดวกในใช้คำ โดยสอดคล้องกับความยืดหยุ่นของตำแหน่งพยางค์หนัก-เบา และจังหวะฉันทลักษณ์ที่เรียบง่าย

การแต่งบทร้อยกรองโดยการเปลี่ยนฉันทลักษณ์ในรูปแบบลีลาของฉันทชนิดต่าง ๆ กันนี้ เป็นคุณลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งของกวีนิพนธ์สันสกฤตประเภทมหากาพย์ (mahākāvya) ซึ่งธรรมเนียมการใช้รูปแบบชนิดของฉันทลักษณ์ในมหากาพย์จะมีการเปลี่ยนฉันทจากประเภทหนึ่งเป็นอีกประเภทหนึ่ง เมื่อตอนใกล้จะจบเนื้อเรื่องในแต่ละภาค (สรวระ) หรือในการขึ้นต้นเนื้อเรื่องในตอนใหม่¹² แม้ว่าบทประพันธ์ในจารึกทวปราสาทจะมีได้แบ่งเนื้อหาออกเป็นภาคหรือตอนที่ชัดเจนเหมือนอย่างวรรณคดีมหากาพย์ เนื่องจากถูกจำกัดด้วยพื้นที่และเนื้อเรื่องของจารึก แต่ก็ได้พบลักษณะการใช้ลีลาและจังหวะของฉันทที่ต่างชนิดกันเพื่อถ่ายทอดเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่มีเนื้อหาแตกต่างกัน ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกันกับกวีนิพนธ์แบบกาวยะ (kāvya style) ของอินเดีย

¹²สยาม ภัทธานุประวัติ, “ลักษณะกาวยะในจารึกสันสกฤตที่พบในประเทศไทย,” ใน ภาษา – จารึก 9, 281, อ้างจาก Nagendra, *A Dictionary of Sanskrit Poetics* (Delhi : B. R. Publishing, 1987), 94.

ทฤษฎีอลังการ

“ทฤษฎีอลังการ” (alamkāra) เป็นการศึกษาองค์ประกอบทางวรรณคดีอีกประการหนึ่ง ซึ่งนักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตให้ความสำคัญกับการศึกษาองค์ประกอบส่วนที่เรียกว่า “อลังการ” อันได้แก่ ความไพเราะของถ้อยคำที่ได้รับการตกแต่งอย่างดีแล้ว, ความงดงามของการเรียบเรียงถ้อยคำในบทประพันธ์ รวมถึงการใช้โวหารที่มีความหมายลึกซึ้ง “อลังการ” จึงเปรียบได้กับอารมณ์เครื่องตกแต่งของบทประพันธ์¹³ อันเป็นส่วนที่ทำให้วรรณคดีมีคุณค่าในเชิงวรรณศิลป์ นอกเหนือจากองค์ประกอบส่วนที่เรียกว่า “วัสดุ” (ข้อความบทประพันธ์) และ “รส” (ปฏิบัติการทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นกับผู้อ่าน) ซึ่งเปรียบได้กับร่างกายและจิตใจของบทประพันธ์ ดังที่ได้อภิปรายแล้วในบทที่ 3

กวีผู้แต่งจารึกภาษาสันสกฤตของอาณาจักรกัมพูชาได้ใช้บทเปรียบเทียบที่มีความหมายลึกซึ้ง รวมทั้งสำนวนภาษาที่คมคาย ในการพรรณนาและบรรยายเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งคาดว่าจะได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีสันสกฤตแบบแผน (classic) ไม่น้อย เพราะปรากฏหลักฐานการอ้างอิงกวีที่มีชื่อเสียงของอินเดีย เช่น ภารวิ และมยุระ ในจารึกบารายตะวันออกของพระเจ้าโยศวรมัน¹⁴

โดยปกติ “อลังการ” ในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตแบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ อลังการทางเสียง (ศัพทอลังการ) และอลังการทางความหมาย (อรรถอลังการ)¹⁵ ซึ่งกวีผู้แต่งจารึกทวปราชสาสได้ใช้ประโยชน์จากอลังการทั้งสองประเภทในการสร้างสรรค์บทประพันธ์ร้อยกรองภาษาสันสกฤตของจารึกหลักนี้ให้มีน้ำเสียงของถ้อยคำที่ไพเราะ ประกอบกับมีความหมายที่ลึกซึ้ง ดังต่อไปนี้

1. ศัพทอลังการ (อลังการทางเสียง)

กวีผู้แต่งวรรณคดีสันสกฤตได้ให้ความสำคัญกับเรื่องของเสียงเสนาะด้วยการกำหนดให้เป็นอลังการชนิดหนึ่ง คือ ศัพทอลังการ หรือ อลังการทางเสียง ซึ่งหมายถึง การเล่นคำให้เกิดความไพเราะของเสียงในบทประพันธ์ อลังการทางเสียงที่สำคัญมี 2 ประเภท ได้แก่ อนุปราส (การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะที่ซ้ำกัน) และยมก (การเล่นคำหรือพยางค์ที่มีเสียงซ้ำกัน) ข้อความภาษาสันสกฤตในจารึกทวปราชสาส โดยเฉพาะในบทประณามพจน์ บทสดุดีพระเจ้าชัยวรมัน

¹³ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขและเพิ่มเติม (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 26.

¹⁴ สยาม ภัทธานูประวัตติ, “ลักษณะกาวะในจารึกสันสกฤตที่พบในประเทศไทย,” ใน ภาษา – จารึก 9, 286, อ้างจาก Mahesh Kumar Sharan, *Studies in Sanskrit Inscriptions of Cambodia* (New Delhi : Abhinav Publications, 1974), 96.

¹⁵ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 26.

และบทที่เล่าเรื่องย้อนกล่าวถึงบรรพบุรุษของสหเทวะ สามารถพบการใช้้องการทางเสียงทั้ง 2 ประเภทนี้อยู่มากพอสมควร ดังนี้

1.1 อนุปราส

อนุปราส คือ การเล่นเสียงโดยการซ้ำเสียงพยัญชนะในคำประพันธ์วรรคเดียวกัน ซึ่งอาจจะเป็นพยัญชนะเดียวหรือพยัญชนะซ้อนก็ได้ โดยส่วนใหญ่จะมีเสียงสระที่ต่างกัน เช่น การซ้ำเสียง ส (s) ทุกพยางค์ เช่น sa sāsīḥ sāsusūḥ sāsō “เขา (sa) เป็นผู้มีธนู (sāsa) พร้อมด้วยลูกศร (sa+asusū) พร้อมด้วยดาบ (sa+asi)”¹⁶ ซึ่งตัวอย่างที่ยกมานี้ เป็นการซ้ำพยัญชนะเสียงเดียวกันทั้งหมดอันเป็นประเภทย่อยของ อนุปราส ซึ่งเรียกว่า “เจกานุปราส” (อนุปราสซึ่งนักปราชญ์นิยมใช้) แต่การซ้ำเสียงแบบอนุปราสที่กวีผู้แต่งจาริกตวลปราสาทใช้ในจาริกหลักนี้ มิได้ปรากฏในลักษณะของ “เจกานุปราส” เหมือนดังตัวอย่าง แต่เป็นการซ้ำเสียงพยัญชนะที่เหมือนกันในบางพยางค์ของบทร้อยกรอง ซึ่งเรียกว่า “ลาฆานุปราส” (อนุปราสที่ชาวลาฏะนิยมใช้)¹⁷ ดังนี้

ในฉันทบทที่ 1 มีการใช้คำ 2 คำซึ่งมีการซ้ำเสียง pr , bh และ t ในคำว่า **pratibhūh prabhūtaḥ** และการซ้ำเสียงพยัญชนะริมฝีปาก (labial) เสียง bh กับ v ในบาทสุดท้าย **nānyas svabhāvād iva vāribhānuḥ**

namaś śivāyāstu śivāya yasmād
vrahmādir aṅśaḥ **pratibhūh prabhūtaḥ**
bhinnopadhānād vahudheva bhinno
nānyas **svabhāvād iva vāribhānuḥ** || [I]

ในฉันทบทที่ 2 มีการซ้ำเสียงพยัญชนะ bh และ g ในท้ายบาทที่ 1 และต้นบาทที่ 2 มีการซ้ำเสียงพยัญชนะ v , d และ dh ในท้ายบาทที่ 2 และนอกจากนี้ยังมีการซ้ำเสียงพยัญชนะประสม rmm ในต้นบาทที่ 3 และท้ายบาทที่ 4 ด้วย

yo ['] nādimaddhyanidhanas svasukhop**abhoge**
sāmb**hogikaṃ vapur ivenduvidhun dadhānaḥ**
nir**mma**ṅgam aṅsum iva vajrijinādi loka [-]
saukhyāya vo diśatu śar**mma** sa dharm**makāyaḥ** || [II]

ในฉันทบทที่ 3 ต้นบาทแรก มีการซ้ำเสียง va และ bhū (**vabhūva bhūpālaśirodhṛtāṅghrir**) โดยหากเป็นภาษาสันสกฤตที่ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์ คำว่า

¹⁶เรื่องเดียวกัน, 27.

¹⁷วาทกัญ, อลังการศาสตร์, แปลโดย ป.ศ. ศาสตรี (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2550), 23.

vabhūva ต้องสะกดว่า babhūva ซึ่งถ้าเป็นดังนั้นก็จะไม่เกิดการซ้ำพยางค์ในลักษณะดังกล่าว ในกรณีนี้จึงถือเป็นลักษณะเฉพาะที่เกิดกับภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชาซึ่งใช้รูปพยัญชนะ v แทน b ทำให้ส่งผลต่อการออกเสียงที่ซ้ำกัน นอกจากนี้ยังมีการซ้ำเสียง dhi ในบาทที่ 2 (avdhidvirandhrādhigatādhi rājyaḥ) และยังปรากฏการใช้เสียงพยัญชนะซ้ำกัน 2 คู่ คือเสียง v และ r ซึ่งเกิดร่วมกับเสียง j และ y ในบาทที่ 3 เรียงร้อยต่อเนื่องกันกับบาทที่ 4 (yo vāryyavīryyo bhuvanaikavīro rājā jayī śrījayavīravarmmā) โดยกวีได้นำเอาเสียงพยัญชนะ j (ช), y (ย) และ v (ว), r (ร) ในพระนามของพระเจ้าชัยวรมัน (śrījayavīravarmmā) มาใช้ในการสร้างคำซึ่งประกอบด้วยเสียงสัมผัสพยัญชนะที่สอดคล้องกันกับการกำหนดเสียงหนักเบา (สุรและลฆ) ของฉันทในแต่ละบาท พร้อมกันนั้นยังเป็นการสื่อความหมายสะท้อนถึงความป็นวีรบุรุษ (ผู้เก่งกล้า) และความเป็นพระราชผู้ที่มีชัยชนะอีกด้วย

vabhūva bhūpālaśirodhr̥tāṅghrir
avdhidvi randhrādhigatādhirājyaḥ
yo ['] vāryyavīryyo bhuvanaikavīro
rājā jayī śrījayavīravarmmā || [III]

ในฉันทบทที่ 11 มีการซ้ำเสียงพยัญชนะ p ในบาทแรกและบาทที่ 2 ส่วนในบาทที่ 3 มีการซ้ำเสียงพยัญชนะ m และในบาทสุดท้ายก็มีการซ้ำเสียงพยัญชนะ v และ r

śrīharṣavarmmādhīpateḥ paṭiyāṃś
camūpatir vvīrapurassaro yaḥ
mātāmaho yasya mahāmati[ś] śrī [-]
vīrendravīro jītavairivīraḥ || [XI]

ฉันทบทที่ 12 บาทที่ 2 และบาทที่ 3 มีการซ้ำเสียงพยัญชนะถึง 4 คู่เสียง (lo, ka, yo, และ nī) โดยเกิดจากการสรรคำ และการจัดวางคำให้ตรงกับกรับังคับเสียงหนักเบา จึงทำให้เกิดเสียงเสนาะที่เป็นจังหวะไพเราะในขณะที่อ่านคำแต่ละพยางค์ นอกจากนี้ในบาทแรกและบาทสุดท้ายยังปรากฏการซ้ำเสียง dh อีกด้วย

yasya pramātāmaha iddhavuddhis
tanmātulo lokahitaikakṛtyaḥ
gavyāhvayo yo mahanīyanītis
tyāgī dhanī dharmmanidhiś ca dhīmān || [XII]

นอกจากนี้ ยังปรากฏการใช้เสียงพยัญชนะซ้ำแบบ อนุปราศ แบบ ลาฎานุปราศ อีก ในฉันทบทอื่น ๆ ซึ่งมีได้มีการซ้ำเสียงมากในฉันทบทเดียวจนกระทั่งเป็นลักษณะเด่นของฉันทบทนั้น ๆ ดังที่ยกตัวอย่างมา ซึ่ง “ลาฎานุปราศ” ที่ปรากฏนอกเหนือจากตัวอย่างฉันทที่ยกมา มีดังนี้

ในฉันทบทที่ 6 มีการซ้ำเสียงพยัญชนะ *ś* ในบาทสุดท้าย *viveśa śaṅke śaśimaulimaulau* ในฉันทบทที่ 7 ก็มีการซ้ำเสียงพยัญชนะซ้อน *sr* ในต้นบาทแรก *ajasram asrasravapaṅkasaṅgi* และมีการซ้ำเสียงพยัญชนะซ้อน *śr* ในบาทที่ 2 ต่อกับบาทที่ 3 *jayaśrīh āśritya viśrāmyati* อีกด้วย

ในท้ายบาทสุดท้ายของฉันทบทที่ 13 มีการซ้ำเสียง *dh* และ *n* ในข้อความว่า *sarvavadhanair dhanādḥyah*

นอกจากการใช้อनुปราสในวสันตฉันทฉันทและตรีศุภฉันทที่ได้กล่าวไปแล้ว ผู้แต่งจารึกควลปราสาทยังได้ใช้การซ้ำเสียงในลักษณะดังกล่าวในอนุศุภฉันทอีกด้วย ได้แก่ *teṣām tadduṣkṛtaṃ kṛtam* (ในฉันทบทที่ 23), *nilīnā digdrutā drutam* (ในฉันทบทที่ 32), *śrīghaṇe śrutaviśrutaḥ* (ในฉันทบทที่ 37) และ *lokeśvare praśaste smil loke lokahitodyataḥ* (ในฉันทบทที่ 39) โดยจะสังเกตว่ามีการซ้ำเสียงในลักษณะของการซ้ำเสียงทั้งพยางค์คล้ายกับข้อสังเกตทางเสียงแบบ “ยมก” แต่ลักษณะของ ยมก คำที่มีเสียงซ้ำกันนั้นจะต้องมีความหมายที่แตกต่างกัน (ดูตัวอย่างของ ยมก ในหัวข้อต่อไป) ความหมายของตัวอย่างการซ้ำพยางค์ที่ยกมาเหล่านี้ แต่ละคำแสดงนัยที่ใกล้เคียงกันจึงจัดเป็น अनुปราส และในบางตำแหน่งจะเป็นการซ้ำพยางค์เพื่อให้ครบตามพยางค์ที่ถูกกำหนดโดยฉันทลักษณ์ ซึ่งเป็นธรรมชาติของการเลือกสรรคำมาใช้ในจารึกที่เป็นบทร้อยกรองที่ในบางครั้งอาจปรากฏคำซึ่งอาจจะไม่จำเป็นต่อการสื่อถึง ความหมาย แต่ผู้แต่งก็จำเป็นต้องใส่ไว้ในบทประพันธ์เพื่อให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ที่กำหนด¹⁸

ฉันทบทที่ 24 และ 30 มีการใช้เสียง *bh* และ *s* ในข้อความว่า *mantribhis sasabhāsadbhī* และ *mantribhis sasabhāsadbhir* ตามลำดับ ซึ่งมีความหมายตรงตัวว่า “ด้วยมนตรีทั้งหลาย พร้อมด้วยผู้ที่นั่งในสภาทั้งหลาย” อันเป็นคำที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจตัดสินคดีความ ทั้ง 2 ครั้ง แสดงให้เห็นว่ามีความสามารถในการประกอบคำศัพท์ให้เกิดเสียงสัมผัสพยัญชนะได้ แม้ในข้อความที่เน้นถึงการเล่าเรื่องบรรยายเหตุการณ์การพิพากษาคดี

นอกจากนี้ยังพบการสร้างคำและการประสมคำศัพท์ที่มีเสียงสัมผัสพยัญชนะที่คล้องจองกันหลายแห่ง เช่น ในฉันทบทที่ 18 ข้อความว่า *tena rājādhirājena bhūmipālena bhūmayah* ซึ่งแปลความหมายตามรูปศัพท์ว่า “ภูมิ (ที่ดิน) โดยพระภูมิบาลผู้เป็นราชาธิราชพระองค์นั้น” การสรรคำมาใช้ในข้อความดังกล่าว แม้จะเป็นคำที่ใช้กันเป็นปกติและถือได้ว่าเป็นเงื่อนไขทางไวยากรณ์ที่ต้องผันคำนามในวิภक्तिที่ 3 (คำที่ลงท้ายด้วยเสียง *ena*) โดยที่กวีอาจจะมิได้

¹⁸Basak and Bhattacharya, “Inscriptions : Their Literary Value,” in *The Cultural Heritage of India*, vol. V, 413.

เจตนาแสดงความสามารถในการเล่นคำมากนัก แต่การประกอบศัพท์ดังกล่าวนี้ก็ทำให้เกิดถ้อยคำ ซึ่งมีเสียงสัมผัสพยัญชนะที่คล้องจองกัน และเกิดเป็นเสียงเสนาะที่ไพเราะ สอดคล้องกับการอ่านตามจังหวะพยางค์เสียงครูและลحنในบทร้อยกรอง

1.2 ยมก

ยมก คือ การเล่นคำโดยใช้คำที่มีเสียงเหมือนกันทุกพยางค์หรือบางพยางค์ แต่สื่อความหมายต่างกัน ในคำประพันธ์วรรคเดียวกันหรือบทเดียวกัน เช่น การซ้ำพยางค์ สม (sama) และ อสม (asama) ในคำประพันธ์วรรคนี้ samāsamasamo'samah “(ท่านเป็นผู้ที่) ไม่มีผู้ใดเทียบเท่า (asama) เป็นผู้เที่ยงธรรม (sama) ต่อผู้ที่เสมอ (sama) และผู้ที่ไม่เสมอ (asama) (กับท่าน)”¹⁹ ซึ่งศัพท์พาลังการประเภท ยมก ได้ปรากฏในจารึกทวลปราสาท ดังต่อไปนี้

ในฉันทบทแรกซึ่งเป็นบทประณามพจน์สรรเสริญพระศิวะ กวีผู้แต่งจารึกทวลปราสาทได้ใช้ศัพท์พาลังการประเภท ยมก ในข้อความว่า śivāyāstu śivāya กวีซ้ำคำว่า śivāya ซึ่ง śivāya คำแรกหมายถึงพระนามของพระศิวะ ส่วน śivāya อีกคำหนึ่งเป็นคำขยายซึ่งแปลว่าผู้อำนวยโชค และใช้ ยมก อีกครั้งในต้นบาทและท้ายบาทที่ 3 ว่า bhinnopadhānād vahudheva bhinno การซ้ำคำว่า bhinno ต้นบาทในบทสมาส bhinno(padhānād) หมายถึง (ที่รองรับ) สิ่งที่แตกต่างกัน ส่วน bhinno ในท้ายบาท หมายถึง สิ่งที่แยกออกจากกัน ดังข้อความและคำแปลดังต่อไปนี้

namaś śivāyāstu śivāya yasmād
vrahmādir aṅśaḥ pratibhūḥ prabhūtaḥ
bhinnopadhānād vahudheva bhinno
nānyas svabhāvād iva vāribhānuḥ || [I]

“ความนอบน้อมจงมีแด่พระศิวะ (namaś śivāyāstu) ผู้อำนวยโชค (śivāya) ซึ่งส่วนอันเป็นตัวแทนที่มีอยู่มากมายโดยมีพระพรหมเป็นต้น เกิดขึ้นแล้วจากพระองค์ เหมือนกับว่าสิ่งที่แยกออกจากกัน (bhinno) อันมีอยู่มากมายนั้นเกิดจากพระองค์ ผู้เป็นที่รองรับสิ่งที่แตกต่าง (bhinnopadhānād) แต่ก็มีใช่อื่นใดนอกจากสภาวะของพระองค์เอง เหมือนพระอาทิตย์ [1 ดวง สะท้อนอยู่] ในแหล่งน้ำ [หลายแห่ง]”

ฉันทบทที่ 4 ของจารึกทวลปราสาท ปรากฏการใช้ศัพท์พาลังการประเภท ยมก 2 พยางค์ และหลายพยางค์ใน 1 บท ดังนี้

¹⁹ กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 27.

somānvavāyāmvvarapūrṇasomas
saumyākṛtir ṇirmmalakīrttisomaḥ
yaḥ kṣātranakṣātranuto py anaṅkaś
śrīkamvujendro bhuvanāmvujendraḥ || [IV]

“พระองค์ทรงเป็นพระจันทร์ด้วยเกียรติยศซึ่งไร้มลทิน ทรงมีรูปร่าง
 ลักษณะอันอ่อนโยน ทรงเป็นจันทร์เพ็ญบนฟากฟ้าคือวงศ์แห่งพระนางโซมา อันปราศจาก
 ริวรอย แม้พระองค์คือศร็กัมพูเชนทร์ (พระราชากงกัมพูชา) ผู้ถูกยกย่องจากหมู่ดาวนักษัตร
 คือกษัตริย์ทั้งหลาย แต่ก็ทรงเป็นอัมพูเชนทร์ (พระอาทิตย์) แห่งชาวโลก”

การซ้ำเสียงแบบ ยมก ในกลุ่มแรกคือ การซ้ำพยางค์ว่า soma ในบาทแรก ซึ่งคำ
 ว่า somā ในต้นบาทหมายถึง นางโซมา หรือ นาคีโซมา ซึ่งเป็นธิดาพญานาคอันเป็นต้นราชวงศ์
 ของกษัตริย์กัมพูชาตามตำนานเรื่องนางโซมากับพระบาทเกาณทิณยะ หรือเรื่องพระทอง – นางนาค
 ส่วนคำว่า somas ในท้ายบาทคือคำว่า “โซม” ซึ่งหมายถึง พระจันทร์ โดยมีความหมายเดียวกับคำ
 ว่า somaḥ ในท้ายบาทที่ 2 การซ้ำเสียงในท้ายบาทที่ 1 และบาทที่ 2 จึงเป็นลักษณะของ อนุปราศ

ส่วนการซ้ำเสียงประเภท ยมก ในคู่ต่อมาคือ การซ้ำพยางค์ว่า kṣātra ในบท
 สมาส **kṣātranakṣātranuta** ซึ่งแปลว่า “ผู้ถูกยกย่องจากหมู่ดาวนักษัตร (nakṣatra) คือบรรดา
 กษัตริย์ (kṣātra)” และ ยมก ในคู่สุดท้ายคือการซ้ำพยางค์ว่า amvujendr ในบาทสุดท้ายของฉันท
 บทนี้ว่า **śrīkamvujendro bhuvanāmvujendraḥ** ซึ่งแปลว่า “ผู้เป็นใหญ่ (ราชา) แห่งกัมพูชา
 (ศร็กัมพูเชนทร์ – śrīkamvujendra) คือผู้เป็นใหญ่แห่งดอกบัว (พระอาทิตย์) แห่งชาวโลก
 (ภูวนามพูเชนทร์ – bhuvanāmvujendra)”

นอกจากนี้ ยมก ยังปรากฏในบางบาทของบทร้อยกรอง เช่น ในฉันทบทที่ 9
 บาทสุดท้าย กวีใช้ ยมก ซ้ำพยางค์ว่า deva ในข้อความว่า hr̥padmadevas sahadēvanāmā ซึ่ง
 แปลว่า “ผู้มีนามว่าสหเทวะ (sahadēvanāmā) เป็นปัทมเทพ (พระอาทิตย์, เทพแห่งบัว) คือดวง
 หลกัทย (hr̥padmadevas)”

ในฉันทบทที่ 8 บาทสุดท้าย มีการใช้ ยมก ซ้ำพยางค์ gaṇ ในข้อความว่า
 tāragāṇān gaṇayitum gagaṇe yatante ซึ่งแปลตามรูปศัพท์ได้ว่า “บุคคลทั้งหลายยอม
 พยายาม เพื่อคณานับ (gaṇayitum) ซึ่งคณะทั้งหลายแห่งคารา (หมู่ดวงดาว – tāragāṇa) ใน
 คณานัด (ท้องฟ้า - gagaṇa)”

การซ้ำพยางค์ในลักษณะ ยมก ยังปรากฏในคำสุดท้ายของฉันทบทที่ 5
 (saptasapteh) และ บทที่ 6 (śasīmaulimaula) ซึ่งเป็นการสร้างคำสมาสโดยการใช้ศัพท์ที่เสียง
 เหมือนกันแต่ความหมายเฉพาะแต่ละศัพท์นั้นต่างกัน คำว่า saptasapteh นั้น มาจากคำว่า
 saptasapti ซึ่งแปลตามศัพท์ว่า ผู้มีม้าเร็วเจ็ดตัว (sapta ‘เจ็ด’, sapti ‘ม้าเร็ว’) โดยสื่อความถึงพระ

แต่อย่างไรก็ตาม ประเด็นเรื่องอิทธิพลเสียงสัมผัสสระรวมถึงประเด็นเรื่องกลบท ก็ยังคงต้องอาศัยการศึกษาและรวบรวมหลักฐานจากบทร้อยกรองในศิลาจารึกหลักอื่น ๆ ประกอบกับ เอกสารวรรณกรรมและวรรณคดีโบราณประเภทต่าง ๆ เพิ่มเติมต่อไป เพื่อหาข้อสรุปที่ค่อนข้างชัดเจนว่า ความนิยมหรือขนบในการประพันธ์บทร้อยกรองที่มีเสียงสัมผัสสระหรือการเล่นคำในลักษณะของกลบทนั้น เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ของกวีในแต่ละยุคสมัยที่ประดิษฐ์คิดค้นขึ้นเอง หรืออาจเป็นไปได้ว่าจะมีการสืบทอดความนิยมดังกล่าวจากบทร้อยกรองคำฉันท์สันสกฤตในจารึกสมัยพระนคร ต่อเนื่องมาจนถึงบทร้อยกรองภาษาไทยและภาษาเขมรในยุคต่อ ๆ มา

2. อรรถาঙ্গการ (อঙ্গการทางความหมาย)

อรรถาঙ্গการทางความหมาย (อรรถาঙ্গการ) คือการใช้โวหารเปรียบเทียบ หรือโวหารแฝงความหมาย เพื่อให้มีการตีความได้ลึกซึ้งต่าง ๆ กันไป²² การที่กวีปรุงแต่งเนื้อความโดยสร้างจินตภาพให้เกิดกับผู้อ่าน เช่น การใช้ภาพพจน์เปรียบเทียบนามธรรมโดยใช้สิ่งที่เป็นรูปธรรมซึ่งมีลักษณะคล้ายกัน ก็เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจนามธรรมนั้นได้ง่ายขึ้น²³ สิ่งที่กวีผู้แต่งจารึกมักใช้ในการเปรียบเทียบอยู่เสมอ ได้แก่ พระจันทร์ พระอาทิตย์ ภูเขา รวมทั้งมีการยกบทเปรียบเทียบกับเทพเจ้าและวีรบุรุษของอินเดีย ซึ่งเป็นการแสดงความรู้เกี่ยวกับเทพปกรณัมอินเดียของผู้แต่งด้วย²⁴ กวีผู้แต่งจารึกทวลปราสาทใช้โวหารเปรียบเทียบในลักษณะอรรถาঙ্গการอยู่พอสมควร ส่วนมากจะปรากฏในบทประณามพจน์และบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมัน ซึ่งอรรถาঙ্গการทางความหมายที่กวีใช้ในจารึกทวลปราสาท มีดังนี้

2.1 อุปมา

อุปมา คือ การนำสิ่งที่กวีต้องการแสดงลักษณะเด่นไปเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะเด่นนั้นเป็นที่รู้จักหรือเป็นที่ยอมรับกันแล้ว โดยมีคำที่มีความหมายทำนองว่าเหมือน คล้าย เป็นคำแสดงความหมายเปรียบเทียบ²⁵ เช่น ดวงหน้านางนวลกระจ่างดุจดวงจันทร์ สิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบเทียบเรียกว่า อุปมาน คือ ดวงจันทร์ สิ่งที่กวีนำไปเปรียบเรียกว่า อุปไมย คือ

²² กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 28.

²³ เรื่องเดียวกัน, 71.

²⁴ สยาม ภัทธานุประวัติ, “ลักษณะกาวยะในจารึกสันสกฤตที่พบในประเทศไทย,” ใน ภาษา – จารึก 9, 288.

²⁵ กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 28.

ดวงหน้าของนาง โดยมีลักษณะร่วมระหว่างอุปมานและอุปไมย คือ ความนวลกระจ่าง กวีผู้แต่งจาริกตวลปราสาทใช้ อุปมา ในการเปรียบเทียบ ดังนี้

กวีได้ใช้อุปมาในบทสรรเสริญพระศิวะ (ฉันทบทที่ 1) ซึ่งแสดงถึงทรรษณะเกี่ยวกับสภาวะความเป็นพระเจ้าสูงสุด (อิสวร) ในปรัชญาเวทานตะที่ว่าด้วยหลัก “เกทาเกทะ” ซึ่งเชื่อว่าพระผู้เป็นเจ้าสูงสุดจะมีการแบ่งภาคออกมาในรูปของสรรพสิ่งต่าง ๆ มากมาย โดยทุกสิ่งทุกอย่างนั้นล้วนแต่มีที่มาจากสภาวะที่เป็นหนึ่งเดียวของพระผู้เป็นเจ้า จึงถือว่าความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้า (ความจริงสูงสุดหรือพรหมัน) กับสรรพสิ่งอื่น ๆ (อาตมัน) มีแก่นแท้ในตัวตนที่ไม่แตกต่างกัน (อเกทะ) แต่แสดงออกในรูปลักษณะที่แตกต่างกัน (เกทะ) โดยกวีได้เปรียบเทียบกับพระอาทิตย์ในน้ำ ซึ่งแสดงถึงภาพสะท้อนที่เหมือนกันในแหล่งน้ำที่แตกต่างกันแต่ละแห่ง

สิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบเทียบ (อุปมาน) คือ “พระอาทิตย์ในน้ำ” (vāribhānuḥ) และสิ่งที่กวีนำไปเปรียบ (อุปไมย) คือ “ส่วนอันเป็นตัวแทนที่มีอยู่มากมายโดยมีพระพรหมเป็นต้น” (vrahmādir anśaḥ pratibhūḥ prabhūtaḥ) ซึ่งส่วนต่าง ๆ นั้นเกิดขึ้นจากพระผู้เป็นเจ้าองค์เดียว (yasmāt) โดยลักษณะร่วมระหว่างอุปมานและอุปไมย คือ การแยกออกจากกันที่มีอยู่มากมายนั้น (vahudhā bhinnah) เกิดจากสิ่งเดียวอันเป็นที่รองรับสิ่งที่แตกต่าง (bhinnopadhānāt) ซึ่งก็มีใช้สิ่งอื่นใดนอกเสียจากสภาวะของสิ่งสิ่งนั้นเอง (nānyas svabhāvāt) นักวรรณคดีมีคำอธิบายสั้น ๆ กล่าวเกี่ยวกับการอุปมาว่า “อุปมา(น)ฉันทอุปไมยฉันทนั้น” ซึ่งหมายความว่า สิ่งที่เราเรียกว่าอุปมาหรืออุปมานนั้นมีลักษณะอย่างไร สิ่งที่เราเรียกว่าอุปไมยก็จะมีลักษณะเดียวกัน ซึ่งในกรณีนี้ พระอาทิตย์ในน้ำเป็นอุปมาน มีลักษณะเป็นการสะท้อนภาพซึ่งเหมือนกัน (ของพระอาทิตย์ดวงเดียว) ในแหล่งรองรับ (น้ำ) ซึ่งแตกต่างกัน ในขณะที่ส่วนอันเป็นตัวแทนมากมายซึ่งเกิดจากพระผู้เป็นเจ้าองค์เดียวที่เรียกว่าเป็นอุปไมยนั้น ก็มีลักษณะร่วมที่เหมือนกันกับอุปมาน คือ ทุก ๆ สรรพสิ่งล้วนมีแก่นแท้ภายในที่ถูกสร้างมาเหมือนกัน แต่ปรากฏให้เห็นอยู่ในรูปร่างลักษณะที่แตกต่างกัน

2.2 รูปกะ

รูปกะ คือ การเปรียบเทียบที่ลึกซึ้งกว่าอุปมา โดยเปรียบเทียบว่า สิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง เช่น ดวงหน้าของนางคือดวงจันทร์²⁶ สื่อความหมายว่าดวงหน้าของนางสามารถแทนที่ดวงจันทร์ได้เลยทีเดียว

²⁶เรื่องเดียวกัน

ในจารึกตวลปราสาท กวีใช้รูปกะในบทสรรเสริญพระมหากษัตริย์ โดยมีการเปรียบว่าพระเจ้าชัยวรมันว่าเป็นทรงเป็นดวงจันทร์ ในฉันทบทที่ 4 ได้กล่าวอย่างชัดเจนว่าพระองค์เป็น “นิรมลกิริติโสม” (nirmmalakīrttisoma) ซึ่งหมายความว่าพระองค์ทรงเป็นดวงจันทร์ด้วยเกียรติยศที่ไร้มลทิน และยิ่งกว่านั้นในฉันทบทเดียวกันนี้ กวียังได้ใช้รูปกะซ้อนกัน ด้วยการกล่าวเน้นว่าพระองค์ทรงเป็น “โสมานววายามพรปุณโสม” (somānvavāyāmpurpūṇṇa soma) หมายถึงการที่ทรงเป็นจันทร์เพ็ญบนฟากฟ้าคือวงศแห่งพระนางโสมา และกล่าวว่าพระองค์ถูกยกย่องจากหมู่คาวนักษัตริย์คือบรรดากษัตริย์ (kṣātranakṣātranuta) โดยนอกจากกวีจะเปรียบพระเจ้าชัยวรมันเป็นพระจันทร์เพ็ญแล้ว ก็ยังเปรียบเทียบฟ้าว่าเป็นวงศแห่งพระนางโสมา และเปรียบดวงดาวว่าเป็นกษัตริย์ที่ให้การยกย่องพระองค์ผู้เป็นดวงจันทร์ ซึ่งการใช้ความเปรียบในลักษณะนี้เป็นการกล่าวโดยอ้อม²⁷ สืบถึงสิทธิในการครองราชย์อันชอบธรรมของพระองค์ว่าทรงได้รับการยอมรับและเป็นผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากพระนางโสมาผู้เป็นต้นราชวงศ์ของกษัตริย์กัมพูชา

นอกจากนั้น กวียังได้ใช้รูปกะในตอนท้ายของฉันทบทที่ 4 โดยกล่าวว่า พระองค์ทรงเป็นอัมพูเซนทร์ (เจ้าแห่งดอแก้ว) แห่งชาวโลก (bhuvanāmvujendra) ซึ่งหากแปลความตามรูปคำ (อภิธาน) ของความเปรียบนี้ ผู้อ่านจะเข้าใจไม่เข้าใจการเปรียบเทียบของกวี จึงจำเป็นต้องมีการพิจารณาถึงความหมายในระดับที่เป็นความหมายตามความเป็นจริง (ลักษณะ) ซึ่งจะแปลคำว่าอัมพูเซนทร์ได้ว่า “พระอาทิตย์” เนื่องจากพระอาทิตย์นั้นเป็นเจ้าแห่งดอแก้ว โดยเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นดอแก้วก็จะเบ่งบาน แต่หากพิจารณาระดับความหมายณะ (วัญญา) ซึ่งเป็นความหมายที่แฝงนัยในระดับลึกที่สุด ก็จะทำให้ผู้อ่านทราบว่ากรที่กวีเปรียบพระองค์เป็นพระอาทิตย์แห่งชาวลอนั้นเป็นการกล่าวโดยอ้อมสืบถึงความหมายณะว่า แม้พระองค์จะเป็นจันทร์เพ็ญซึ่งบริสุทธิและสืบเชื้อสายมาจากนางโสมาแล้ว ก็ยังทรงเป็นพระอาทิตย์อีกด้วย เนื่องจากกวีต้องการสื่อถึงการที่พระองค์ทรงมีอำนาจในการปกครอง และสามารถต้านทานพระราชอำนาจของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (ผู้มีพระอาทิตย์เป็นเกราะคุ้มกัน) ซึ่งทรงมีอิทธิพลทางการเมืองการปกครองในช่วงเวลาเดียวกันได้อีกด้วย ดังจะปรากฏความหมายแฝงที่ต่อเนื่องกับฉันทบทนี้ ในฉันทบทที่ 5 ซึ่งจะได้อธิบายต่อไปในหัวข้อ 2.5 อปริสตุตประสังสา

สังเกตได้ว่า การจะวิเคราะห์ข้อความที่เป็นกรกล่าวโดยอ้อมและมีการใช้คำที่มีการสื่อความหมายแฝงลักษณะนี้ จำเป็นจะต้องศึกษาถึงระดับของความหมายในคำที่กวีใช้ในบทประพันธ์ ซึ่งทฤษฎีนี้เรียกว่า ทฤษฎีทวิน (พลังความหมายของคำในบทประพันธ์) ซึ่งแบ่งความ

²⁷ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่เน้นศึกษาการใช้ภาษาซึ่งเป็นการกล่าวโดยอ้อมเรียกว่า ทฤษฎีวโรกตี (vakrokti) ซึ่งอรรถกถาความหมายส่วนใหญ่ (ยกเว้นชาติหรือสวภาโวคติ) จะถูกจัดรวมอยู่ในความหมายของการใช้ภาษาแบบวโรกตี เนื่องจากเป็นภาษาที่ได้รับการตกแต่งความหมายให้ต่างไปจากการใช้ภาษาธรรมดา

หมายของคำออกเป็น 3 ระดับ คือความหมายพื้นฐานตามรูปคำ (อภิธา), ความหมายบ่งชี้ตามความเป็นจริง (ลักษณะ) และความหมายแนะซึ่งทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งเพิ่มขึ้นจากข้อเท็จจริงด้วย²⁸ ดังนั้น ในการวิเคราะห์ห่อถ่วงการทางความหมาย ทฤษฎีทวินิจจึงจำเป็นต้องใช้ประกอบเพื่อการทำความเข้าใจโวหารภาพพจน์ที่กวีใช้ในบทประพันธ์

2.3 อุตเปรกษา

อุตเปรกษา คือ การกล่าวโดยแสดงจินตนาการให้เกินจริงว่าสิ่งหนึ่งมีลักษณะประหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง เช่น ไฟทำตัวประหนึ่งเป็นดอกทองกวาวแดงฉานอยู่บนยอดไม้ มองลงมาว่าป่าใหม่ไปแล้วเท่าใด²⁹

กวีไม่เพียงแต่ใช้การเปรียบเทียบให้ผู้อ่านเกิดภาพพจน์ในบทสรรเสริญพระคิเวเท่านั้น แต่ในบทต่อมา กวีได้ใช้ อุตเปรกษา ในการเปรียบเทียบให้ผู้อ่านเห็นภาพของกายทิพย์ (สัมโลกกาย) และ กายเนรมิต (นิรมานกาย) ของพระพุทธเจ้าตามหลักปรัชญาตรีกายของนิกายมหายานซึ่งเชื่อว่า สภาวะของความเป็นพระพุทธเจ้าแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือ กายทิพย์หรือสัมโลกกาย, กายเนรมิตหรือนิรมานกาย และปรมัตถภาวะอันเป็นอมตะหรือธรรมกาย³⁰

กวีได้ใช้จินตนาการเปรียบเทียบว่าพุทธภาวะของพระพุทธเจ้านั้นทรงไว้ซึ่งกายทิพย์ (สัมโลกกาย) เพื่อการการเสวยสุขส่วนพระองค์ ดุจดั่งทรงไว้ซึ่งดวงจันทร์ (iva-individhu) ซึ่งส่องแสงที่ไม่มีความร้อน แต่ตรงกันข้ามแสงจากดวงจันทร์นั้น ถือว่ามีความเย็น มีความผุดผ่อง นุ่มนวล และสวยงาม เปรียบได้กับกายทิพย์หรือสัมโลกกาย (sāmbhogikam vapur) อันมีความหมายว่ากายแห่งการเสวยสุข ซึ่งลักษณะของสัมโลกกายกับดวงจันทร์คือการทำให้ผู้ที่ได้สัมผัสบังเกิดความสุข ตามคติมหายาน สัมโลกกายเป็นกายของพระพุทธเจ้า (ชยานิพุทธ) อันเป็นทิพย์ภาวะ มีรัศมีรุ่งเรืองอยู่ชั่ววันรันดร์ ไม่มีการแตกดับ และแสดงให้เห็นปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ได้ รับทราบคำสวดอ้อนวอนของผู้เลื่อมใสได้³¹ ซึ่งกวีได้จินตนาการว่ากายทิพย์ของพระพุทธเจ้านั้นเป็นประหนึ่งดวงจันทร์ ซึ่งดูเหมือนว่าเปี่ยมล้นด้วยการเสวยสุขอยู่เสมอ

²⁸ กุสุมา รัศมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 38 – 39.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, 30.

³⁰ ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), 35.

³¹ วสิน อินทสระ, สารสำคัญแห่งพุทธปรัชญามหายาน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ธรรมดา, 2550),

ส่วนกายเนรมิตหรือนิรมานกาย ซึ่งในจารึกตวลปราสาทใช้ศัพท์ว่า แสงที่นิรมิต (nirmmāṇam an̄su) นั้น คือกายเนื้อซึ่งปรากฏในรูปขององค์พระพุทธรูปเจ้าที่ลงมาตรัสรู้ในโลกมนุษย์ อันเป็นพระกายของพระมานุสิพุทธ³² ซึ่งเนรมิตมาจากพระชนานิพุทธ (สัมโลกกาย) กวีได้แสดงจินตนาการว่า พระพุทธรูปเจ้าทรงไว้ซึ่งกายที่ถูกเนรมิตในรูปของมนุษย์เพื่อความสุขของชาวโลก ลักษณะกายเนื้อของพระพุทธรูปเจ้าในรูปของมนุษย์นี้ ถูกกวีจินตนาการว่าเสมือนกับรูปเคารพของพระโพธิสัตว์ที่กวีได้ยกตัวอย่างคือ “พระวัชรินะ” หมายถึง พุทธผู้ถือวัชระ โดยทั้งสองสิ่งมีลักษณะร่วมกันคือการที่สัมผัสได้ด้วยตาของมนุษย์ พระพุทธรูปผู้ถือวัชระนี้จึงน่าจะหมายถึงรูปเคารพพระโพธิสัตว์วัชรปาณี เนื่องจากเป็นรูปเคารพของพระโพธิสัตว์ที่ถือวัชระและได้รับการนับถือในอาณาจักรกัมพูชาก่อนระยะเวลาที่จารึกตวลปราสาทถูกจารขึ้นไม่นาน โดยปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกบัตชุม (พ.ศ. 1496) ซึ่งกล่าวถึงการสร้างพุทธสถาน 3 หลังอุทิศแด่พระพุทธรูปเจ้า พระโพธิสัตว์ปรีชญาปารมิตา และพระโพธิสัตว์วัชรปาณี³³

นอกจากกวีผู้แต่งจารึกตวลปราสาทใช้อุดเปรกษาในบทสรรเสริญพระพุทธรูปเจ้าแล้ว ต่อมาในการแต่งบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมัน ในฉันทบทที่ 6 กวีได้ใช้จินตนาการต่อไปว่า พระองค์มีความบริสุทธิ์ผ่องยิ่งกว่าดวงจันทร์ (ซึ่งก่อนหน้านี้กวีได้ใช้รูปกะในการเปรียบพระเจ้าชัยวรมันว่าทรงเป็นพระจันทร์) โดยกล่าวว่า ดวงจันทร์ทำตัวประหนึ่งว่ามีความละอายเมื่อได้เห็นความงามของพระองค์ที่ปราศจากรอยมลทิน และกวียังแสดงความสงสัย (saṅke) ว่าการที่ดวงจันทร์เข้าไปที่ชฎามงกุฎของพระศิวะซึ่งเป็นมุนมวยพมที่สกปรกนั้น ก็เพื่อชำระล้างริ้วรอย เนื่องจากที่มวยพมของพระศิวะมีพระคงคาหลังไหลอยู่ กวีกล่าวยกย่องพระเจ้าชัยวรมันว่ามีความงามยิ่งกว่าพระจันทร์ เนื่องจากว่าความงามของพระองค์นั้นไร้รอยมลทิน (niṣkalaṅkāṃ yatkāntim) แต่พระจันทร์ (śaṣī) มีริ้วรอยรูปกระต่าย (śaśa) จึงได้เกิดความอายต่อความงามของพระองค์ จนต้องเข้าไปอยู่ที่มวยพมของพระศิวะที่แม้จะสกปรกยุ่งเหยิง แต่ก็มีพระคงคาไหลอยู่เพื่อที่จะไปลบล้างริ้วรอย ฉันทบทนั้นนอกจากจะเป็นการแสดงการใช้โวหารเปรียบเทียบที่งดงามแล้ว ยังเป็นการสื่อถึงองค์ความรู้ของกวีผู้แต่งในเรื่องราวที่เกี่ยวกับเทพปกรณัมในศาสนาพราหมณ์ด้วย

³² ฝาสุข อินทรารุช, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน, 35.

³³ เรื่องเดียวกัน, 280.

2.4 เสดชะ

เสดชะ คือ การเล่นคำโดยการใช้คำเดียวที่มี 2 ความหมาย อาจเป็นคำพ้องรูป และคำพ้องเสียง เช่น กษิติ แปลว่า แผ่นดิน ก็ได้ แปลว่าการทำลาย ก็ได้ มาตา แปลว่ามารดา ก็ได้ แปลว่าผู้สร้าง ผู้ให้กำเนิดก็ได้³⁴

กวีผู้แต่งจารึกตวลปราสาทได้ใช้ฉันทลักษณ์แบบ เสดชะ ในฉันทบทที่ 7 คำว่า jayaśrīḥ “ชัยศรี” ตามการตีความของนักวิชาการจารึกหมายถึง “พระแสงขรรค์ชัยศรี”³⁵ แต่หากแปลตามความหมายของรูปศัพท์ก็จะได้แปลว่า “โชคลาภ (พระศรี) แห่งชัยชนะ” นอกจากนี้คำขยายของคำว่า jayaśrīḥ คือคำว่า skhalantī นั้น ก็สามารถแปลได้ 2 ความหมายเช่นกัน โดยหากแปล jayaśrīḥ ว่าหมายถึงพระขรรค์ ก็จะต้องแปล skhalantī ว่ากวัดแกว่ง แต่หากแปล jayaśrīḥ ว่าเป็นโชคลาภแห่งชัยชนะ ก็จะต้องแปล skhalantī ว่าล้มลุกคลุกคลาน หรือพลาดปลั่ง ดังนั้นฉันทบทที่ 7 นี้จึงสามารถแปล saṅkhe skhalantī śataśo jayaśrīḥ ได้ 2 ความหมายคือ ความหมายแรก “พระแสงขรรค์ชัยศรีซึ่งเคยได้กวัดแกว่งในสงครามนับร้อยครั้ง” หรือความหมายที่สองแปลว่า “โชคลาภแห่งชัยชนะที่เคยล้มลุกคลุกคลานหรือพลาดปลั่งในสงครามนับร้อยครั้ง”

แต่ไม่ว่าจะแปลว่าอย่างไรก็ตาม กวีก็ได้ใช้คำว่า jayaśrīḥ และ skhalantī เป็นคำสำคัญเพื่อพรรณนาถึงความโชกโชกโชนในการทำศึกสงครามและชัยชนะของพระเจ้าชัยวรมัน ด้วยการกล่าวต่อไปว่า พระขรรค์ หรือโชคลาภแห่งชัยชนะนั้น มีการเป็นโคลนคือเลือดรินหลังติดอยู่เสมอ แต่ ณ ตอนนี มันได้หยุดพักแล้ว และวางอยู่บนเสาศดมภ์ทองที่ไม่หวั่นไหว คือพระพาหาที่ยาวของพระองค์ การที่กวีใช้โวหารให้เกิดภาพพจน์โดยเปรียบโคลนในสงครามว่าเป็นการหลังเลือด และเปรียบพระพาหา (แขน) ของพระเจ้าชัยวรมันว่าเป็นเสาศดมภ์ทองที่มั่นคงนั้น เป็นการใช้อรรถาธิบายแบบรูปกะ ร่วมกับ เสดชะ ในฉันทบทที่ 7 นี้

2.5 อปรัศตูประสังสา

อปรัศตูประสังสา คือ การกล่าวสรรเสริญโดยอ้อม สิ่งที่ต้องการสรรเสริญมิได้ถูกเอ่ยถึง แต่เป็นที่เข้าใจว่าเป็นต้นเหตุของคำกล่าวนั้น เช่น เมื่อเสียดาปรากฏร่าง ดวงจันทร์ดูราว ลูบไล้ด้วยอัญชัน นัยน์ตานางเนื้อทรายไม่มีชีวิตชีวา ทองคุดหอมองคล้ำ กิ่งปะการังเหมือนรุ่งอรุณที่หมองมัว เสียงนกโกกิลาก็แหบเครือ รำแพนหางกลับกลายเป็นจุดด้อยของนกยูง กวีต้องการ

³⁴ กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 31.

³⁵ Cœdès, *Inscriptions du Cambodge*, vol. II, 106.

สรรเสริญความงามของสีดา แต่มิได้เอ่ยตรง ๆ เพียงแต่กล่าวว่าสีดาทำให้ทุกอย่างที่เคยสวยงามและไพเราะดูด้อยค่าไปหมด³⁶

กวีผู้แต่งจารึกดวลปราสาทได้ใช้โวหารลักษณะดังกล่าวในการสรรเสริญพระเชษฐาภาพของพระเจ้าชัยวรมัน โดยอ้อมในฉันทบทที่ 5 ต่อจากฉันทบทที่ 4 ซึ่งเปรียบพระองค์เป็นพระจันทร์ที่มีอำนาจทัดเทียมกับพระอาทิตย์ (สื่อความหมายพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1)

เนื้อความตามความหมายระดับพื้นฐาน (อภิธา) ของฉันทบทที่ 5 มีความหมายว่า “ครั้นเมื่อรัศมีทั้งหลายแทรกซึมไปแล้วทั่วทุกทิศทางอย่างไม่มีพื้นที่ว่างเปล่า ด้วยการส่องแสงของพระจันทร์ ประหนึ่งว่าโอกาสปรากฏของแสงอื่นใดไม่มีเลยด้วยเพราะแสงนับพันแห่งพระอาทิตย์ [แทรกซึมไปทั่ว]” ซึ่งผู้กวีอาจจะเกิดจินตภาพเพียงแค่การพรรณนาถึงแสงของพระจันทร์ที่เทียบเท่ากับแสงอาทิตย์เท่านั้น แต่หากพิจารณาถึงความหมายเนาะ (วัญชุนา) ที่กวีใช้ต่อเนื่องมาจากฉันทบทที่ 4 ก็จะพบว่า กวีกล่าวสรรเสริญโดยอ้อมซึ่งมิได้กล่าวถึงองค์พระมหากษัตริย์เลย แต่ความหมายในระดับวัญชุนานี้ได้สื่อถึงพระราชอำนาจที่ทัดเทียมกันระหว่างพระเจ้าชัยวรมันกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ด้วยการยกย่องให้พระเจ้าชัยวรมันเป็นพระจันทร์ แต่ว่ามีอำนาจเชษฐาภาพเทียบเสมอด้วยพระอาทิตย์ ซึ่งในที่นี้กวีมิได้กล่าวสรรเสริญพระองค์โดยตรง จึงอาจแปลความหมายของฉันทบทนี้ในระดับวัญชุนาได้ว่า “ครั้นเมื่ออำนาจทั้งหลายแผ่ไปแล้วทั่วทุกทิศทางอย่างไม่มีพื้นที่ว่างเปล่าด้วยการแผ่แผ่พระเดชคุณของพระองค์ เหมือนว่าโอกาสของพระเดชคุณอื่นใดไม่มีปรากฏเลย ด้วยเพราะเชษฐาภาพนับพันแห่งพระอาทิตย์”³⁷ ซึ่งความหมายในระดับอภิธาของฉันทบทนี้จะไม่พบว่ามีสื่อถึงประเด็นความขัดแย้งทางการเมืองการปกครองเลย

2.6 นิทรรศนะ

นิทรรศนะ คือ การเปรียบเทียบสิ่งใดสิ่งหนึ่งกับการกระทำหรือสิ่งที่เป็นอุทาหรณ์ เช่น เพราะความปรารถนาเพียงเพื่อเสวยสุขในโลกนี้ ฉันทจึงใช้ชีวิตอย่างเปล่าประโยชน์ฉันได้ขายดวงมณีไปเสียแล้วด้วยราคาของกระจก การขายดวงมณีด้วยราคาของกระจก คืออุทาหรณ์ที่นำมาเปรียบให้เห็นว่า การใช้ชีวิตอย่างเปล่าประโยชน์คือการลดคุณค่าของชีวิต³⁸

³⁶ กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 35.

³⁷ กวีใช้คำว่า tejas ซึ่งแปลความหมายระดับพื้นฐานได้ว่า แสง แต่หากวิเคราะห์ความหมายด้วยทฤษฎีชุนาแล้ว คำว่า tejas ในความหมายเนาะก็จะต้องแปลว่า พระเดชคุณ หรือพระเชษฐาภาพ ซึ่งนอกจากคำว่า tejas แล้วกวียังใช้คำที่สื่อถึง 2 ความหมายในคำว่า makha (รัศมี หรืออำนาจ) และคำว่า vyāpta (แทรกซึมไปทั่ว หรือแผ่ไปแล้ว) ด้วย ลักษณะนี้เป็นการใช้ถ้อยคำแบบ เสนาะ ร่วมกับ อปรัสตุดประสังสา

³⁸ กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 33.

กวีผู้แต่งจารึกทวลปราสาทได้ใช้ถ้อยการนิทรรscene ในฉันทบทที่ 8 ความว่า “พวกคนผู้ใดปรารถนาที่จะกล่าวถึงพวงมาลัยแห่งเกียรติยศ ที่ได้รับการยกขึ้นสูงในตอนที่ยาวแต่พระองค์ ซึ่งมันไม่อาจจะคำนวณนับได้ [เท่ากับว่า] พวกเขานั้นพยายามในการคำนวณนับมวลหมู่ดวงดาวบนท้องฟ้า และบรรดาสินทรัพย์อันนับไม่ถ้วนในมหาสมุทรทุกแห่งหน” การนับมวลหมู่ดวงดาวบนฟ้าและบรรดาสินทรัพย์ในมหาสมุทร คืออุทาหรณ์ที่กวีนำมาเปรียบให้เห็นว่า การที่จะกล่าวถึงเกียรติยศที่พระองค์ (พระเจ้าชัยวรมัน) ได้รับนั้น มีมากมายจนนับไม่ถ้วน

นอกจากนี้ หากจะตีความฉันทบทที่ 8 นี้ โดยพิจารณาว่า กวีเจตนาต้องการสื่อถึงเกียรติยศที่พระเจ้าชัยวรมันได้รับว่ามีมากมายนับไม่ถ้วน แต่สื่อออกมาด้วยภาพของคนที่ต้องการนับดวงดาวบนฟ้าและสินทรัพย์ในทะเล โดยที่พวกคนดังกล่าวมิได้ต้องการนับดวงดาวหรือสินทรัพย์จริง ๆ แต่ต้องการที่จะนับพวงมาลัยแห่งเกียรติยศของพระองค์ ซึ่งหากตีความในลักษณะดังกล่าวนี้ ก็อาจจะวิเคราะห์ได้ว่าฉันทบทที่ 8 เป็นการใช้อถ้อยการแบบ อุตเปรกษา คือการจินตนาการว่าการนับดาวและสินทรัพย์นั้นเสมือนหนึ่งการนับพวงมาลัยแห่งเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมัน

2.7 ตุลโยคิตา

ตุลโยคิตา คือ การเปรียบเทียบให้เห็นว่าของสองสิ่ง (หรือมากกว่านั้น) มีคุณลักษณะหรือการกระทำที่ส่งผลได้เหมือนกัน แต่มีอย่างหนึ่งเหนือกว่าอีกสิ่งหนึ่ง เช่น *ใครเล่าที่ได้สัมผัสความนุ่มละมุนของฝัองแล้ว จะไม่รู้สึกรว่ามะลิ รัศมีจันทร์ และฝัองหวกกล้วย กระด้างเกินไป* ซึ่งตามปกติ ดอกมะลิ รัศมีจันทร์ และฝัองหวกกล้วย เมื่อเราสัมผัสหรือมองดู เราจะรู้สึกเนียนมือ นวลตา กวีต้องการจะเทียบว่าฝัองนุ่มละมุนเหมือนสิ่งเหล่านี้ แต่กวียกให้เหนือกว่าสิ่งเหล่านี้³⁹

การใช้ตุลโยคิตา ในจารึกทวลปราสาทปรากฏในฉันทบทที่ 9 ข้อความว่า hrtpadmadevas sahadēvanāmā “ผู้มีนามว่าสหเทวะเป็นเทพแห่งดอกบัวคือดวงใจ” ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าเทพแห่งดอกบัวหมายถึงพระอาทิตย์ ซึ่งการส่องแสงอันเป็นคุณลักษณะของพระอาทิตย์นั้นทำให้ดอกบัวบาน กวีต้องการเปรียบเทียบว่าสหเทวะเป็นผู้ที่ทำให้จิตใจเบิกบานหรือชื่นบาน เช่นเดียวกับที่พระอาทิตย์ทำให้ดอกบัวเบ่งบาน ทั้งสหเทวะและปัทมเทวะ (พระอาทิตย์) มีคุณลักษณะที่เหมือนกันคือการทำให้เกิดความเบิกบาน แต่กวียกย่องให้คุณลักษณะของสหเทวะเหนือว่าคุณลักษณะของพระอาทิตย์ เนื่องจากความเบิกบานของจิตใจนั้นมีคุณค่าเหนือกว่าการเบ่งบานของดอกบัว

³⁹ เรื่องเดียวกัน, 30 – 31.

2.8 อติศโยกติ

อติศโยกติ คือ การกล่าวเกินจริงด้วยวิธีการเดียวกับอุตเปรกษา แต่ไม่ใช่คำว่า ประหนึ่ง (iva) เช่น จงอวดผิวเรื่อรองของนางเถิด ทองจะหมองลงทันที จงยกหน้าขึ้นมาเถิด ท้องฟ้าจะมีดวงจันทร์ถึงสองดวง⁴⁰ ในจารึกตวลปราสาท กวีได้ใช้การกล่าวเกินจริงในการสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันในฉันทบทที่ 3 ด้วยคำว่า bhūpālasirodhrtāṅghrīr “ผู้มีพระบาทถูกทูนไว้โดยเสียรของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย” พระบาทของพระเจ้าชัยวรมันมิได้ถูกทูนจริง ๆ แต่กวีได้สื่อความหมายถึงการที่พระองค์ถูกพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายยกย่องเทิดทูนไว้เหนือพระเสียร

2.9 สวภาโวคติ

สวภาโวคติ หรือ ชาติ คือ การกล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามสภาพที่เป็นอยู่โดยธรรมชาติ โดยไม่นำความรู้สึกของกวีเข้าไปแทรกมากนัก อาจมีการใช้ภาพพจน์บ้างเล็กน้อยมักเป็นบทพรรณนาสัตว์หรือต้นไม้ เช่น นกกระเต็นบินเหิรขึ้นฟ้า กระพือปีกขึ้นลง มองเล็งลงมา ชั่วพริบตาก็โฉบลงในน้ำ แล้วโฉบกลับขึ้นไปพร้อมกับปลาในกรงเล็บ⁴¹

กวีผู้แต่งจารึกตวลปราสาทได้ใช้โวหาร สวภาโวคติ หรือ ชาติ ในเนื้อความส่วนใหญ่ของจารึกที่เน้นนำเสนอเหตุการณ์จริงด้วยการเล่าถึงเรื่องราวที่ผ่านไปของคดีความการแย่งชิงที่ดิน เริ่มตั้งแต่การเล่าย้อนถึงบรรพบุรุษของสหเทวะ การอ้างกรรมสิทธิ์ที่ดิน เรื่อยมาถึงการก่อกรรมพิพาทของบุคคลผู้กระทำผิด จนกระทั่งตัดสินคดีความ และประกาศสิทธิแห่งความเป็นเจ้าของที่ดินให้กับสหเทวะ ตลอดจนการทำบุญ และคำสาปแช่งในฉันทบทสุดท้าย รวมทั้งส่วนที่เป็นรายละเอียดของข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณก็ถือได้ว่าเป็นการใช้โวหารหรืออสังการประเภทนี้เช่นกัน กวีมิได้แสดงการใช้ลีลาภาษาแบบการกล่าวโดยอ้อม (วโกรคติ) หรือมีการใช้คำที่ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ ดังที่ปรากฏในการพรรณนาสรรเสริญกษัตริย์หรือเทพเจ้า เนื่องจากข้อความดังกล่าวเป็นข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น และมีผลต่อการตัดสินคดีความและวัตถุประสงค์หลักของการสร้างจารึกตวลปราสาทนี้ คือการแสดงความมุ่งมั่นในการยืนยันกรรมสิทธิ์ที่ดินของสหเทวะ

การใช้ภาษาที่ตรงไปตรงมาในข้อความส่วนมากของจารึกตวลปราสาท ทั้งในส่วนที่เป็นภาษาเขมรโบราณทั้งหมดและบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตบางส่วน (โดยมากจะเป็นคำประพันธ์ที่แต่งด้วยอนุญกฉันท) ที่เน้นการเล่าเหตุการณ์ ซึ่งล้วนแต่เป็นการแสดงถึงสภาพตาม

⁴⁰ กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 30.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, 36.

ธรรมชาติที่เกิดขึ้น จึงเรียกได้ว่าเป็นกลวิธีการใช้ภาษาแบบสวภาโวคติ ซึ่งเป็นวิธีการที่ตรงกันข้ามกับการกล่าวโดยอ้อมที่เรียกว่า วโกรคติ อันเป็นการเรียกอสังการแต่ละประเภทโดยรวม แต่ยกเว้นชาติ หรือ สวภาโวคติ นี้

ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอื่น ๆ กับการวิเคราะห์คุณค่าของจารึกตวลปราสาทในเชิงวรรณศิลป์

หลังจากที่ได้วิเคราะห์จารึกตวลปราสาทในเชิงวรรณศิลป์ โดยเน้นทฤษฎีอสังการ ที่ศึกษาการใช้เสียงของถ้อยคำอันไพเราะและมีความหมายที่ลึกซึ้ง ประกอบกับทฤษฎีวโกรคติ (การใช้ภาษาในบทประพันธ์ให้ต่างไปจากภาษาธรรมดาด้วยการกล่าวโดยอ้อม) และทฤษฎีชวนิ (พลังของความหมายในบทประพันธ์) อันล้วนแต่เป็นส่วนสำคัญที่จะช่วยให้ผู้อ่านประจักษ์ถึงอารมณ์ความรู้สึกที่กวีถ่ายทอดไว้ในบทประพันธ์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้นแล้ว ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตนอกจากนี้ เช่น ทฤษฎีรีติ (ลีลาในการประพันธ์) ก็อาจจะนำมาประกอบการวิเคราะห์บทประพันธ์ร้อยกรองภาษาสันสกฤตในจารึกตวลปราสาทได้ด้วยเช่นกัน

ในเรื่องของทฤษฎีรีติ (ลีลาในการประพันธ์) กมเลศวร ภัฏฐาจารย์ ได้วิเคราะห์ว่า โดยทั่วไปกวีผู้แต่งจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา มักจะใช้รูปแบบ ไวทรรภีรีติ ซึ่งเป็นลีลาการประพันธ์ที่ค่อนข้างรวดเร็ว เน้นความกระชับชัดเจนและความไพเราะของถ้อยคำ มีเสียงนุ่มนวลแผ่วเบา ใช้คำสมาสน้อย แต่ก็พบว่ามีการใช้ลีลาบางข้อความที่ใช้ลีลาในรูปแบบ เคาทีรีติ ซึ่งมีลีลาที่ค่อนข้างรุนแรง มีเสียงแข็งขันห้าวหาญ เน้นคำสัมผัสอักษร และนิยมการใช้คำสมาสยาว ๆ มีความหมายที่เคลือบคลุม และพบว่าบางครั้งกวีคนเดียวก็ใช้ลีลาการประพันธ์ทั้งสองแบบในการแต่งบทประพันธ์บทเดียว โดยใช้ไวทรรภีรีติในส่วนของการเล่าเรื่อง และใช้เคาทีรีติในส่วนที่เป็นบทสรรเสริญสดุดี⁴²

จากการสังเกตข้อความร้อยกรองภาษาสันสกฤตของจารึกตวลปราสาท พบว่ามีรูปแบบที่ตรงกับการวิเคราะห์ของ กมเลศวร ภัฏฐาจารย์ คือการใช้ลีลาการประพันธ์ที่มีลักษณะประสมประสาทกันระหว่างไวทรรภีและเคาที ซึ่งในทางวรรณคดีมีชื่อเรียกลีลาการประพันธ์ที่ประสมประสานกันนี้ว่า ปัญจาลี⁴³ โดยกวีผู้แต่งจารึกตวลปราสาทได้ใช้ลีลาแบบเคาทีในบทประณามพจน์และบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันซึ่งมีการพรรณนาโดยใช้อสังการหลายประเภทและถ่ายทอดด้วยภาษาแบบวโกรคติ (การกล่าวโดยอ้อม) และใช้ลีลาแบบไวทรรภีในการเล่าเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง

⁴²Basak and Bhattacharya, "Inscriptions : Their Literary Value," in **The Cultural Heritage of India**, vol. V, 412.

⁴³กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 38.

ข้องกับคติความ ซึ่งส่วนมากแต่งด้วยอนุษฏุกฉันท์และมีการใช้ภาษาแบบสวภาโวคติหรืออสังการแบบชาติ ซึ่งสื่อความหมายอย่างตรงไปตรงมา

นอกเหนือจากทฤษฎีรสที่ใช้วิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีของจารีกตวลปราสาทหรือทฤษฎีอสังการ ว โกรคติ ธวนิ และรติ ซึ่งใช้ในการวิเคราะห์คุณค่าในเชิงวรรณศิลป์ของจารีกตวลปราสาทซึ่งได้นำมาใช้ในบทที่ 3 และบทที่ 4 ของวิทยานิพนธ์นี้ ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอื่น ๆ ที่เหลืออีก 3 ทฤษฎี ซึ่งได้แก่ ทฤษฎีคุณ (ลักษณะที่ดีเด่นในบทประพันธ์) ทฤษฎีอนุมิติ (ทฤษฎีที่เชื่อว่าความหมายในบทประพันธ์เกิดจากการอนุมาน) และทฤษฎีเอาจิตยะ (ความเหมาะสมของส่วนต่าง ๆ ในบทประพันธ์) ทฤษฎีดังกล่าวนี้มักจะเหมาะกับการใช้วิเคราะห์งานวรรณคดีสันสกฤตแท้ ๆ ซึ่งผู้แต่งเจตนาสร้างสรรค์ให้งานเขียนดังกล่าวมีลักษณะของความเป็นวรรณคดีหรือกวีนิพนธ์ที่แท้จริง โดยที่ทฤษฎีคุณเป็นการเน้นวิเคราะห์คุณค่ารูปแบบการประพันธ์ของวรรณคดีสันสกฤตตามขนบที่นักวรรณคดีสันสกฤตกำหนดขึ้นเกี่ยวกับข้อดีข้อเสียของบทประพันธ์ ทฤษฎีอนุมิติเป็นทฤษฎีที่ตั้งขึ้นมาเพื่อปฏิเสธพลังของความหมายในทฤษฎีธวนิ และทฤษฎีเอาจิตยะเป็นเหมือนการกล่าวสรุปหลักการโดยรวมของทฤษฎีอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้วเข้าไว้ด้วยกัน ดังนั้นในการวิเคราะห์จารีกตวลปราสาทด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตจึงไม่ใช่ 3 ทฤษฎีสุดท้ายนี้ใน

บทวิเคราะห์

การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของจารีกตวลปราสาทในเชิงวรรณศิลป์ที่ได้นำเสนอในบทที่ 4 นี้ ใช้ข้อมูลจากข้อความส่วนที่เป็นบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตจำนวน 41 บท ซึ่งกวีได้แต่งด้วยอนุษฏุกฉันท์, ตรีษฏุกฉันท์ (อินทรวัชรฉันท์ และอุปชาติฉันท์) และ วสันตคิลกฉันท์ จากการศึกษารูปแบบคำประพันธ์และการดำเนินเรื่องด้วยบทร้อยกรองพบว่า กวีผู้แต่งจารีกตวลปราสาทได้มีการเปลี่ยนจังหวะของฉันท์ลักษณะด้วยรูปแบบฉันท์ที่ต่างชนิดกัน เพื่อเป็นการกำหนดเนื้อหาของเรื่อง ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกันกับกวีนิพนธ์แบบกาวยะ (kāvyā style) ของอินเดีย

การวิเคราะห์คุณค่าของจารีกตวลปราสาทในเชิงวรรณศิลป์ด้วยทฤษฎีอสังการพบว่า กวีผู้แต่งมีการใช้อสังการทั้งทางเสียงและความหมายที่งดงาม ไพเราะ เหมาะสม และแฝงนัยที่ลึกซึ้งช่วยให้ผู้อ่านประจักษ์ถึงอารมณ์ความรู้สึกที่กวีถ่ายทอดไว้ในบทประพันธ์ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น โดยในฉันท์บทเดียวกันอาจจะปรากฏการใช้อสังการได้มากกว่าหนึ่งชนิด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับคติความและการวิเคราะห์ความหมายของคำในระดับต่าง ๆ และนอกจากทฤษฎีอสังการแล้ว ทฤษฎีธวนิ ทฤษฎีว โกรคติ และทฤษฎีรติ ก็ยังสามารถนำมาใช้ประกอบในการวิเคราะห์คุณค่าในเชิงวรรณศิลป์ของจารีกตวลปราสาทได้ด้วยเช่นกัน

บทที่ 5

ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในจารึกทวปปราสาท

วรรณคดีประเภทจารึกเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมเขมรหรือกัมพูชา นับตั้งแต่ช่วงปลายสมัยอาณาจักรฟูนันและช่วงต้นอาณาจักรเจนละ (ราวพุทธศตวรรษที่ 11 – 13) ต่อเนื่องผ่านยุคสมัยอันรุ่งเรืองของอาณาจักรกัมพูชาในสมัยพระนคร (ปลายพุทธศตวรรษที่ 14 – พุทธศตวรรษที่ 19) วรรณคดีประเภทจารึกยังปรากฏเป็นหลักฐานชั้นต้นยุคสุดท้ายในช่วงสมัยหลังพระนครหรือสมัยกลาง (พุทธศตวรรษที่ 21 – 24) ข้อความในจารึกของอาณาจักรกัมพูชาได้สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวกัมพูชาในสมัยโบราณทุกแง่มุม ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคม การเมืองการปกครอง การนับถือศาสนา ฯลฯ¹

การนำเสนอภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในจารึกของอาณาจักรกัมพูชา เป็นผลจากการวิเคราะห์ประมวลข้อมูลโดยผ่านการอ่านและตีความข้อความในจารึกประกอบกันเป็นจำนวนหลายหลัก จากนั้นจึงนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าว จำแนกออกเป็นประเด็นสำคัญต่าง ๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงอารยธรรมและวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัยของอาณาจักรกัมพูชา

มเหศ กุมาร ศรัน ได้ศึกษาวิเคราะห์จารึกของอาณาจักรกัมพูชาหลักที่เป็นภาษาสันสกฤตและได้จำแนกข้อมูลออกเป็นประเด็นต่าง ๆ 4 ประเด็น ได้แก่ ประเด็นทางการเมืองการปกครอง (Administration), ด้านวิถีชีวิตทางสังคมและเศรษฐกิจ (Socio-Economic Life), ด้านการนับถือศาสนา (Religious Condition) และด้านศิลปะและสถาปัตยกรรม (Art and Architecture)² ซึ่งแต่ละประเด็นอาจเปรียบได้กับภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ ของอาณาจักรกัมพูชาสมัยโบราณ ที่ถ่ายทอดผ่านข้อความจารึกภาษาสันสกฤต

นอกจากนี้ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรสระริน ได้นำเสนอสาระสำคัญด้านสังคมและศาสนาจากการศึกษาจารึกของอาณาจักรกัมพูชาสมัยหลังพระนคร โดยจำแนกออกเป็น 5 ประเด็น คือ การตั้งสัตยาธิษฐาน, สังคม (ประกอบด้วย สถาบันกษัตริย์ ขุนนางข้าราชการ คณะ

¹ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับ “ประวัติศาสตร์ของอาณาจักรกัมพูชาโบราณโดยสังเขป” ใน ภาคผนวก จ หน้า 199 – 214

²Mahesh Kumar Sharan, *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia*, (New Delhi : Abhinav Publications, 1974), xxvi – xxvii.

สงฆ์ และสามัญชน), การทำบุญ, การปกครอง (การแบ่งส่วนราชการ) และข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งก่อสร้าง³ ซึ่งถือว่าการสรุปภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในจารึกของอาณาจักรกัมพูชาสมัยหลังพระนครจำนวน 40 ได้อย่างครบถ้วน

เนื้อหาในบทที่ 5 ของวิทยานิพนธ์นี้ เป็นการศึกษาภาพสะท้อนทางวัฒนธรรม (cultural reflections) ที่ปรากฏในจารึกตวลปราสาท จากการแปล วิเคราะห์ และตีความข้อความร้อยกรองภาษาสันสกฤตและข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณของจารึกตวลปราสาทเพียงหลักเดียว แม้จะไม่สามารถสะท้อนถึงภาพรวมทางวัฒนธรรมทุกแง่มุมของอาณาจักรกัมพูชาในช่วงระยะเวลาที่จารึกหลักนี้ถูกสร้างขึ้นได้อย่างครบถ้วน แต่ก็เป็นการสะท้อนรายละเอียดของเหตุการณ์และสภาพการณ์ในช่วงเวลานั้นได้ในส่วนหนึ่ง โดยอาศัยการจำแนกเนื้อหาจากแนวทางของ มหศกumar ศรีน และ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรสระริน เนื้อหาในบทที่ 5 นี้จึงได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 หัวข้อ ได้แก่ ภาพสะท้อนทางด้านประวัติศาสตร์และการเมืองการปกครอง, ภาพสะท้อนทางด้านศาสนาและปรัชญา และภาพสะท้อนด้านสังคมและเศรษฐกิจ

ภาพสะท้อนด้านประวัติศาสตร์และการเมืองการปกครอง

จารึกตวลปราสาทเป็นการบันทึกเหตุการณ์ในช่วงระยะเวลาที่สำคัญครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์กัมพูชา เนื่องจากเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ของอาณาจักรกัมพูชาในราวพุทธศตวรรษที่ 15 ถึง 16 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่จารึกตวลปราสาทถูกสร้างขึ้นนั้น เป็นช่วงเวลาแห่งความขัดแย้ง พระราชาหลายพระองค์ต่างแย่งชิงอำนาจในการปกครองอาณาจักรกันอยู่เป็นระยะ เนื้อหาของจารึกตวลปราสาทได้สะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งทางการเมืองและการปกครอง ทั้งในระดับพระราชวงศ์และข้าราชการ และยังสะท้อนถึงธรรมเนียมปฏิบัติในการเข้าเฝ้าถวายฎีกา รวมถึงกระบวนการในการพิจารณาตัดสินคดีความโดยพระมหากษัตริย์และขุนนางฝ่ายตุลาการอีกด้วย

เหตุการณ์การแย่งชิงอำนาจในการปกครองราชอาณาจักรของพระมหากษัตริย์

ประวัติศาสตร์เมืองพระนครแห่งอาณาจักรกัมพูชาในราวพุทธศตวรรษที่ 15 ถึง 16 ได้เริ่มปรากฏเหตุการณ์ความขัดแย้งขึ้นในระดับพระราชวงศ์ราวปี พ.ศ. 1443 หลังจากการเสด็จสวรรคตของพระเจ้าโสวรมันที่ 1 ผู้ทรงสถาปนาราชธานีศรียโสธรปุระ (เมืองพระนคร) อำนาจการปกครองราชอาณาจักรได้ถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน โดยขณะที่พระเจ้าหรรษวรมันที่ 1 และพระ

³อุไรศรี วรสระริน, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. 1566 – ค.ศ. 1747 (กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, 2542), 183 – 192.

เจ้าอีสานวรมันที่ 2 กษัตริย์ 2 ฟัน้องได้ทรงสืบราชสมบัติตามลำดับต่อเนื่องกันมาจากพระบิดา (พระเจ้ายโสวรมันที่ 1) ที่เมืองพระนครยโสธรปุระนั้น พระเจ้าชัยวรมันที่ 4 (พระสวามีของพระขนิษฐาในพระเจ้ายโสวรมันที่ 1) ก็ได้ทรงตั้งราชธานีขึ้นอีกแห่งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. 1464 ที่ โฉก ครรคัยร์ (Chok Gargyar) หรือเกาะแกร์ ซึ่งพระองค์ได้ครองราชย์อยู่ที่นั่น และเมื่อพระองค์สวรรคต พระโอรสของพระองค์ (พระเจ้าหรรษวรมันที่ 2) ก็ทรงครองราชย์ต่อที่ราชธานีเกาะแกร์นั้น จนกระทั่งพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 พระโอรสของพระขนิษฐาในพระเจ้ายโสวรมันที่ 1 ได้ทรงขึ้นครองราชย์ จึงทรงย้ายศูนย์กลางการปกครองกลับมาที่เมืองพระนคร จากนั้นพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ผู้เป็นพระโอรสก็ทรงครองราชย์ต่อมา และเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 สวรรคตใน พ.ศ. 1544 พระองค์ไม่มีรัชทายาท การสืบราชสมบัติจึงได้ตกแก่พระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 1 ผู้ทรงเป็นพระนัดดาของมหาเสีองค์หนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 การสืบราชสมบัติของพระองค์นั้นจึงอาจมีการโต้แย้งได้ และคงจะมีการแตกแยกเกิดขึ้นแล้วในรัชกาลนี้⁴ ทำให้รัชสมัยของพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 1 สิ้นสุดลงหลังจากทรงครองราชย์ได้เพียง 1 ปี (พ.ศ. 1544 – 1545)

จากนั้น พระเจ้าชัยวรมัน พระมหากษัตริย์ผู้ปรากฏบทบาทสำคัญในจารึกถวลปราสาทก็ได้ทรงขึ้นครองราชย์ต่อ ณ เมืองพระนคร ใน พ.ศ. 1545 ต่อมาพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ซึ่งอ้างว่าพระองค์ทรงขึ้นเสวยราชสมบัติในปีเดียวกันนั้น ได้ทรงมีชัยชนะเหนือพระเจ้าชัยวรมัน และได้ทรงขึ้นครองราชย์แทน ณ เมืองพระนครยโสธรปุระในราว พ.ศ. 1553

ผู้แต่งจารึกถวลปราสาทมิได้บันทึกเหตุการณ์ความขัดแย้งดังกล่าวไว้โดยตรง แต่สื่อถึงภาพความขัดแย้งดังกล่าวไว้ในข้อความบางตอนของบทสวดดีพระเจ้าชัยวรมัน ฉันทบทที่ 3 ได้บอกให้ทราบอย่างชัดเจนว่า พระเจ้าชัยวรมันทรงเป็นพระราชผู้ที่มีชัยชนะอันกล้าหาญ ได้ทรงขึ้นครองราชย์ในมหาศักราช 924 (พ.ศ. 1545) และมีการใช้โวหารกล่าวสรรเสริญเกินจริง (อติศโยคติ หรือ hyperbole) ว่าทรงมีพระบาทถูกทูลอยู่โดยพระเสีรของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย แสดงถึงการปราบปรามเจ้าเมืองต่าง ๆ หรือผู้ที่ก่อจลาจลหลังจากสิ้นรัชกาลพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 1 ได้สำเร็จ ต่อมาในฉันทบทที่ 7 ก็ได้สะท้อนถึงภาพความระส่ำระสายของอาณาจักรก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันจะประสพชัยชนะว่า กว่าที่พระองค์ได้รับ “พระชัยศรี” ซึ่งเชื่อว่าหมายถึงพระขรรค์อันเป็นสัญลักษณ์ของโชคลาภแห่งชัยชนะมาครอบครองไว้ในพระพานั้น ทรงได้มาอย่างไม่สู้จะราบรื่นนัก โดยต้องแลกมาด้วยหยาดเลือดที่รินหลั่งในสงครามนับร้อยครั้ง ซึ่งพระองค์ก็อาจจะมี การพลาดพลั้งบ้างในศึกสงครามบางครั้ง แต่ในที่สุดพระองค์ก็ทรงประสบความสำเร็จ ซึ่งในฉันท

⁴ มาดแลน จีโต, ประวัติเมืองพระนครของขอม, แปลโดย หม่อมเจ้า สุภัททิศ ดิศกุล, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), 43.

บทที่ 9 ก็ได้มีการใช้คำสรรเสริญว่าพระองค์นั้นทรงเป็น พระเจ้าอชิราษผู้มีที่ประทับคือมเหษทร (tasyādhirājasya mahendradhāmano) ซึ่งอาจหมายถึงมเหษทรบรรพต หรือเขาพนมกุเลน อันเป็นสถานที่ซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ใช้เป็นที่สถาปนาเทวราชาเพื่อประกาศว่าพระองค์ทรงเป็น จักรพรรดิแต่เพียงพระองค์เดียว ข้อความในฉันทบทที่ 9 นี้จึงเป็นเหมือนการเน้นย้ำถึงความ เป็นพระราชผู้ยิ่งใหญ่แต่เพียงพระองค์เดียวของพระเจ้าชัยวรมัน หลังจากที่ทรงปราบปรามความ ชัดแย้งทางการเมืองการปกครองได้สำเร็จ

สิทธิความชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันยังได้แฝงอยู่ในฉันท บทที่ 4 ผู้แต่งจารึกได้เปรียบพระองค์เป็น พระจันทร์ด้วยเกียรติยศซึ่งไร้มลทิน ทรงเป็นจันทร์เพ็ญ บนฟากฟ้าคือวงศ์แห่งพระนางโสมมา อันปราศจากริ้วรอย ทรงถูกยกย่องจากหมู่ดาวนักษัตรคือ กษัตริย์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นการสื่อแสดงว่าพระองค์ได้รับการยอมรับว่าทรงอยู่ในวงศ์วานแห่งพระนาง โสมมาซึ่งเป็นต้นวงศ์ทางฝ่ายมารดาของกษัตริย์กัมพูชา ในฉันทบทที่ 4 กล่าวว่าพระองค์เป็น “ศรี กัมพูเชนทร์” ซึ่งหมายถึงผู้ยิ่งใหญ่แห่งกัมพูชา และคำว่า “กัมพูชา” นี้ ก็สื่อความหมายว่าเป็นผู้ที่ กำเนิดจากฤษีกัมพู ผู้ซึ่งเป็นต้นวงศ์ทางฝ่ายบิดาของกษัตริย์กัมพูชา นอกจากนี้จารึกในฉันทบทที่ 4 ก็ยังมีคำเปรียบพระองค์ว่าเป็น “อัมพูเชนทร์” (พระอาทิตย์) แห่งชาวโลก” ซึ่งในความเปรียบดัง กล่าวนี้ถือว่าพระองค์มีสิทธิโดยชอบธรรมในการครองราชย์ เนื่องจากทรงสืบเชื้อสายมาจากทั้งฝ่าย ชาย (สุริยวงศ์) และฝ่ายหญิง (โสมวงศ์)

โดยต่อมาในฉันทบทที่ 5 ผู้แต่งได้สื่อความหมายต่อเนื่องมาจากบทที่ 4 แสดงถึงการ คานพระราชนาจนากันระหว่างพระเจ้าชัยวรมันและพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ซึ่งมีใจความว่า “รัศมี หรือเดชานุภาพของพระจันทร์นั้น (พระเจ้าชัยวรมันทรงถูกเปรียบเป็นพระจันทร์) แผ่กระจายไป ทั่วทุกสารทิศ เหมือนกับว่าไม่เปิดพื้นที่ว่างให้รัศมี (เดชานุภาพ) อื่นใดจะปรากฏได้เลย ด้วยเพราะ การแผ่สหัสรังสี (เดชานุภาพนับพัน) แห่งพระอาทิตย์ (อาจสื่อถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1)” ข้อความนี้ จึงอาจแสดงถึงพระบรมเดชานุภาพที่ทัดเทียมกันของทั้ง 2 พระองค์และการดำเนินอำนาจในการ ปกครองราชอาณาจักร

ภาพสะท้อนการแย่งชิงอำนาจการปกครองราชอาณาจักรของพระมหากษัตริย์ ดังที่ ปรากฏในจารึกตวลปราสาทนี้ เป็นส่วนหนึ่งของเหตุจลาจลที่เกิดขึ้นทั่วไปในช่วงต้นพุทธศตวรรษ ที่ 16 ซึ่งน่าจะเป็นเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในบรรดาเหล่าขุนนางและเหล่าข้าราชการด้วย ภาพเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ ในทางวรรณคดีถือว่าเป็น “ฉาก” ซึ่งหมายถึง เวลาและสถานที่อันเป็น สภาวะแวดล้อมของเรื่องราวและตัวละคร สภาพแวดล้อมนี้หมายถึงสิ่งที่ป็นวัตถุและนามธรรม อัน

ได้แก่สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม⁵ รวมถึงสภาพทางสังคมของบ้านเมืองที่บุคคลผู้มีบทบาทในเรื่องอาศัยอยู่ และเมื่อเทียบกับทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต “ฉาก” ถือเป็นเหตุ (วิภาวะ) ที่ทำให้เกิดภาวะหลัก (สถายิภาวะหรือแก่นเรื่อง) โดยที่ “ฉาก” จะมีลักษณะเป็นเหตุเสริมซึ่งเรียกว่า “อุททิปนะ”⁶ (สิ่งแวดล้อมและสถานการณ์ต่าง ๆ รวมถึงการเล่าขียนเหตุการณ์หรือการเท่าความ) โดยหากวิเคราะห์ผ่านมุมมองของนักวรรณคดี ฉากเหตุการณ์ความขัดแย้งในการปกครองราชอาณาจักรนี่ก็จะเป็นส่วนเสริมและส่งผลให้เกิดการแย่งชิงกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินของขุนนาง ซึ่งก็เป็นที่มาของการสร้างจารีกตวาลปราสาท K. 158 หลักนี้นั่นเอง

การแย่งชิงกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดิน

จารีกตวาลปราสาทได้สะท้อนถึงเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ในเรื่องการฟ้องร้องถวายฎีกาในคดีความการแย่งชิงที่ดิน วัตถุประสงค์หลักในการสร้างจารีกตวาลปราสาทเป็นการประกาศกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินของขุนนางผู้หนึ่งในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมัน ซึ่งมีนามว่า สหเทวะ หรือ วาบ สะห์ ผู้มีหน้าที่เฝ้าดูแลบัญชาทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์ ในตำแหน่ง “ทรวินาธิการ” โดยอาจเทียบได้กับตำแหน่ง “เจ้ากรมพระราชทรัพย์” เกี่ยวกับประเด็นนี้ มาดแลน จีโต (Madeleine Giteau) ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ในช่วงรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมัน ที่สามารถเชื่อมโยงได้กับการที่พระองค์ทรงมีพระบรมราชโองการจารีกตวาลปราสาทยืนยันสิทธิในการถือครองที่ดินของขุนนางข้าราชการผู้รับใช้พระองค์ ว่า

เพื่อจะทำให้อำนาจของพระองค์มั่นคงยิ่งขึ้น พระเจ้าชัยวรมันก็ทรงพยายามที่จะแสวงหาความสนับสนุนจากข้าราชการชั้นสูง ด้วยการพระราชทานทรัพย์สมบัติหรือทรงยืนยันทรัพย์สมบัติที่ท่านเหล่านั้นได้มีมาก่อนแล้ว ลงท้ายด้วยความต้องการที่จะสงวนรักษาทรัพย์สมบัติที่ได้มาแต่รัชกาลก่อน ๆ ข้าราชการชั้นสูงทั้งหลายก็สนับสนุนพระองค์ ทรัพย์สมบัติหรือที่ดินเหล่านี้คงจะมีปัญหา เพราะเหตุว่าจารีกตวาลปราสาทได้กล่าวซ้ำหลายครั้งว่าจำเป็นต้องมีการปักหลักเขตกันใหม่ เนื่องจากหลักเหล่านั้นได้ถูกโยกย้ายไป⁷

ข้อความจากจารีกตวาลปราสาทเป็นหลักฐานที่สามารถสะท้อนภาพเหตุการณ์ตามคำกล่าวของ มาดแลน จีโต ได้อย่างชัดเจน การประกาศยืนยันสิทธิในการถือครองที่ดินของสหเทวะ

⁵วิภา กงคะนันท์, *วรรณคดีศึกษา*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2533), 60.

⁶กุสุมา รักขมณี, *การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต*, พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขและเพิ่มเติม (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 123.

⁷มาดแลน จีโต, *ประวัติเมืองพระนครของขอม*, 45.

ปรากฏอย่างต่อเนื่องตลอดข้อความจารึก เริ่มจากข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 1 เป็นการเกริ่นนำบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต ซึ่งมีใจความว่า “พระเจ้าชัยวรมันได้ทรงมีพระบรมราชโองการทรงโปรดเกล้าฯ ให้จารึกประกาศคำร้องฎีกา (โศลก) เพื่อยืนยันการพระราชทานที่ดินที่มีผู้พิพาทกันจนเป็นคดีความเหล่านี้ ให้แก่ วาบ สะห์ ตามที่พระสภาตุลาการได้สืบสวนสอบสวนแล้ว”

จากนั้นในบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตซึ่งถือเป็นคำร้องฎีกา ก็ได้ย้อนเล่าถึงกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดินของบรรพบุรุษของสหเทวะโดยเฉพาะผู้ที่เป็นตาทวด นามว่า “คัพยะ” ผู้ร่ำรวยมีทรัพย์สิน และมีที่ดินจำนวนหนึ่งซึ่งซื้อมาอย่างถูกต้องและมีการขอพระราชทานที่ดินดังกล่าวตั้งแต่มื่อครั้งรัชกาลพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1487 – 1511) ซึ่งในครั้งนั้น ก็ได้มีการสร้างหลักเขตเพื่อกำหนดบริเวณที่ดินอย่างเป็นทางการ และประกาศชื่อของที่ดินบริเวณนี้ว่า “เทวีคราม”

เมื่อตาทวดของสหเทวะเสียชีวิตก็ได้เกิดการแย่งชิงกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ถูกรับรองแล้ว โดยมีบุคคล 3 คน (เหม, ปู และเก) ได้ถอนบรรดालักเขตที่ดินที่พระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานแด่คัพยะ สหเทวะผู้เป็นเหลนจึงฟ้องร้องคดีความดังกล่าวต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (พ.ศ. 1511 – 1544) ซึ่งพระองค์ก็ได้ตัดสินลงโทษผู้กระทำผิด โดยผ่านการสอบสวนจากบรรดาขุนนางและสภาตุลาการ

ต่อมาไม่นานมีบุคคล 5 คน (วาบ อับ, วาบ บัญ, วาบ คทาเกศ, วาบ อีสานศิยะ และแม่ฮัยก) ก็ได้เข้าแย่งชิงกรรมสิทธิ์ที่ดินของสหเทวะอีก โดยในครั้งนี้ สหเทวะได้ถวายฎีกาต่อพระเจ้าชัยวรมัน หลังจากที่ดินที่พระองค์ตัดสินลงโทษผู้กระทำผิดแล้วก็ได้ทรงประกาศยืนยันกรรมสิทธิ์ของสหเทวะอย่างเป็นทางการ ในฉันทับทที่ 33 ความว่า “นี่คือพระบรมราชโองการประกาศว่า ที่ดินทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่ถูกซื้อมาและที่ถูกพระราชทานโดยพระราชาทั้งหลายมีจำนวนเท่าใด ที่ดินเหล่านั้นเป็นสิทธิของสหเทวะ”

หลังจากนั้นข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2 ได้บอกให้ทราบถึงการอ้างสิทธิในการถือครองที่ดินในบริเวณต่าง ๆ ของบรรพบุรุษของ วาบ สะห์ ที่เกิดขึ้นในรัชกาลก่อน ๆ ได้แก่ รัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (พระราชทานทรงพระราชทานที่ดินแก่ วาบ โลญ และ วาบ ทาน ผู้เป็นบรรพบุรุษของ วาบ สะห์), รัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 4 (วาบ ทาส ผู้เป็นบรรพบุรุษของ วาบ สะห์ ชื่อที่นา) และรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (วาบ สะห์ ชื่อที่ดิน และพระราชทานทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดิน รวมทั้งทรงมีพระบรมราชโองการให้ให้มีการสร้างจารึกประกาศกรรมสิทธิ์ที่ดินให้แก่ วาบ สะห์)

ช่วงท้ายของข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2 (ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 14 – 17) พระเจ้าชัยวรมันก็ได้ทรงยืนยันซ้ำอีกเป็นครั้งสุดท้ายใจความว่า “สิ่งดังกล่าวตั้งแต่เบื้องต้นจนเบื้องปลายนี้

มีพระกรุณาแห่งบรมบพิตรบันทูลใช้ให้ขึ้นไปตามนั้น โดยใช้ให้จารเข้าเป็นคำจารึก (pre cār cval ta prasāsta)”

สังเกตว่าความขัดแย้งเกี่ยวกับการแย่งชิงที่ดินระหว่างขุนนางซึ่งปรากฏในจารึกทวลปราสาทนี้ เริ่มมีขึ้นตั้งแต่ในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 อาจเป็นไปได้ว่าตลอดระยะเวลาหลังจากสิ้นสุดรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (พ.ศ. 1544) ขุนนางหรือข้าราชการผู้รับใช้เจ้านายในพระราชวงศ์กัมพูชาอาจมีความขัดแย้งกันในการถือครองที่ดิน จนกระทั่งถึงรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 ปรากฏเหตุการณ์ดังกล่าวอีก โดย วาบ คทาเกศ ผู้เป็นหัวหน้าขุนนางผู้ดูแลเครื่องสังเวทประเภทนมตำแหน่ง “เสตถุ กษิราหาร” และ แม่ อัยก ผู้เป็นนางกำนัล รวมถึงคนอื่น ๆ อีก 3 คน ซึ่งอาจเป็นข้าราชการผู้รับใช้เจ้านายพระองค์อื่น ก็ได้ร่วมกันกระทำการแย่งชิงสิทธิการถือครองที่ดินของ วาบ สะห์ ข้าราชการผู้รับใช้พระเจ้าชัยวรมัน

นอกจากนี้ยังพบว่า มีข้อความซึ่งเป็นชื่อของที่ดินที่ถูกกล่าวถึงในจารึกทวลปราสาทฉันทบทที่ 15 (ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 20) ถูกขูดลบไป 3 แห่ง ซึ่งแสดงว่าการกำหนดขอบเขตที่ดินบริเวณดังกล่าวคงจะมีการเปลี่ยนแปลงในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง หลังจากที่จารึกหลักนี้ถูกสร้างขึ้น หรืออาจจะเกิดคดีความการแย่งชิงที่ดินในบริเวณใกล้เคียงขึ้นอีกก็เป็นได้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การพิพากษาคัดสินคดีความ

จารึกทวลปราสาท ได้กล่าวถึงการพิพากษาคัดสินโทษผู้กระทำความผิดในคดีความการแย่งชิงที่ดินซึ่งเกิดขึ้น 2 ครั้ง โดยครั้งแรกเกิดขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 คือการที่ เหม, ปู และเก ได้กระทำการถอนทำลายหลักเขตที่ดินซึ่งได้รับพระราชทานจากพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 โดยมีพระบรมราชโองการในการสถาปนาหลักเขตเหล่านั้นด้วย ซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ก็ได้ทรงตัดสินคดีความที่สหเทวะหรือ วาบ สะห์ กราบบังคมทูลถวายฎีกา โดยทรงสอบสวนอย่างละเอียดถี่ถ้วน พร้อมกับบรรดาขุนนางและสภาตุลาการ ซึ่งโทษที่ผู้กระทำผิดได้รับในครั้งแรกนี้ ได้แก่การถูกตัดปากและตัดมือ (oṣṭhacchedaṃ karacchedaṃ)

การพิพากษาคัดสินคดีความในครั้งที่ 2 เกิดขึ้นในรัชกาลปัจจุบัน คือรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมัน สหเทวะได้กราบบังคมทูลถวายฎีกาคำร้องต่อพระราชารีกครั้ง โดยเป็นคดีความที่ วาบ บัญ, วาบ อับ, วาบ คทาเกศ, วาบ อีสานศิวะ และ แม่ อัยก ได้ก่อการพิพาทแย่งชิงที่ดินกันอีก ซึ่งกระบวนการในการพิจารณาตัดสินโทษก็มีลักษณะเดียวกันกับการพิจารณาคดีความในครั้งแรก คือมีการพิจารณาคดีร่วมกันระหว่างพระราชากับขุนนางพร้อมด้วยสภาตุลาการ แต่ในครั้งที่ 2 นี้ ผู้กระทำผิดได้รับโทษเป็นการบิบนองและบิบศิระยะ (jaṅghāpīdāsīraspīdābhūt) ซึ่งน่าจะเป็นโทษ

ที่รุนแรงกว่าการพิพากษาในครั้งแรก เนื่องจากมีนักโทษเสียชีวิต และมีตัวอย่างให้เห็นจากการตัดสินโทษครั้งหนึ่งแล้ว

ในสมัยพระนคร พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดในกระบวนการยุติธรรม การกระทำผิดของขุนนางหรือข้าราชการจะได้รับการพิจารณาตัดสินโทษจากพระมหากษัตริย์ กฎหมายแพ่งและอาญา (civil and criminal law) ที่ใช้อยู่ในอาณาจักรกัมพูชาในสมัยพระนครมีพื้นฐานมาจากกฎหมายพระมนู⁸ ซึ่งเป็นกฎหมายของอินเดียโบราณ กฎหมายพระมนูหรือพระคัมภีร์มานาวธรรมศาสตร์ของศาสนาพราหมณ์เขียนขึ้นเมื่อราวคริสต์ศักราชที่ 2⁹ ซึ่งกฎหมายนี้มีอิทธิพลต่อการเมืองการปกครองของอาณาจักรต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยโบราณที่ได้รับวัฒนธรรมอินเดีย รวมทั้งกฎหมายตราสามดวงซึ่งไทยได้รับผ่านทางมอญและพม่าด้วย ดังจะเห็นได้ว่า ในกฎหมายตราสามดวงก็มีการลงโทษผู้กระทำความผิดในคดีความการทำลายทรัพย์สินทางราชการด้วยการตัดมือ และมีการลงโทษผู้ทำความผิดในคดีความการละเมิดหรือขัดพระบรมราชโองการด้วยการตัดปากเช่นเดียวกับที่ปรากฏในจารึกตวลปราสาท รวมถึงการใช้คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมซึ่งปรากฏในจารึกตวลปราสาท เช่นคำว่า *vrah sabhā, āyatta* และ *raivānī* คำเหล่านี้ก็เป็นคำที่ปรากฏว่ามีใช้ในกฎหมายตราสามดวงด้วยเช่นกัน ในคำว่า สุภา

บทจารึกอาญาสี่อติสาปหาร สงวนลิขสิทธิ์

นอกจากนี้ จารึกตวลปราสาทยังได้ปรากฏว่ามีกรทุลขอละเว้นโทษให้กับนักโทษผู้เป็นญาติของฝ่ายโจทก์ผู้ฟ้องร้อง โดยปรากฏในการชำระคดีความครั้งแรก คือการที่ เหม ปู และ เก ได้ถอนหลักเขตกำหนดที่ดินหลังจากที่ค้ำพะเสียชีวิต ซึ่งในครั้งนั้น สหเทวะได้ถวายฎีกาต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 และทรงมีพระราชโองการให้ลงโทษผู้กระทำความผิดด้วยการตัดปากและตัดมือ แต่ด้วยความที่บุคคลผู้ชื่อว่า เก เป็นพี่น้องกับมารดาของเขา ซึ่งสังคมกัมพูชาในสมัยโบราณจะถือการนับญาติทางฝ่ายมารดา สหเทวะจึงได้ทูลขอกับพระราชินีให้ลดโทษของ เก ผู้เป็นญาติ โดยให้มีการรับเอาที่ดินของ เก พร้อมทั้งให้ เก และครอบครัวเป็นทาสรับใช้ ลักษณะนี้เป็นการรับโทษโดยการเป็นทาส ซึ่งเรียกทาสชนิดนี้ว่า “ทัณฑประณีตะ” อันเป็นการรับโทษโดยการที่ต้องตกเป็นทาสรับใช้ตลอดไป¹⁰ แทนการถูกลงโทษตามที่พระมหากษัตริย์ได้ทรงพิจารณาตัดสิน ซึ่งในที่นี้คือตัดปากและตัดมือ

⁸Sharan, *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia*, 164.

⁹วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, *กฎหมายตราสามดวง: หน้าที่ต่างสังคมไทย* (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549), 21.

¹⁰Adhir Chakravarti, *The Sdok Kak Thom Inscription Part I : A Study in Indo-Khmer Civilization* (Calcutta : Sanskrit College, 1978), 155.

สร้างขึ้น เมื่อพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 มีชัยชนะเหนือพระเจ้าชัยวรมันและได้ครองราชย์ในเมืองพระนครโยชธรปุระแล้ว ก็ปรากฏว่าพระจตุรทวารยังคงใช้เป็นที่สำหรับขุนนางชั้นผู้ใหญ่เข้าเฝ้าด้วยเช่นกัน ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกปราสาทสรอแง (Inscription de Pràsàt Srañè K. 933) ด้าน B บรรทัดที่ 1 – 5 ว่า

(1) 934 śaka pañcamī ket phālaguṇa śukravāra kṛtikānakṣatra nu dhūli vraḥ pāda kaṃmraten kaṃtvan añ (2) śrīsūryavarmmadeva stac **vraḥ caturdvāra** vraḥ śrīyaśodharapurī pi kaṃsteñ añ śrīvāgīśvarādhipativarmma sabhāpati (3) na eka paṅgaṃ thpvañ nivedana man loñ varmmaśiva cau toy māṭṛpakṣa nai steñ añ nandikācārya ācārya (4) pradhāna vraḥ guru vraḥ pāda ta stāc dau īśvaraloka thvai āśrama mvāy āy hariharālaya ta gi 900 śaka duk jmah (5) śrībhadreśvaranivāsa kaṃnuñ bhūmi man steñ añ nandikācārya dār vraḥ karuṇā prasāda¹²

ความว่า “ศักราช 934 (พ.ศ. 1555) ขึ้น 5 ค่ำ เดือนพฤษภาคม (เดือน 4) วันศุกร์ กฤติกานักษัตร ด้วย ฤดีพระบาท กำมรเตง กำตวนอัญ ศรีสุริยวรมเทวะ เสด็จ [ยัง] พระจตุรทวาร พระศรีโยชธรบุรี เพื่อ [ให้] กำเสตงอัญ ศรีวากีสวราชิปติวรมะ สถาปติ ขึ้นเอก บังคมเกล้า กราบทูลว่า โลก วมศิวะ หลานโดยมาตฤปักษ์ (หลานฝ่ายมารดาหรือหลานตา) แห่ง เสด็จอัญ นันทิกายารย อาจารย์ประธาน พระครู [แห่ง] พระบาทผู้เสด็จไปอิศวรโลก (พระเจ้าอินทรวรมันที่ 1) ถวายอาศรม [แห่ง] หนึ่ง ณ หริหาราลัย เมื่อครั้ง ศักราช 900 (พ.ศ. 1521) ตั้งชื่อ [ว่า] ศรีภทเรศวรนิवास ภายใน ที่ดิน ซึ่งเสตงอัญ นันทิกายารย ได้รับพระกรุณาประสาท (พระราชทาน)”

การเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏเป็นครั้งที่สองในจารึกตวลปราสาท คือการที่ วาบสะห์ เข้าเฝ้าพระเจ้าชัยวรมัน ณ สถานที่ซึ่งเรียกว่า “พระคฤหะ” โดย วาบ สะห์ เข้าเฝ้ากราบทูลเรื่องราวความเป็นมาของที่ดินอันเป็นกรรมสิทธิ์ของบรรพบุรุษ (ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 14 – 15) เรื่องราวที่ วาบ สะห์ กราบทูลก็คือส่วนของการเล่าเรื่องย้อนต้นด้วยภาษาเขมรโบราณ (ส่วนที่ 2)

สังเกตว่าสถานที่แรก ผู้เข้าเฝ้าเป็นขุนนางชั้นสูงฝ่ายตุลาการและได้กราบทูลฎีกาเป็นบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต ส่วนสถานที่ที่ 2 ผู้เข้าเฝ้ามีตำแหน่งเป็นผู้เฝ้าดูแลพระบัลลังก์ โดยเป็นการกราบทูลเรื่องราวซึ่งเป็นร้อยแก้วภาษาเขมร เมื่อพิจารณาจากผู้เข้าเฝ้าและเรื่องราวที่กราบทูล จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า พระคฤหะน่าจะหมายถึงพระราชฐานอันเป็นพระตำหนักที่ประทับส่วนพระองค์

¹²George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge*, vol. IV (Paris : Ecole Française d'Extrême-Orient, 1952), 48.

(grha หมายถึง เรือน, ที่อยู่) ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีความเป็นทางการน้อยกว่าพระจตุรทวาร และอาจเป็นสถานที่รโหฐาน เนื่องจากอยู่ติดกับพระกระลาปรทมหรือห้องพระบรรทมทางทิศตะวันตก

การปรากฏการระบุนที่ในครั้งสุดท้าย (ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 8 – 10) เป็นการสะท้อนถึงธรรมเนียมการเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์อีกครั้งหนึ่ง โดยเป็นเหตุการณ์ที่ วาบ สะห์ กราบบังคมทูลต่อพระเจ้าชัยวรมัน ถึงการประกาศยืนยันข้อความทั้งหมดที่ปรากฏในจารึกตวลปราสาทว่าเป็นไปตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเหตุการณ์ที่ปรากฏในตอนท้ายของจารึกตวลปราสาทนี้ก็มักจะเกิดขึ้นที่ พระคฤหะ เช่นเดียวกัน เนื่องจากตามธรรมเนียมของราชสำนักกัมพูชาที่ราชทูตจีน จิวตาทวน บันทึกไว้ได้ระบุว่า แต่ละวันพระมหากษัตริย์จะออกว่าราชการ 2 ครั้ง¹³ และในตอนท้ายของข้อความส่วนนี้ได้ปรากฏรายนามของขุนนางหลายท่านผู้ที่เข้าเฝ้าอยู่ ณ ที่นั้น ซึ่งก็ปรากฏชื่อของ มรตายุโฆลญ ศรีปฤถิวินทรบัณฑิต ผู้เข้าเฝ้าถวายฎีกาในตอนแรกด้วย โดยการที่มีรายชื่อของขุนนางปรากฏในตอนท้ายของจารึกนี้ เป็นเหมือนการยืนยันข้อความทั้งหมดในจารึกนี้ คล้ายกับการแสดงตนเป็นพยานรับรองความถูกต้องชอบธรรมของคำประกาศ (prasasta) และเหตุการณ์ที่ถูกบันทึกไว้ในจารึก

ภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์และการเมืองการปกครองที่ปรากฏชัดเจนในจารึกตวลปราสาท คือการสะท้อนให้เห็นถึงการบริหารงานกิจการบ้านเมืองที่ขุนนางข้าราชการบริพารมีบทบาทหน้าที่ในการช่วยพระเจ้าแผ่นดินบริหารปกครองอาณาจักร ผ่านกระบวนการยุติธรรมและการตัดสินใจคดีความ ซึ่งจะมีการพิจารณาสืบสวนสอบสวนโดยขุนนางฝ่ายตุลาการ (พระสภา) และได้รับพิพากษาตัดสินโดยพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ทรงมีสิทธิอำนาจเด็ดขาดเหนือแผ่นดินหรือที่ดินทุกผืน การจะซื้อขาย แลกเปลี่ยน หรือให้ต่อ ๆ กัน รวมถึงการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดินแต่ละผืน จึงจำเป็นต้องมีการกราบบังคมทูลต่อพระมหากษัตริย์เพื่อให้ทรงทราบและพระราชทานสิทธิในการถือครองที่ดินแก่เจ้าของรายใหม่

ภาพสะท้อนด้านศาสนาและปรัชญา

จารึกตวลปราสาทได้สะท้อนภาพการนับถือศาสนาและหลักปรัชญาที่มีความผสมผสานกันระหว่างพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ของอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนคร ดังจะเห็นได้จากบทประณามพจน์ในตอนต้นของบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต (ฉันท์บทที่ 1 และ 2) หรือในตอนท้ายที่กล่าวถึงการทำบุญอุทิศที่ดินและสิ่งของแด่เทพอันเป็นที่เคารพในพุทธศาสนาและศาสนา

¹³ มาดแลน จีโต, ประวัติเมืองพระนครของขอม, 131.

พราหมณ์ ทั้งในส่วนข้อความภาษาสันสกฤต (ฉันทบทที่ 34 – 39) และข้อความภาษาเขมรโบราณ ส่วนที่ 2 (ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 32 – ด้านที่ 3 บรรทัดที่ 4)

เนื้อหาสาระโดยรวมของจารึกตวลปราสาทนี้แสดงให้เห็นถึงเหตุการณ์เกี่ยวกับการตัดสินใจคดีความเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินของขุนนาง ผู้มีนามว่า วาบ สะห์ หรือ สหเทวะ โดยในส่วนของประเด็นทางด้านปรัชญาและศาสนา จารึกได้กล่าวถึงการทำบุญอุทิศที่ดินและสิ่งของโดยขุนนางผู้นี้ ซึ่งเป็นการอุทิศถวายทรัพย์สินและสิ่งของแก่รูปเคารพในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเป็นส่วนใหญ่ จึงอาจเป็นไปได้ว่า จารึกตวลปราสาทนี้จะเป็นการสะท้อนภาพการนับถือศาสนาของพุทธศาสนิกชนผู้หนึ่ง ซึ่งก็คงจะให้ความเคารพต่อเทพในศาสนาพราหมณ์ซึ่งเป็นศาสนาในราชสำนักด้วย ซึ่งภาพสะท้อนเกี่ยวกับการนับถือศาสนาและหลักปรัชญาที่ปรากฏในจารึกตวลปราสาท มีดังต่อไปนี้

หลักปรัชญาเวทานตะในศาสนาพราหมณ์

จากบทประณามพจน์ในฉันทบทที่ 1 ได้สะท้อนถึงหลักปรัชญาเวทานตะในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย โดยมีใจความเป็นการถวายนอบน้อมแด่พระศิวะ และต่อด้วยการกล่าวอธิบายลักษณะของพระผู้เป็นเจ้า (พระศิวะ) ตามหลักปรัชญาเวทานตะว่า ทุก ๆ สรรพสิ่ง หรือ ส่วนต่าง ๆ อันเป็นตัวแทนที่มีอยู่มากมายนั้นต่างก็เกิดมาจากพระผู้เป็นเจ้าแต่เพียงพระองค์เดียวผู้ทรงเป็นที่รองรับความแตกต่างทั้งหลาย (aṅśah pratibhūh prabhūtaḥ, bhinnopadhānād vahudheva bhinno) โดยผู้แต่งได้ยกตัวอย่างว่าพระพรหมก็เป็นหนึ่งในสิ่งต่าง ๆ นั้น ซึ่งทุก ๆ สรรพสิ่ง หรือส่วนที่เป็นตัวแทนต่าง ๆ นั้น ก็มีใช้สิ่งอื่นใดนอกจากสภาวะของพระผู้เป็นเจ้า (nānyas svabhāvād) เหมือนกับพระอาทิตย์ 1 ดวง ที่สะท้อนอยู่ในแหล่งน้ำหลายแห่ง

ลักษณะดังกล่าว เป็นการแสดงทรรศนะของปรัชญาเวทานตะที่ว่าด้วยความเหมือนในความแตกต่าง (เอกาทะ) กล่าวคือ ความมีแก่นแท้อันเป็นสัจภาวะนั้นเป็นสิ่งที่เหมือนในสรรพสิ่งทั้งหลายซึ่งปรากฏรูปร่างที่แตกต่างกัน หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า สรรพสิ่งในโลกที่ปรากฏให้เห็นว่ามีความแตกต่างกันนั้นต่างก็มีแก่นแท้ของตัวตนที่เหมือนกัน ด้วยความเชื่อที่ว่าพระผู้เป็นเจ้า (ปรมาตมันหรือพรหมัน) นั้นมีอยู่ในทุกสรรพสิ่ง ซึ่งทุกสิ่งทุกอย่างต่างก็มีแก่นแท้ (อาตมันหรือชีวาตมัน) ที่เหมือนกันและมาจากแหล่งเดียวกันคือพระผู้เป็นเจ้า

ในบรรดาปรัชญาระบบต่าง ๆ ของศาสนาพราหมณ์ที่มีอยู่ 6 ระบบนั้น เวทานตะเป็นระบบที่สำคัญที่สุด¹⁴ เนื่องจากมีวิวัฒนาการมาจากคัมภีร์อุปนิษัทและภควัตคีตาซึ่งเป็นคัมภีร์ที่

¹⁴ นงเยาว์ ชาญณรงค์, ปรัชญาอินเดียสมัยโบราณ, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2550), 187.

สมบูรณที่สุดของพระเวท เวทานตะ (veda + anta) ซึ่งหมายถึงที่สุดของพระเวทนี้ได้มีอิทธิพลต่อคติความเชื่อและการนับถือศาสนาของชาวกัมพูชาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 16¹⁵ การอธิบายความเปรียบด้วยเงาสะท้อนของพระอาทิตย์หรือพระจันทร์ในน้ำ เป็นความเปรียบที่กวีชาวกัมพูชาในสมัยนั้นมักจะใช้ เนื่องจากเป็นภาพที่คุ้นเคยของผู้ที่นับถือลัทธิเวทานตะ คัมภีร์ศิวปุราณะซึ่งอ้างว่าสืบทอดลงมาจากคัมภีร์เวทานตะและคัมภีร์ลึงคปุราณะก็กล่าวความไว้เช่นเดียวกัน¹⁶ นอกจากนี้จารึกหลักอื่น ๆ ที่สร้างขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกับจารึกตวลปราสาท เช่น จารึกแปรรูปในรัชสมัยของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1487 – 1511) ก็ได้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อในหลักปรัชญาเวทานตะด้วยเช่นกัน¹⁷

หลักปรัชญาตรีกายในพุทธศาสนาเมฆายาน

หลังจากถวายนอบน้อมแด่พระศิวะและการอธิบายคุณลักษณะของพระผู้เป็นเจ้าในฉันทบทที่ 1 ผู้แต่งจารึกตวลปราสาทก็ได้กล่าวขอความคุ้มครองจากพระธรรมกายในฉันทบทที่ 2 ซึ่งแสดงถึงหลักปรัชญาตรีกาย หรือ กายทั้งสามของพระพุทธเจ้าตามคติความเชื่อของพุทธศาสนาเมฆายาน โดยกล่าวถึงลักษณะของสาม โภคกาย นิรมานกาย และธรรมกาย

สาม โภคกาย หมายถึง กายแห่งบรมสุข หรือกายทิพย์ อันเป็นกายของพระชยานีพุทธ จารึกตวลปราสาทปรากฏข้อความเกี่ยวกับสาม โภคกายของพระพุทธเจ้าว่า svasukhopabhoge sām̐bhogikam vapur ivenduvidhun dadhānaḥ ความว่า “ในการเสวยสุขส่วนพระองค์ [พระพุทธเจ้า] ทรงไว้ซึ่งกายแห่งความเปลื้องเปลื้อง (กายทิพย์) ดุจดัง ทรงไว้ซึ่งดวงจันทร์”

สำหรับนิรมานกาย ซึ่งหมายถึงกายเนรมิต หรือกายเนื้อ อันเป็นกายแห่งพระมานุสิพุทธ ผู้แต่งจารึกตวลปราสาทกล่าวถึงนิรมานกายว่า nirmmāṇam aṅśum iva vajrijinādi lokasaukhyāya ความว่า “เพื่อความสุขแห่งชาวโลก [พระพุทธเจ้า] ทรงไว้ซึ่งรัศมีเนรมิต (นิรมานกาย หรือกายเนื้อ) ดังพระวัชรินระ (พระโพธิสัตว์วัชรปาล์ม) เป็นอาทิ”

¹⁵Radhagovinda Basak and Kamaleswar Bhattacharya, “Inscriptions : Their Literary Value,” in *The Cultural Heritage of India*, vol. V, 2nd ed., enl., ed. Suniti Kumar Chatterji (Calcutta : The Ramakrishna Mission Institute of Culture, 1978), 412 – 413.

¹⁶หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547. จัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล วันอังคารที่ 29 มิถุนายน 2547), 27.

¹⁷Basak and Bhattacharya, “Inscriptions : Their Literary Value,” in *The Cultural Heritage of India*, vol. V, 413.

ส่วนธรรมกาย ซึ่งหมายถึงกายแห่งธรรม หรือพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ผู้แต่งจารีกถวลปราชสาทได้ขอให้พระธรรมกายประธานความคุ้มครองแต่ทุก ๆ คนผู้อ่านข้อความจารีกนี้ว่า vo diśatu śarmma sa dharmmakāyah (ขอพระธรรมกายพระองค์นั้นจงประธานซึ่งความคุ้มครองต่อท่านทั้งหลาย) และได้กล่าวถึงคุณลักษณะของธรรมกายว่าไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลาง และบั้นปลาย (nādimaddhyanidhanas)

เมื่อพิจารณาจากข้อความจารีกถวลปราชสาทแล้ว พบว่าผู้แต่งได้ให้ความสำคัญกับธรรมกายมากกว่ากายทั้งสองข้างต้น และจากทรรศนะเกี่ยวกับ ธรรมกาย ของมหายานบางกลุ่มได้กล่าวว่า ธรรมกาย เป็นพระกายของพระอาทิพุทธ ซึ่งเป็นปรมัตถภาวะ ดำรงสภาวะเป็นอมตะนิรันดร¹⁸ ไม่มีเบื้องต้นเบื้องปลาย และในบางกลุ่มสำนักคิดมองว่า ธรรมกาย คือ กายที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า และบางกลุ่มอาจหมายถึงความรวมถึงพระคุณธรรมต่าง ๆ หรือหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วย ซึ่งทรรศนะที่เกี่ยวกับ ธรรมกาย ตามคติพุทธศาสนาмаหายานนี้อาจจะมีคำอธิบายที่หลายหลายแตกต่างกันออกไปตามแนวทางการตีความโดยสำนักคิดย่อยแต่ละสำนัก

ส่วนสัมโภคกาย อันเป็นพระกายแห่งพระชยานิพุทธนั้น ตามคติมหายานเชื่อว่าเป็นกายอันเป็นทิพย์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งไม่มีการแตกดับ ทรงประทับอยู่ชั่วนิรันดร ณ แดนสุขาวดีพุทธเกษตร ดำรงสภาวะในลักษณะที่คล้ายกับพระผู้เป็นเจ้า (God) ในศาสนาแบบเทวนิยม คือทรงเป็นผู้ที่รับทราบคำวิงวอนของศาสนิกชนได้ และแสดงกายให้ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ได้¹⁹ และเมื่อชาวโลกเกิดความเดือดร้อน สัมโภคกายก็จะเนรมิตกายมาเป็นนิรมลกาย จึงบังเกิดเป็นพระพุทธองค์ซึ่งปรากฏกายในลักษณะร่างกายของมนุษย์ ดังที่ได้ทรงเนรมิตกายเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งต่อมาได้ตรัสรู้เป็นพระสมณโคดมพุทธเจ้า เพื่อแสดงธรรมให้มนุษย์ทั้งหลายได้ประจักษ์ถึงหลักไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) ดังนั้น นิรมลกายจึงมิใช่กายที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า หากแต่เป็นเพียงการแสดงละครสลับฉากของสัมโภคกายเท่านั้น²⁰

การผสมผสานความเชื่อระหว่างพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์

ข้อความร้อยกรองภาษาสันสกฤต 2 บทแรกในจารีกถวลปราชสาทถือเป็นตัวอย่างที่ดีในการสะท้อนถึงการผสมผสานกันระหว่างปรัชญาความเชื่อในการนับถือพระพุทธศาสนานิกาย

¹⁸ ศาสตราจารย์ อิศราวุธ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), 35.

¹⁹ วศิน อินทสระ, สารสำคัญแห่งพุทธปรัชญามหายาน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ธรรมดา, 2550), 23.

²⁰ พัน ดอกบัว, ปวงปรัชญาอินเดีย (กรุงเทพฯ : ศยาม, 2545), 327.

มหายานกับศาสนาพราหมณ์ไศวนิกายในอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนคร ซึ่งการนับถือศาสนาในอาณาจักรกัมพูชาช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 นั้น ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายคงจะเป็นศาสนาทางราชการ ส่วนศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกายและพุทธศาสนาเป็นศาสนาในระดับชุมชน ต่อมาในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (พ.ศ. 1511 – 1544) พระองค์ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนาลัทธิมหายานอย่างเปิดเผย และในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 16 พุทธศาสนาในกัมพูชายังเจริญรุ่งเรืองมากขึ้น เมื่อพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ผู้ซึ่งเชื่อว่าทรงนับถือพุทธศาสนา ได้กระทำการยึดราชสมบัติได้จากพระเจ้าชัยวรมัน แต่พระองค์ก็ยังคงยอมรับว่าศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาทางราชการ เนื่องจากทรงยอมรับการนับถือลัทธิการเคารพบูชาเทวราชในลัทธิไศวนิกาย ดังพระราชในราชวงศ์ก่อน ๆ²¹

แน่นอนว่า การเริ่มต้นคำถวายฎีกาซึ่งเป็นข้อความภาษาสันสกฤตด้วยบทประณามพจน์สรรเสริญพระศิวะก่อนการสรรเสริญพระธรรมกายในจารึกตวลปราสาทนี้ เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าศาสนาพราหมณ์ไศวนิกายเป็นศาสนาที่ได้รับการยอมรับและนับถือในราชสำนัก แต่ในขณะที่สหเทวะซึ่งเป็นขุนนางผู้รับใช้พระเจ้าแผ่นดินน่าจะเป็นผู้ที่นับถือศาสนาพุทธ เนื่องจากพบว่าการอุทิศถวายที่ดินและสิ่งของให้กับรูปเคารพในพุทธศาสนามากกว่า ได้แก่รูปเคารพของพระโพธิสัตว์หลายองค์ เช่น พระโลกेश্বর พระโลกปติ พระพุทธประภะ หรือพระศรีมณีนามว่าศรีสมันตประภะ แต่ก็พบว่าสหเทวะได้ถวายที่ดินหรือสิ่งของโดยอุทิศแด่รูปเคารพในศาสนาพราหมณ์เช่นกัน คือ พระลิงคปุเรศวร หรือ กำมรเตงชัตต (ศิวลึงค์) แห่งลิงคปุระ และที่ฉบบาร รัสสิ แต่ผู้แต่งจารึกก็ได้ให้ความสำคัญกับศาสนาพราหมณ์โดยกล่าวถึงการอุทิศถวายสิ่งของแด่รูปเคารพในศาสนาพราหมณ์ก่อนที่จะกล่าวถึงรูปเคารพในพุทธศาสนา นอกจากนี้ เมื่อสังเกตจากข้อความในฉันทบทที่ 10 sannandinīm yas samavāpa lakṣmīm ซึ่งมีความหมายในระดับพื้นฐานว่า “เขา (สหเทวะ) ได้รับแล้วซึ่งโชคลาภอันทำให้มีความสุข” ซึ่งหากจะตีความโดยพิจารณาความหมายในระดับความหมายณะ (วัญญา) ผู้แต่งอาจต้องการสื่อว่า สหเทวะได้รับ (นับถือ) ซึ่งพระลักษมี (lakṣmīm) พร้อมด้วยพระนันทินี (sannandinīm หมายถึง พระอุม่าหรือทูรคา) ผู้เป็นเทพีในศาสนาพราหมณ์ด้วยเช่นกัน

การผสมผสานระหว่างการนับถือศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธนี้ปรากฏอยู่ทั่วไปในอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนคร เนื่องจากปรัชญาพื้นฐานในเรื่องของทฤษฎีการสำแดง (The Theories of Manifestation) ของทั้ง 2 ศาสนามีความคล้ายคลึงกันและสามารถผสมผสานเข้ากันได้เป็นอย่างดี โดยอธิบายได้จาก “ลัทธิการบูชาศิวพุทธ” (Siva-Buddha Cult) ซึ่งแพร่หลายในเกาะ

²¹ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547). สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล วันอังคารที่ 29 มิถุนายน 2547), 19.

ชาว และอาจจะมีแนวคิดในลัทธิดังกล่าวปะปนอยู่ในการนับถือศาสนาของชาวเขมรในสมัยพระนครด้วยก็เป็นได้ ลัทธิการบูชาศิวพุทธ มีการผนวกแนวคิด “ไสวลิทธานตะ” (Śaiva Siddhānta) ซึ่งแสดงออกถึงคุณลักษณะของพระศิวะออกเป็น 3 ลักษณะ (นิษกละ, นิษกละ-สกละ และสกละ) โดยผนวกเข้ากับปรัชญา “ตรีกาย” ของพุทธศาสนาหายาน (ธรรมกาย, สัมโภคกาย และนิรมานกาย) นอกจากนี้ยังมีลักษณะที่สอดคล้องกันระหว่างแนวคิดเกี่ยวกับพลังอำนาจทั้ง 5 ของพระศิวะ (The Five Śaktis of The Śiva-tattva) ซึ่งแบ่งออกเป็น ปราศักติ, อาทิสักติ, อิจฉาสักติ, ชญานสักติ และกริยาสักติ โดยเทียบได้กับแนวคิดเรื่องพระชยานิพุทธทั้งห้าในพุทธศาสนาหายาน อันได้แก่ พระไวโรจนะ, พระอัครโศภยะ, พระรัตนาสัมภวะ, พระอมิตาภะ และอโมฆสิทธิ์²²

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาจากบทประณามพจน์ 2 บทแรกในข้อความภาษาสันสกฤตของจารึกตวลปราสาท โดยตีความคำสรรพนาม yo ในต้นบทแรกของบทที่ 2 (yo nādīmaddhyānidhanas svasukhopabhoge) ว่าเป็นคำขยายซึ่งต่อเนื่องมาจากฉันท์บทที่ 1 ที่เป็นบทสรรเสริญพระศิวะ ก็อาจจะตีความได้ว่าฉันท์ 2 บทในจารึกหลักนี้ น่าจะแฝงปรัชญาความเชื่อในลัทธิการบูชาศิวพุทธอยู่ด้วยก็เป็นได้ และโดยที่ในฉันท์บทที่ 2 ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธรูปที่พบว่ามีคำเปรียบเทียบในลักษณะอุปมาว่า “ดังทรงไว้ซึ่งดวงจันทร์” (ivenduvidhun dadhānaḥ) อันเป็นลักษณะของพระศิวะ และมีคำอุปมาที่ว่า “ดุจดั่งพระวัชรินะเป็นต้น” (iva vajrijinādi) ก็อาจสื่อความหมายถึงพระวัชรินหรือพระอินทร์ซึ่งเป็นเทพในคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์ ก็เป็นไปได้

ประเด็นการผสมผสานความเชื่อในศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนาในอาณาจักรกัมพูชา ยังปรากฏเป็นหลักฐานที่สื่อให้เห็นว่าอาจจะเกิดการเปลี่ยนแปลงหรือความขัดแย้งกันในการอุทิศถวายสิ่งของแด่รูปเคารพในศาสนาทั้งสองหลังจากที่จารึกตวลปราสาทถูกสร้างขึ้น เนื่องจากพบการถูกขูดลบข้อความในท้ายบทแรกของฉันท์บทที่ 35 ซึ่งเชื่อว่าคงจะเป็นไปโดยเจตนา ข้อความที่ถูกขูดลบไปนั้นน่าจะเป็นชื่อของรูปเคารพองค์ใดองค์หนึ่งซึ่งก็ไม่สามารถจะคาดเดาได้แน่ชัดว่าเป็นรูปเคารพในศาสนาใด

การทำบุญ (กัลปนา) และการตั้งสัตยาธิษฐาน

ชาวกัมพูชาในสมัยพระนครมีความเชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษ ดังจะเห็นได้จากการเคารพบูชาและการทำบุญอุทิศถวายเครื่องสังเวทหรือทรัพย์สินให้แก่เทพ ซึ่งเชื่อว่าจะเป็นการคล

²²Ida Bagoes Mantra, “The Cult of Śiva-Buddha,” in *The Art and Culture of South-East Asia*, ed. Lokesh Chandra (New Delhi : International Academy of Indian Culture and Aditya Prakashan, 1991), 206.

บันดาลให้เกิดผลบุญในทางดีขึ้นแก่ชีวิต จึงปรากฏรูปแบบของการสังเวชญาที่หลากหลายในลักษณะต่าง ๆ กัน²³

ข้อความในจารึกตวลปราสาท ได้เริ่มปรากฏเรื่องราวการทำบุญ (กัลปนา) ของสหเทวะ ในข้อความภาษาสันสกฤต ฉันทบทที่ 34 โดยมีใจความกล่าวถึงการอุทิศถวายที่นา 5 ฝืนอันเริ่มต้นที่จารวาร์ แต่พระลิงคปุระศวร, โดยถวายต่อพระพุทธประเภสะอันมีรูปแทนบรรพบุรุษ และต่อพระโลกेश্বর ต่อมาในฉันทบทที่ 35 มีการถวายเนยใสและข้าวสารสีเงินแด่พระภัทรेश্বর ฉันทบทที่ 36 มีการอุทิศถวายที่อยู่ (ภูมิลำเนาของสหเทวะ) เพื่อทำเป็นอาศรมถวายแด่พระพุทธ และพระโลกेश্বরซึ่งเป็นรูปแทนบรรพบุรุษ และในฉันทบทที่ 37 – 39 ได้มีการถวายข้าวสารแด่พระศรีษะนามว่าศรีษะมันตประเภสะ, พระศรีษะมันตประเภสะในถิ่นที่อยู่ของสหเทวะ และพระโลกेश্বর ตามลำดับ ซึ่งข้อความที่เกี่ยวกับการกัลปนายังปรากฏในข้อความภาษาเขมรโบราณด้านที่ 2 บรรทัดที่ 32 ถึงด้านที่ 3 บรรทัดที่ 8 ความว่า

นี่คือหมู่บ้านเทวีคราม และที่ดินบริเวณนี้ พร้อมด้วย หมู่บ้าน ปฤ และที่ดินบริเวณนั้น พร้อมด้วย โปม และ ปิก กระเว, ปัก รวด , สตุก โสน, โฉก รหวิด, ตระพัง กระสัง พร้อมด้วย ทั้งทรัพย์สินสมบัติเครื่องยังชีพของ วาบ สะห์ นั้นแล, ถูกให้ต่อ วาบ ตะสะนาคิ, วาบ พระประสาท, วาบ นาคบาล, วาบ ปวิตร, แม่ อัยก, แม่ทาน, ปรวต, วาบ อัยก ผู้ดูแลพระเปรียง (น้ำมัน), วาบ อัยก แห่ง ตระพัง ตราช แม่สุเรนทรลักษมี, ทำการบูชาพระเปรียงต่อไป ยังพระกำมรแดงชัคคแห่งลิงคปุระ และฉบาร รัสสี พร้อมทั้งแด่พระรูปกำมรแดงชัคคและพระกำมรแดงอัญโลกेश্বরผู้ประเสริฐ.

ที่ดินดังกล่าวนี้ ให้ขึ้นตรงต่อหน้าที่การดูแลของ วาบ สาน ทำการบูชาพระ และตระกูลดังกล่าวนี้ ทำหน้าที่พระราชการด้วยเช่นกัน

สังเกตว่าข้อความภาษาเขมรโบราณเป็นการขยายความข้อความภาษาสันสกฤตบทที่ 34 โดยจะแสดงรายละเอียดของบุคคลผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญในครั้งนี้ แต่ไม่ปรากฏว่ามีการให้รายละเอียดด้วยข้อความภาษาเขมรโบราณ ในเรื่องราวที่ถ่ายทอดด้วยข้อความภาษาสันสกฤตในฉันทบทที่ 35 – 39 ซึ่งอาจสันนิษฐานได้ว่า การกัลปนาในฉันท 5 บทนี้ เป็นการทำบุญที่เป็นส่วนตัวของ วาบ สะห์ โดยเป็นการทำบุญอุทิศแด่รูปเคารพในพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาในระดับชุมชน จึงอาจไม่ต้องมีการบรรยายละเอียดการปฏิบัติบูชาของบุคคลอื่น ๆ อย่างเป็นทางการ หรืออาจเป็นไปได้ว่า พื้นที่ในการจารึกข้อความของจารึกตวลปราสาทในด้านกว้าง (ด้าน 1 และ ด้าน 2) หมดลง

²³Sharan, *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia*, 270 – 271.

แล้ว ผู้จาริกจึงอาจจะเว้นไม่บันทึกรายละเอียดด้วยข้อความภาษาเขมร โบราณเพื่อขยายความ การทำบุญในฉันทบทที่ 35 – 39

ในส่วนของรายละเอียดเกี่ยวกับการกัลปนาที่ถ่ายทอดด้วยภาษาทั้งสองนั้น สะท้อนถึง ผลที่ต่างกันในส่วน คือในบทหรือกรองภาษาสันสกฤตจะมีการตั้งสัตยาธิษฐาน โดยการ อนุโมทนาบุญกุศลและการสาปแช่ง ซึ่งจะเป็นการส่งผลในทางจิตใจ ความศรัทธา ศาสนาและความ เชื่อ มากกว่าที่จะเป็นผลในเชิงปฏิบัติ เนื่องจากภาษาสันสกฤตได้รับการยกย่องว่าเป็นภาษาที่สูงส่ง ใช้สื่อถึงพระผู้เป็นเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่ในขณะที่ภาษาเขมรโบราณอันเป็นภาษาที่ประชาชนทั่ว ไปในสมัยนั้นเข้าใจได้ มีการบรรยายละเอียดขอบเขตที่ดิน และชื่อของบุคคลผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับ การทำบุญ หรือผู้รับใช้อยู่ประจำเพื่อการปฏิบัติบูชา อันเป็นการแสดงผลในเชิงปฏิบัติมากกว่าผล ทางจิตใจ โดยจะทำให้บุคคลผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำบุญดังกล่าว สามารถปฏิบัติตามในสิ่งที่ เป็น คำสั่งหรือคำประกาศซึ่งสลักไว้ในจารึกตวลปราสาทนี้ได้โดยทั่วกัน

นอกจากนี้ จารึกตวลปราสาทยังได้สะท้อนถึงการทำบุญอุทิศให้แก่รูปเคารพซึ่งเป็นรูป แทนของบรรพบุรุษของสหเทวะ อันเป็นคติของการอุทิศบุญกุศลให้กับบรรพบุรุษผู้ล่วงลับ โดยเป็น คติความเชื่อซึ่งได้ผสมผสานกับการนับถือศาสนาจากอินเดีย โดยเชื่อกันว่าประเพณีเช่นนี้เริ่มมีขึ้น ในอาณาจักรกัมพูชาพร้อมกับการบูชาลัทธิเทวราช ดังจะเห็นได้จากการถวายพระมรณนามแด่พระ เจ้าแผ่นดินที่สวรรคตแล้ว เพื่อแสดงว่าการที่พระองค์จากโลกมนุษย์ไปนั้น ทรงได้ไปอยู่เป็นส่วน เดียวกับพระผู้เป็นเจ้า ประเพณีดังกล่าวมิได้กระทำเฉพาะพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น บางครั้งพระราชกั ยกย่องเจ้านายองค์หนึ่งองค์ใด หรือขุนนางผู้ใหญ่ผู้ล่วงลับไปแล้วขึ้นเสมือนเทวดา โดยทรงสร้าง เทวรูปจารึกชื่อท่านผู้นั้นพร้อมทั้งสร้างเทวาลัยประธานด้วย²⁴ ดังนั้นจึงมักพบว่าพระราชกัผู้ขึ้น ครองราชย์ใหม่จะทรงสร้างศาสนสถานอุทิศถวายแด่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับอยู่เสมอ จากข้อความในจารึกตวล ปราสาทพบว่าประเพณีการสร้างรูปเคารพแทนบรรพบุรุษและมีการอุทิศบุญกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับดัง กล่าวนี้ ก็มีการยึดถือปฏิบัติในขุนนางหรือชนชั้นปกครองด้วยเช่นกัน แม้ว่าจะเป็นบุคคลผู้นับถือ ศาสนาพุทธก็ตาม

ในบทอนุโมทนาบุญ (ฉันทบทที่ 40) และบทสาปแช่ง (ฉันทบทที่ 41) ซึ่งเป็นการตั้ง สัตยาธิษฐานนั้นได้สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ โดยการที่มีการอนุโมทนาบุญ ให้กับบุคคลผู้มิได้ทำลายการกัลปนา โดยขอให้บุคคลเหล่านั้นจงได้ไปพำนักอยู่ยังความบรมสุข ณ สรวงสวรรค์ตลอดช่วงระยะเวลาอันยาวนานนั้น เป็นการแสดงถึงความเปิดกว้างในการนับถือ

²⁴ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม, 19.

ศาสนา เนื่องจากสื่อถึงการที่บุคคลผู้ที่มีได้เคารพนับถือศาสนาเดียวกับสหเทวะก็ยังสามารถอวยพรจากสหเทวะด้วยเช่นกัน

ภาพสะท้อนทางด้านศาสนาและปรัชญาที่ปรากฏอย่างเด่นชัดในจารีกถวลปราสาท คือ การสะท้อนถึงความผสมผสานกันระหว่างความเชื่อในศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนamahayan ซึ่งค่อนข้างเชื่อได้ว่าขุนนางผู้มีนามว่าสหเทวะ หรือ วาบ สะหฺ ผู้มีบทบาทสำคัญในจารีกถวลปราสาท รวมทั้งบรรพบุรุษนั้นเป็นผู้ที่นับถือพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน โดยสังเกตจากการทำบุญอุทิศแด่รูปเคารพในพระพุทธรูปศาสนา รวมถึงพิจารณาจากถ้อยคำอื่น ๆ ที่เป็นส่วนขยายประกอบ เช่น “ผู้มีสติปัญญาหลักแหลม” (mahāmāti), “ผู้มีจุมทรัพย์คือธรรมะและผู้มีปัญญา” (dharmanidhiś ca dhīmān), “ผู้ที่รู้กันว่าเป็นพหูสูต” (śrutaviśrutah), “ผู้มีกิจหน้าที่อย่างเดียวคือการยังประโยชน์แก่ชาวโลก” (lokaḥitaikakṛtyah) และ “ผู้พยายามเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก” (lokaḥitodyatah) คำขยายเหล่านี้ล้วนแสดงถึงการเป็นผู้ที่นับถือศาสนาพุทธลัทธิมหายาน เนื่องจากพุทธศาสนิกชนมหายานมีความเชื่อว่า ใครก็ตามหากมีจิตใจดี ประกอบด้วยความเมตตา กรุณาอย่างสูงและพยายามช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ทรมาน โดยมิได้คำนึงถึงการเสพสุขส่วนตัวแล้ว ก็จัดว่าอยู่ในฐานะพระโพธิสัตว์ทั้งสิ้น²⁵

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพสะท้อนด้านสังคมและเศรษฐกิจ

ข้อความจารีกถวลปราสาทในส่วนที่สะท้อนถึงสภาพสังคมและเศรษฐกิจได้อย่างชัดเจนที่สุด ได้แก่ ข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณ เนื่องจากเป็นภาษาที่ชนชาวเขมรใช้สื่อสารกันในชีวิตประจำวัน ภาพวิถีชีวิต วัฒนธรรมความเป็นอยู่ของชาวบ้านจึงปรากฏอยู่โดยตลอดข้อความภาษาเขมรโบราณ โดยเฉพาะข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2 ซึ่งมีใจความบรรยายถึงรายละเอียดการซื้อขายแลกเปลี่ยนที่ดินด้วยสิ่งของ มีการระบุชื่อผู้ซื้อและผู้ขาย ขอบเขตที่ดินในบริเวณต่าง ๆ รวมถึงมูลค่าในการซื้อขายที่ดินในแต่ละครั้ง

นอกจากข้อความภาษาเขมรโบราณ ข้อความร้อยกรองภาษาสันสกฤตในจารีกถวลปราสาทก็ยังสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของสังคมกัมพูชาในสมัยพระนครได้พอสมควร แต่จะไม่ปรากฏชัดเหมือนกับข้อความภาษาเขมรโบราณ เนื่องจากผู้แต่งมุ่งเน้นการใช้ภาษาสันสกฤตในการพรรณนาเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับศาสนาและพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ

²⁵ ฟ้าสุข อินทราวุธ, พุทธปฎิมาฝ่ายมหายาน, 40.

บทบาทและหน้าที่ของบุคคลแต่ละชนชั้นในสังคม

ระบบชนชั้นที่ปรากฏ โดยทั่วไปในอาณาจักรกัมพูชาในสมัยพระนครอาจแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ ชนชั้นปกครอง และสามัญชน

ชนชั้นปกครอง ได้แก่ กษัตริย์ พระราชวงศ์ พราหมณ์ รวมถึงข้าราชการชั้นสูงหรือขุนนางในราชสำนัก ส่วนสามัญชน ได้แก่ พ่อค้า เกษตรกร ช่างฝีมือ รวมทั้งกรรมกร และข้าทาสรับใช้

เนื่องจากจารีกตพลปราสาทสร้างขึ้นเพื่อการประกาศกรรมสิทธิ์ที่ดินของ สหเทวะ หรือ วาบ สะห์ ผู้ดำรงตำแหน่งผู้เฝ้าดูแลพระบัญชา ในตำแหน่ง ทรวินาธิการ บทบาทและหน้าที่ของบุคคลที่ถูกกล่าวถึงในจารีกตพลปราสาทจึงได้แก่ขุนนางระดับกลางซึ่งมีตำแหน่ง “วาบ” (vāp) อันเป็นตำแหน่งข้าราชการในสมัยพระนครที่ปฏิบัติงานอยู่ตามหัวเมืองหรือในพระราชวัง²⁶ โดยสันนิษฐานว่า คำว่า vāp อาจจะมาจกคำในภาษาชวาว่า “vāpa” ซึ่งมีความหมายว่า “พ่อ”²⁷ บุคคลในตำแหน่ง วาบ ที่ปรากฏในจารีกตพลปราสาทมักจะมีบทบาทในการซื้อขายที่ดิน เช่น ข้อความในด้านที่ 2 บรรทัดที่ 23 – 24 ความว่า “ที่ดินที่โปม และ ปิก กระเว ที่ซึ่ง วาบ สะห์ ซื้อจาก วาบ วัชรบัณฑิต และ วาบ ปรมารถไวโรจ ดำรงเครื่องถวายเป็น และ วาบ ชินนทราจารย์ แห่งเชิงพนม ผู้เฝ้าพระกระลาปรรทมที่สวายโคลก”

นอกจากนี้ ขุนนางในตำแหน่ง “วาบ” ที่ปรากฏในจารีกตพลปราสาทก็ยังมีหน้าที่ในการปฏิบัติบูชาต่อเทพเจ้าหรือที่ดินซึ่งอุทิศแด่ศาสนสถานด้วย เช่น ข้อความในด้านที่ 2 บรรทัดที่ 32 ถึงด้านที่ 3 บรรทัดที่ 1 ความว่า “นี่คือหมู่บ้านเทวिकราม และที่ดินบริเวณนี้ พร้อมด้วยหมู่บ้าน ปถุและที่ดินบริเวณนั้น พร้อมด้วยที่ โปม และ ปิก กระเว, ปิก รวด, สตุก โสณ, โฉก รหวิด, ตรีพัง กระสัง พร้อมทั้งทรัพย์สินสมบัติเครื่องยังชีพของ วาบ สะห์ นั้นแล, ถูกให้ต่อ วาบ ดบะสานติ, วาบ พระประสาท, วาบ นาคบาล, วาบ ปวิตร, แม่ อัยก, แม่ทาน, __ ปรวต, วาบ อัยก ผู้ดูแลพระเปรียง, วาบ อัยก แห่ง ตรีพัง ตรีจ แม่สุเรนทรลักษมี, ทำการบูชาพระเปรียงต่อไปยังพระกำมรดงชกัตแห่งลิงคปุระ และฉบาร รันสี” โดยสังเกตว่าบุคคลในระดับเดียวกันกับ “วาบ” ที่เป็นผู้หญิงจะใช้คำนำหน้าชื่อว่า “แม่” (me)

นอกจากขุนนางในระดับกลางในตำแหน่ง “วาบ” แล้ว จารีกตพลปราสาทยังได้แสดงถึงบทบาทและหน้าที่ของขุนนางชั้นสูง ในตำแหน่ง โขลญ หรือ มรตัญโขลญ ด้วย โดยผู้ที่ปรากฏบทบาทและหน้าที่เด่นชัดที่สุดคือ มรตัญ โขลญ ศรีปฤถิวินทรบัณฑิต ผู้ดำรงตำแหน่ง คุณโทษทรรคี

²⁶ ฐุณ เสงูษ, “ข้าลลสาชสัชชฆลลล, ” **ภษุณลลลลล** 51, 1 (ชคก-คชช:-ชชช 1997) : 50.

²⁷ Ibid., 56.

ซึ่งเป็นผู้ที่กราบบังคมทูลคดีความการแย่งชิงที่ดินของ วาบ สะห์ ท่านผู้นี้ น่าจะเป็นผู้มีหน้าที่ทางฝ่ายตุลาการหรือการตรวจสอบผู้กระทำผิด ส่วนบทบาทของขุนนางชั้นสูงท่านอื่น ๆ ในจารีกตวลปราสาทนั้น ก็ได้ปรากฏในตอนที่กำลังถึงการเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ด้วยเช่นกัน เช่น ในด้านที่ 3 บรรทัดที่ 18 – 23 มรตายุศรีธรรมเกสรี โขลญ คลัง ชันโท กราบบังคมทูลต่อฐิติพระบาทฐิติเชิงพระกำมรเตงอัญ ศรีชัยวรมเทวะ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 5) ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงานของขุนนางผู้ดูแลงานเกี่ยวกับธัญพืช (วรีหะ) รวมไปถึงการที่ปรากฏชื่อขุนนางชั้นสูงผู้มีบทบาทคล้ายกับการเป็นพยานการรับรองข้อความคำประกาศในตอนท้ายของจารึก เช่น มรตายุ โขลญ ศรีลักษมินทร์วรมะ, มรตายุ โขลญ ศรีปราคกรมวีระ, มรตายุ ศรีธรณินทรวัลลก ฯลฯ

บทบาทของชนชั้นปกครองในระดับพระราชวงศ์ที่ปรากฏในจารีกตวลปราสาทได้แก่บทบาทของพระมหากษัตริย์ ซึ่งพระเจ้าชัยวรมันทรงเป็นผู้ที่มีบทบาทมากที่สุดในบรรดาพระมหากษัตริย์ที่ถูกกล่าวถึง ส่วนพระราชามีบทบาทรองลงมาได้แก่พระเจ้าชัยวรมันที่ 5 และพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ส่วนพระราชวงศ์อื่น ๆ นอกจากนี้ไม่ปรากฏบทบาทที่ชัดเจนนัก

จากการสังเกตการใช้คำเรียกพระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ ในจารีกตวลปราสาทด้วยความภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณนั้น พบว่ามีลักษณะที่ต่างกัน โดยที่ในบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต จะใช้พระนามเมื่อยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ เช่น ศรีหรรษวรมัน, ศรีราเชนทรวรมัน แต่ในข้อความภาษาเขมรโบราณจะนิยมใช้พระนามภายหลังสวรรคต (พระมรณนาม) โดยใช้คำนำหน้าพระนามว่า “กำมรเตงอัญผู้เสด็จไป” (kammratenñ añ ta stāc dau) เช่น กำมรเตงอัญผู้เสด็จไปปรเมศวร (พระเจ้าชัยวรมันที่ 2), กำมรเตงอัญผู้เสด็จไปบรมสิวัต (พระเจ้าชัยวรมันที่ 4) ประเด็นการอ้างถึงพระนามด้วยลักษณะการใช้ที่ต่างกันในนี้ น่าจะสะท้อนถึงแนวคิดที่ต่างกันระหว่างการใช้อย่างสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณ กล่าวคือภาษาเขมรโบราณเป็นภาษาที่สื่อถึงความเป็นสามัญชน การที่จะกล่าวถึงพระมหากษัตริย์จึงต้องให้การยกย่องด้วยการเรียกพระนามที่แสดงถึงการเสด็จไปยังเทวโลก แต่ในขณะที่ภาษาสันสกฤตซึ่งชาวกำพูชาในสมัยพระนครเชื่อว่าเป็นภาษาที่ศักดิ์สิทธิ์และมุ่งสื่อถึงพระผู้เป็นเจ้า การเรียกพระนามพระมหากษัตริย์ด้วยพระนามเดียวกับเมื่อตอนที่ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่นั้น อาจจะสะท้อนถึงความต้องการให้พระองค์ทรงยังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ในเรื่องราวที่มีความเกี่ยวข้องกับพระผู้เป็นเจ้าก็อาจเป็นไปได้

การพิจารณาถึงบทบาทและหน้าที่ของบุคคลที่ปรากฏในจารีกตวลปราสาท ได้สะท้อนให้เห็นถึงระบบการบริหารบ้านเมืองที่มีการจัดแบ่งงานของข้าราชการแต่ละฝ่ายออกเป็นส่วนต่าง ๆ เช่น เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเกี่ยวกับธัญพืช (ñak vriha) “วรีหะ”, พระสภา ผู้มีหน้าที่สอบสวนคดีความ, นายระวาง (rañvāñ pratyaya) ผู้มีหน้าที่รังวัดที่ดิน, เจ้าหน้าที่งานเกี่ยวกับดอกไม้ (khloñ gāp mālākāra) ตำแหน่งงานที่ถูกกล่าวถึงเหล่านี้ บางส่วนมีความเกี่ยวข้องกับ

การตัดสินคดีความและการประกาศกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินของสหเทวะ และบางส่วนแม้จะ
ไม่มีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญในจารีกถวลปราชสาท แต่ก็ได้แสดงภาพของสังคมที่มีการ
แบ่งหน้าที่ของประชาชนอย่างเป็นระบบระเบียบ

ระบบเครือญาติที่ถือการสืบเชื้อสายทางฝ่ายสตรี

การสืบเชื้อสายของชาวกัมพูชาในสมัยพระนครที่ปรากฏในจารีกถวลปราชสาทเป็นการ
บอกให้รู้ถึงระบบเครือญาติที่ถือการสืบเชื้อสายทางฝ่ายสตรี ดังที่ปรากฏในข้อความภาษาสันสกฤต
ตอนที่กล่าวถึงบรรพบุรุษของสหเทวะเพื่ออ้างกรรมสิทธิ์ที่ดินอันเป็นมรดกตกทอดต่อเนื่องกันมา
ในตระกูล โดยเริ่มจาก วิเรนทรวีระ ผู้เป็น ตา (mātāmaho ‘พ่อของแม่’) ของสหเทวะ และคัพยะ ผู้
เป็น ตาทวด (pramātāmaha) ของสหเทวะ ซึ่งยังมีศักดิ์เป็น ลุงหรือน้าชายทางฝ่ายแม่ (mātulo)
ของวิเรนทรวีระอีกด้วย นอกจากนี้ ก็ยังปรากฏการนับญาติทางฝ่ายสตรีอีกครั้งในตอนที่สหเทวะได้
ขอให้มีการละเว้น โทษแก่ผู้พี่ชื่อว่า เก และครอบครัว เนื่องจากว่า เก มีศักดิ์เป็นลุงหรือน้าชายทาง
ฝ่ายแม่ของตนเอง (mātāmahasūnus ‘ลูกชายของตา’)

การสืบเชื้อสายทางฝ่ายสตรีนี้ยังปรากฏในการสืบราชสมบัติของพระมหากษัตริย์
กัมพูชาด้วย ดังที่ผู้แต่งจารีกถวลปราชสาทได้กล่าวในบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันว่า พระองค์
ทรงเป็นจันทรเพ็ญบนฟ้าคือวงศ์แห่งพระนาง โสมา สู่ถึงการเป็นผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากนาง
โสมาซึ่งเป็นต้นราชวงศ์ของกษัตริย์กัมพูชา

การซื้อขายและการแลกเปลี่ยนสินค้ากับที่ดิน

จากข้อความในจารีกถวลปราชสาทได้สะท้อนให้เห็นลักษณะเศรษฐกิจที่มีการซื้อขายที่
ดินและข้าทาส ด้วยการแลกเปลี่ยนกับสิ่งของซึ่งอาจถือว่าเป็นสินค้าที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีพ
ของคนในสังคมกัมพูชาในสมัยพระนคร รวมถึงการชดเชยทรัพย์สินแก่ผู้เรียกร้องสิทธิการถือครอง
ที่ดิน (กรณีลูกหลานของ วาบ โย แห่ง รลม บัญชล)

สินค้าที่พบว่ามีกำไรมากในการซื้อขายแลกเปลี่ยนกับที่ดินในบริเวณต่าง ๆ ได้แก่ สิน
ค้าประเภท เครื่องมือประกอบอาชีพ (ชะแลง และเครื่องมือถากไม้ที่เรียกว่า “ผิง”), ภาชนะ (คนโท
เวทิก, กระจาดปทิละ, กระจะ, ขันเงิน, ตะกร้าทองแดง, ถาดสำรับ) นอกจากนี้ยังมีการใช้ ทอง,
เกวียน, ช้าง, แพะ, วัว, เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม, ข้าวสาร, ข้าวเปลือก ฯลฯ ในการแลกเปลี่ยนด้วยเช่นกัน

จากการระบุปริมาณของสินค้าแต่ละประเภทที่ใช้ซื้อขายแลกเปลี่ยนกับที่ดินแต่ละครั้ง
นั้น ทำให้ทราบว่าคนในสมัยพระนครมีการใช้มาตราชั่งตวงวัด ทั้งที่เป็นหน่วยตามประเพณีของ

ชาวเขมรเอง เช่น ช้าง (jyañ), ตำลึง (liñ), ถลวง (thlvañ), โย (yo) และหน่วยตามประเพณีของอินเดียโบราณ เช่น ตุลา (tul), บาท (pāda), ปราสต์ (prastha) และ ขาริกา (khārikā)

การให้รายละเอียดเกี่ยวกับการซื้อขายที่ดินด้วยการแลกเปลี่ยนสินค้าดังที่กล่าวนี้ นอกจากจะบอกให้ทราบถึงชนิดของสินค้า และปริมาณของสิ่งของประเภทต่าง ๆ แล้ว ยังเป็นการสะท้อนถึงวิถีชีวิต วัฒนธรรมการประกอบอาชีพ และสภาพความเป็นอยู่ของผู้คนชาวกัมพูชาในสมัยพระนครอีกด้วย

การกำหนดขอบเขตที่ดิน

สาระสำคัญของประการหนึ่งของจารึกตวลปราสาท คือการกำหนดขอบเขตของที่ดินโดยการปักหลักเขต ซึ่งในข้อความภาษาเขมรโบราณใช้คำศัพท์ที่เป็นคำยืมจากภาษาสันสกฤตว่า gol และในภาษาเขมรปัจจุบันก็ยังคงใช้คำศัพท์เดียวกันนี้ ในความหมายของ ‘หลัก, หลักเขต หรือ เสาหลัก’ (เถาธ <โคล> อ่านว่า /kool/) แต่ความหมายดั้งเดิมในภาษาสันสกฤตของคำว่า gola หรือ golaka นั้นมีความหมายว่า ‘ลูกกลม ๆ ’ ดังนั้น การใช้คำว่า gol ในความหมายของ หลัก หรือเสาหลักที่ตอกลงไปในดินเพื่อกำหนดเขตแดนนั้น น่าจะเกิดจากการกลายความหมายในภาษาเขมร²⁸ ซึ่งแต่เดิมน่าจะเป็นไปได้ว่า สิ่งที่เป็นเครื่องหมายบอกกำหนดเขตแดนคงจะมีลักษณะเป็นทรงกลม ดังจะเห็นได้จากการฝังลูกนิมิตไว้ใต้ดินและสร้างใบเสมาไว้ด้านบนเพื่อบอกขอบเขตของพระอุโบสถในพุทธศาสนา

ข้อความในจารึกตวลปราสาทได้บอกให้ทราบว่า การแสดงขอบเขตของที่ดินจะมีการปักหลักเขตพร้อมกับมีการจารึกบอกกำหนดขอบเขตโดยการใช้ชื่อภูมิประเทศที่อยู่แวดล้อมพื้นที่นั้น ๆ การที่บุคคลใดจะกระทำการดังกล่าวนี้จะต้องมีการกราบบังคมทูลต่อพระเจ้าแผ่นดินเพื่อให้ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหน้าที่รัฐวัดทำการกำหนดขอบเขตที่ดิน และมีการสร้างจารึกเพื่อเป็นการประกาศกรรมสิทธิ์ เนื่องจากในสมัยพระนครมีความเชื่อว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นเจ้าของผืนดินทุกผืน ลักษณะของการสร้างจารึกตวลปราสาทนี้จึงอาจจะเปรียบได้กับการออกโฉนดที่ดินหรือเอกสารสิทธิ์ในปัจจุบัน

สถานที่สำคัญที่จารึกตวลปราสาทได้กล่าวถึงว่ามีการกำหนดขอบเขต และมีการกล่าวย้าถึง 3 ครั้งในข้อความจารึกคือ ที่ดินบริเวณหมู่บ้าน “เทวีคราม” ซึ่งปรากฏใน ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 25, ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 32 และด้านที่ 4 บรรทัดที่ 7 ต่อกับ 8 ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ได้อธิบายว่า

²⁸George Coedès, *Inscriptions du Cambodge*, vol. II (Hanoi : Imprimerie d'Extrême-Orient, 1942), 107.

บริเวณนี้อาจจะมีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ที่เรียกว่า “ทวลปราสาท” ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอกำแพง
สวาย จังหวัดกำแพงเพชร ประเทศกัมพูชา และเป็นบริเวณที่ค้นพบจารึกหลักนี้²⁹

นอกจากนี้ ที่ดินในบริเวณอื่น ๆ ที่ถูกกล่าวถึงในจารึกทวลปราสาท ส่วนใหญ่จะเป็นชื่อ
เฉพาะของที่ดินอันเป็นกรรมสิทธิ์ของ วาบ สะห์ และบรรพบุรุษ รวมถึงชื่อพื้นที่โดยรอบซึ่งใช้
กำหนดขอบเขตกรรมสิทธิ์ที่ดิน พื้นที่บริเวณสำคัญซึ่งถูกกล่าวถึงบ่อยครั้งอีกบริเวณหนึ่ง คือ
ข-อวล เบก, รังคป, ลาจ รมาง, จารวาร และ สเรไพธ ซึ่งเป็นที่ดิน 5 ฝืนอันเป็นคฤคิความที่ถูกกล่าว
ถึงในส่วนเกริ่นนำและในฉันทบทที่ 14 ส่วนพื้นที่อื่น ๆ นอกจากนั้นคือ ชื่อที่ดินที่ โปม, ปิก
กระเว, ปฤ, สตุก โสณ, ปิก รวด, โลก รหวิด, ตระพัง กระสัง ฯลฯ ซึ่งชื่อที่ดินบริเวณดังกล่าวยังไม่
สามารถจะระบุได้ชัดเจนว่าตรงกับสถานที่ใดในปัจจุบัน แต่จากการสันนิษฐานถึงที่ตั้งของแหล่งที่
พบจารึกทวลปราสาทซึ่งอาจจะตรงกับบริเวณหมู่บ้านเทวिकรามที่ปรากฏในจารึก และจากข้อความ
การอุทิศที่ดินของ วาบ สะห์ เพื่อถวายแด่สังคคคีสิทธิ์ ซึ่งหากว่าที่ดินเหล่านั้นเป็นที่ดินของ วาบ
สะห์ อันมีบริเวณติดต่อกับอาณาเขตของหมู่บ้านเทวिकราม ที่ดินบริเวณต่าง ๆ ที่ปรากฏในจารึกทวล
ปราสาทซึ่งเป็นภูมิลำเนาและเป็นกรรมสิทธิ์ของ วาบ สะห์ ก็น่าจะได้แก่บริเวณตอนกลางของ
ประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน แต่ทั้งนี้ก็จำเป็นต้องอาศัยการอ้างอิงจากหลักฐานศิลาจารึกหลักอื่น ๆ
ในการระบุถึงบริเวณที่ตั้งของสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งยังคงต้องมีการศึกษาค้นคว้ากันต่อไป

ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ที่ปรากฏในจารึกทวลปราสาทซึ่งนำเสนอในบท
ที่ 5 นี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนครช่วง
พุทธศตวรรษที่ 16 โดยผ่านมุมมองของผู้บันทึกเหตุการณ์ลงในศิลาจารึกทวลปราสาท การให้ความ
กระจ่างกับการอธิบายเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์โดยภาพรวม จำเป็นที่จะต้องใช้ข้อมูลจากจารึก
หลักอื่น ๆ มาประมวลเข้าด้วยกัน ดังนั้น การศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากจารึกหลักอื่น ๆ ที่สร้างขึ้น
ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมัน และพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 จะทำให้ประวัติศาสตร์กัมพูชาในช่วง
พุทธศตวรรษที่ 16 อันเป็นช่วงเวลาแห่งความวุ่นวายทางการเมืองการปกครองนั้น เกิดความกระจ่าง
ชัดยิ่งขึ้น

²⁹Ibid., 98.

บทที่ 6

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษา

การศึกษาวิเคราะห์จารึกทวลปราสาทในเชิงวรรณคดีศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่อแปลและศึกษาวิเคราะห์ข้อความในจารึกทวลปราสาท (Tuol Prasat Inscription K.158) ทั้งส่วนที่เป็นภาษาเขมรโบราณและภาษาสันสกฤต โดยวิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีและคุณค่าของจารึกในเชิงวรรณศิลป์ด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเป็นหลัก พร้อมทั้งศึกษาภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในจารึกหลักนี้ เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์และประเมินคุณค่าจารึกภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณหลักอื่น ๆ ในฐานะวรรณคดี อันเป็นแง่มุมที่นอกเหนือจากการศึกษาและตีความจารึกในฐานะเอกสารหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชั้นปฐมภูมิ ซึ่งผลสรุปของการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ มีดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สาระสำคัญของจารึกทวลปราสาท

ศิลาจารึกทวลปราสาทซึ่งค้นพบที่เมืองกำปงสวาย จังหวัดกำปงธม ราชอาณาจักรกัมพูชา เป็นจารึกหลักหนึ่งในสมัยเมืองพระนคร จากข้อความจารึกระบุว่าจารึกหลักนี้สร้างขึ้นในมหาศักราช 925 (พ.ศ. 1546) ซึ่งตรงกับรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมัน ความสำคัญของจารึกทวลปราสาทในแง่มุมทางประวัติศาสตร์ คือการที่เป็นหลักฐานบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับคดีความการแย่งชิงสิทธิในการถือครองที่ดินของขุนนางผู้หนึ่งชื่อว่า สหเทวะ หรือ วาบ สะห์ มีการกล่าวถึงเรื่องราวการพิจารณาตัดสินคดีความ และการประกาศกรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่อาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนครเกิดเหตุการณ์จลาจลและความระส่ำระสายทางการเมืองในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 16

จารึกทวลปราสาทจารึกด้วยภาษาเขมรโบราณและภาษาสันสกฤต โดยส่วนที่เป็นภาษาเขมรโบราณมีลักษณะเป็นข้อความร้อยแก้ว แบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน ส่วนที่ 1 เป็นข้อความเกริ่นนำว่าด้วยเรื่องราวการกราบทูลถวายฎีกาคดีความเกี่ยวกับการแย่งชิงที่ดินของ วาบ สะห์ ส่วนข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2 ซึ่งอยู่ถัดจากส่วนที่เป็นภาษาสันสกฤต เป็นการบรรยายรายละเอียดการซื้อขายที่ดินของบรรพบุรุษ วาบ สะห์ ในบริเวณต่าง ๆ โดยเล่าเหตุการณ์ย้อนอดีตไปถึงในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ต่อด้วยการยืนยันกรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งรับรองโดยพระราชโองการของพระเจ้า

ชัยวีรวัฒน์ และในช่วงท้ายของข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 2 เป็นรายนามขุนนางผู้ซึ่งร่วมเข้าเฝ้าอยู่ ณ สถานที่ที่กราบบังคมทูลเพื่อถวายฎีกา และเป็นพยานผู้รับรองคดีนี้

ส่วนข้อความภาษาสันสกฤตจารึกอยู่ระหว่างข้อความภาษาเขมรโบราณทั้ง 2 ส่วน เป็นบทร้อยกรองประเภทฉันทจำนวน 41 บท ซึ่งจำแนกชนิดฉันทที่ออกเป็น อุปชาติฉันท 11 บท (บทที่ 1, 3, 5-7, 11, 29, 34-36 และ 41) อินทรัชราฉันท 6 บท (บทที่ 4, 9, 10, 12, 13 และ 40) วสันตติลฉันท 2 บท (บทที่ 2 และ 8) และอนุษฎฉันท หรือ โสลก 22 บท (บทที่ 14-28, 30-33 และ 37-39)

ข้อความร้อยกรองภาษาสันสกฤตเริ่มต้นด้วยบทประณามพจน์ สดุดีพระสิวะและพระธรรมกาย ต่อด้วยบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวีรวัฒน์ จากนั้นเป็นการแนะนำสหเทวะ หรือ วาป สะห์ ผู้เป็นเจ้าของที่ดินอันเป็นคติความ ต่อด้วยการเล่าเรื่องย้อนถึงการได้ครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ จากนั้นเป็นการพิพากษาตัดสินคดีความที่มีผู้แย่งชิงกรรมสิทธิ์ที่ดินถึง 2 ครั้ง โดยครั้งแรกเกิดขึ้นในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 และครั้งที่ 2 เกิดในรัชกาลพระเจ้าชัยวีรวัฒน์ ซึ่งเป็นรัชกาลปัจจุบันในขณะที่จารึกตวลปราสาทถูกสร้างขึ้น ในตอนท้ายข้อความร้อยกรองภาษาสันสกฤตเป็นการกล่าวถึงการทำบุญอุทิศกัลปนาที่ดิน คำอนุโมทนาบุญกุศล และคำสาปแช่ง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

องค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกตวลปราสาทจากการวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

หากพิจารณาตามการจัดประเภทของวรรณคดีสันสกฤต โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากความงามของการใช้ภาษาไว้ในส่วนที่เป็นบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต จารึกตวลปราสาทจัดได้ว่าเป็นวรรณคดีประเภท “กาวยะ” (งานเขียนที่มีวรรณศิลป์)

การวิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณคดีของจารึกตวลปราสาทโดยใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ได้ผลสรุปว่า ทฤษฎีรสสามารถใช้จำแนกและวิเคราะห์องค์ประกอบด้านต่าง ๆ ของจารึกตวลปราสาทได้อย่างดี โดยจำแนกออกเป็น ตัวบทประพันธ์ (วัสดุ), กวีผู้แต่ง, อารมณ์หรือความรู้สึกของกวีที่ถ่ายทอดไว้ในบทประพันธ์ (ภาวะ), ผู้อ่าน, ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดกับผู้อ่าน (รสวรรณคดี)

บทประพันธ์ (วัสดุ) ได้แก่ ข้อความจารึกตวลปราสาท อันหมายถึงการดำเนินเหตุการณ์ด้วยข้อความภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณ ซึ่งถือเป็นสื่อที่กวีผู้แต่งใช้ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกให้ผู้อ่านได้รับรู้

จากการวิเคราะห์การดำเนินเหตุการณ์ในจารึกตวลปราสาทด้วยภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณพบว่า ผู้แต่งได้ใช้วิธีการเล่าเรื่องแบบย้อนคืน (flash back) ทั้งในส่วนที่เป็นภาษา

สันสกฤตและในส่วนภาษาเขมรโบราณ เพื่ออ้างกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินซึ่งมีมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ อันเป็นประโยชน์ต่อการพิพากษาคัดสินคดีความและการประกาศกรรมสิทธิ์ในที่ดินของ วาบ สะห์ หรือสหเทวะ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันคือมหาศักราช 925 (พ.ศ. 1546) และถือเป็นวัตถุประสงค์หลักของการสร้างจารึกทวลปราสาท

ในประเด็นเกี่ยวกับกวีผู้แต่งจารึกทวลปราสาท หากอาศัยการวิเคราะห์จากข้อความสุดท้ายที่อ่านได้ว่า ta srasir prasas[ta] [ācā]ryya pandita vāp rac (ผู้เขียนคำประกาศ อาจารย์บัณฑิต วาบ รัจ) อาจสรุปได้ว่า ผู้เขียน (author) หรือผู้แต่ง (composer) จารึกทวลปราสาท น่าจะ ได้แก่ ผู้ที่ปรากฏชื่อในตอนท้ายของจารึก คือ อาจารย์บัณฑิต วาบ รัจ เนื่องจากเป็นหลักฐานเดียวที่แสดงถึงผู้เขียนจารึก โดย กวี ตามทฤษฎีของนักวรรณคดีสันสกฤตจะต้องเป็นผู้ที่ประกอบด้วย “ประติภา” (จินตนาการอันเป็นพรสวรรค์ที่มีติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด) และ “ศักติ” (ความสามารถหรือฝีมือในการประพันธ์)

อารมณ์หรือความรู้สึกของกวีที่ถ่ายทอดไว้ในบทประพันธ์ หรือที่เรียกว่า “ภาวะ” นั้น สำหรับจารึกทวลปราสาท ภาวะที่สำคัญ (สถาปีภาวะ) คือ ความมุ่งมั่น (อุตสาหภาวะ) ของสหเทวะ อันเนื่องมาจากสาเหตุของภาวะ (วิภาวะ) ที่มีบุคคลอื่นอ้างกรรมสิทธิ์ที่ดิน ด้วยการถอนหลักเขตและการทะเลาะวิวาทกันจนเกิดเป็นคดีความ ประกอบกับการยืนยันกรรมสิทธิ์ด้วยการเล่าย้อนถึงการครอบครองที่ดินในบริเวณต่าง ๆ ที่ได้มาโดยชอบธรรมตั้งแต่บรรพบุรุษ จากเหตุดังกล่าว ทำให้สหเทวะต้องแสดงผล (อนุภาวะ) ด้วยการกราบบังคมทูลฎีกาต่อพระราชาเพื่อให้ทรงมีพระราชโองการประกาศรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินให้กับตนเอง นอกจากนี้ กวียังได้สื่อถึงความน่ากลัว (ภยภาวะ) ในตอนที่กล่าวถึงการลงทัณฑ์ผู้กระทำผิด และสื่อถึงความสงบ (สมภาวะ) ในตอนที่กล่าวถึงการทำบุญอุทิศถวายที่ดิน

ในด้านผู้อ่านได้ข้อสรุปว่า ผู้ที่จะสามารถรับรู้ถึงสิ่งที่กวีได้ถ่ายทอดไว้ในจารึกทวลปราสาทได้จะต้องเป็นผู้ที่รู้ทั้งภาษาเขมรโบราณและภาษาสันสกฤต และในทางทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ผู้อ่านจำเป็นต้องมีความเป็น “สหาทัย” (สภาพจิตใจซึ่งเปิดกว้างพร้อมที่จะรับรู้อารมณ์ที่กวีสื่อออกมาในบทประพันธ์โดยการละวางความเป็นตัวตน เหลือไว้แต่อารมณ์ความรู้สึกที่เป็นสัญชาตญาณของมนุษย์) และ “วาสนา” (การมีความรู้สึกสากลที่เป็นสัญชาตญาณอันติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด)

“รสวรรณคดี” หมายถึงปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน โดยเมื่อสามารถรับรู้อารมณ์ความรู้สึกที่กวีถ่ายทอดไว้ในจารึกทวลปราสาทแล้ว รสหลักที่จะเกิดขึ้นในใจผู้อ่าน คือ “วีรส” หรือ ความชื่นชม โดยเป็นความชื่นชมในพยายามในการรักษาไว้ซึ่งประโยชน์หรือทรัพย์สมบัติของสหเทวะ และชื่นชมในความกล้าหาญของพระเจ้าชัยวรมัน นอกจากนี้ ความสงบ

“सानตรส” ก็เป็นที่รับรู้ได้จากการทำบุญอุทิศถวายที่ดิน รวมทั้งยังได้รับรู้ถึงเกิดความน่ากลัว “ภยานกรส” ซึ่งเกิดจากความยำเกรงในพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์

จากการวิเคราะห์ห้วงคำประกอบทางวรรณคดีของจารึกถวลปราสาทด้วยทฤษฎีวรรณคดี สันสกฤต สามารถสรุปได้ว่า วัตถุประสงค์ของจารึกถวลปราสาทนั้น เป็นสิ่งเดียวกันกับภาวะหลัก (สถายิภาวะ) ที่กวีสื่อออกมาซึ่งได้แก่ การแสดงความมุ่งมั่นพยายามของสหเทวะ หรือ วาบ สะห์ ใน การฟ้องร้องถวายฎีกาเพื่อให้พระราชาพิจารณาพิพากษาคัดสินโทษผู้กระทำผิดถึง 2 ครั้ง รวมถึงการ ของพระราชทานที่ดินพร้อมกับการสร้างจารึกเป็นการประกาศกรรมสิทธิ์ความเป็นเจ้าของที่ดิน

การวิเคราะห์คุณค่าของจารึกถวลปราสาทในเชิงวรรณศิลป์

คุณค่าในเชิงวรรณศิลป์ของจารึกถวลปราสาทนั้นปรากฏชัดเจนในการพรรณนาเรื่อง ราวและเหตุการณ์ในส่วนที่เป็นบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตทั้ง 41 บท

การวิเคราะห์คุณค่าของจารึกถวลปราสาทในเชิงวรรณศิลป์ พบว่า กวีมีการตกแต่งถ้อย คำด้วยภาษาที่ไพเราะและมีความหมายที่ลึกซึ้ง ซึ่งเรียกว่า “อลังการ” ได้อย่างงดงาม ไพเราะ เหมาะสม เช่น การใช้เสียงสัมผัสพยัญชนะ (ศัพทอลังการ) เกิดเป็นเสียงเสนาะอย่างไพเราะ สอดคล้องกับการอ่านตามจังหวะเสียงกรู (เสียงหนัก) และลหุ (เสียงเบา) ในบทร้อยกรอง หรือการใช้การเปรียบเทียบที่แฝงนัยลึกซึ้ง ช่วยให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพและประจักษ์ถึงอารมณ์ความรู้สึกที่กวี ถ่ายทอดไว้ในบทประพันธ์ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ด้วยการใช้อรรถาลังการประเภทต่าง ๆ ในบท พรรณนาซึ่งเป็นการใช้ภาษาแบบกล่าวโดยอ้อม (วโภกคติ) เช่น อุปมา รูปกะ อุตเปรกษา เสนยะ ฯลฯ ส่วนในการบรรยายเหตุการณ์กวีได้ใช้ออลังการประเภท สวภาโวคติ ซึ่งไม่มีการนำเอาความรู้สึกของกวีเข้าไปปะปนมากนัก โดยปรากฏในข้อความส่วนใหญ่ของจารึกถวลปราสาทในส่วนที่ เน้นการนำเสนอข้อมูลหรือเนื้อหาสาระ

ในประเด็นเกี่ยวกับการเลือกใช้ฉันทลักษณ์ ซึ่งปรากฏอยู่ 3 ประเภท คือ อนุษฏุฉันท ตรีษฏุฉันท และวสันตฉันท สรุปลงได้ว่า กวีใช้ตรีษฏุฉันท (อินทรวชิราฉันทและอุษาฉันท) เป็นหลักในการพรรณนาในบทประณามพจน์, บทสรรเสริญสุคติพระเจ้าชัยวรมัน, บทแนะนำ สหเทวะและการเล่าถึงย้อนเรื่องราวเกี่ยวกับบรรพบุรุษ, บทที่ว่าด้วยการกราบทูลคดีความที่ดิน ของสหเทวะต่อพระเจ้าชัยวรมัน, บทเริ่มต้นการทำบุญอุทิศของสหเทวะ บทอนุโมทนาบุญ และ บทสาปแช่ง

กวีใช้ออนุษฏุฉันทเป็นหลักในส่วนของการบรรยายเหตุการณ์ซึ่งต้องการรายละเอียดที่ เน้นการนำเสนอข้อมูลหรือเนื้อหาสาระอย่างชัดเจน เช่น ในการบรรยายขอบเขตของที่ดิน การ

ก่อกวีพิพาทแย่งชิงที่ดิน การตัดสินและพิพากษาคดีความ และการถวายข่าวสารเป็นเครื่องบูชาแด่พระโพธิสัตว์โลกेश্বর, ศรีฉนะ และศรีสมันตประเภสะ

เหตุการณ์ในจารีกถวลปราชสาทที่กวีถ่ายทอดด้วยตริยภูณันท์ เป็นเรื่องราวและเหตุการณ์สำคัญซึ่งแฝงนัยที่สูงส่งกว่าการบรรยายเรื่องราวด้วยอนุษฏูณันท์ซึ่งเน้นการสื่อถึงเนื้อหาสาระของเรื่องเป็นสำคัญ และมีการใช้วสันตคิลกณันท์แทรกในตอนที่จะเปลี่ยนประเด็นการดำเนินเรื่อง การที่กวีผู้แต่งใช้รูปแบบฉันทที่ต่างชนิดกันเพื่อเป็นการกำหนดเนื้อหาของเนื้อเรื่องเช่นนี้ เป็นลักษณะเดียวกันกับกวีนิพนธ์แบบกาวยะ (kāvyā style) ของอินเดีย จารีกถวลปราชสาทจึงถือได้ว่าเป็นวรรณคดีประเภทกาวยะ

ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในจารีกถวลปราชสาท

จากการศึกษาเนื้อหาของจารีกถวลปราชสาทสามารถสรุปประเด็นซึ่งเป็นภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมได้ 3 ประเด็นคือ ภาพสะท้อนทางด้านประวัติศาสตร์และการเมืองการปกครอง, ภาพสะท้อนทางด้านศาสนาและปรัชญา และภาพสะท้อนด้านสังคมและเศรษฐกิจ

ภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์และการเมืองการปกครองที่ปรากฏในจารีกถวลปราชสาทคือภาพของอาณาจักรกัมพูชาในต้นพุทธศตวรรษที่ 16 ซึ่งเกิดความวุ่นวายแย่งชิงพระราชอำนาจกันระหว่างกษัตริย์หลายพระองค์ อันส่งผลให้เกิดเรื่องราวคดีความการแย่งชิงที่ดินของขุนนางด้วยเช่นกัน และยังสะท้อนให้เห็นถึงการบริหารงานกิจการบ้านเมืองที่ขุนนางข้าราชการมีบทบาทหน้าที่ในการช่วยพระเจ้าแผ่นดินบริหารปกครองอาณาจักร โดยผ่านกระบวนการยุติธรรมและการตัดสินคดีความ ซึ่งมีการพิจารณาสืบสวนสอบสวนโดยขุนนางฝ่ายตุลาการ และได้รับการพิพากษาคัดสินโดยพระมหากษัตริย์

ภาพสะท้อนทางด้านศาสนาและปรัชญาที่ปรากฏเด่นชัดในจารีกถวลปราชสาท คือการสะท้อนถึงความผสมผสานกันระหว่างความเชื่อในศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนาหายาน ซึ่งแสดงออกในส่วนของบทประณามพจน์และการทำบุญอุทิศที่ดินและสิ่งของให้กับรูปเคารพในศาสนาทั้งสอง

ภาพสะท้อนด้านสังคมและเศรษฐกิจที่ปรากฏในจารีกถวลปราชสาท สามารถจำแนกได้เป็น 4 ประเด็นย่อย ๆ คือการแบ่งบทบาทหน้าที่ของบุคคลแต่ละชนชั้นในสังคม การยึดถือระบบเครือญาติทางฝ่ายสตรี การซื้อขายที่ดินด้วยการแลกเปลี่ยนสิ่งของเครื่องใช้ และการกำหนดขอบเขตที่ดินด้วยการปักหลักเขตและสร้างจารีกเพื่อประกาศกรรมสิทธิ์

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษาวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมจากจารึกตวลปราสาท (K. 158) เป็นการเฉพาะด้าน ได้แก่ ประเด็นทางประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง ปรัชญา ศาสนา เศรษฐกิจ และสังคม โดยเปรียบเทียบกับข้อมูลจากจารึกหลักอื่น ๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยเดียวกันหรือใกล้เคียงกันกับจารึกตวลปราสาท เนื่องจากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นระยะเวลาที่เกิดเหตุจลาจลและความไม่สงบเรียบร้อยในอาณาจักรขึ้นบ่อยครั้ง และยังคงมีความคลุมเครือของเรื่องราวในหลายประเด็น การวิเคราะห์เปรียบเทียบเนื้อหาของจารึกหลาย ๆ หลักในช่วงระยะเวลาี้ จึงน่าจะช่วยอธิบายความไม่ชัดเจนในประเด็นต่าง ๆ ให้เกิดความกระจ่างยิ่งขึ้น

2. สังเกตว่าคำศัพท์ภาษาเขมรโบราณหรือภาษาสันสกฤตที่เกี่ยวข้องกับ กฎหมาย การบริหารปกครอง และกระบวนการยุติธรรมที่ปรากฏในจารึกตวลปราสาท เช่นคำว่า *vrah sabhā*, *āyatta*, *caṅvātt*, *cāre* และ *raṅvān* คำเหล่านี้ เป็นคำที่ปรากฏว่ามีใช้ในกฎหมายตราสามดวงหรือเอกสารทางกฎหมายของไทยในสมัยโบราณด้วยเช่นกัน ได้แก่คำว่า สุภาตระลาการ, อายัด หรือ อายัด, จังหวัด, จร และนายระวาง ตามลำดับ ดังนั้น จึงควรมีการศึกษาวิเคราะห์ต่อไปในอนาคต เกี่ยวกับความเชื่อมโยงของกระบวนการยุติธรรมและการเมืองการปกครอง โดยผ่านวงศัพท์ที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองในจารึกกัมพูชาสมัยพระนครหลักอื่น ๆ เทียบกับคำศัพท์ที่ปรากฏในเอกสารทางกฎหมายของไทยในสมัยโบราณ เพื่อการอธิบายหรือตีความหลักฐานเอกสารโบราณต่าง ๆ ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาเขมรให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เนื่องจากมีแบบแผนหรือแม่บทที่มาจากแหล่งเดียวกัน คือ พระมานวธรรมศาสตร์ของอินเดียโบราณ

3. สำหรับผู้ศึกษาจารึก หรือนักจารึกวิทยา (Epigraphist) ควรมีการศึกษาข้อความจากจารึกหลักอื่น ๆ ด้วยทฤษฎีวรรณคดีศึกษา เพื่อวิเคราะห์เนื้อหา การดำเนินเหตุการณ์ องค์ประกอบทางวรรณคดี และคุณค่าในเชิงวรรณศิลป์ที่ปรากฏในจารึกหลักนั้น ๆ โดยอาจเลือกจารึกที่บันทึกเหตุการณ์ในประเด็นเดียวกันด้วยภาษามากกว่า 1 ภาษา เช่น จารึกสดก๊กอิทธิ (K. 235), จารึกภาษาไทยและภาษาบาลีบางหลักในสมัยสุโขทัย หรือจารึกมยะเจดีย์ (Myazedi Inscription) เพื่อศึกษาว่าข้อความแต่ละภาษามีเนื้อหาเหมือนหรือแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร ซึ่งจะเป็นการศึกษาจารึกในแง่มุมทางภาษาและวรรณคดี

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมวิชาการ. **สังสกฤต – ไทย – อังกฤษ อภิธาน**. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.

กรรณิการ์ วิมลเกษม. “พัฒนาการของอักษรโบราณในประเทศไทย.” ใน **สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย**, 309 – 387. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2542. (จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สเด็จพระราชดำเนินทรงเปิดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร วันอังคารที่ 9 มีนาคม 2542).

กุสุมา รัชมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสังสกฤต**. พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขและเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

กุหลาบ มัลลิกะมาส. **วรรณคดีวิจารณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2529.

จिरพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. “คำบรรยายเรื่อง จารึกสังสกฤตในอินเดียและกัมพูชา.” ใน **ภาษา – จารึก** 7, 33 – 43. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544. (เนื่องในวาระเกษียณอายุราชการ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา พฤษภาคม 2544).

จิโต มาดแลน. **ประวัติเมืองพระนครของขอม**. แปลโดย หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มติชน, 2546.

เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. “จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาโท** สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521.

นงเยาว์ ชาญณรงค์. **ปรัชญาอินเดียสมัยโบราณ**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : ภาควิชา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2550.

ปราณี พาพานิช, ผู้แปล. **สุวฤตติลล : ยอดแห่งฉันทวรรณพดด้งดงาม**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

ผาสุข อินทรารุช. **พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน**. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543.

พิน ดอกบัว. **ปางปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพฯ : สยาม, 2545.

มยุรี วีระประเสริฐ. “ประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรกัมพูชาโบราณโดยสังเขป.” ใน **โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย**, 215 – 239. สว่าง เลิศฤทธิ์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2546.

วศิน อินทสระ. **สาระสำคัญของพุทธปรัชญามหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ชรรมดา, 2550.

วาทัญญ. **อสังการศาสตร์**. แปลโดย ป.ส. ศาสตร์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2550.

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. **กฎหมายตราสามดวง: หน้าต่างสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549.

วิภา กงกะนั้นนท์. **วรรณคดีศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2533.

सानติ ภัททีคำ. **ความสัมพันธ์วรรณคดีไทย – เขมร**. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการสมาคมวัฒนธรรมไทย – กัมพูชา กรมสารนิเทศ กระทรวงการต่างประเทศ, 2550.

_____. **ประวัติศาสตร์กัมพูชา แบบเรียนของเขมรที่เกี่ยวข้องกับไทย**. กรุงเทพฯ : มติชน, 2546.

สงบ บุญคล้าย. **ประวัติวรรณกรรมเขมร**. นริรัมย์ : โปรแกรมวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์, 2542. (จัดพิมพ์ในโครงการตำราวิชาการราชภัฏเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษา 6 รอบ).

สยาม ภัทรานุประวัติ. “ลักษณะกาวะในจารึกสันสกฤตที่พบในประเทศไทย.” ใน **ภาษา – จารึก 9**, 277 – 291. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546. (เนื่องในวาระฉลองอายุครบ 7 รอบของศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร 21 มีนาคม 2546).

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547. (จัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล วันอังคารที่ 29 มิถุนายน 2547).

_____. **ศิลปะขอม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547. (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล วันอังคารที่ 29 มิถุนายน 2547).

อุไรศรี วรสระริน. **จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. 1566 – ค.ศ. 1747.** กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, 2542.

_____. **ประชุมอรรถบทเขมร รวบรวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรสระริน.** กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545. (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรสระริน 8 ตุลาคม 2545).

ภาษาต่างประเทศ

Apte, Vaman Shivram. **The Student's Sanskrit – English Dictionary.** New Delhi : Shri Jainendra Press, 1982.

Basak, Radhagovinda and Kamaleswar Bhattacharya. “Inscriptions : Their Literary Value.” In **The Cultural Heritage of India.** vol. V, 2nd ed., enl., 390 – 416. Edited by Suniti Kumar Chatterji. Calcutta : The Ramakrishna Mission Institute of Culture, 1978.

Chakravarti, Adhir. **The Sdok Kak Thom Inscription Part I : A Study in Indo-Khmer Civilization.** Calcutta : Sanskrit College, 1978.

Chandler, David. **A History of Cambodia.** 3rd ed. Chiang Mai : Silkworm Books, 2003.

Cédès, George. **Inscriptions du Cambodge.** vol. II. Hanoi : Imprimerie d'Extrême-Orient, 1942.

_____. **Inscriptions du Cambodge.** vol. IV. Paris : Ecole Française d'Extrême-Orient, 1952.

Huffman, Franklin E., and Im Proum. **Cambodian Literary Reader and Glossary.** New York : Cornell University, 1988.

Indana (Julapan), Supatra. “A Critical Study of Kāvya in Sanskrit Inscriptions in India and Cambodia.” Ph.D. Thesis, University of Pune, 2003.

Jacob, Judith M. “The Structure of Word in Old Khmer.” In **Cambodian Linguistics, Literature and History : Collected Articles of Judith M. Jacob,** 1 – 17. Edited by David A. Smyth. London : SOAS, 1993.

Jacques, Claude. “The Inscriptions of Cambodia.” Translated by Avril Yockney. **Nokor Khmer** Summary N°2 (January – March 1970) : 18 – 25.

Long, Seam. **Dictionnaire du Khmer Ancien : d'après les Inscription du Cambodge du VIe. – VIIe. siècles.** Phnom Penh : Phnom Penh Printing House, 2000.

Macdonell, Arthur Anthony. **A Practical Sanskrit Dictionary**. New Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1996.

Majumdar, R. C. **Inscriptions of Kambuja**. Calcutta : The Asiatic Society, 1953.

Mantra, Ida Bagoes. "The Cult of Śiva-Buddha," In **The Art and Culture of South-East Asia**, 199 – 214. Edited by Lokesh Chandra. New Delhi : International Academy of Indian Culture and Aditya Prakashan, 1991.

Monier-Williams, M. **Sanskrit – English Dictionary**. New Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1976.

Pou, Saveros. **Dictionnaire Vieux Khmer – Français – Anglais**. Paris : Cedoreck, 1992.

Sak-Humphry, Chhany. **The Sdok Kak Thom Inscription (K.235) with a Grammatical Analysis of Old Khmer Text**. Phnom Penh : The Buddhist Institute, 2005.

Sharan, Mahesh Kumar. **Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia**. New Delhi : Abhinav Publications, 1974.

Vong, Sotheara, Chuon Sokunthy et al. **Ancient Inscriptions of Cambodia**. vol. II. Phnom Penh : UNESCO, 2002.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์
_____ . **Ancient Inscriptions of Cambodia**. vol. IV. Phnom Penh : UNESCO, 2002.

ក្រសួងអប់រំយុវជននិងកីឡា. **សិក្សាសង្គម ថ្នាក់ទី 10 (តូម៉ិទិណ្ណនិងប្រវត្តិវិទ្យា)**. បោះពុម្ពលើកទី 5. ភ្នំពេញ : គ្រឹះស្ថានបោះពុម្ពនិងចែកចាយ នាយកដ្ឋានស្រាវជ្រាវគរុកោសល្យ, 2005.

ខោល ភុន. **ប្រវត្តិវិទ្យាសំរាប់មធ្យមសិក្សា**. ភ្នំពេញ : គ្រឹះស្ថានបោះពុម្ពចាយអប់រំ, 1994.

វង់ សុធាវ៉ា. **សិលាចារឹកនៃប្រទេសកម្ពុជា សម័យមុនអង្គរ 1**. ភ្នំពេញ : ដេប៉ាតឺម៉ង់ប្រវត្តិវិទ្យា មហាវិទ្យាល័យសង្គមសាស្ត្រនិងមនុស្សសាស្ត្រ សាកលវិទ្យាល័យភូមិន្ទភ្នំពេញ, 2003.

វិកឃីរី ម៉ាយឃើល. "ប្រវត្តិសាស្ត្រកម្ពុជា." ប្រែសម្រួលដោយ ម៉ម វណ្ណារី. អត្ថបទមេរៀនបង្រៀននៅ មហាវិទ្យាល័យបុរាណវិទ្យា សាកលវិទ្យាល័យភូមិន្ទវិចិត្រសិល្បៈ ឆ្នាំ 2001 - 2002. (Mimeographed)

សូត្រ សំណាង. "អំណោយពីបុរាណតាមរយៈសិលាចារឹកខ្មែរ." សារណាបញ្ចប់ឧត្តមសិក្សា ជំនាន់ទី 16 បរិញ្ញាប័ត្រ អក្សរសាស្ត្រខ្មែរ ដេប៉ាតឺម៉ង់អក្សរសាស្ត្រខ្មែរ មហាវិទ្យាល័យសង្គមសាស្ត្រនិងមនុស្សសាស្ត្រ សាកលវិទ្យាល័យភូមិន្ទភ្នំពេញ, 1999. (Mimeographed)

ឡុង សៀម. "ប៉ាន់ន្តរនាមសម័យអង្គរ." **កម្ពុជសុរិយា** 51, 1 (មករា - កុម្ភៈ - មីនា 1997) : 41 - 60.

_____. **ស្ថានទាមវិទ្យាខ្មែរ**. ភ្នំពេញ : ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, 1997.

Brunon, Paul និង ស៊ុនហេង ម៉េងឈាង. **ជនជាតិខ្មែរ ភាគ 1 ស.វ.ទី 1 - ស.វ.ទី 15**. បោះពុម្ព
លើកទី 2. ភ្នំពេញ : អង្គការ SIPAR, 2005.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาคผนวก

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

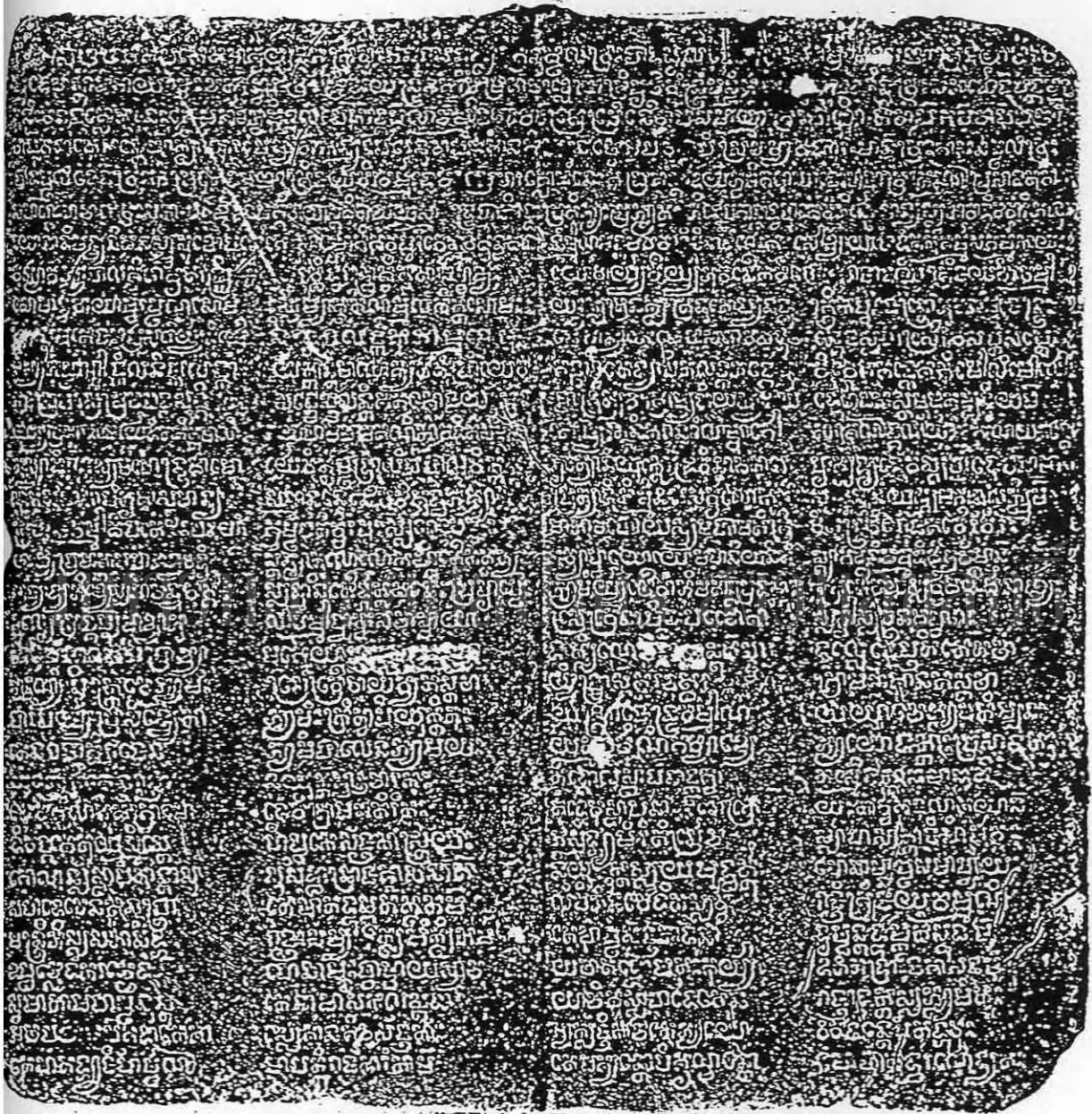
ภาคผนวก ก
ภาพสำเนาจารึกตวลปราสาท (K. 158)¹

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

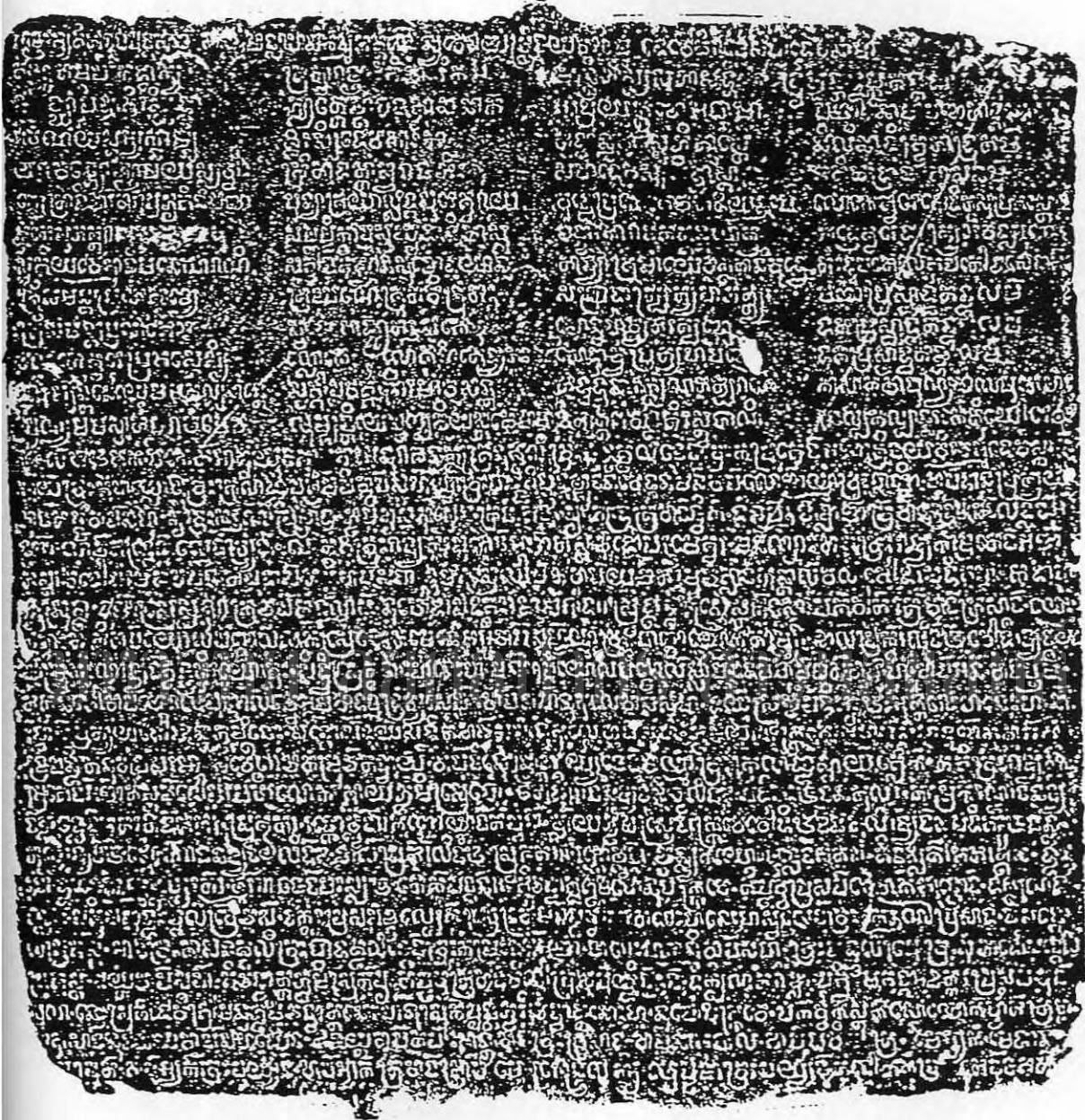
¹ที่มาของภาพจาก Vong Sotheara, Chuon Sokunthy and others, **Ancient Inscriptions of Cambodia**, vol. IV (Phnom Penh : UNESCO, 2002), 160 – 162.

ภาคผนวก ก

ภาพสำเนาจารึกดวงลปราสาท (K. 158)

ภาพที่ 1 ภาพสำเนาศิลาจารึกดวงลปราสาท ด้านที่ 1 (face A)

ภาพที่ 2 ภาพสำเนาศิลาจารึกทวลปราสาท ด้านที่ 2 (face B)

ภาคผนวก ข
ระบบการถ่ายทอดอักษร

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาคผนวก ข
ระบบการถ่ายถอดอักษร

การปริวรรตข้อความจากจารึกทวลปราสาทในวิทยานิพนธ์นี้ใช้ระบบการถ่ายถอดอักษรโบราณเป็นอักษรโรมัน (transliteration) ที่ใช้อยู่ในภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งเป็นระบบที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในการถ่ายถอดอักษรที่มีวิวัฒนาการมาจากอักษรอินเดียโบราณ ตารางนี้ได้นำเสนอการถ่ายถอดรูปอักษรเขมรโบราณด้วยอักษรโรมันเป็นหลัก และได้เทียบรูปอักษรเทวนาครี อักษรเขมรปัจจุบันและอักษรไทยไว้ด้วย เพื่อประโยชน์ในการศึกษารูปแบบอักษรและอักษรวิธีที่ใช้บันทึกภาษาสันสกฤต ภาษาเขมร และภาษาไทย ดังนี้

ตารางที่ 2 ตารางแสดงระบบการถ่ายถอดอักษร

อักษรเขมรโบราณ	อักษรโรมัน	อักษรเทวนาครี	อักษรเขมรปัจจุบัน	อักษรไทย
ក ក	ka	क	ក ក	ก
ខ ខ	kha	ख	ខ ខ	ข
ក ក	ga	ग	ក ក	ค
ឃ ឃ	gha	घ	ឃ ឃ	ฃ
ន ន	ña	ङ	ន ន	ง
ច ច	ca	च	ច ច	จ
ច ច	cha	छ	ច ច	ฉ
ជ ជ	ja	ज	ជ ជ	ช
ជ ជ	jha	झ	ជ ជ	ฌ

ตารางที่ 2 (ต่อ)

อักษรเขมรโบราณ	อักษรโรมัน	อักษรเทวนาครี	อักษรเขมรปัจจุบัน	อักษรไทย
𑄓 𑄔	ña	ञ	ញ ្រ	ญ
𑄕 𑄖	ṭa	ट	ដ រ	ฉ
	ṭha	ठ	ប៉ រ	ช
	ḍa	ड	ឌ រ	จ
𑄗	ḍha	ढ	ឍ រ	ฉ
𑄘 𑄙	ṇa	ण	ណ រ	ณ
𑄚 𑄛	ta	त	ត រ	ด
𑄜 𑄝	tha	थ	ថ រ	ถ
𑄞 𑄟	da	द	ទ រ	ท
𑄠 𑄡	dha	ध	ធទ រ	ธ
𑄢 𑄣	na	न	ន រ	น
𑄤 𑄥	pa	प	ប រ	ป
𑄦 𑄧	pha	फ	ផ រ	ผ
𑄨 𑄩	ba	ब	ប រ	พ

ตารางที่ 2 (ต่อ)

อักษรเขมรโบราณ	อักษรโรมัน	อักษรเทวนาครี	อักษรเขมรปัจจุบัน	อักษรไทย
𑀧 𑀧	bha	भ	ភ ្រ	ภ
𑀢 𑀢	ma	म	ម ្រ	ม
𑀡 𑀡	ya	य	យ ្រ	ย
𑀢 𑀢	ra , r	र २, १	រ ្រ	ร , ฤ
𑀢 𑀢	la	ल	ល ្រ	ล
𑀢 𑀢	va	व	វ ្រ	ว
𑀢 𑀢	śa	श	-	ศ
𑀢 𑀢	ṣa	ष	-	ษ
𑀢 𑀢	sa	स	ស ្រ	ส
𑀢 𑀢	ha	ह	ហ ្រ	ห
𑀢	a	अ	អ	อ
𑀢 ្រ	ā	आ -I	អា -I	อา -I
𑀢 ្រ	i	इ १	ឥ ្រ	อิ ្រ
𑀢 ្រ	ī	ई १	ឺ ្រ	อี ្រ

ตารางที่ 2 (ต่อ)

อักษรเขมรโบราณ	อักษรโรมัน	อักษรเทวนาครี	อักษรเขมรปัจจุบัน	อักษรไทย
ឃ ៃ	u	उ ु	ឃ ៃ	อุ ุ
ច	ū	ऊ ू	ច ៃ	อู ู
ជ	r	ऋ ॠ	ជ ៃ	ฤ
	r̄	ऌ ॡ	ជ ៃ	ຖ
	l	ल ॢ	ជ ៃ	ภ
	l̄	ळ ॣ	ជ ៃ	ภา
ខ ែ	e	ए ै	ខ ែ	เอ ै
គ ៃ	ai	ऐ ॥	គ ៃ	ไอ ใ
ឧ ៃ	o	ओ ॑	ឧ ៃ	โอ โ
ឡ ៃ	au	औ ॒	ឡ ៃ	เฮา เ-า
រ	m	॥	រ	ม
អ	h	-:	អ	ฮ

ภาคผนวก ค

อภิธานศัพท์ภาษาเขมรโบราณในจารึกทวปปราสาท

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาคผนวก ค

อภิธานศัพท์ภาษาเขมรโบราณในจารึกทวลปราสาท

คำศัพท์ภาษาเขมรโบราณในจารึกทวลปราสาทที่นำเสนอในภาคผนวก ค นี้ เก็บรวบรวมจากข้อความภาษาเขมรโบราณส่วนที่ 1 (ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 1 ถึง 6) และในส่วนที่ 2 (ตั้งแต่ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 14 ถึงด้านที่ 4 บรรทัดสุดท้าย) โดยจะไม่เก็บเครื่องหมายคั่นข้อความและรูปตัวเลข แต่คำบอกจำนวนที่จารึกด้วยตัวอักษรนั้นถือเป็นคำศัพท์จึงเก็บรวมเข้าไว้ด้วย รวมถึงชื่อเฉพาะของสถานที่และบุคคลซึ่งปรากฏอยู่ในส่วนข้อความภาษาสันสกฤต (ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 6 ถึงด้านที่ 2 บรรทัดที่ 13) ก็จะเก็บรวบรวมไว้ด้วยเช่นกัน

การเรียงลำดับคำในอภิธานศัพท์นี้ประยุกต์จากพจนานุกรมภาษาเขมรโบราณของ Saveros Pou¹ โดยจัดลำดับคำที่ขึ้นต้นด้วยสระลอยไว้หน้าพยัญชนะวรรค เช่นเดียวกับภาษาสันสกฤต แต่ได้ปรับเปลี่ยนลำดับอักษรบางตัวเพื่อให้เหมาะสมกับคำศัพท์ภาษาเขมรโบราณที่ถ่ายทอดด้วยรูปอักษรโรมัน ซึ่งมีลักษณะต่างจากการเรียงลำดับอักษรภาษาสันสกฤตบางประการ ดังนี้

1. คำที่ขึ้นต้นด้วย a ซึ่งตามด้วยพยัญชนะตัวเชิง เช่นคำว่า ^anak จะเรียงไว้ก่อนคำที่ขึ้นต้นด้วยรูปสระลอยดังต่อไปนี้ ^a-, a-, ā-, i-, ī-, u-, ū-, e-, ai-, o-, au
2. พยัญชนะทั้ง 5 วรรค (วรรค ก ถึง วรรค ป) เรียงตามลำดับอักษรภาษาสันสกฤต ส่วนพยัญชนะเศษวรรค (ย ถึง ห) จะจัดเรียงโดยรวมรูปสระลอย ฤ , ฤ๑ , ฤ๒ , ฤ๓ ซึ่งปวิวรรตด้วยรูปพยัญชนะโรมันเข้าไว้ด้วย โดยจัดเรียงตามหลังรูปพยัญชนะที่ไม่มีเครื่องหมายเสริมพิเศษ (diacritic) ดังนี้ y, r, ṛ, ṝ, l, l̄, l̄̄, v, s, ś, ṣ และ h (ย, ร, ฤ, ฤ๑, ฤ๒, ฤ๓, ว, ส, ศ, ษ และ ห)
3. สระจมที่ประสมอยู่ในคำศัพท์จะจัดเรียงลำดับตามรูปสระลอยในข้อ 1 ส่วนคำที่สะกดด้วยเครื่องหมาย - (อนุสวาระ ‘m’) และ -ḥ (วิสรรคะ ‘h’) ซึ่งภาษาเขมรออกเสียงเหมือนคำที่ลงท้ายด้วยพยัญชนะสะกด ‘m’ และ ‘h’ ตามลำดับ ในที่นี้จึงได้จัดเรียงเครื่องหมายดังกล่าวตามหลังที่สะกดด้วยพยัญชนะ m และ h (ม และ ห)

การแปลความหมายของคำศัพท์จะแปลเป็นภาษาไทย ตามการนิยามความหมายในพจนานุกรมของ Saveros Pou (Dictionnaire Vieux Khmer-Français-Anglais) และ Long Seam²

¹Saveros Pou, *Dictionnaire Vieux Khmer-Français-Anglais* (Paris : Cedoreck, 1992), XI – XII.

²Long Seam, *Dictionnaire du Khmer Ancien : d’après les Inscription du Cambodge du VIe. – VIIe. siècles* (Phnom Penh : Phnom Penh Printing House, 2000), 1 - 641.

และจากการวิเคราะห์ความหมายตามบริบทข้อความในจารึกเป็นหลัก รวมทั้งจากการสันนิษฐานความหมายของศัพท์บางคำที่พจนานุกรมทั้งสองให้หมายไว้ไม่ตรงกับบริบท หรือไม่ได้ระบุความหมายที่ชัดเจนไว้ แต่ทั้งนี้ก็ยังคงมีคำศัพท์บางคำที่ไม่สามารถวิเคราะห์หาความหมายได้

การอ้างที่มาของคำศัพท์ที่ปรากฏในจารึกทวลปราสาทจะใช้สัญลักษณ์ตัวเลขในวงเล็บ โดยเลขที่อยู่หน้าเครื่องหมาย : คือเลขบอก ‘ด้าน’ ของจารึกทวลปราสาทซึ่งมี 4 ด้าน ส่วนเลขที่อยู่หลังเครื่องหมาย : เป็นเลขบอก ‘บรรทัด’ หากศัพท์ใดอยู่คาบเกี่ยวระหว่าง 2 บรรทัดจะใช้เครื่องหมาย / คั่นระหว่างเลขบอกบรรทัด เช่น คำว่า *pvan* อยู่ใน ‘ด้านที่ 3 บรรทัดที่ 29’ จะแทนด้วย (3:29) หรือคำว่า *cañcūla* อยู่ใน ‘ด้านที่ 4 คาบอยู่ระหว่างบรรทัดที่ 6 และ 7’ แทนด้วย (4:6/7) เป็นต้น ยกเว้นคำศัพท์บางคำ เช่น *ta*, *nu* หรือ *vrah* ซึ่งปรากฏเป็นจำนวนมากแทบทุกส่วนของข้อความ (discourse) จะไม่ระบุที่มา ส่วนอักษรย่อหรือสัญลักษณ์ที่ใช้ประกอบการอธิบายศัพท์ มีดังนี้

<i>f.</i>	หมายถึง	เพศหญิง, สตรี (female)
<i>lit.</i>	หมายถึง	ความหมายตรงตัว (literal meaning)
<i>m.</i>	หมายถึง	เพศชาย, บุรุษ (male)
Mod.kh.	หมายถึง	ภาษาเขมรปัจจุบัน (Modern Khmer)
<i>part.</i>	หมายถึง	คำเชื่อมอนุภาค, คำไวยกรณ์, คำเสริม (particle)
<i>pl.n.</i>	หมายถึง	ชื่อสถานที่ (place name)
<i>pr.n.</i>	หมายถึง	ชื่อเฉพาะของบุคคล (proper name)
<i>prob.</i>	หมายถึง	สันนิษฐานว่า, น่าจะเป็น (probable)
Skt.	หมายถึง	ภาษาสันสกฤต (Sanskrit)
stz. ...	หมายถึง	ฉันท์บทที่ ... (stanza)
<i>titl.</i>	หมายถึง	ฐานันดรศักดิ์, บรรดาศักดิ์, ยศ, ชื่อตำแหน่ง, คำนำหน้าชื่อเฉพาะบุคคล (title)
<i>top.</i>	หมายถึง	ชื่อภูมิประเทศ, ชื่อบ้านนามเมือง (toponym)
*	หมายถึง	ข้อสังเกต, หมายเหตุ
?	หมายถึง	ไม่แน่ชัด, ไม่ทราบความหมายที่ชัดเจน
< ...	หมายถึง	เป็นคำแผลงจาก ...
> ...	หมายถึง	แผลงเป็นคำว่า ...

อภิธานศัพท์

A - (อ)

^aji ‘บรรพบุรุษ, บรรพสตรี, ตันตระกูล’ (2:16) ; (2:18) ; (2:20) ; (3:10), [Mod.kh. jī (จี) /cii/
‘(titl.ใช้เรียกปู่ย่าตายายด้วยความเคารพ)'].

^anak ‘บุคคล, คน, นัก..., ชาว...’ (2:22) ; (3:25) ; (3:31) ; (4:1), [Mod.kh. ^anak (หูก) /nəəq/].

^anin ‘(top.) อนิน (หมายถึง อนินทิตปุระ)’ (1:4).

^anau ‘อยู่, ณ ที่, เนา’ (4:21), [Mod.kh. nau (เนา) /niw/].

^ayak (vāp/me) ‘อัยก (pr.n. m./f.) เช่นใน vāp ^ayak วาป อัยก , me ^ayak แม่ อัยก)’ (1:4) ;
stz.XXVII (1:32) ; stz.XXXII (2:4) ; (2:33) ; (2:34).

A (อ)

an (vāp) ‘(วาป) อัน (pr.n. m.)’ (2:21).

anurāadhanakṣatra ‘อนูราธนักษตร (ชื่อกลุ่มดาวนักษตรที่ 17 เรียกว่า ดาวประจักษ์ตร หรือ
ดาวนกยูง)’ (1:1) ; (2:14) ; (4:10), [Skt.].

ap (vāp) ‘(วาป) อับ (pr.n. m.)’ (1:3) ; stz.XXVII (1:32) ; stz.XXXI (2:3).

apavāda ‘การพิพาท’ (1:4) ; (2:22), [Skt.].

aṃval ‘ฝ่า อำพล, ฟ่านุง’ (3:14), [^aval].

Ā (อา)

āc ‘สามารถ, อาจ’ (4:5), [Mod.kh. āc (หาซ) /qaac/].

ācāryyapandita ‘อาจารย์บัณฑิต (pr.n. m.)’ (4:34), [Skt. ācāryapandita]. *ถัดจากชื่อ
อาจารย์บัณฑิต เป็นชื่อ vāp rac วาป รัจ จึงไม่แน่ใจว่าชื่อทั้งสองเป็นบุคคลเดียวกันหรือไม่.

āy ‘(บุพบท) ยัง, ใน, ที่’ (1:2) ; (12:15) ; (3:11) ; (3:27) ; (4:28), [Mod.kh. āy (หาซ) /qaay/
‘ที่นี่, ตรงนี้’ หรือ e (ง) /qae/ ‘ที่’].

āyatta ‘ถูกอัยคอยู่ภายใต้ (อำนาจ), อยู่ในฐานะที่จะรับใช้’ (4:18), [Skt.]. *ดู āyatva ด้วย.

āyatva ‘ขึ้นตรงต่อ (อำนาจ), อยู่ภายใต้ (อำนาจ)’ (3:5), [Skt.]. *ดู āyatta ด้วย.

āśvayuja ‘(เดือน) อาศวยุช, เดือน 11 ทางจันทรคติ’ (1:1) ; (2:14) ; (3:18) ; (4:9), [Skt.].

Ī (อี)

īśānaśiva (vāp) ‘(วาบ) อีศานศิวะ (*pr.n.m.*)’ (1:4) ; stz.XXVII (1:32), [Skt.].

U (อุ)

ukk ‘ด้วย, เช่นกัน’ (4:19).

uttara ‘ทิศเหนือ, ทิศอุดร’ (2:29) ; (2:31), [Skt.].

uttaragrāma ‘(*top.*) อุตตรกราม ; หมู่บ้านทางเหนือ (*lit.*)’ stz.XVI (1:21), [Skt.].

upāya ‘ทรัพย์สิน, สมบัติ, เครื่องยังชีพ’ (2:23), [Skt.].

E (เอ)

eka ‘เอก, ลำดับขั้นที่หนึ่ง’ (4:28), [Skt.].

O (โอ)

oy ‘ให้, พระราชทาน’ (1:5) ; (2:22) ; (2:23) ; (2:31) ; (2:33) ; (3:30/31) ; (4:1), [Mod.kh. oy (ฮฺย) หรือ ’oy (เหมาย) /qaoy/].

K (ก)

kañje chnān tamṇvañ ‘*prob.* หม้อหนึ่ง, หวด’ (2:26). *G. Cœdès อธิบายใน Inscriptions du Cambodge เล่ม II หน้า 111 ว่า kañje chnān หมายถึง ตะกร้าที่เป็นหม้อหุงต้ม (panier marmite) Mod.kh. kañjoe chnāmñ (คะเง็ญจัน) /kañcœ cnaŋ/ ‘*lit.* กระจเขอ หม้อ’ ส่วนคำว่า tamṇvañ นั้น Cœdès แปลว่า แรกเริ่มหรือต้นกำเนิด (premier, original) จึงทำให้ไม่แน่ใจความหมายโดยรวม แต่หากพิจารณาจาก Mod.kh. tamṇūñ (ตัมบูน) /dambouŋ/ < tpūñ (ตูปูน) /tbouŋ/ ซึ่งสื่อความหมายว่า ‘หั่ว’ และจากข้อความในจารึก คำนี้มีเลข 1 ตามมา (kañje chnān tamṇvañ 1) คำว่า tamṇvañ จึงอาจมีหน้าที่เป็นคำลักษณนามได้ ดังนั้น หากแปลว่า ‘กระจเขอ หม้อ หั่ว 1 (*lit.*)’ และเทียบกับการออกเสียงคำว่า ‘หวด’ ใน Mod.kh. chnāmñ rapūl (จันจันบูน) /cnaŋ rovboul/ ก็อาจจะแปล kañje chnān tamṇvañ 1 ในความหมายโดยสันนิษฐานได้ว่า ‘หม้อหนึ่ง หรือ หวด 1 หั่ว หรือ 1 ชุด’.

kadāha ‘กระทะ’ (2:18), [Skt.]. *[Mod.kh. khdah (ฮฺด) /ktěh/].

kantem (tai) ‘(ไต) กั้นเต็ม (*pr.n.f.*)’ (3:11) ; (3:13) ; (3:15) ; (3:16). * [< tem = Mod.kh. toem (เต็) /daem/ ‘ต้น, เต็ม (*lit.*)’].

kantāl vala ‘(*prob. pl.n.*) กั้นดาล พล ; กลางกองทัพ’ (2:18). *[kantāl = Mod.kh. kañtāl (คณฺทาล) /kandaal/ ‘กลาง’, vala = Skt. bala ‘พล, กองทัพ’].

kandvār (viṣaya) ‘(วิสัย) กันทวาร (*top. / pl.n.*)?’ (4:6). *[*prob.* Skt. dvāra > kandvār].

kanmī ‘ความต้องการ, ความปรารถนา’ (2:30) < khmī ‘ต้องการ, ปรารถนา’. **ดู* khmī ด้วย.

kanmyañ paṃre ‘*lit.* เต็มรับใช้, *prob.* มหาดเล็ก, นางกำนัล’ (1:4), paṃre < pre .

*[Mod.kh. kmeñ paṃroe (ក្មេងបំរើ) /kmeiŋ bamraə/].

kamratenñ añ (vrah) ‘(พระ) กำมรเตงอัญ (*titl.*)’ (1:1) ; (1:4/5) ; (2:14) ; (2:17) ; (2:24/25)

; (2:30) ; (3:2/3) ; (4:4/5) ; (4:13), ‘*lit.* (พระ) เจ้ากู, (พระ) เจ้าข้า’. **kamratenñ añ*

(3:21/22), ใช้นำหน้าพระนามและพระมรณนามของกษัตริย์ รวมทั้งใช้นำหน้าคำเรียกรูป

เคารพทางพุทธศาสนาใน ‘กำมรเตงอัญโลกสวร’ (3:2/3), [kamratenñ (เจ้า) = Mod.kh.

gamṃtaeñ (តំម្លែង) /kum-mdaeŋ/ ‘พระเดชพระคุณ, พระคุณเจ้า (*titl.*)’].

kamratenñ kamṭvan añ ‘กำมรเตงกำตวนอัญ (*titl.*), คำนำหน้าพระมรณนามของพระ

เจ้ายโสวรมันที่ 1 *บรมศิวโลก*’ (3:8/9). **[kamṭvan ‘prob.* ผู้มีความสัมพันธ์ทางเชื้อสายฝ่าย

มารดา’ < tvan = Mod.kh. tūn (ជួន) /doun/ ‘ชาย’].

kamratenñ jagat (vrah) ‘(พระ) กำมรเตง ชัคต, รูปเคารพของพระศิวะ (ศิวลึงค์)’ (2:34).

**kamratenñ jagatt* (3:2). **[Skt. jagat ‘โลก’].*

kamsten ‘กำแสดง (*titl.*), ตำแหน่งชนชั้นสูง มีทั้งที่เป็นขุนนางและนักบวช’ (4:22), < steñ.

karuṇa (vrah) ‘(พระ) กรุณา, พระประสงค’ (4:15), [Skt.].

karuṇa prasāda (vrah) ‘(พระ) กรุณาประสาท, สิ่งที่ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทาน’ (1:5) ;

(2:29), [Skt.].

kār ‘คุ้มครอง, ป้องกัน’ (3:31). **[Mod.kh. kār bār (ការពារ) /kaa piə/].*

kule ‘ตระกูล, ครอบครัว, ญาติ’ (2:22) ; (2:23) ; (3:6) ; (4:20). **[Skt. kula].*

kuṣṭhena ‘(*top.*) กุญฐณะ’ (2:16). **[Skt. kuṣṭha ‘โรคเรื้อน, ยาพิษชนิดหนึ่ง’].*

ke ‘เก (*pr.n. m.*)’ stz.XXI (1:26) ; stz.XXVI (1:31).

ket ‘ข้างขึ้น’ (1:1) ; (2:14) ; (4:9) , [Mod.kh. koet (កើត) /kaət/].

krajaṃ gaṅga ‘(*top.*) กระฆ่า คงคะ?’ (2:16). **[prob. Skt. gaṅgā ‘แม่น้ำ (คงคา)’.]*

kralā phdaṃ (vrah) ‘*lit.* (พระ) กระลา ผทม, ห้างพระบรรทม’ (2:15) ; (2:24), [Mod.kh.

kralā pandam (ក្រឡាបង្គំ) /kralaa bantum/].

kvan cau ‘ลูกหลาน’ (2:22) ; (3:15/16). [Mod.kh. kūn cau (កូនចៅ) /koun caw/].

kṣirāhāra (steñ) ‘(เสตย) กษิราหาร (*titl.*), ตำแหน่งหัวหน้าขุนนางชั้นสูง ผู้รับผิดชอบเครื่อง

สังเวยประเภทนม’ (1:4), [Skt.].

Kh (ข)

khāl prak ‘ขันเงิน (*lit.*)’ (2:20) ; (2:27), [Mod.kh. prāk’ (ฏัก) /praq/].

kh^aval ‘(*top./pl.n. ?*) ช้าง, ฉางข้าว (*lit.*)’ (3:27). *ดู kh^aval pek ด้วย.

kh^aval pek ‘(*top.*) ข-อวล เบก ; ฉางข้าวเปิด (*lit.*) อ่านว่า ขอวล เบก’ (1:3) ; stz.XIV (1:19) ; (2:19). *[Mod.kh. poek (เบ็ค) /baək/ ‘เปิด, เบิก’].

khmī ‘ต้องการ, อยากได้, ปรารถนาเอา’ (2:22), > kanmī ‘ความต้องการ, ความปรารถนา’ .
*[Mod.kh. khmī (ฐึ) /kməy/ ‘ฉับไว’].

khlāñ cravā tem dramasen ‘(*top.*) ขลาญ จรวา เตม ทรมเสง ? ’ (2:16). *อักษรคำว่า dramasen ลบเลือนจึงไม่ทราบความหมายโดยรวมของชื่อภูมิภาคนี้, [เทียบ Mod.kh. khlāñ’ (ฆลาญ) /klañ/ ‘(ไข)มัน’ ; cravā (ฐรวา) /crawaa/ ‘(ไม้)พาย’ หรือ cañvā (ฐฆวา) /cañwaa/ ‘ปลาชิว’ ; tem (ฐึ) /daəm/ ‘เติม, ต้น’].

khloñ ‘โฆลญ (*titl.*), ตำแหน่งผู้นำชั้นสูงทางฝ่ายปกครองหรือฝ่ายศาสนา’ (3:19) ; (3:23/24) ; (3:26) ; (3:32) < loñ . *ดู khloñ vala และ mratāñ khloñ ด้วย.

khloñ vala ‘โฆลญ พล (*titl.*), ตำแหน่งแม่ทัพ หรือเสนาบดี’ (4:27) ; (4:28/29). *[vala = Skt. bala ‘พล, กองทัพ’].

khsup ‘(*top.*) ขสุบ ? ’ (4:28). *[prob. Mod.kh. khsip (ฐึบ) /ksəp/ ‘กระชับ’].

G (ก)

gaṅgā ‘(*top.*) คงคา’ (2:31) ; (4:7). *[Skt. gaṅgā ‘แม่น้ำ (คงคา)’].

gadākeśa (vāp) ‘(*vāp*) กทาเกศ (*pr.n. m.*)’ (1:4) ; stz.XXVII (1:32), [Skt.].

galgul ‘(*top.*) กัลกุล ? ’ (4:31), [Mod.kh. gagul (ฐกุล) /kokul/ ‘(ไฟ) แรกกี้, โฆดิช่วง ; (ดิน) ชื้นชุ่ม’].

gavya ‘กัพยะ (*pr.n. m.*)’, gavyāhvayo stz.XII (1:17) ; gavyākhye stz.XVIII (1:25) [Skt.].

gāp mālākāra (khloñ) ‘(โฆลญ) คาบ มาลาการ (*titl.*), ตำแหน่งหัวหน้างานเกี่ยวกับการจัดเตรียมดอกไม้ prob. นายมาลาการ’ (4:29). *[Mod.kh. gāp (ฐาป) /kiəp/ ‘อัด, หนีบ, บีบ เค้น, หนีบ (อ้อย)’].

gi ‘(*part.*) กือ, อัน, อันว่า, เมื่อ, ครั้น ’ (2:17) ; (2:24) ; (2:28) ; (2:31) ; (3:8) ; (4:8), [Mod.kh. gī (ฐึ) /ki/ ‘กือ’]. *gi เป็นคำทางไวยากรณ์มีหน้าที่หลายอย่าง เช่น วิกตรรกกริยา (copula), ส่วนเน้นทางไวยากรณ์ (emphatic part), คำแทนนามเพื่อเชื่อมข้อความ (linker), คำ

บอกสถานที่ (locative), หรือใช้เป็นส่วนเริ่มต้นข้อความ (inchoative part) โดยอาจปรากฏร่วมกับ *part.* อื่น ๆ เช่น *nu gi* ‘ด้วยเช่นกัน’, *ta gi* ‘ครั้นเมื่อ’.

guṇadoṣadarśi ‘คุณโทษทรวิ (titl.), ตำแหน่งขุนนางตุลาการชั้นสูงผู้ตรวจสอบพิจารณาความดีความชั่ว (inspector of good and bad qualities)’ (1:2), [Skt. *guṇadoṣadarśin*].

gol ‘หลัก, หลักเขต, เสาหลัก’ (2:23) ; (2:29/30) ; (2:30), [Skt. *gola, golaka* ‘ลูกกลม ๆ’ ; Mod.kh. *gol* (เถาถ) /kool/].

grha (vrah) ‘(พระ) คฤหะ (*prob. pl.n.*), พระตำหนัก, ท้องพระโรง’ (2:15). *[Skt. *grha* ‘เรือน’ ; Mod.kh. *griḥ* (ตรี) /kriḥ/ ‘พื้นฐาน, ฐานหลัก, มูลฐาน (basis)’].

glān ‘คลัง’ (2:16) ; (2:18) ; (3:20) ; (4:27), [Mod.kh. *ghlāṃn* (ฆ้อง) /klǎŋ/].

N (ง)

ṅan ‘หนัก, น้ำหนัก’ (2:25) ; (2:26) ; (2:27) , [Mod.kh. *dhṅan*’ (ฐ่ง) /tṅǎn/ ‘หนัก’ > *damṅan*’ (ฐ่ง) /tumṅǎn/ ‘น้ำหนัก’].

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

caṅvāt ‘ขอบเขต, บริเวณของที่ดิน, (ภาษาไทยใช้ว่า จังหวัด)’ (2:28) ; (2:31) ; (2:32), < *chvāt* ‘(เดิน) เวียนรอบ, หมุนเป็นวง (เพื่อกำหนดอาณาเขต), ภาษาไทยใช้ วด(เวียน)’ .

cañcūla ‘(*top./pl.n.*) ? จัญจูละ’ (4:6/7). *[Skt. *cañcu* ‘(ต้น) ละหุ่ง’].

caturdvāra (vrah) ‘(พระ) จตุรทวาร (*pl.n.*) , หมายถึงอาคารซึ่งมีประตูหรือทางเข้า 4 ด้าน เป็นสถานที่สำคัญใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ออกว่าราชการ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากรูปศัพท์ สถานที่นี้อาจจะมีลักษณะเป็นอาคารทรงจตุรมุข’ (1:2). *[Skt. ‘สี่ประตู (*lit.*)’].

candravāra ‘วันจันทร์, จันทร์वार’ (3:19), [Skt.].

canlyak ‘ผ้า, เสื้อผ้า, เครื่องนุ่งห่ม’ (2:27), [Mod.kh. *samliək-pambāk*’ (ญู่กั-บัก) /samliəq bampǎəq/ ‘เครื่องนุ่งห่ม’ < *sliək-bāk*’ (ญู่กั) /sliəq pǎəq/ ‘นุ่งห่ม’].

cār ‘จาร, จารึก, สลักข้อความ’ (1:5) ; (4:17), [Mod.kh. *cār* (ฑาร) /caa/].

cāre ‘การสืบสวน ; บุคคลผู้มีหน้าที่สืบสวนหรือตรวจการ, จารบุรุษ, จเร’ (1:6).

cārvār ‘(*top.*) จารวาร ? ’ (1:3), stz.XXXIV (2:6). **cārvvār* stz.XIV (1:19).

cuñ sthalā ‘(*top.*) จง สดลา ; ปลายคอน (*lit.*)’ (2:31/32). *[Mod.kh. *cuñ* (ฐ่ง) /coṅ/ ‘ปลาย, ยอด, สุด’, Skt. *sthala* ‘สดล, ที่คอน, ที่เนิน’].

cval ‘เข้า, รวม’ (2:29) ; (4:17), [Mod.kh. *cūr* (ฐ่ง) /coul/].

Ch (จ)

chok gaṅgron ‘(top.) โฉก ค้างโครง ; ดงไม้ตะครอง (*lit.*)’ (2:31/32). *[gaṅgron Mod.kh.

anṅraṅ (ฆฺรฺ) /qṅkrəwṅ/ ‘(ต้น) ตะครอง’].

chok rhvit ‘(top.) โฉก รหวิต ; ดงไม้ (มะม่วง) ละหวด (*lit.*)’ (2:19/20) ; (2:32). *[rhvit

Mod.kh. rahuot (ฤหฺ) /rəhuət/ ‘ชื่อมะม่วงพันธุ์หนึ่ง’ พบใช้ว่า svāy lhout (สฺวฺยลฺหฺ)
/swaay lhuət/ ‘มะม่วงละหวด’].

chdin crās ‘(top.) ฉติง จราส ; ธารน้ำไหลทวน (*lit.*)’ stz.XVI (1:21), [Mod.kh. sdiṅ crās

(สฺธิงจฺรฺ) /stiṅ craas/].

chdin ruṅ ‘(top.) ฉติง รุง ; ธารน้ำใหญ่ (*lit.*)’ (2:31), [เทียบ Mod.kh. sdiṅ ruṅ (สฺธิงรฺ)

/stiṅ ruṅ/].

chpār ransi ‘(top.) ฉบาร รันสิ ; สวนป่าไผ่ (*lit.*)’ (3:1), [Mod.kh. cpār rssi (ฌฺบฺรฺสฺ)

/cbaa rihsəy/]. *เทียบภาษาบาลี เวฬุวัน.

chmām ‘จมา (*titl.*) , ตำแหน่งผู้คอยเฝ้าดูแล’ (1:3) ; (2:20) ; (2:15), < cām (ฌํ) /cam/

‘คอย, รอ, จำ’].

chlon ‘ผ่าน, ช้าม, ฉลอง’ (2:15), [Mod.kh. chlan (ฌฺลฺ) /cləwṅ/].

J (จ)

jā ‘เป็น’ (1:5) ; (2:30) ; (4:16), [Mod.kh. jā (ฌํ) /ciə/].

jānn ‘เหยียบ, 踐’ (2:23), [Mod.kh. jān’ (ฌํ) /cəwṅ/].

jinendrācaryya (vāp) ‘(วป) จินนทรจารย์ (*pr.n. m.*)’ (2:24), [Skt.].

jeṅ parass ‘เชิง ปรัส ?’ (2:28). *[prob. jeṅ paress Mod.kh. joeṅ proes (ฌฺยงจฺรฺ)

/cəwṅ praəh/ ‘จากวาง (*lit.*)’ ?].

jeṅ vnam ‘(top.) เชิงพนม ; ดินเขา (*lit.*)’ (2:24), [Mod.kh. joeṅ bhnam (ฌฺยงภฺ)

/cəwṅ pnum/].

jñāsira ‘ผ้า ชณะสิระ’ (2:21) ; (3:13), [Skt.]. *อาจมีลักษณะเป็นผ้าทอแบบแขก ใช้ประดับ

ศิระษะ.

jmol parat ‘จัวแข่ง, จัวเทียมเกวียน ?’ (2:28). *[เทียบ Mod.kh. jhmol banrat (ฌฺมฺลฺ)

/cmool pəwṅruət/ ‘สัตว์เพศผู้ที่ถูกทำให้วิ่ง (*lit.*)’].

jyañ ‘ซัง, มาตรการซังตามวิธีประเพณี เทียบได้ประมาณ 1,200 กรัม’ (2:20) ; (2:21) ; (2:25) ; (2:25/26) ; (2:26) ; (2:27). *[Mod.kh. > jañjīn (ฉี่ง) /cñǎñciñ/ ‘ตราซัง’].

jleñ ‘ชะแลง’ (2:26) ; (2:27) ; (2:29). *คำนี้ยังใช้อยู่ในภาษาไทยว่า “ชะแลง” (jahlaen) แต่คำว่า ชะแลงใน Mod.kh. ใช้ศัพท์ว่า ðæk gās’ (ใ้กศถาส) /daek kǎh/ ‘เหล็กจัด (lit.)’ หรือ > ghnās’ (ฆฺลาส) /knǎh/ ‘เครื่องจัด, ชะแลง’].

T (ต)

ta ‘(part.) ซัง, ที่, อัน, ผู้, จาก, ต่อ, แต่’. *หน้าที่ของคำว่า ta มีหลากหลาย เช่น ทำหน้าที่คล้ายคำสรรพนาม, เป็นคำเชื่อมระหว่างส่วนภาคแสดง (predicate) กับส่วนช้อนความ (subordinate), เป็นคำเชื่อมกรรมรอง (dative) , เป็นบุพบทบอกการกสถานที่ (locative) ฯลฯ ศัพท์ Mod.kh. ที่น่าจะเกี่ยวข้องกับคำว่า ta คือ ðá (ใ้) /daa/ ‘ซัง, อัน’ และ ta (ฏ) /taa/ ‘ต่อ, เชื่อม’.

tañvāy ‘ของถวายเป็น, ตั้งถวาย (lit.)’ (2:24). *[tañvāy (ฏฐฺวาย) /dañwaay/ < thvāy (ฐฺวาย) /twaay/ ‘ถวาย’].

tapaḥsānti (vāp) ‘(วป) ตบะสันติ (pr.n. m.)’ (2:33), [Skt.].

tammrya ‘ซ้าง’ (2:20), [Mod.kh. ðamri (ใ้ร) /damrəy/].

tamrvac ‘ตำรวจ, ตำแหน่งขุนนางหัวหน้าผู้ตรวจการหรือควบคุมดูแลตามที่ต่างๆ’ (2:18) ; (2:24) ; (3:24/25). *[< trvac ‘ตรวจการ, ควบคุมดูแล’ , Mod.kh. truot (ฏฺฐ) /truət/ > tamruot (ฏฐฺฐ) /damruət/].

tāmraḥaraṇḍa ‘ตะกร้าทองแดง (lit.) , ตามรรักษ์’ (2:21) ; (2:25), [Skt.].

ti ‘(part.) ที่, ซัง, อัน’. (1:3) ; (2:20) ; (2:23) ; (2:33) ; (3:30) ; (4:5), หน้าที่ของคำว่า ti เป็นคำบอกการกสถานที่ (locative), ในบางบริบทอาจเป็นคำเชื่อมข้อความที่แสดงความหมายเป็นกรรมจาก เช่น bhūmi poṃ pik krave ti vāp sah duñ ta vāp vajrapandita “(lit.) ที่ดิน โปม, ปีก กระเว ที่/ซัง/อัน (ถูก) วาบ สะห้ ซื่อจาก วาบ วัชรบัณฑิต” (2:23-24).

tiñ ‘ฝิ่ง (เครื่องมือถากไม้รูปร่างคล้ายจอบ)’ (2:26) ; (2:27) ; (3:29), [Mod.kh. ðiñ (ใ้ง) /dɔŋ/].

tul , tula ‘ตุลา, ชื่อมาตรการซังของอินเดียโบราณซึ่งเป็นหน่วยที่มากกว่า jyañ (1 ตุลา เป็น 100 ปละ, 20 ตุลา เป็น 1 ภาระ)’ (2:25) ; (2:26) ; (2:27), [Skt. tulā ‘ตาซัง, เครื่องซัง’].

tek pañgan ‘เหล็กบังคน, prob. เหล็กบังตา?’ (2:28). *หากเทียบรูปศัพท์ Mod.kh. ðæk pañgan’ (ใ้ก ฆฺง) /daek bañkǎn/ ‘เหล็ก ส้วม (lit.)’ ความหมายที่ได้ไม่ตรงกับบริบทเพราะคำว่า ฆฺง /bañkǎn/ ‘ส้วม’ อาจมาจากภาษาไทยว่า ‘บัง คน (ไม่ให้มอง)’ พจนานุกรมเจมรสันนิษฐานว่า ฆฺง /bañkǎn/ ‘ส้วม’ อาจกลายมาจากคำว่า ใ้กษฺง /bañ kǎn/ ‘บัง

(มีให้) สอดส่องดู' (gan' (ถ้ง) /kũn/ 'สอดส่องดู) ดังนั้นหาก paŋgan < gan ลือความว่า สอดส่องดู ก็เป็นไปได้ว่า tek paŋgan คือเหล็กที่ทำให้ต้องสอดส่องดู และด้วยข้อความแวดล้อมของคำนี้เกี่ยวข้องกับเกวียนและสัตว์พาหนะ และคำว่า tek paŋgan ต่อท้ายด้วยเลข 2 จึงอาจเป็นอุปสรรคที่ต้องใช้เป็นคู่ และเมื่อพิจารณาร่วมกับความหมายของการมองดู tek paŋgan จึงน่าจะหมายถึงเหล็กบังตาสัตว์พาหนะให้มองเห็นแต่เฉพาะด้านหน้า.

tem śākha 'เดิม สาขา, ต้นสาขา (*lit.*), *prob.* ต้นสายปลายเหตุ, ที่มาที่ไป' (1:3). *[tem = Mod.kh. ʈoem (เฒ็ช) /daəm/ 'ต้น, เดิม'; śākha Skt. śākhā 'กิ่งไม้, ปลาย, แขนง'].

tai 'ไต (*titl.*), ใช้นำหน้าชื่อสตรีผู้เป็นข้าทาส' (3:11); (3:13); (3:15); (3:16). *ดู kantem (tai).

travān krasān '(*top.*) ตระพังกระสัง; ตะพัง (ต้น) มะสัง (*lit.*)' (2:19); (2:32/33), [Mod.kh. trabāmñ krasāmñ (๓๓๓๓๓๓๓๓) /trapǽŋ krasaŋ/].

travān trāc '(*top.*) ตะพังตราจ; ตะพัง (ต้น) กราด หรือ (ต้น) ตะแบง (*lit.*)' (2:34), [Mod.kh. trabāmñ trāc (๓๓๓๓๓๓๓๓) /trapǽŋ traac/].

travān vinau '(*top.*) ตะพังวีเนา; ตะพัง (ต้น) มะตุม (*lit.*)' (2:34), [Mod.kh. trabāmñ bнау (๓๓๓๓๓๓๓๓) /trapǽŋ pniw/].

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

Th (ถ)

thmar 'วัว ?' (2:28). *จากบริบทแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับเกวียนและสัตว์พาหนะ thmar น่าจะจารึกตกสระ u คำที่ถูกต้องจึงควรจะเป็น thmur 'วัว'.

thlāy 'ราคา, ค่า, แพง' (2:25); (2:26); (3:13), [Mod.kh. thlai (๓๓๓) /tlay/ 'แพง, ค่า' > tamlai (๓๓๓) /damlay/ 'ราคา, มูลค่า'].

thlvan 'ถลวง, ภาษนะมีลักษณะคล้ายตะกร้าขนาดใหญ่ ใช้สำหรับตวงเมล็ดธัญพืชหรือเกลือ และใช้เป็นชื่อหน่วยในการชั่งตวงสิ่งของดังกล่าวด้วย' (2:26); (2:27); (3:14).

thve 'ทำ' (1:4); (2:22); (2:34); (3:5); (3:7); (4:19), [Mod.kh. dhvoe (๓๓๓) /twəə/ 'ทำ' > danvoe (๓๓๓) /tũəŋwəə/ 'การกระทำ'].

D (ด)

dakṣiṇa 'ทิศใต้, ทิศทักษิณ' (2:28); (2:31), [Skt.].

daṃnap ruñ '(*top.*) ทำนบ รุง, เขื่อน, ทำนบใหญ่ (*lit.*)' (2:16), [เทียบ Mod.kh. daṃnap' ruñ (๓๓๓๓๓๓) /tumnap ruŋ/].

dalmāk ‘ควาญช้าง, นายพราน, (*lit.*) ผู้คล้อง (จับสัตว์ด้วยบ่วง)’ (2:19), [Mod.kh. dramāk’ (ธรมากั) /trɔmɛ̌əq/ ‘ควาญช้าง < dāk’ (ธากั) /tɛ̌əq/ ‘คล้อง (จับ)’].

dalleñ ‘(*top.*) ทัดเลง?’ stz.XV (1:20); (2:28/29). * *prob.* < leñ ?.

dān (vāp/me) ‘ทาน (*pr.n. m./f.*) ใน vāp dān วาป ทาน , me dān แม่ ทาน ’ (2:15); (2:33); (4:32).

dās (vāp) ‘(*vāp*) ทาส (*pr.n. m.*)’ (2:18).

duñ ‘ซื่อ’ (2:18); (2:19); (2:23); (3:11), [Mod.kh. diñ (ฉิณ) /tiñ/ ‘ซื่อ’ > daṃṇiñ (ฉฉิณ) /tumniñ/ ‘สินค้า’].

deñ (vāp) ‘(*vāp*) เถง (*pr.n. m.*)’ (4:3).

dep ‘(*part.*) จึง, คำเชื่อมข้อความที่แสดงเงื่อนไข’ (2:21), [Mod.kh. doep (เด็บ) /təəp/].

devīgrāma ‘(*top.*) เทวีคราม; หมู่บ้านแห่งเทวี (*lit.*)’ stz.XX (1:25); (2:32); (4:7/8), [Skt.].

do ‘โท, ลำดับชั้นที่สอง’ (3:20), [Skt.].

dau ‘ไป’ (2:17); (2:18); (2:23); (2:25); (2:30); (2:34); (3:9), [Mod.kh. dau (เฒ่า) /tiw/].

dravya ‘ทรัพย์’ (2:22), [Skt.; Mod.kh. draby(a) (ธรว) /trɔəp/].

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

Dh (ธ)

dhūli vraḥ pāda dhūli jeñ ‘ฐลีพระบาท ฐลีเชิง (*titl.*), ละอองเท้า (*lit.*)’ (1:1); (1:4/5); (2:14); (2:30); (3:21/22); (4:4/5); (4:11/12). *ใช้นำหน้าคำว่า vraḥ kammrateñ añ (พระกำมรดงอัญ) แล้วตามด้วยพระนามของกษัตริย์, ศัพท์คำว่า dhūli บางแห่งใช้ dhūli , เทียบภาษาไทย ‘ใต้ฝ่าละอองฐลีพระบาท’.

N (น)

nan (vāp) ‘(*vāp*) นัน (*pr.n. m.*)’ (2:23).

nā ‘(*part.*) ณ, ที่, ใน; ชั้น, ชั้น (ตำแหน่ง)’ (3:20); (4:21); (4:27). *ใช้เป็นบุพบทบอกสถานที่ หรือใช้เป็นคำเชื่อมบอกลำดับชั้นยศ เช่น nā do ‘ชั้นโท’, nā ek ‘ชั้นเอก’, [Mod. kh. nā (ณา) /niə/ ‘ณ, ที่’].

nāgapāla (vāp) ‘(*vāp*) นาคบาล (*pr.n. m.*)’ (2:33), [Skt.].

nām ‘นำ, พา’ (2:22), [Mod.kh. nām (นำ) /nɔəm/].

nu ‘(*part.*) ด้วยกับ (*with*), และ (*and*), ด้วยว่า (*in order that*)’. *คำว่า nu มีหน้าที่เป็นคำเชื่อมนาม (สันธาน) เช่นเดียวกับคำว่า ‘และ’ หรือใช้เป็นส่วนขึ้นต้นข้อความในภาคแสดง ฯลฯ.

neṃ (me) ‘(แม่) เนม (*pr.n. f.*)’ (2:20) ; (3:10).

neḥ, neḥh ‘นี่, นี้ (คำบอกกำหนดระยะไกล)’ (1:3) ; (1:5) ; (2:20) ; (2:21) ; (2:22) ; (2:23) ; (2:29) ; (2:32) ; (3:4/5) ; (3:7) ; (4:14) ; (4:19), [Mod.kh. neḥ (เเนะ) /nih/].

noḥh ‘นั่น, โน้น (คำบอกกำหนดระยะไกล)’ (2:32) ; (4:16/17), [Mod.kh. noḥ (เเนะ) /nuh/].

nai ‘(*part.*) แห่ง, ของ, ใน (คำเชื่อมแสดงความเป็นเจ้าของ เช่น พระธิดา ‘ใน’ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอฯ...)’ (1:3) ; (3:30), [Mod.kh. nai (เเนะ) /niy/].

P (ป)

pak rvat, pak rvvat ‘(*top.*) ปัก รวด ? ’ (2:19) ; (2:32). *[เทียบ Mod.kh. pāk’ ruot (ปัก รุต) /baq ruət/ ‘หัก ระดับชั้น (*lit.*)’].

paṅgaṃ thpvaṅ nivedana ‘กราบบังคมทูลรายงาน , น้อม (บังคม) เก้า กราบทูล (*lit.*)’ (1:2/3) ; (2:15) ; (3:20/21) ; (4:11) ; (4:21/22). *[Mod.kh. paṅgaṃ tpūṅ (บั้งกู้ง) /baṅkum tbouŋ/ ‘น้อมเกล้า’ ; Skt. nivedana ‘แจ้ง, ทูล’].

pañ (vāp) ‘(วาง) บัญ (*pr.n. m.*)’ (1:3) ; stz.XXVII (1:32) ; stz.XXXI (2:3).

pañca do nava (śaka) ‘(*lit.*) ปัญจ โทณพ(ศก) , (ศักราช) เก้าสองห้า, (มหาศักราช 925 = พ.ศ. 1546)’ (4:8/9), [Skt.].

padigaḥ ‘กระโถน (ปทิกะ), *prob.* บาทร ? ’ (2:18) ; (2:19) ; (2:22) ; (2:25) ; (2:26) ; (2:28/29). *[Skt. pratigraha ‘การรับเอาทาน’].

pandval (vrah) ‘บันทูล, รับสั่ง, ตรัส’ (2:30) ; (4:16). *อาจใช้ร่วมกับ vrah ว่า vrah pandval ‘พระบันทูล, พระคำรัส’, เทียบ Mod.kh. braḥ pandūl (บระบฎู) /prěəh bantuul/.

panlās mūla ‘เปลี่ยนตำแหน่งแห่งที่, เปลี่ยนเจ้านาย, ผลัดมูล (*lit.*)’ (4:2). *[Mod.kh. phlās’ (ผลั) /plah/ ‘ผลัด, เปลี่ยน’, Skt. mūla ‘ราก, เค้าเดิม, ฐาน, แหล่ง, เจ้านาย, เจ้าของ’].

paramapavitra ‘บรมบพิตร (*lit.* ปรมปวิตร), สรรพนามบุรุษที่ 3 สำหรับพระมหากษัตริย์’ (4:15/16), [Skt.].

paramavīraloka ‘บรมวีรโลก (*pr.n. m.*), พระมรณนามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ’ (2:25), [Skt.].

paramaśivapada ‘บรมศิวบาท (*pr.n. m.*), พระมรณนามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 4 ’ (2:18), [Skt.].

paramaśivaloka ‘บรมศิวโลก (*pr.n. m.*), พระมรณนามของพระเจ้าศิวรมันที่ 1’ (3:9/10),
[Skt. paramaśivaloka].

paramārvhavauroca (*vāp*) ‘(วาม) ปรมารถไวโรจ (*pr.n. m.*)’ (2:24), [Skt.].

parameśvara ‘ปรเมศวร (*pr.n. m.*), พระมรณนามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2’ (2:17), [Skt.].

paryyañ (*vrah*) ‘(พระ) เปรียง, น้ำมันเนย (เนยใส) ซึ่งได้จากนมหรือไขของวัวสำหรับใช้ใน พิธีกรรม’ (2:34). *[เทียบ Mod.kh. braḥ prieñ (ព្រះប្រឺង) /prəəh preiŋ/].

pavitra (*vāp*) ‘(วาม) ปวีตร (*pr.n. m.*)’ (2:33), [Skt.].

paścima ‘ทิศตะวันตก, ทิศปัจฉิมหรือประจิม’ (2:15); (2:29); (2:31), [Skt.].

pañjī (*vrah*) ‘(พระ) บัญชี, *prob.* บัญชีพระราชทรัพย์ของพระมหากษัตริย์’ (1:3); (2:15); (2:20). *[เทียบ Mod.kh. braḥ pañjī (ព្រះបញ្ជី) /prəəh bañcii/].

pāda 1 (*vrah*) ‘(พระ) บาท. *ดู dhūli vrah pāda dhūli jeñ .

pāda 2 ‘บาท, มาตรการชั่งน้ำหนักโลหะตามวิธีประเพณี เทียบได้ประมาณ 15.224 กรัม’ (2:19),
[Skt.].

pi 1, pī ‘จำนวนสาม’ (1:1); (2:14); (4:9), [Mod.kh. pī (บี) /bəy/].

pi 2 ‘(part.) เพื่อ, เพื่อให้, เพื่อว่า’ (1:2); (1:4); (2:15); (2:29), [Mod.kh. toempī (ដើម្បី) /daəmbəy/].

pik krave ‘(top.) ปีก กระเว; ปีก ? จระเข้ (*lit.*)’ stz.XVI (1:21); (2:23); (2:26); (2:28); (2:32). *[Mod.kh. kraboe (ក្រពើ) /krəpəə/ ‘จระเข้’].

purāñ ‘(top.) ปุราณ?’ (4:32).

pū ‘ปู (*pr.n. m.*)’ stz.XXI (1:26); stz.XXII (1:27); stz.XXIV (1:29); stz.XXV (1:30).

pūjā ‘การบูชา, พิธีบูชา’ (2:34); (3:6); (4:19), [Skt.].

pūrvva ‘ทิศตะวันออก, ทิศบูรพา’ (2:28); (2:31); (3:27), [Skt.].

pūrvvāpara ‘เบื้องต้นจนถึงปลาย, (ตั้งแต่) ต้นจนจบ’ (2:29); (4:14), [Skt.].

poṃ ‘(top.) โปม; กระชู้ (*lit.*)’ (2:23); (2:25); (2:28); (2:32). *[Mod.kh. pōñ (ព្រឺង) /paŋ/ ‘กระชู้ หรือ อีจู้ (เครื่องมือตัดว่านชนิดหนึ่งมีลักษณะเป็นรูปทรงกระบอก)’].

pratyaya ‘เจ้าหน้าที่, เจ้าพนักงาน, ผู้ที่ไว้วางใจได้ (*lit.*)’ (2:15); (2:23), [Skt. ‘ความไว้วางใจ’].

pratyaya thvoñ (*steñ*) ‘(หัวหน้า) เจ้าพนักงานทำหน้าที่เกี่ยวกับมะพร้าว?’ (3:28). *[*prob.* thvoñ = tvon ‘มะพร้าว’ เทียบ Mod.kh. tūñ (ដូង) /douŋ/].

prasap ‘จรดถึง, ติดกันกับ, ประสบ (*lit.*)’ (2:28); (2:29); (2:31), < sap ‘พบ, ติด, ต่อ’.

prasāda (vrah) / (vāp) ‘พระประสาธ, สิ่งของพระราชทาน, สิ่งของหรืออาหารที่ได้รับแจก หลังเสร็จพิธีกรรม’ (2:33). *ในบริบทนี้ (2:33) คำว่า ‘พระประสาธ’ อยู่หลังคำว่า ‘วาบ’ จึงอาจเป็นตำแหน่ง (*titl.*) ของขุนนางผู้มีหน้าที่ดูแลพระประสาธ, [Skt.].

praśasta ‘คำจารึก, คำประกาศ, ความประเสริฐ’ (1:5) ; (2:30) ; (2:31) ; (3:4) ; (4:17) ; (4:20) ; (4:33), [Skt. ‘คำ (จารึก) สดุดี, การอำนวยพร’].

pre ‘ใช้, สั่งใช้’ (1:5) ; (2:30) ; (4:16) ; (4:17), [Mod.kh. proe (ไป๋) /praə/].

prvat ‘ปรวต (*pr.n.*) ?’ (2:34). *น่าจะเป็นชื่อเฉพาะบุคคล เพราะปรากฏอยู่ในบริบทที่เป็นชื่อบุคคล แต่ข้อความหน้าคำนี้ลบเลื่อนไป จึงไม่อาจจะระบุได้แน่ชัดว่าเป็นชื่อบุรุษหรือสตรี แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นสตรีเนื่องจากบุคคลที่กล่าวถึงข้างต้น (*me dān แม่ ทาน*) เป็นชื่อสตรี และประกอบกับตัวอย่างคำว่า *prvat* จากจารึกหลักอื่น ๆ ในพจนานุกรม ของ S. Pou หน้า 334 ได้แก่ *tai prvot* และ *teñ prvätt* เป็นชื่อที่มีคำนำหน้าแสดงให้รู้ว่าเป็นสตรี, [Mod. kh. pruo (ไป๋) /pruə/ ‘รวมกันให้มั่นคง’].

pr ‘(top.) ปฤ ?’ (2:16) ; (2:31) ; (2:32) ; (4:8), [Skt. ‘ยุง, พัวพัน’].

pvan ‘จำนวนสี่’ (3:29), [Mod.kh. puon (ไป๋) /buən/].

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

Ph (ผ)

phon ‘ทั้งผอง, ทั้งหลาย, ใช้ประกอบท้ายคำนามแสดงความเป็นพหูพจน์’ (1:2) ; (3:16) ; (3:25) ; (3:32) ; (4:1) ; (4:7), [Mod.kh. phañ (ไป๋) /phaəŋ/ ‘ผอง, ค่าย’].

phlu ‘ทาง, ถนน, ผลู’ (2:29), [Mod.kh. phlūv (ไป๋) /pləw/].

Bh (ภ)

bhadre travāñ jvik ‘(top.) ภัทเร ตระพัง จวิก’ (2:16), [Skt. *bhadre* ‘ในความจำเริญ, ล้ำเลิศ’ ; Mod.kh. *trabāmn jīk* (ไป๋) /trapəəŋ ciik/ ‘ตระพัง (บ่อ) ชุด’].

bhūmi ‘ที่ดิน, แผ่นดิน, ภูมิ’ (1:3) ; (1:5) ; (2:16) ; (2:23) ; (2:25) ; (2:26) ; (2:28) ; (2:31) ; (3:32) ; (3:4) ; (4:18), [Skt.].

M (ม)

man ‘(part.) เมื่อครั้ง, ครั้น, ครั้นเมื่อ, ใช้ขึ้นต้นข้อความอนุพากย์หลัก (main clause)’ (2:15) ; (2:17) ; (2:21) ; (3:23) ; (4:8).

mān ‘มี’ (1:4) ; (2:30) ; (4:5/6) ; (4:20) ; (4:3) ; (4:15), [Mod.kh. mān (ไป๋) /miən/].

mās ‘ทอง, มาศ’ (2:19), [Mod.kh. mās (มาศ) /miəh/].

me ‘แม่’ (*titl.*), ใช้นำหน้าชื่อสตรีที่เป็นชนชั้นสูง *ดูชื่อเฉพาะสตรีที่มีคำว่า me กำกับในวงเล็บ,
[Mod.kh. me (เม) /mee/ ‘ผู้นำ, หัวหน้า, หัวเชื้อ’, máe (มะ) /mae/ ‘แม่, มารดา’].

muktiśiba (vāp) ‘(วาท) มุกตีสิวะ (*pr.n. m.*)’ (4:31), [Skt. muktiśiva].

mratāñ ‘มรตัญ (*titl.*), ตำแหน่งขุนนางชั้นสูงดูแลงานในพระราชวัง อาจเทียบได้เท่ากับระดับ
เจ้ากรม’ (3:18/19); (4:31).

mratāñ khloñ ‘มรตัญโจลญ (*titl.*), ตำแหน่งขุนนางชั้นสูงผู้เป็นประธานควบคุมดูแลงาน
ของโจลญ’ (1:2); (4:23); (4:24); (4:25/26), *ดู khloñ และ khloñ vala ด้วย.

mvāy ‘จำนวนหนึ่ง’ (3:17), [Mod.kh. muoy (มวย) /muəy/].

Y (ย)

yac (vāp) ‘(วาท) ยัจ (*pr.n. m.*)’ (2:18).

yo 1 ‘โย, หน่วยวัดความยาวผ้า’ (2:21); (2:27); (3:13); (3:14), [*prob.* Mod.kh. āv (ภาว)
/qaaw/ ‘เสื้อ, หน่วยวัดขนาดของผ้า (ประมาณ 2 เมตร) ซึ่งสามารถตัดเย็บเสื้อได้ 1 ชุด’].

yo 2 (vāp) ‘(วาท) โย (*pr.n. m.*)’ (2:20); (2:21); (2:22).

yok ‘เอา’ (2:20); (3:28), [Mod.kh. yak (ยัก) /yock/].

R (ร)

rañko ‘ข้าวสาร’ (2:26); (2:27); (3:14), [Mod.kh. añkar (หาร) /qaŋkaa/].

rañgap ‘(*top.*) รังคป ; กับดัก (*lit.*)’ (1:3); stz.XIV (1:19), [Mod.kh. aṅgap’ (หาร)
/qaŋkup/].

rañvāñ ‘นายระวาง (*titl.*), เจ้าหน้าที่รังวัด, ผู้ (เดิน) เวียนรอบวง (*lit.*)’ (2:23). * [*prob.* < rvāñ
‘เวียนรอบเป็นวง (เพื่อรังวัดที่ดิน)’ < vāñ, vañ ‘วง(กลม)’].

rac (vāp) ‘(วาท) รัจ (*pr.n. m.*)’ (4:34). *ดู ācāryyapandita ด้วย.

rājakāryya (vrah) ‘ราชการย์, ตำแหน่งงานที่เกี่ยวข้องกับพระราชธา (งานราชการ); เมื่อ
ปรากฏในคำว่า vrah rājakāryya ‘พระราชการย์’ น่าจะหมายถึงคนผู้ทำงานราชการ’ (3:7);
(3:31); (4:1/2), [Skt.].

rājya (vrah) ‘รัชกาล, รัชสมัย, ช่วงเวลาแห่งการครองราชย์, (พระ)ราชย์ (*lit.*)’ (2:17); (2:24);
(3:8), [Skt.].

rām khlā ‘(top.) ราชอาณาจักร ; เต็ม(ร้าง) เลื้อย (*lit.*)’ (2:31), [Mod.kh. rām khlā (ร้าง)
/rōəm klaa/].

rūpa (vrah) ‘(พระ) รูป, รูปเคารพ’ (3:2), [Skt.].

roṇa (vāp) ‘(วาง) โธณะ (*pr.n. m.*)’ (4:33).

roḥh ‘ดังก่อว, ดั่งเช่น, เหมือนดั่ง’ (1:5) ; (1:6) ; (2:21) ; (2:22) ; (2:29) ; (2:30) ; (3:4) ; (3:6) ;
(4:17) ; (4:16) ; (4:18), [*prob.* > Mod.kh. broḥ (เหตุ) /prūəh/ ‘เพราะ (*because*)’].

rddeḥ ‘ระแทะ, เกวียน’ (2:29), [Mod.kh. radeḥ (ระ) /roteh/ ‘ระแทะ, เกวียน, รถเข็น’].

rddeḥ jen ‘เกวียนเชิง (*lit.*) ? ’ (2:28) , [เทียบ Mod.kh. radeḥ jen (ระ) /roteh cəəŋ/]. * *prob.* เกวียนขนาดใหญ่ หากเทียบบริบทกับ rddeḥ ruñ ‘เกวียนใหญ่’
ซึ่งเป็นคำที่อยู่ก่อนหน้า.

rddeḥ ruñ ‘เกวียนใหญ่ (*lit.*)’ (2:27/28), [เทียบ Mod.kh. radeḥ ruñ (ระ) /roteh ruŋ/].

rlam ‘(top.) รลม ; หล่ม , ที่ซึ่งมี (ดิน) ถลุ่ม (*lit.*) ? ’ (2:17), [Mod.kh. ralam (รล) /rolum/
‘ทำให้โคลน’].

rlam pañjal ‘(top.) รลม บัญชิต ; ที่ซึ่งมีการ โคนหรือถลุ่มมาชน (ปะทะ) กัน (*lit.*) ? ’ (2:20) ;
(2:21) ; (2:22). *[Mod.kh. pañjal’ (บ) /bañcəəl/ ‘(ไถ่) ชน ’], ดู rlam ด้วย.

rlāp ‘(top.) รลาบ ; ที่ราบ ? (*lit.*)’ (2:18). *[*prob.* Mod.kh. rāp (ร) /riəp/ ‘ราบ, เรียบ’].

rṣi (vāp) ‘(วาง) ฤษี (*pr.n. m.*)’ (2:21), [Skt.].

L (ล)

lak ‘ชาย’ (2:20), [Mod.kh. lak’ (ล) /lăəq/].

lanlan āngañ ‘(top.) ลังลง อังคัญ ; ห้าง/หุบ/เหว (ต้น) สะบ่า (*lit.*)’ (2:16/17), [Mod.kh.
anlan’ āngañ’ (ล) /qanlăəŋ qəŋkăəŋ/].

lāc gangron lveñ vryan ‘(top.) ลาจ คังโครง เลว วเรียง ; ปลัก (ต้น) ตะครอง แนว
(ต้น) หว่า (*lit.*)’ (2:17). *อาจเป็นชื่อภูมิประเทศ 2 แห่ง คือ ‘لاج คังโครง’ และ ‘เลว วเรียง’
แต่ไม่พบว่ามีเครื่องหมายคั่นระหว่างคำว่า gangron และ lveñ จึงอาจเป็นสถานที่เดียวกัน,
[Mod.kh. เทียบแต่ละศัพท์ได้ดังนี้ ramlic angrān lvaen brīn (ร) /rumlic qəŋkrəəŋ lveəŋ priiŋ/].

lāc rmmān ‘(top.) ลาจ รมาง ; ปลักละมั่ง (*lit.*)’ (1:3) ; stz.XIV (1:19), [Mod.kh. ramlic
ramān (ร) /rumlic rəməəŋ/].

lin ‘ตำลึง, มาตรการชั่งน้ำหนักตามวิธีประเพณี เทียบได้ประมาณ 60 กรัม’ (2:20) ; (2:25) ; (2:27).

*[Mod.kh. > tamliŋ (๓๒๒) /damləŋ/ < thliŋ (๒๒๒) /tləŋ/ ‘ชั่ง’].

liṅgapura ‘(top.) ลิงคปุระ ; เมืองแห่งศิวลึงค์ (lit.)’ (3:1), [Skt.].

leñ ‘จีน’ (2:29), [Mod.kh. loeñ (๒๒๒) /laəŋ/].

loñ (vāp) ‘(วาม) โลญ (pr.n. m.)’ (2:15).

lvoh ‘(part.) ถึง, ถ่วง, ถู (lit.)’ (2:17) ; (3:15) ; (4:8), [Mod.kh. luḥ (๒๒๒) /luḥ/].

V (ว)

vajrapandita (vāp) ‘(วาม) วัชรบัณฑิต (pr.n. m.)’ (2:23/24), [Skt. vajrapaṇḍita].

vargga ‘ท้องถิ่น, เขตแคว้น, ฝ่าย, ด้าน’ (3:12), [Skt.].

varmmaśiva (vāp) ‘(วาม) วรรณศิวะ (pr.n. m.)’ (3:12), [Skt.].

vala ‘พล, กำลึงพล’, [vala = Skt. bala ‘พล’]. *ดู kantāl vala และ khloñ vala ประกอบ.

vave ‘แพะ’ (3:30), [Mod.kh. babae (๓๓๓) /pəpəe/].

vāp ‘วาม (titl.), ใช้นำหน้าชื่อบุรุษผู้เป็นขุนนางรับราชการในระดับกลาง’. *ดูชื่อเฉพาะบุรุษที่มีคำนำหน้า vāp กำกับในวงเล็บ, prob. เทียบภาษาชาว vāpa ‘พ่อ’ ปัจจุบันใช้ bapa หรือ pak ‘พ่อ, ลุง, น้าหรืออาผู้ชาย, ชายสูงอายุ’.

videśvara (vāp) ‘(วาม) วิเทศวร (pr.n. m.)’ (3:24), [Skt.].

viṣaya ‘วิชัย, เขตการปกครองขนาดใหญ่ อาจเทียบได้กับแคว้นหรือหัวเมือง ปกครองโดย โชลญวิชัย (เจ้าเมือง)’ (4:6), [Skt.].

vīrendravīrah ‘วีเรนทรวีระ (pr.n. m.)’ stz.XI (1:16), [Skt.].

vaudi , vaudī ‘คนโท (เวาติ, เวาที), ภาชนะประเภทเหยือกทำจากดินเผาหรือโลหะ’ (2:18) ; (2:19) ; (2:20) ; (2:25) ; (2:26), [เทียบ Mod.kh. p̄ot (๒๒๒) /paot/ ‘ป้อม’].

vyavahāra ‘คติความ, กระบวนการยุติธรรม’ (1:4), [Skt.].

vrah ‘พระ, สิ่งศักดิ์สิทธิ์, ปกติเมื่อปรากฏอยู่หน้าคำใดคำศัพท์นั้นจะเป็นคำราชาศัพท์หรือมีฐานะของคำในทางสูงส่ง แต่หากปรากฏตามลำพัง เช่นใน (4:19) จะหมายถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันได้แก่ศาสนสถานหรือรูปเคารพ. *ดูคำที่มี vrah กำกับในวงเล็บประกอบด้วย.

vrah phtyāk ‘(top.) พระเผด็จก ; พระนอน (lit.)’ (3:11/12), [phtyāk เทียบ Mod.kh. phtiek (๒๒๒) /pdiəq/ ‘เผด็จก (ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง)’ หรือ phtek (๒๒๒) /pdeik/ ‘ทำให้นอน’].

vrīha ‘วีระ (titl.), ชื่อตำแหน่งงานราชการที่เกี่ยวข้องกับรัชฎพีช’ (3:24) ; (3:25) ; (3:31) ; (3:32) ; (4:1) ; (4:2) ; (4:6), [Skt. vrīhi ‘เมล็ดข้าว, เมล็ดธัญพืช’].

vrai cas ‘(top.) ไพร จัส ; ป่าเก่า (lit.)’ (2:29), [Mod.kh. brai cās’ (ไพบูลย์) /priy cah/].

vlah ‘คู่, จำนวนของสองสิ่ง’ (2:21), [Mod.kh. bhloh (เหล่า) /pluoh/ ‘แฝด’].

vvam ‘ไม่, มิ (คำปฏิเสธ)’ (4:5), [Mod.kh. buṃ (บุม) /pum/].

S (ส)

sañ ‘สร้าง’ (2:23) ; (2:29) ; (2:30), [Mod.kh. sāñ (สาญ) /saṅ/].

sat (vāp) ‘(วาม) สัต (pr.n. m.)’ (2:21).

sabhā (vrah) ‘(พระ) สภา, คณะตุลาการผู้สอบสวนคดี’ (1:2) ; (1:6) ; (2:30), [Skt. ‘ที่ประชุม’].

samakṣa ‘อยู่ต่อหน้า, ปราบกฏด้วย’ (3:26), [Skt.].

sah (vāp) ‘(วาม) สะห หรือ สหเทวะ (pr.n. m.)’ (1:3) ; (1:6) ; (2:15) ; (2:16) ; (2:18) ; (2:20) ; (2:22) ; (2:23) ; (2:30) ; (2:31) ; (2:33) ; (3:10/11) ; (3:30) ; (4:3) ; (4:11). *ดู sahadēva ด้วย.

sahadeva ‘สหเทวะ หรือ วาม สะห’ stz.IX (1:14) ; stz.XXIII (1:28) ; stz.XXIX (2:1), [Skt.].

*ดู sah (vāp) ด้วย.

sān (vāp) ‘(วาม) สาน (pr.n. m.)’ (3:5).

siddhi ‘สิทธิ, กรรมสิทธิ์’ (2:21) ; (2:23) ; (3:14/15), [Skt.].

surendralakṣmī (me) ‘(แม่) สุเรนทรลักษมี (pr.n. f.)’ (2:34), [Skt.].

seva ‘เฝ้ารับใช้, ปฏิบัติรับใช้, เข้าเฝ้า’ (4:21), [Skt.].

so (vāp) ‘(วาม) โส (pr.n. m.)’ (4:18), [Mod.kh. sa (ส) /saa/ ‘(สี)ขาว’].

sot ‘(part.) อีกด้วย, อีกเช่นกัน, อีกโสดหนึ่ง’ (2:22), [Mod.kh. sot (เสถ) /saot/].

stāc ‘เสด็จ (คำราชาศัพท์หมายถึง ‘ไป’)’ (1:2) ; (2:14) ; (2:17) ; (2:18) ; (2:25). *stac (3:9), [Mod.kh. sṭec (เสฐ) /sdac/].

stuk sñvād ‘(top.) สตุก สวงด ; หนองน้ำแห้ง (lit.)’ stz.XV (1:20), [เทียบ Mod.kh. sṭuk sñuot (สุกสุต) /sdok sṇuot/].

stuk sno ‘(top.) สตุก โสน ; หนองโสน (lit.)’ (2:19) ; (2:32), [เทียบ Mod.kh. sṭuk sno (สุกสน) /sdok snao/].

steñ ‘เสถ (titl.), ตำแหน่งชั้นสูงระดับหัวหน้างาน อาจจะใช้ได้ทั้งผู้ที่เป็นนักบวชหรือเชื้อพระวงศ์. *ดู kṣirāhāra (1:4) และ pratyaya thvoñ (3:27) ประกอบ.

sthalā kracap ‘(top.) สถลา กระจับ ; เนินกระจับ (lit.)’ (2:31/32). *[Skt. sthala ‘สถล, ที่ดอน, ที่เนิน’ ; Mod.kh. kracāp’ (ครุชាប់) /kracap/ ‘กระจับ (พืช)’].

srac ‘เสร็จ, สำเร็จ, ลุล่วง’ (1:4), [Mod.kh. srec ([เสียง]) /srac/].

srasir ‘เจียน’ (4:33), [Mod.kh. saraser ([เสียง]) /sasei/].

sruk ‘เหตุการณ์ปกครองระดับหมู่บ้าน, เมือง, สรุก’ (2:31); (2:32); (4:7), [Mod.kh. sruk ([เสียง]) /srok/ ‘เมือง, อำเภอ’].

srū ‘ข้ามเปลือก’ (2:19); (2:22); (2:26); (2:27); (3:26), [Mod.kh. srūv ([เสียง]) /srəw/].

sre ‘นา, ที่นา’ (2:18); (2:19); (2:20); (2:21); (2:25); (2:26), [Mod.kh. srae ([เสียง]) /srae/].

sre vrai ‘(top.) แสร ไพธ ; นาป่า (lit.)’ (1:3); stz.XIV (1:19); (2:29), [Mod.kh. srae brai ([เสียง]) /srae priy/].

slāp ‘ตาย’ (2:21); (3:15), [Mod.kh. slāp’ ([เสียง]) /slap/].

slik ‘สลิก, จำนวนสี่ร้อย’ (2:27), [Mod.kh. slijk ([เสียง]) /slək/].

svam ‘ขอ’ (2:16); (2:29), [Mod.kh. sūm ([เสียง]) /soum/ หรือ sum ([เสียง]) /som/].

svasti ‘(top.) สวัสดิ์’ (2:16), [Skt.].

svāy glok ‘(top.) สวาย โคลก ; มะม่วงน้ำเต้า (lit.)’ (2:24), [เทียบ Mod.kh. svāy ghlok ([เสียง]) /swaay klook/].

svok ‘ถาดสำหรับ (โศวก)’ (2:27), [Mod.kh. sbak ([เสียง]) /spook/].

Ś (ศ)

śaka ‘ศก, ศักราช, ปี (ในที่นี้หมายถึงมหาศักราชซึ่งน้อยกว่าพุทธศักราช 621 ปี โดยในภาษาเขมรโบราณจะใช้คำว่า śaka ตามหลังตัวเลข)’ (1:1); (2:14); (3:17); (4:9), [Skt.].

śata ‘ศต, จำนวนร้อย’ (2:26); (2:27); (3:29), [Skt.].

śāsana (vrah) ‘(พระ) ศาสนะ, พระราชโองการ, พระราชบัญชา, คำสั่งของพระราชา’ (1:4); (2:30); (4:3), [Skt. ‘คำสั่ง, คำสอน’].

śukravāra ‘วันศุกร์, ศุกรवार’ (1:1); (2:14); (4:9), [Skt.].

śivapāda ‘สิวบาท (prob. top.)’ (3:26/27), [Skt.].

śrījayavarmmadeva ‘ศรีชัยวรมเทวะ (pr.n. m.), ในที่นี้หมายถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 5’ stz.XXIII (1:28); (3:22/23), [Skt.].

śrījayavīravarmmadeva ‘ศรีชัยวีรวรมเทวะ (pr.n. m.), หมายถึงพระเจ้าชัยวีรวรมัน’ (1:1/2); (1:5); stz.III (1:8); stz.XXIX (2:1), [Skt.].

śrījayendranagari (vrah) ‘(พระ) ศรีชยเนทรนครี (pl.n), ชื่อสถานที่สำคัญในเมืองพระนคร ซึ่งเชื่อว่ามีศูนย์กลางอยู่ที่บริเวณปราสาทตาแก้ว’ (1:2), [Skt.].

śrīdharaṇīndravallabha (mratrāñ) ‘(มรดาญ) ศรีธรรณินทรวัลลภ (pr.n. m.)’ (4:31/32), [Skt.].

śrīparākramavīra (mratrāñ khloñ) ‘(มรดาญ โขลญ) ศรีปรากรมวีระ (pr.n. m.)’ (4:26), [Skt.].

śrīpṛthivīndrapandita (mratrāñ khloñ) ‘(มรดาญ โขลญ) ศรีปฤถิวินทรบัณฑิต (pr.n.m.)’ (1:2) ; (4:23/24), [Skt. śrīpṛthivīndrapaṇḍita].

śrīraṇakesari (mratrāñ) ‘(มรดาญ) ศรีรณเกสรี (pr.n. m.)’ (3:19) ; (4:23/24), [Skt. śrīraṇakesarin].

śrīrājendravarmmaṇam ‘(แห่ง) ศรีราชาชนทรวรมะ (pr.n. m.), หมายถึงพระเจ้าราชาชนทรวรมันที่ 2’ stz.XVII (1:22), [Skt.].

śrīlakṣmīndravarmma (mratrāñ khloñ) ‘(มรดาญ โขลญ) ศรีลักษมินทรวรมะ (pr.n. m.)’ (4:25), [Skt.].

śrīvīrendravarmma (kaṃsteñ) ‘(กำเสตง) ศรีวีเรนทรวรมะ (pr.n. m.)’ (4:22), [Skt.].

śrīharṣavarmmaḍhipateḥ ‘(แห่ง) ศรีहरษวรมมาธิบดี (pr.n. m.), น่าจะหมายถึงพระเจ้าहरษวรมันที่ 2’ stz.XII (1:16), [Skt.].

śreṣṭhapura ‘(top.) เศรษฐปุระ ; เมืองอันประเสริฐสุด (lit.)’ (2:13/14), [Skt.].

śloka ‘โคลก, คำประพันธ์ร้อยกรองภาษาสันสกฤต, บทสรรเสริญยกย่อง’ (1:3) ; (1:5), [Skt.].

H (ห)

hi (vāp) ‘(วาบ) หี (pr.n. m.)’ (2:21).

hī ‘(pr.n. m.) ชื่อเฉพาะของบุคคล ซึ่งน่าจะเป็นบุคคลเดียวกับผู้ที่ชื่อ เหม’ stz.XXI (1:26). *ดู hem.

hem ‘เหม (pr.n. m.)’ stz.XXII (1:27) ; stz.XXV (1:30).

hoñ ‘(part.) เทอญ, นั้นเทอญ, นั้นแล’ (2:23), [Mod.kh. hoñ (เหมง) /haoŋ/].

ภาคผนวก ง

ลักษณะทั่วไปเกี่ยวกับจารึกของอาณาจักรกัมพูชา

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาคผนวก ง

ลักษณะทั่วไปเกี่ยวกับจารึกของอาณาจักรกัมพูชา

หลักฐานประเภทศิลาจารึกมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการบอกเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์กัมพูชาตั้งแต่สมัยก่อนสมัยพระนครคือในปลายสมัยอาณาจักรพุนันต์เนื่องกับสมัยเจนละตอนต้น จนกระทั่งถึงยุคสิ้นสุดสมัยพระนคร ตลอดระยะเวลายาวนานหลายร้อยปี จารึกภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณเป็นหลักฐานบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอาณาจักร การที่ปรากฏหลักฐานประเภทศิลาจารึกเป็นจำนวนมาก จึงทำให้ต้องจัดการศึกษาวิชาการเกี่ยวกับจารึกอย่างเป็นระบบ เพื่อประโยชน์ในการนำเสนอข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากจารึก

เนื้อหาในภาคผนวก ง ของวิทยานิพนธ์นี้เป็นการนำเสนอลักษณะทั่วไปเกี่ยวกับจารึกของอาณาจักรกัมพูชา และแสดงถึงภาพรวมของการศึกษาจารึกของอาณาจักรกัมพูชา โดยจำแนกเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. นิยามและความหมายของคำว่า “จารึก”

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้ให้นิยามความหมายของคำว่า “จารึก” ไว้ในความหมายที่สอง ซึ่งเกี่ยวข้องกับการเขียนหรือสลักตัวอักษรลงบนวัสดุรองรับ ดังนี้

จารึก ๒ ก. เขียนหรือจารให้เป็นรอยลึกเป็นตัวอักษรหรือภาพบนแผ่นศิลา โลหะ หรือดิน เป็นต้น, โดยปริยายหมายถึงลักษณะที่คล้ายคลึงเช่นนั้น เช่น จารึกไว้ในดวงใจ, ในบทกลอน หมายความว่า เขียนโดยทั่ว ๆ ไป ก็มี. น. เรียกศิลาที่จารึกเป็นตัวอักษรหรือภาพเป็นต้นว่า ศิลาจารึก, เรียกสั้น ๆ ว่า จารึก เช่น จารึกอโศก จารึกสุโขทัย.¹

จากความหมายของคำนามจะสังเกตว่า ทั้งคำว่า “จารึก” และ “ศิลาจารึก” ในบางครั้งอาจหมายความถึงสิ่งเดียวกัน ดังนั้นเพื่อความกระจ่างของคำว่า “จารึก” ตามความหมายในภาษาไทย ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรสระริน ผู้เชี่ยวชาญด้านวิชาการอ่านจารึก จึงได้อธิบายความหมายของคำศัพท์และศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “จารึก” ไว้โดยละเอียด ดังนี้

“จารึก” หรือที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า Inscription หมายถึงข้อความที่เขียนบันทึก คือ จารหรือสลักไว้บนแผ่นรองรับ ซึ่งเป็นวัตถุที่แข็งและคงทนถาวร หินเป็นวัสดุที่ใช้ทำแผ่นจารึก

¹ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2546), 306.

มากที่สุด นอกจากนั้นโลหะ อัฐ ในประเทศไทยและประเทศอื่น ๆ ในเอเชียอาคเนย์หรืออินโดจีนจะพบจารึกบนหินมากที่สุด รองลงมาก็เป็นอัฐ โลหะพบน้อยมาก ในประเทศทางซีกโลกอื่นอาจมีหนังด้วย

แผ่นที่รองรับจารึกหรือข้อความ เรียกว่า “แผ่นจารึก” (stèle, stèle) หรือถ้าเป็นหินภาษาไทยมักจะเรียกว่า ศิลาจารึก ซึ่งในประเทศไทยมักเรียกสั้น ๆ ว่า จารึก ทำให้สับสนกันบ้างในบางกรณี แต่ในภาษาต่างประเทศจะมีคำอีกคำหนึ่งสำหรับเรียกแผ่นวัสดุที่รองรับบันทึกหรือข้อความ คือ ในภาษาฝรั่งเศสใช้คำว่า stèle ภาษาอังกฤษใช้ว่า stèle

ส่วนบันทึกหรือข้อความที่เขียนบนวัสดุที่อ่อนและบุบสลายง่าย เช่น กระดาษ ใบลาน โดยทั่วไป เรามักจะไม่เรียกเอกสารเหล่านี้ว่า จารึก (Inscription)

“วิชาการอ่านจารึก” (Epigraphy) เป็นศาสตร์ (science) ที่มุ่งศึกษาวิจัยเอกสารโบราณด้วยการอ่าน ถ้ายถอดอักษรโบราณเป็นอักษรโรมัน หรืออักษรอื่นที่คนปัจจุบันกลุ่มหนึ่งอ่านออก เช่น อักษรไทย อักษรเขมรปัจจุบัน เมื่อดำถอดแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือการแปลและตีความหมายในแง่มุมต่าง ๆ เช่น ด้านภาษา ประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศาสนา กฎหมาย การปกครอง ฯลฯ

สำหรับในประเทศไทยซึ่งเป็นประเทศหนึ่งที่มีหลักสูตรการสอนวิชาการอ่านจารึก (Epigraphy) จะรวมเอาการศึกษาและการอ่านหนังสือโบราณบนสมุดข่อยและใบลานไว้ด้วย
อนึ่ง ในประเทศไทยมักจะมีการใช้คำที่เกี่ยวกับวิชาการอ่านจารึกนี้สับสนอยู่บ้างในบางโอกาส เช่น ในโอกาสที่สื่อสารกันด้วยคำพูดอย่างรวดเร็ว ๆ โดยเมื่อจะกล่าวถึงข้อความหรือบันทึกที่จารไว้บนแผ่นวัสดุรองรับที่แข็งและถาวร เราก็จะใช้คำว่า จารึก ซึ่งในกรณีนี้ จะตรงกับภาษาอังกฤษว่า Inscription ครั้นเมื่อพูดถึงตัวแผ่นวัสดุที่รองรับ แทนที่จะพูดว่า แผ่นจารึกหรือศิลาจารึก เราก็นิยมพูดกันง่าย ๆ ว่า จารึก ไม่เคยมีใครเห็นว่า *แผ่นจารึก* เลย ซึ่งในกรณีนี้จะตรงกับภาษาอังกฤษว่า stèle เมื่อเราพูดถึงวิชาการอ่านจารึก เราก็นิยมใช้คำ คำเดิม คือ จารึก ซึ่งในกรณีนี้ ภาษาอังกฤษใช้คำว่า Epigraphy อย่างไรก็ตาม ก็เป็นที่เข้าใจและสื่อสารความหมายกันได้ในบรรดาผู้ที่อยู่ในสายอาชีพเดียวกัน โดยใช้ความเวดล้อมช่วยความเข้าใจ แต่เมื่อจะสอนนักศึกษา หรือพูดให้คนนอกวงการเข้าใจ ก็จะต้องมีคำอธิบายให้แจ่มแจ้ง.²

²อุไรศรี วรสระริน, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. 1566 – ค.ศ. 1747 (กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, 2542), 3 – 4.

2. ข้อมูลเบื้องต้นและภาพรวมเกี่ยวกับลักษณะจารึกของอาณาจักรกัมพูชา

นอกจากจะให้ข้อมูลที่สำคัญทางประวัติศาสตร์แล้ว จารึกของอาณาจักรกัมพูชายังจัดเป็นแหล่งข้อมูลด้านวรรณกรรมที่สลักไว้บนแผ่นหิน บนผนังซุ้มประตูทางเข้าศาสนสถาน ถือเป็นวรรณกรรมเขมรโบราณ โดยเฉพาะในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11 – 19 คือสมัยก่อนพระนครซึ่งได้รับวัฒนธรรมการใช้อักษรจากอินเดียแล้ว จนกระทั่งถึงสมัยพระนครซึ่งมีรูปแบบอักษรที่เป็นลักษณะเฉพาะของกัมพูชาเอง คือ อักษรเขมร ข้อความจารึกที่เป็นบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตและข้อความร้อยแก้วภาษาเขมรโบราณพบได้ทั่วไปในดินแดนประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน บริเวณตอนใต้ของประเทศเวียดนามและลาว และในบางส่วนของประเทศไทย โดยหากนับจากเลขทะเบียนจารึก จะพบว่าจำนวนจารึกของอาณาจักรกัมพูชามีมากกว่า 1,300³ หลัก ทำให้สามารถศึกษารูปแบบพัฒนาการตัวอักษรของแต่ละยุคสมัยได้อย่างชัดเจน ซึ่งในกรณีที่จารึกหลักใดไม่พบการระบุศักราช หรือศักราชอาจถูกลบเลือนไป ก็ยังสามารถใช้ประโยชน์จากการศึกษารูปแบบพัฒนาการตัวอักษร (Palaeography) เพื่อคาดคะเนช่วงอายุของจารึกหลักนั้นอย่างคร่าว ๆ ได้

คำอธิบายข้างต้นเป็นการกล่าวโดยสรุปถึงภาพรวมของวรรณกรรมประเภทจารึกที่สร้างขึ้นภายใต้อารยธรรมของกัมพูชามัยโบราณ ซึ่งหากอธิบายโดยละเอียดถึงลักษณะเฉพาะของจารึกของอาณาจักรกัมพูชาที่อาจจำแนกได้เป็น 2 ประเด็นใหญ่ ๆ ดังต่อไปนี้

2.1 การลำดับยุคสมัยของจารึกและตัวอักษรที่ใช้ในจารึกของอาณาจักรกัมพูชา

นักวิชาการเขมรศึกษามักจัดการลำดับยุคสมัย (Chronology) ทางประวัติศาสตร์โบราณคดี และประวัติศาสตร์ศิลปะ ออกเป็น 5 สมัย คือ สมัยฟูนัน (กลางพุทธศตวรรษที่ 6) , สมัยก่อนพระนครหรือสมัยเจนละ (พ.ศ. 1083 – 1249 หรือ 1343) , สมัยหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างสมัยก่อนพระนครกับสมัยพระนคร (พ.ศ. 1345 – 1393) , สมัยพระนคร (พ.ศ. 1393 – ประมาณ พ.ศ. 1761) และสมัยหลังพระนคร (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 – พุทธศตวรรษที่ 24) ซึ่งศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรรณสิน ได้อธิบายว่าการลำดับยุคสมัยทางภาษามีรายละเอียดน้อยกว่าการจัดลำดับยุคสมัยของประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดี⁴ โดยหากยึดตามแนวทางการกำหนดอายุจารึกของ George Coedès และ Saveros Lewitz จะแบ่งออกเป็น 4 สมัย โดยจะมีรูปแบบอักษรที่เป็นลักษณะเฉพาะในแต่ละสมัย ดังนี้

³ ฝั่ง สุธาทา, **สรีลลวาทะเลบุณเดสคชฐะว สรัยษษุณนุ** 1 (กรุงเทพฯ : ชาติศึกษาวิจัยศึกษาชกวิญญฒัฒษษุณนุสนธิษษุณนุสนธิษษุณนุ สหคณวิญญฒัฒษษุณนุสนธิษษุณนุ, 2003), 1.

⁴ อุไรศรี วรรณสิน, **จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. 1566 – ค.ศ. 1747**, 8.

2.1.1 *สมัยก่อนพระนคร* ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 ถึง พุทธศตวรรษที่ 13 (6th C.A.D. to 8th C.A.D.) เป็นช่วงที่ใช้อักษรแบบอินเดียนได้ ซึ่งเป็นอักษรรูปแบบเดียวกับอักษรที่ใช้ในดินแดนอื่น ๆ ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงสมัยเดียวกัน เช่น ทวารวดี และศรีวิชัย โดยเชื่อว่าได้รับอิทธิพลส่วนใหญ่จากอักษรของราชวงศ์ต่าง ๆ ทางภาคใต้ของอินเดีย⁵

2.1.2 *สมัยพระนคร* ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 ถึง พุทธศตวรรษที่ 20 (9th C.A.D. to 15th C.A.D.) โดยก่อนระยะเข้าสู่สมัยพระนคร ช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 ถึง 15 (ปลายสมัยเจนละ ต่อเนื่องสู่ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ) เป็นระยะที่ใช้รูปแบบอักษรซึ่งคลี่คลายจากอักษรแบบอินเดียนได้ โดยมีรูปแบบตัวอักษรที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม แต่รูปแบบตัวอักษรโดยรวมและอักษรวิชัยยังมีลักษณะคล้ายกับอักษรแบบอินเดียนได้

ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 ถึง 18 ซึ่งเป็นสมัยที่อาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนครมี เอกภาพ ความมั่นคง และอำนาจธิปไตยมากขึ้น รูปแบบอักษรจึงได้พัฒนาเป็นอักษรเขมร (อักษรขอม) สมัยพระนคร โดยมีเอกลักษณ์เฉพาะที่การประดิษฐ์เส้นศก (หนามเตย) ซึ่งสามารถใช้รูปแบบของเส้นศกในการกำหนดช่วงอายุของจารึกแต่ละสมัยได้ อักษรเขมรสมัยพระนครที่ใช้จารึกภาษาสันสกฤตซึ่งแต่งเป็นฉันทจะมีลักษณะเป็นเหลี่ยม มีการประดิษฐ์ เส้นหยัก เส้นโค้ง และรายละเอียดที่วิจิตรบรรจง โดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 ถึง 18) ขณะที่อักษรซึ่งใช้จารึกภาษาเขมรโบราณมีความกลมมนมากกว่า ลักษณะคล้ายอักษรหัววัด เป็นไปได้ว่ารูปแบบอักษร 2 ชนิดนี้จะมีใช้คู่กันมาตลอด จนกระทั่งพัฒนาสู่อักษรเขมรปัจจุบัน คือ อักษรมูลที่พบได้ในข้อความที่เกี่ยวข้องกับศาสนา และอักษรเขียงที่ใช้ในข้อความทั่วไป⁶ นอกจากนี้ ในช่วงรัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 1 (ปลายพุทธศตวรรษที่ 15 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 16) ยังพบว่าในศิลาจารึกหลักเดียวกัน ได้มีการใช้ตัวอักษรแบบอินเดียนเหนือควบคู่กับการใช้อักษรเขมรสมัยพระนครที่มีใช้อยู่โดยทั่วไป แต่ปรากฏว่ารูปแบบตัวอักษรอินเดียนเหนือนี้มีใช้อยู่ในช่วงระยะเวลาไม่นาน⁷

2.1.3 *สมัยหลังพระนคร หรือ สมัยกลาง* ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 ถึง ประมาณพุทธศตวรรษที่ 24 (15th C.A.D. to 19th C.A.D.) ปลายสมัยพระนคร หลังจากรัชสมัยของ

⁵กรรณิการ์ วิมลเกษม, “พัฒนาการของอักษรโบราณในประเทศไทย,” ใน *สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2542. จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สด็จพระราชดำเนินทรงเปิดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร วันอังคารที่ 9 มีนาคม 2542), 313.

⁶Claude Jacques, “The Inscriptions of Cambodia,” trans. Avril Yockney, *Nokor Khmer, Summary N°2* (January – March 1970) : 22.

⁷Ibid., 21.

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นต้นมา อักษรเขมรได้มีการคลี่คลายจากรูปแบบตัวอักษรบรรจงมาเป็นอักษรหวัด โดยปรากฏหลักฐานที่สำคัญคือจารึกที่นครวัดซึ่งมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21 ถึง 23 ถือเป็นพัฒนาการขั้นสุดท้ายของรูปแบบอักษรเขมรก่อนถึงสมัยปัจจุบัน⁸

2.1.4 สมัยปัจจุบัน ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 24 เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน อักษรเขมรมีพัฒนาการน้อยลง พบว่ามีการใช้อักษร 2 แบบ คือ อักษรบรรจงหรืออักษรมูล (អក្ខរមូល) กับอักษรหวัดหรืออักษรเขรียง (អក្ខរជ្រៀង) และเปลี่ยนจากการบันทึกโดยสลักลงบนวัสดุรองรับที่เป็นหินมาเป็นการจารลงบนวัสดุที่อ่อนสลวยง่าย เช่น ใบลาน สมุดข่อย หรือเขียนบนกระดาษ จนกระทั่งเมื่อเกิดระบบการพิมพ์จึงทำให้พัฒนาการของรูปแบบอักษรเขมรสิ้นสุดลง

2.2 ภาษาที่ใช้และเนื้อหาสาระที่ปรากฏในจารึกของอาณาจักรกัมพูชา

เมื่ออารยธรรมอินเดียเผยแผ่เข้าสู่อาณาจักรกัมพูชาในสมัยก่อนพระนคร ชนพื้นเมืองได้รับเอารูปแบบอักษรอินเดียได้ซึ่งเดิมใช้บันทึกภาษาสันสกฤตและภาษาท้องถิ่นของชาวอินเดียได้ (เป็นต้นว่าภาษาทมิฬ) มาใช้บันทึกภาษาท้องถิ่นของตนอันได้แก่ภาษาเขมรโบราณซึ่งเดิมเป็นเพียงภาษาพูดยังไม่มีการบันทึกด้วยลายลักษณ์อักษร ขณะที่ภาษาสันสกฤตนั้นก็ยังมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชนพื้นเมืองด้วยเช่นกัน โดยเป็นภาษาที่ใช้ในศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนาเถรวาท และใช้ในเรื่องขนบธรรมเนียมที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ดังนั้นการอธิบายเนื้อหาสาระของข้อความที่จารึกจึงสามารถแบ่งได้โดยใช้ภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณเป็นเครื่องจำแนก ดังนี้

2.2.1 ภาษาสันสกฤต ข้อความจารึกภาษาสันสกฤตถูกแต่งขึ้นในรูปแบบของบทร้อยกรองหรือกวีนิพนธ์ (kāvya) ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อสื่อถึงเทพเจ้าผู้มีอำนาจบันดาลผลบุญที่จะได้รับในปรโลกซึ่งเป็นการบรรลุปะหิมาลัยสูงสุดในทางศาสนา โดยเมื่อกษัตริย์ ขุนนาง หรือประชาชนมีการทำบุญอุทิศ (กัลปนา) โดยจัดสร้างศาสนสถานหรือศาสนวัตถุ เช่น อาราม เทวาลัย รูปเคารพ หรือมีการอุทิศถวาย สิ่งของ ที่ดิน แหล่งน้ำ หรือข้าทาส ที่เป็นไปในหนทางของศาสนา ถ้อยคำที่บันทึกเรื่องราวอันเนื่องด้วยกุศลกิจดังกล่าวนี้จะแต่งด้วยบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตและถูกจารึกไว้บนศิลาซึ่งมักจะอยู่ใกล้กับบริเวณศาสนสถานที่มีการอุทิศถวาย ทั้งนี้เพื่อความคงทนถาวรและอาจต้องการสื่อถึงพระผู้เป็นเจ้ามากกว่าที่จะเจตนาให้ประชาชนทั่วไปได้รับรู้ เนื่องจากชาวบ้านทั่วไปมักจะไม่เข้าใจภาษาสันสกฤตซึ่งเป็นภาษาของชนชั้นสูง

เรื่องราวอันเกี่ยวเนื่องกับศาสนาหรือกษัตริย์ซึ่งบันทึกด้วยภาษาสันสกฤตมักจะเริ่มต้นด้วยบทนมัสการบูชาเทพเจ้า ต่อด้วยคำสรรเสริญยกย่องผู้สร้างจารึกซึ่งมักจะเป็นกษัตริย์หรือขุนนาง โดยส่วนมากจะกล่าวถึงชาติตระกูลของบุคคลผู้นั้น เพื่อเป็นการประกาศ

⁸Ibid.

คุณงามความดีที่เคยสร้างขึ้น หากผู้สร้างจารึกเป็นขุนนางชั้นสูงของอาณาจักร บทสรรเสริญพระมหากษัตริย์มักจะมาก่อนการกล่าวถึงตนเอง จากนั้นมีการพรรณนาอย่างสั้น ๆ ถึงการทำบุญอุทิศ (กัลปนา) อันเป็นเหตุให้มีการจารึก และอาจต่อด้วยการระบุนวันเดือนปีที่แน่นอนของการกัลปนา ข้อความของจารึกอาจจบลงด้วยคำอนุโมทนาแก่ผู้มีส่วนร่วมในการทำบุญ และมักลงท้ายด้วยคำสาปแช่งคนชั่วผู้คิดทำลายศาสนวัตถุที่ได้อุทิศถวาย นอกจากนี้ จารึกบางหลักยังมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจในด้านต่าง ๆ ของกษัตริย์อีกด้วย

2.2.2 ภาษาเขมรโบราณ ข้อความที่จารึกด้วยภาษาเขมรโบราณในสมัยก่อนพระนครถึงสมัยพระนครจะจารึกเป็นร้อยแก้ว มีวัตถุประสงค์สำคัญในการให้รายละเอียดเกี่ยวกับสิ่งของที่อุทิศถวาย ซึ่งในภาษาเขมรโบราณเรียกว่า อโนย (amnoy) โดยเฉพาะหากเป็นข้อความภาษาเขมรโบราณที่ปรากฏอยู่ในจารึกหลักเดียวกับบทร้อยกรองสันสกฤตแล้ว ส่วนที่เป็นภาษาเขมรจะเป็นการขยายความให้รายละเอียดเนื้อหาส่วนที่เป็นภาษาสันสกฤต ได้แก่การแจกแจงรายละเอียดเกี่ยวกับศาสนสถานและสิ่งของที่อุทิศถวาย โดยมีลักษณะเป็นบัญชีที่ดินในบริเวณต่าง ๆ หรือบัญชีสิ่งของที่ถวายแด่เทพเจ้า เช่น เครื่องอุปโภคบริโภค และของมีค่าต่าง ๆ นอกจากนี้ยังเป็นบัญชีรายชื่อบุคคลผู้มีหน้าที่รับใช้และปฏิบัติบูชาที่อารามหรือเทวาลัยในหน้าที่ต่าง ๆ เช่น ผู้ดูแลการเพาะปลูก คนหุงหาอาหาร นักร้อง และนักดนตรี เป็นต้น

นอกจากจะบอกให้ทราบถึงเรื่องราวเกี่ยวกับสิ่งของที่อุทิศถวายในทางศาสนา เพื่อขยายความบทร้อยกรองภาษาสันสกฤตแล้ว ข้อความภาษาเขมรโบราณยังได้แสดงรายละเอียดของการค้าขายหรือการแลกเปลี่ยนที่ดิน สิ่งของ ข้าทาส หรือสัตว์พาหนะ และบอกกำหนดขอบเขตที่ดินซึ่งได้มาจากการพระราชทาน อีกทั้งยังแสดงถึงระยะเวลากำหนดการเข้าปฏิบัติงานของผู้รับใช้ในศาสนสถานแต่ละแห่งตามช่วงระยะเวลาข้างขึ้นข้างแรมอีกด้วย⁹

ในอาณาจักรกัมพูชาสมัยก่อนพระนครถึงสมัยพระนคร ภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณเป็นภาษาที่ใช้ในการบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ มาโดยตลอด เนื้อหาสาระ และรูปแบบการนำเสนอ (กลวิธีในการแต่ง) ที่ปรากฏในข้อความจารึกมักจะสัมพันธ์กับการใช้ภาษาทั้งสองดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จนกระทั่งปลายสมัยพระนคร จึงเริ่มพบหลักฐานว่ามีการสร้างศิลาจารึกภาษาบาลีขึ้นใน พ.ศ. 1852 ถือเป็นปรากฏการณ์ของรอยศาสนาพุทธแบบเถรวาทขึ้นเป็นครั้งแรก ช่วงระยะเวลาต่อจากนั้น หลักฐานการบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ด้วยภาษาสันสกฤตเริ่มปรากฏน้อยลง ศิลาจารึก

⁹สุทร สัมภาษณ์, "สำเนาขัตติยภคตาสถาพร: สันนิษฐานจารึกเขมร," (สำเนาขัตติยภคตาสถาพร ฉบับสำเนา 16 ขัตติยภคตาสถาพร: สันนิษฐานจารึกเขมร, ๒๕๓๕) สภาวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี, ๒๕๓๕, ๑๖ (Mimeographed)

ภาษาสันสกฤตหลักสุดท้ายสร้างขึ้นในช่วงหลัง พ.ศ. 1870 ตรงกับรัชกาลพระเจ้าชัยวรมาศิเปศวร¹⁰ ผู้ทรงเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายที่ปรากฏพระนามในศิลาจารึกสมัยพระนคร

ส่วนการใช้ภาษาเขมรซึ่งเป็นทั้งภาษาเขียนและภาษาพูดของผู้คนในอาณาจักรก็ยังคงปรากฏหลักฐานในรูปของศิลาจารึกต่อเนื่องมาในสมัยหลังพระนคร โดยอาจเรียกได้ว่าเป็นภาษาเขมรสมัยกลาง ซึ่งนอกจากจะใช้ในจารึกแล้ว ยังปรากฏในวรรณกรรมอื่น ๆ อีกด้วย เช่น วรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ (ภยเกียรติ) วรรณกรรมคำสอน (ซูบัก) และตำนานการสร้างนครวัด (เวฐิกษัตริย์)

ศิลาจารึกในยุคหลังพระนครจำนวนประมาณ 40 หลัก ซึ่งพบที่บริเวณระเบียงปราสาทนครวัดพบว่าจารึกขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2109 – พ.ศ. 2290 โดยนักวิชาการนิยมเรียกว่า Inscriptions modernes d'Angkor (จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร หรือ IMA.) เนื้อหาของจารึกเหล่านี้กล่าวถึงการทำบุญเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาท การตั้งสัตยาธิษฐานของเจ้านาย ขุนนาง ชนชั้นสูง อุบาสก อุบาสิกา ผู้เลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาเถรวาท รวมถึงการปลดปล่อยข้าทาส

โดยส่วนมาก ภาษาเขมรสมัยกลางในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครจะจารึกเป็นข้อความร้อยแก้ว ขณะที่จารึกบางหลัก (IMA. หลักที่ 1) มีการใช้คาถาภาษาบาลีขึ้นต้นนำหน้าข้อความร้อยแก้วภาษาเขมร และยังปรากฏหลักฐานข้อความจารึกที่แต่งเป็นบทร้อยกรองภาษาเขมรขึ้นเป็นครั้งแรก คือจารึก IMA. หลักที่ 23 (พ.ศ. 2244) ซึ่งเป็นจารึกของผู้มีนามว่าชัยนันท์ มีรูปแบบเป็นคำประพันธ์ประเภทกาพย์ที่มีความยาวมาก เนื้อหาดูคล้ายกับจารึกหลักอื่น ๆ ที่จารึกขึ้นในสมัยเดียวกัน คือ เรื่องการตั้งสัตยาธิษฐาน เรื่องอนิจจัง บาปบุญคุณโทษ พร้อมทั้งการขอให้รอดพ้นภัยพิบัติจากนรก เป็นต้น¹¹

หลักฐานการสร้างศิลาจารึกเพื่อบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ในอาณาจักรกัมพูชาสมัยหลังพระนครเริ่มปรากฏน้อยลง โดยนอกจากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร (IMA.) แล้ว วรรณกรรมที่เป็นภาษาเขมรสมัยกลางประเภทอื่น ๆ มักได้แก่หลักฐานที่เป็น เอกสาร พงศาวดารและวรรณคดี จึงถือได้ว่าวรรณกรรมประเภทจารึกของอาณาจักรกัมพูชาได้ปรากฏเป็นยุคสุดท้ายในสมัยหลังเมืองพระนคร¹²

¹⁰Radhagovinda Basak and Kamaleswar Bhattacharya, "Inscriptions : Their Literary Value," in **The Culture Heritage of India**, vol. V, 2nd ed., enl., ed. Suniti Kumar Chatterji (Calcutta : The Ramakrishna Mission Institute of Culture, 1978), 415.

¹¹อุไรศรี วรสระริน, **จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. 1566 – ค.ศ. 1747**, 17.

¹²ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของยุคสมัยทางประวัติศาสตร์กับยุคสมัยทางภาษาและจารึกของอาณาจักรกัมพูชา ในท้ายภาคผนวก จ หน้า 213 – 214

3. ประวัติการศึกษาจารึกของอาณาจักรกัมพูชา

ในช่วงที่กัมพูชาเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส การศึกษาจารึกของอาณาจักรกัมพูชาในระยะแรกได้เริ่มดำเนินการขึ้นโดยนักวิชาการจากชาติตะวันตก โดยเฉพาะนักโบราณคดีและนักวิชาการชาวฝรั่งเศสที่ได้เข้ามาสำรวจ ศึกษา ค้นคว้า และทำงานวิจัยเกี่ยวกับอารยธรรมและประวัติศาสตร์ของชนชาติในดินแดนอินโดจีน จนในราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 การศึกษาจารึกของอาณาจักรกัมพูชาได้รับการพัฒนาขึ้นโดยใช้กรอบแนวคิดและมุมมองตามระเบียบวิธีการศึกษาวิจัยสมัยใหม่

การนำเสนอประวัติการศึกษาจารึกของอาณาจักรกัมพูชาในที่นี้จะเป็นการยกตัวอย่างบุคคลผู้เป็นนักวิชาการซึ่งมีชื่อเสียงด้านเขมรศึกษาและมีผลงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาจารึกของอาณาจักรกัมพูชา โดยเริ่มจากผู้บุกเบิกการศึกษาเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบัน ทั้งที่เป็นชาวตะวันตกและตะวันออก ดังต่อไปนี้¹³

- Heindrik Kern (เฮนดริก เคิร์น) นักวิชาการชาวฮอลแลนด์ ผู้เป็นบุคคลแรกที่แปลความหมายและเผยแพร่จารึกภาษาสันสกฤตของกัมพูชา ในปี ค.ศ. 1879 โดยใช้ภาพสำเนาจารึกที่พิมพ์เผยแพร่ในเอกสารของ Jules Harmand (จูส์ ฮาร์มันด์) ผู้บุกเบิกการทำสำเนาจารึกของกัมพูชา แต่มิได้มีผลงานเกี่ยวกับการศึกษาจารึกของกัมพูชามากนัก เนื่องจากมีความสนใจศึกษาจารึกในอินเดียมากกว่า

- Etienne Aymonier (เอเตียน เอโมนีเยร์) ชาวชาติฝรั่งเศส ผู้จัดระบบและรวบรวมจารึกของกัมพูชาตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 6 – 14 ในสมัยก่อนพระนครและสมัยพระนคร และจารึกในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 – 18 ซึ่งอยู่ในสมัยกลาง โดยเป็นผู้ที่แปลจารึกภาษาเขมรโบราณและเรียบเรียงข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ สังคม ของอาณาจักรกัมพูชาโบราณออกเผยแพร่ในผลงานเรื่อง Le Cambodge ทั้ง 3 ภาค ซึ่งตีพิมพ์ในช่วงปี ค.ศ. 1900 – 1904

- Auguste Barth (โอกุสต์ บาร์ธ) และ Abel Bergaigne (อาเบล แบร์แกญ) นักวิชาการด้านสันสกฤตศึกษาชาวฝรั่งเศส ทั้งสองได้เรียบเรียงเผยแพร่จารึกสันสกฤตของกัมพูชาในผลงานเรื่อง Inscriptions Sanscrites du Cambodge ทั้ง 2 ภาค ซึ่งตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1885 และ 1893

¹³ เนื้อหาในส่วนนี้แปลและเรียบเรียงจาก Mahesh Kumar Sharan, *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia*, (New Delhi : Abhinav Publications, 1974), 50 – 51. และ รั้ง สุธาทิ, **สัทธาจารึกและบูรณสมภพ** **สมัยขอม** 1 (กรุงเทพฯ : เชนิตีซันต์ปริทัศน์, ๒๕๓๖) ๕ - ๙.

- Louis Finot (หลุยส์ ฟิโนต์) นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญภาษาสันสกฤตชาวฝรั่งเศส ผู้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (Ecole Française d'Extrême-Orient) แห่งกรุงฮานอย ประเทศเวียดนาม ซึ่งก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1898 และมีผลงานวิชาการออกเผยแพร่ใน Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient (วารสารของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ หรือ BEFEO) ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1901

- George Coëdès (ยอร์ช เซเดส์) นักวิชาการผู้ได้รับการยกย่องให้เป็นปราชญ์ด้านการศึกษาจารึกของกัมพูชาและประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผู้ซึ่งเชี่ยวชาญทั้งภาษาสันสกฤตและภาษาเขมร ผลงานของท่านปรากฏมากมาย ทั้งที่เป็นบทความเผยแพร่ในวารสารของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (BEFEO) และวารสารเอเชียติก (Journal Asiatique) โดยเอกสารที่สำคัญที่สุดคือนั่งสี่ชุด Inscriptions du Cambodge ทั้ง 8 ภาค รวมถึงผลงานวิชาการที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์อีกหลายชิ้น ซึ่งล้วนแต่มีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ จารึกวิทยา และโบราณคดีของกัมพูชา จนกระทั่งปัจจุบัน

- Pierre Dupont (ปีแยร์ ดูปงต์) นักวิจัยชาวฝรั่งเศส ผู้เป็นศิษย์ของ ยอร์ช เซเดส์ ปรากฏผลงานด้านประวัติศาสตร์ร่วมกับผู้เป็นอาจารย์ โดยได้รับการเผยแพร่ในวารสารของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (BEFEO)

- Maha Bidur Krasem (มหาพิฑูร กระเสม หรือ ฉิม กระเสม) นักปราชญ์ชาวกัมพูชา ในสมัยอาณานิคมฝรั่งเศส ผู้จัดพิมพ์เผยแพร่จารึกนครวัด (IMA.) เป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. 1951

- R. C. Majumdar (อาร์. ซี. มาจุมดาร์) นักวิชาการ ชาวอินเดีย ผู้มุ่งศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของกัมพูชา ผลงานที่สำคัญคือ Inscriptions of Kambuja โดยจัดพิมพ์ข้อความภาษาสันสกฤตจากจารึกด้วยอักษรเทวนาครี พร้อมสรุปสาระสำคัญของจารึกแต่ละหลักอธิบายเป็นภาษาอังกฤษ

- Adhir Chakravarti (อาธิร จักรวรรดิ) นักวิชาการชาวอินเดีย ผู้มีผลงานการอธิบายและศึกษาวิเคราะห์จารึกสดก๊กอกรรมโดยละเอียด และหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์กัมพูชาโบราณ โดยใช้ข้อมูลจากจารึก

- Philip N. Jenner (ฟิลิป เอ็น. เจนเนอร์) นักภาษาศาสตร์ชาวอเมริกันแห่งมหาวิทยาลัยฮาวาย ผู้ศึกษาจารึกภาษาเขมรโบราณสมัยก่อนพระนคร โดยจำแนกออกเป็นจารึกที่ระบุศักราช และจารึกที่ไม่ระบุศักราช พร้อมทั้งจัดทำเป็นหนังสือศัพท์านุกรม ซึ่งผลงานดังกล่าวพิมพ์ออกเผยแพร่ในช่วงปี ค.ศ. 1980 – 1988

- Kamaleswar Bhattacharya (กมลเศวร ภัฏฐาจารย์) นักวิชาการชาวอินเดีย ผู้สนใจศึกษาวรรณกรรมสันสกฤตในจารึกของกัมพูชา มีผลงานที่สำคัญคือ Le Religions Brahmaniques

dans l'Ancien Cambodge (ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรกัมพูชาโบราณ) รวมทั้งบทความที่ได้รับการเผยแพร่ในวารสารของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (BEFEO)

- Savaros Pou [Lewitz] (สวารอส ปู หรือ เพา สวารอส) นักภาษาศาสตร์ชาวกัมพูชา ผู้เชี่ยวชาญทางด้านภาษาเขมรโบราณ มีผลงานการศึกษาและวิเคราะห์ภาษาเขมรโบราณ โดยเน้นในเชิงภาษาศาสตร์มากมาย ทั้งด้าน สัทศาสตร์ (Phonetics), ระบบหน่วยคำ (Morphology), การศึกษาด้านความหมายหรืออรรถศาสตร์ (Semantics) รวมทั้งผลงานการศึกษาวิเคราะห์ประโยคและไวยากรณ์ภาษาเขมรโบราณ

- Long Seam (พง เชียม) นักวิชาการชาวกัมพูชา ผู้เชี่ยวชาญภาษาเขมรโบราณ ภาษาศาสตร์และจารึกวิทยา อดีตผู้อำนวยการสถาบันภาษาแห่งชาติ ราชบัณฑิตยสถานกัมพูชา (The Royal Academy of Cambodia) ผลงานวิชาการที่สำคัญคือ พจนานุกรมภาษาเขมรโบราณสมัยก่อนพระนคร สถานนามวิทยาเขมร และบทความทางวิชาการต่าง ๆ เกี่ยวกับภาษาเขมรโบราณ จารึกวิทยา และภาษาศาสตร์ พิมพ์เผยแพร่ในวารสารทางวิชาการ เช่น กัมพูชาสุริยา

- Khin Sok (จีน สุข) นักวิชาการชาวกัมพูชา ผู้ศึกษาจารึกในสมัยกลางที่เกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจ รวมถึงเอกสารพงศาวดารในสมัยกลาง มีผลงานได้รับการเผยแพร่ในวารสารของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (BEFEO)

- Claude Jacques (โคลด ฌาคส์) นักวิชาการด้านภาษาสันสกฤตชาวฝรั่งเศส มีผลงานได้รับการเผยแพร่ในวารสารของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (BEFEO)

- Michael Vickery (ไมเคิล วิเกอร์) นักวิชาการชาวอเมริกัน ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์กัมพูชาโดยใช้หลักฐานจากศิลาจารึก มีผลงานเป็นหนังสือที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และประวัติศาสตร์กัมพูชามัยโบราณ

นอกจากนี้ ยังมีนักวิชาการที่มีผลงานการศึกษาเกี่ยวกับจารึกภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณของกัมพูชา อีกหลายท่าน เช่น มหesh กุมาร ชรัน (Mahesh Kumar Sharan), จูดิธ เอ็ม. เจคอป (Judith M. Jacob), พระภิกษุ ปาง ชัด วิริยปญฺฑิโต, โอ เฉียง (Au Chhieng), ชานี สัก-ฮัมฟรีย์ (Chhany Sak-Humphry [สะกัซุส ฮัมฟรีย์]), คณาจารย์คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ (วง สุธีธร และ เยียง วีรบุตร) แห่งมหาวิทยาลัยภูมินทร์พนมเปญ ประเทศกัมพูชา และสำหรับในประเทศไทย นักวิชาการที่ศึกษาจารึกกัมพูชาและภาษาเขมรโบราณและมีผลงานออกพิมพ์เผยแพร่ได้แก่ คณาจารย์ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และกลุ่มนักวิชาการด้านจารึกและภาษาโบราณ ของกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม เป็นต้น

4. เอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาจารึกของอาณาจักรกัมพูชา

ผลงานด้านวิชาการเกี่ยวกับการศึกษาจารึกของอาณาจักรกัมพูชาที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายมักพิมพ์เผยแพร่โดยสถาบันการศึกษาของฝรั่งเศส เนื่องจากในช่วงเริ่มต้นของการค้นคว้าวิจัยด้านจารึกของอาณาจักรกัมพูชาเป็นช่วงที่ประเทศกัมพูชายังเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส เอกสารและผลงานต่าง ๆ ในระยะเวลาดังกล่าวจึงเป็นภาษาฝรั่งเศส และต่อมาเมื่อนักวิชาการจากชาติอื่น ๆ เริ่มมีบทบาทในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับจารึกของอาณาจักรกัมพูชามากขึ้น ก็เริ่มมีผลงานทางวิชาการออกเผยแพร่เป็นภาษาอื่น ๆ เช่น ภาษาอังกฤษ ภาษารัสเซีย ภาษาเขมร และภาษาไทย โดยเอกสารวิชาการที่สำคัญ ๆ ซึ่งว่าด้วยการศึกษาจารึกของกัมพูชา ที่สถาบันต่าง ๆ จัดพิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ได้แก่¹⁴

4.1 เอกสารที่เผยแพร่โดยสถาบันแห่งชาติฝรั่งเศส ได้แก่ “ศิลาจารึกสันสกฤตของกัมพูชา” (Inscriptions Sanscrites du Cambodge) ภาคที่ 1 ของ โอกุสต์ บาร์ธ ในปี ค.ศ. 1885 และ “ศิลาจารึกสันสกฤตของจามปาและกัมพูชา” (Inscriptions Sanscrites du Champa et du Cambodge) ของ อาเบล แบร์แกญ ในปี ค.ศ. 1893 นอกจากนี้ยังมีการเผยแพร่หนังสือที่พิมพ์รูปภาพสำเนาจารึกภาษาสันสกฤต และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับบันทึกและการคัดลอกเอกสารตัวเขียนของหอสมุดแห่งชาติกัมพูชาและหอสมุดอื่น ๆ อีกด้วย

4.2 เอกสารผลงานของ ยอร์ช เซเดส์ และหลุยส์ ฟิโนต์ ที่มีชื่อว่า “ศิลาจารึกของกัมพูชา” (Inscriptions du Cambodge) จำนวน 6 เล่ม ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ในช่วงปี ค.ศ. 1926 – 1937 โดยสถาบันบัณฑิตยสภาฝรั่งเศส สาขาจารึกและอักษรศาสตร์ (l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres) เอกสารดังกล่าวได้พิมพ์เผยแพร่รูปภาพสำเนาจารึกจำนวน 287 หลัก ซึ่งเป็นผลงานวิชาการที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาค้นคว้า โดยเฉพาะในด้านประวัติศาสตร์เขมร

4.3 เอกสารทางวิชาการที่จัดพิมพ์โดยสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ แห่งกรุงฮานอย และปารีส (Ecole Française d’Extrême-Orient หรือ EFEO) เช่น

- วารสารของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (Bulletin de l’Ecole Française d’Extrême-Orient หรือ BEFEO) ซึ่งเริ่มออกเผยแพร่ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1901 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

¹⁴เนื้อหาส่วนใหญ่ในส่วนนี้แปลและเรียบเรียงจาก รัช สุชาติ, **นิพนธ์จารึกเขมรโบราณ** **สมัยอยุธยา** 1 (กรุงเทพฯ : ชาติศึกษาปริทัศน์วิทยาการวิจัยวัฒนธรรมศึกษาและศิลปกรรมศึกษา, 2547), 9 - 12.

- หนังสือชุด “ศิลาจารึกของกัมพูชา” (Inscriptions du Cambodge) จำนวน 8 เล่ม ซึ่งเป็นผลงานการเรียบเรียงและแปลจารึกของกัมพูชาของ ยอร์ช เซเดส์ พิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1987 – 1966

- หนังสือ “รวมบทความเกี่ยวกับประเทศเขมร” (Articles sur le Pays Khmer) จำนวน 2 เล่ม ของ ยอร์ช เซเดส์ พิมพ์เผยแพร่ในช่วงปี ค.ศ. 1989 – 1992 โดย โคลด ฌาคส์ เป็นบรรณาธิการตรวจชำระ

- หนังสือ “จารึกที่พบใหม่ของกัมพูชา” (Nouvelles Inscriptions du Cambodge) ทั้ง 3 เล่ม เป็นผลงานการแปลข้อความจากศิลาจารึกของอาณาจักรกัมพูชาที่พบใหม่ของ เพา สวารส พิมพ์เผยแพร่ในช่วงปี ค.ศ. 1989 – 2001

4.4 เอกสารทางวิชาการที่จัดพิมพ์โดยศูนย์เอกสารและการค้นคว้าว่าด้วยอารยธรรมเขมร (Centre de Documentation et de Recherche sur la Civilisation Khmère หรือ CEDORECK) เช่น

- หนังสือ “ศิลาจารึกนครวัด” (Inscriptions Modernes d’Angkor) ของ มหาพิฑูร กระเสม ซึ่งตรวจสอบชำระและจัดทำคำนำอธิบายโดย เพา สวารส พิมพ์ในปี ค.ศ. 1984

- “พจนานุกรมภาษาเขมรโบราณ – ฝรั่งเศส – อังกฤษ” (Dictionnaire Vieux Khmer – Français – Anglais) ของ เพา สวารส พิมพ์ในปี ค.ศ. 1992

4.5 ผลงานของนักวิชาการชาวอินเดียที่ศึกษาจารึกของอาณาจักรกัมพูชา เช่น

- “จารึกของอาณาจักรกัมพูชา” (Inscriptions of Kambuja) โดย อาร์. ซี. มาจุมดาร์ พิมพ์ในปี ค.ศ. 1953

- ผลงานของ อาธิร จักรวรรดิ เรื่อง “จารึกสดก๊กอักษม” (The Sdok Kok Thom Inscription) จำนวน 2 เล่ม เล่มแรกว่าด้วยการศึกษาอารยธรรมอินเดียในกัมพูชา และเล่มที่ 2 เป็นคำปริวรรต คำแปล และบทวิเคราะห์จารึกสดก๊กอักษม พิมพ์ในปี ค.ศ. 1978 และ 1980

- ผลงานของ มหเสศ กุมาร ศรัน เรื่อง “Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia” พิมพ์ในปี ค.ศ. 1974 และ “Select Cambodian Inscriptions (The Mebon and Pre Rup Inscriptions of Rajendravarman II)” พิมพ์ในปี ค.ศ. 1981

นอกจากเอกสารดังกล่าวที่พิมพ์เผยแพร่โดยสถาบันในต่างประเทศ ยังมีวารสารและหนังสือซึ่งพิมพ์เผยแพร่ในประเทศกัมพูชาและประเทศไทยอีกจำนวนหนึ่งซึ่งมีความสำคัญต่อวิชาการศึกษาจารึกของอาณาจักรกัมพูชา เช่น

- วารสาร “กัมพูขสุริยา” ของสถาบันพุทธศาสนบัณฑิตย์ แห่งกรุงพนมเปญ

- วารสาร “สังคมศาสตร์-มนุษยศาสตร์” ของคณะสังคมศาสตร์-มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยภูมิรินทร์พนมเปญ ประเทศกัมพูชา

- วารสารรายปี “The Journal of the Siam Society” ของสยามสมาคม ประเทศไทย

- วารสาร “ศิลปากร” ของกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ประเทศไทย

- หนังสือ “ประชุมศิลาจารึกสยาม” (Recueil des Inscriptions du Siam) ภาคที่ 1 และ 2 ของ ยอร์ช เซเดส์

- “พจนานุกรมภาษาเขมรโบราณ : จากศิลาจารึกก่อนพระนคร ศตวรรษที่ 6 – 8” (វិទ្យាស្ត្រខ្មែរបុរាណ : តាមរយៈសិលាចារឹកបុរេអង្គរ សតវត្សទី 6 - 8) ของ พง เชียม พิมพ์เผยแพร่ในปี ค.ศ. 2000

- หนังสือ “ศิลาจารึกโบราณของกัมพูชา” (Ancient Inscriptions of Cambodia) จำนวน 4 เล่ม จัดพิมพ์เผยแพร่ในปี ค.ศ. 2002 โดยองค์การยูเนสโก

- ตำราเกี่ยวกับวรรณคดีและวรรณกรรมเขมร ในส่วนที่ว่าด้วยศิลาจารึกซึ่งเป็นวรรณกรรมเขมรโบราณ เช่น “อักษรศาสตร์เขมร” ของ ลี เขียมเตง (អក្សរសាស្ត្រខ្មែរ របស់ លី ធាមតេង), ลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมเขมร ของ ฌึง หุกที (ទិដ្ឋភាពទូទៅនៃអក្សរសាស្ត្រខ្មែរ របស់ ឃីង ហុកឌី) และ “ประวัติวรรณกรรมเขมร” ของ สงบ บุญค้อย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาคผนวก จ

ประวัติศาสตร์ของอาณาจักรกัมพูชาโบราณโดยสังเขป

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาคผนวก จ

ประวัติศาสตร์ของอาณาจักรกัมพูชาโบราณโดยสังเขป

ประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชาโบราณโดยสังเขปที่นำเสนอในภาคผนวก จ นี้ เป็นการสรุปเนื้อหาประวัติศาสตร์ช่วงระยะเวลาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ถึงพุทธศตวรรษที่ 20 (ปลายสมัยพระนคร) โดยเน้นลำดับการครองราชย์ของกษัตริย์และเหตุการณ์สำคัญในรัชสมัยต่าง ๆ รวมทั้งร่องรอยหลักฐานทางศิลปกรรมในแต่ละช่วงสมัย เพื่อแสดงการอธิบายประวัติศาสตร์กัมพูชาจากศิลาจารึกและเอกสารจดหมายเหตุ ประกอบกับหลักฐานแวดล้อมอื่น ๆ ที่ค้นพบ ซึ่งเนื้อหาทั้งหมดเรียบเรียงขึ้นโดยใช้ข้อมูลหลักที่รวบรวมและประมวลจากเอกสารซึ่งการอธิบายประวัติศาสตร์กัมพูชาเป็นภาษาไทยและภาษาเขมร ดังนี้

1. หนังสือ “ประวัติเมืองพระนครของขอม”¹ โดย หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปลจากบทความเรื่อง Histoire d’Angkor ของ Madeline Giteau
2. หนังสือ “ประวัติศาสตร์กัมพูชา แบบเรียนของเขมรที่เกี่ยวข้องกับไทย”² โดย สานติ ภัคดีคำ แปลและเรียบเรียงจาก หนังสือ “ประวัติศาสตร์ของประเทศไทย”³ โดย เจ้า ภูษิต ใฝ่ ใฝ่ และ โสม อิม [เจีย อวม, ไพ พง และ โสม อิม]
3. บทความเรื่อง “ประวัติศาสตร์กัมพูชา”³ โดย อุไรศรี วรสระริน
4. บทความเรื่อง “ประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรกัมพูชาโบราณโดยสังเขป”⁴ โดย มยุรี วีระประเสริฐ

¹ มาดแลน จีโต, ประวัติเมืองพระนครของขอม, แปลโดย หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546).

² สานติ ภัคดีคำ, ประวัติศาสตร์กัมพูชา แบบเรียนของเขมรที่เกี่ยวข้องกับไทย (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546).

³ อุไรศรี วรสระริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน ประชุมอรรถนิพนธ์เขมร รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรสระริน (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545. พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรสระริน 8 ตุลาคม 2545), 47 – 98.

⁴ มยุรี วีระประเสริฐ, “ประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรกัมพูชาโบราณโดยสังเขป,” ใน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย, สว่าง เลิศฤทธิ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), 215 – 239.

ทราบว่ามีกำแพงปลูก เลี้ยงสัตว์ เก็บของป่า ล่าสัตว์ และทำประมง ส่วนการสร้างที่อยู่อาศัยจะสร้างเป็นบ้านไม้ยกใต้ถุนสูง มนุษย์สมัยนั้นมีความเชื่อเรื่องภูตผี วิญญาณ มีการเคารพบรรพบุรุษ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และมีธรรมเนียมการฝังศพพร้อมกับเครื่องมือเครื่องใช้และเครื่องประดับ

จากหลักฐานที่ปรากฏ พบว่าช่วงระยะเวลาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในกัมพูชานั้นไม่ยาวนานนัก เนื่องจากต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 6 การเผยแผ่อิทธิพลและอารยธรรมจากอินเดียได้เริ่มก่อเกิดขึ้นในบริเวณแหลมอินโดจีน เช่นเดียวกับดินแดนอื่น ๆ ในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์

สมัยอาณาจักรฟูนัน

หลักฐานยุคเริ่มต้นสมัยประวัติศาสตร์ในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ได้แก่จดหมายเหตุเอกสารของชาวจีนที่เดินทางติดต่อกับอินเดียทางการค้าและการศาสนา โดยบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในภูมิภาคนี้ และเรียกรัฐซึ่งเจริญขึ้นแถบริมชายฝั่งทะเลอ่าวไทยบริเวณตอนล่างของที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงว่า “ฟูนัน” โดยสันนิษฐานว่ามาจากคำภาษาเขมรว่า “vnam” (พนม) ซึ่งแปลว่าภูเขา

การรับอารยธรรมอินเดียในระยะแรกของอาณาจักรฟูนัน

อาณาจักรฟูนันเริ่มรับวัฒนธรรมอินเดียและรวมตัวขึ้นเป็นรัฐในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 6 จดหมายเหตุจีนและตำนานพื้นเมืองกล่าวว่า เดิมอาณาจักรฟูนันตั้งอยู่ ณ เกาะใหญ่ที่เต็มไปด้วยต้นหมันซึ่งมีชื่อว่า นคร “โคกชลอก” [เนินต้นหมัน] นครแห่งนี้มีผู้นำเป็นสตรีนามว่า “หลิวเย่” (ตำนานท้องถิ่นเรียกว่า นางนาค หรือนาง โสมา)

ในระหว่างนั้นอาณาจักรฟูนันมีการติดต่อกับต่างแดนเช่นจีนและอินเดีย พราหมณ์จากอินเดียผู้หนึ่งนามว่า “เกาณทีนยะ” หรือ โกณทีนยะ (ตำนานท้องถิ่นเรียก พระทอง จดหมายเหตุจีนเรียกว่า ฮุนเตียน) ได้เดินทางโดยเรือสำเภามายังอาณาจักรฟูนัน จึงเกิดการสู้รบกับชาวนครฟูนัน พราหมณ์เกาณทีนยะใช้เกาทัณฑ์พิเศษยิงไปที่เรือของนางโสมาและได้รับชัยชนะ จึงอภิเษกนางโสมาเป็นมเหสีและขึ้นครองราชย์เป็นพระราชกษัตริย์แห่งอาณาจักรฟูนัน แต่มีอีกตำนานหนึ่งเล่าว่า พระทอง (เกาณทีนยะ) รัชชนางนาคผู้เป็นธิดาพญานาคชื่อ “นาคีโสมะ” และได้แต่งงานกับนาง จากนั้นพญานาคผู้เป็นบิดาได้ดื่มน้ำในทะเลจนแห้งเพื่อสร้างอาณาจักรให้พระราชบุตรชาย

เมื่อพระราชกษัตริย์ขึ้นครองราชย์ก็ได้สถาปนาราชธานีแรกของอาณาจักรฟูนันที่ “วยาธปุระ” บริเวณเมืองบาพนมในจังหวัดไพรแวง โดยระยะต่อมา ก่อนการล่มสลายของอาณาจักรฟูนัน ได้มีการย้ายราชธานีมาอยู่ที่เมือง “นครบุรี” (Angkor Borei) ในเขตจังหวัดตาแก้ว ซึ่งน่าจะตรงกับช่วงของการรับวัฒนธรรมและอารยธรรมจากอินเดียในระยะที่ 2

พระราชพิธีครองราชย์ต่อจากพระเจ้าเกาณทินยะ (ฮุนเตียน)

หลังจากรัชกาลพระเจ้าเกาณทินยะสิ้นสุดลง เชื้อสายของพระองค์ได้ขึ้นครองราชย์สืบต่อมา ดังนี้

พระเจ้าฮุนพันฮวง พระโอรสในพระเจ้าฮุนเตียน (เกาณทินยะ) ในรัชกาลของพระองค์ อาณาจักรฟูนันได้ขยายอำนาจการปกครองไปยังนครรัฐประเทศราชน้อยใหญ่ต่าง ๆ ที่อยู่โดยรอบ พระองค์สวรรคตในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 8 เมื่อพระชนมายุได้ 90 พรรษา

พระเจ้าพันพัน พระโอรสพระเจ้าฮุนพันฮวง พระองค์ทรงสนพระทัยในศาสนา พราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย ทรงมอบอำนาจการปกครองให้กับแม่ทัพชื่อ “**พันชิมัน**”

พระเจ้าพันชิมัน (น่าจะตรงกับพระเจ้าศรีมวระ ในจารึกโวกาญซึ่งพบที่จามปา) ทรงเป็นอดีตแม่ทัพในรัชกาลก่อน และเมื่อพระเจ้าพันพันสวรรคต พระองค์จึงได้ขึ้นครองราชย์โดยการสนับสนุนจากประชาชน และทรงขยายอาณาจักรด้วยพระปรีชาสามารถด้านการรบทางทะเล

พระเจ้าพันจัน พระภาคิไนย (หลาน) ของพระเจ้าพันชิมัน ได้ปลงพระชนม์พระโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าพันชิมันแล้วขึ้นครองราชย์อยู่ประมาณ 20 ปี จึงถูกพระโอรสองค์เล็กของพระเจ้าพันชิมัน พระนามว่า **พันชาง** ปลงพระชนม์

พระเจ้าพันชยูน หรือ **อัสตเจยยะ** อดีตเคยเป็นขุนนาง ขึ้นครองราชย์โดยปลงพระชนม์เจ้าชายพันชาง (พระโอรสของพระเจ้าพันชิมัน) ในรัชกาลนี้อาณาจักรฟูนันมีสัมพันธไมตรีกับจีน อินเดีย และจามปา

การรับวัฒนธรรมอินเดียในระบะที่ 2 ก่อนการล่มสลายของอาณาจักรฟูนัน

ประวัติศาสตร์ของอาณาจักรฟูนันช่วงหลังจากพระเจ้าพันชยูนสวรรคตค่อนข้างคลุมเครืออยู่ระยะหนึ่ง จนกระทั่งในราว พ.ศ. 1023 พระราชาองค์หนึ่งผู้สืบเชื้อสายพราหมณ์ตระกูลเกาณทินยะพระนามว่า **เกาณทินยชยวรมัน** ทรงครองราชย์เป็นกษัตริย์ของอาณาจักรฟูนัน ซึ่งพระองค์ทรงกระชับสัมพันธไมตรีกับจีนเพื่อจะได้รับความช่วยเหลือในการทำสงครามกับจามปา

นอกจากจดหมายเหตุจีน หลักฐานซึ่งบันทึกประวัติศาสตร์ปลายสมัยอาณาจักรฟูนันช่วงที่มีการรับวัฒนธรรมอินเดียในระบะที่ 2 คือศิลาจารึกภาษาสันสกฤต 3 หลัก ซึ่งพบบริเวณจังหวัดตากแก้ว มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 11 ทำให้เรื่องราวเกี่ยวกับกษัตริย์ปรากฏชัดขึ้นอีกครั้ง โดยทราบว่าพระเจ้าเกาณทินยชยวรมันมีโอรส 2 องค์ องค์ใหญ่คือเจ้าชาย**รุทรวรมัน** ซึ่งเกิดจากพระสนม และเจ้าชาย**คุมวรมัน** รัชทายาทซึ่งประสูติจากพระมเหสี**กุลประภาวดี** เมื่อพระบิดาสวรรคต (พ.ศ. 1057) ได้เกิดการแย่งชิงราชสมบัติกันระหว่างพระโอรสทั้งสอง เจ้าชายคุมวรมันถูกพระเชษฐาปลงพระชนม์และขึ้นครองราชย์เป็นเจ้า**รุทรวรมัน** โดยทรงเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายแห่ง

อาณาจักรฟูนัน เนื่องจากการกระทำของพระองค์ได้ทำให้หลายฝ่ายไม่พอใจ ก่อให้เกิดความขัดแย้งในราชสำนัก รัฐประเทศราชกระด้างกระเดื่อง อาณาจักรฟูนันตกอยู่ในภาวะลำบาก รัฐเจนละ ซึ่งเป็นประเทศราชทางภาคเหนือจึงแข็งเมืองและยกทัพมารุกรานจนมีชัยชนะเหนืออาณาจักรฟูนัน

การปกครอง เศรษฐกิจ สภาพสังคมและวัฒนธรรมในสมัยอาณาจักรฟูนัน

อาณาจักรฟูนันมีการปกครองที่ประกอบด้วยรัฐเล็ก ๆ ครอบคลุมบริเวณ แหลมมลายู เวียดนามตอนใต้ ที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ลาวตอนใต้ และอาจรวมถึงบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา กษัตริย์มีอำนาจเหนือขุนนางและรัฐประเทศราช ด้านเศรษฐกิจอาณาจักรฟูนันมีระบบชลประทาน สำหรับการเพาะปลูก มีการส่งสินค้าประเภท ผ้า แก้ว และเครื่องประดับออกไปขายยัง จีน อินเดีย จามปา ชาว มลายู โดยมีเมืองออกแก้ว เป็นศูนย์กลางการค้าและเป็นเมืองท่าที่สำคัญระดับภูมิภาค

ลักษณะสังคมและวัฒนธรรมแบบอินเดียปรากฏชัดเจนในอาณาจักรฟูนัน เช่น การถือระบบวรรณะแต่อาจไม่เคร่งครัดเหมือนในอินเดียเนื่องจากการผสมผสานกับลักษณะสังคมแบบท้องถิ่น ชาวฟูนันนับถือศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) และพระพุทธศาสนา มีการใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาทางราชการ ด้านศิลปกรรม พบงานประติมากรรมรูปเคารพของเทพเจ้าต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์บริเวณเขาพนมดง และมีการสร้างศาสนสถานด้วยหินขนาดใหญ่คล้ายกับศาสนสถานในถ้ำของอินเดีย ส่วนด้านสถาปัตยกรรมมีการสร้างศาสนสถานที่ได้รับอิทธิพลอินเดีย เช่น อารามมหาฤๅษี นักประวัติศาสตร์เรียกศิลปกรรมยุคนี้ว่า “ศิลปะแบบพนมดง”

สมัยอาณาจักรเจนละ

ชื่อของอาณาจักรเจนละเป็นชื่อที่บันทึกอยู่ในเอกสารของจีนเช่นเดียวกับคำว่าฟูนัน แต่ยังไม่ทราบที่มาแน่ชัด โดยยุคสมัยนี้การบันทึกเหตุการณ์ในจดหมายเหตุจีนมีความน่าเชื่อถือมากกว่าในสมัยฟูนัน ประกอบกับเริ่มปรากฏหลักฐานเป็นศิลาจารึกเพิ่มมากขึ้น จึงเป็นเครื่องสนับสนุนกันได้ดีเป็นอย่างดี มีจารึกเล่าถึงตำนานกำเนิดของชนชาวเจนละว่ามีบรรพบุรุษคือพระฤๅษีกัมพูและนางอัปสรเมธา ต่อมาเมื่อชนชาตินี้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและรวบรวมบ้านเมืองตั้งขึ้นเป็นอาณาจักรได้จึงเรียกชนชาตินี้ว่าชาว “กัมพูช” (kambuja ‘กำเนิดจากกัมพู’) หรือ ชาว “เขมร” โดยมีข้อสังเกตจากนักวิชาการว่าอาจเกิดจากการรวมคำว่า **kambu** [กัมพู] กับ **merā** [เมธา] และกร่อนเสียงเป็น kmer (*khmer*) [กมุร (เขมร)] โดยในเวลาต่อมาปรากฏชื่ออาณาจักรนี้ว่า “กัมพูชเทศ” หรือ กัมพูชา ขณะที่นักวิชาการบางท่านอธิบายว่า “กัมพูชา” เป็นชื่อเมืองในแคว้นคันธาระซึ่งอยู่ทางเหนือของประเทศอินเดียในสมัยโบราณแล้วอาจจะถูกนำมาใช้เรียกดินแดนแห่งนี้โดยชาวอินเดียซึ่งเป็นผู้สร้างจารึก และต่อมาจึงใช้เป็นชื่อของประเทศอย่างเป็นทางการจนกระทั่งปัจจุบัน

ชัยชนะของอาณาจักรเจนละเหนืออาณาจักรฟูนัน

เมื่ออาณาจักรฟูนันเกิดการแตกแยก ทำให้รัฐประเทศราชที่แข็งแกร่งจากภาคเหนืออย่างเจนละได้โอกาสเข้ารุกรานฟูนันจนล่มสลายและประกาศอิสรภาพในเวลาต่อมา ซึ่งตามประวัติกล่าวว่า พระเจ้าศรยวรมัน กษัตริย์แห่งเจนละได้โปรดให้พระธิดาของพระองค์อภิเษกสมรสกับเจ้าชายภวรมัน ซึ่งสืบเชื้อสายจากฟูนัน และต่อมาได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าภวรมันที่ 1 ที่เมืองภวปุระ (ปัจจุบันคือ เมืองจำปาศักดิ์ ในประเทศลาว) ที่ซึ่งมีการสร้างเทวาลัยถวายแด่เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ที่เขาวัตภู และในที่สุดพระองค์ได้ทรงเข้ายึดดินแดนของอาณาจักรฟูนันได้สำเร็จ ทั้งนี้โดยความช่วยเหลืออย่างเต็มกำลังจากพระญาติผู้น้องนามว่าเจ้าชาย จิตรเสน

เมื่อพระเจ้าภวรมันที่ 1 สวรรคตในราว พ.ศ. 1143 เจ้าชายจิตรเสนจึงขึ้นครองราชย์โดยทรงพระนามว่า พระเจ้ามเหศวรมัน ในสมัยของพระองค์ เจนละได้ขยายอำนาจครอบครองอาณาเขตบริเวณเมือง กระแจะ มงคลบุรี บุรีรัมย์ ลาวตอนใต้ ลุ่มแม่น้ำโขงและแม่น้ำมูล ดังปรากฏศิลาจารึกของพระองค์ตามริมฝั่งแม่น้ำโขง อีกทั้งยังทรงผูกสัมพันธ์ไมตรีกับจามปา

ความเป็นปึกแผ่นของอาณาจักรเจนละ

หลังจากพระเจ้ามเหศวรมันสวรรคตในปี พ.ศ. 1185 พระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 ผู้เป็นพระโอรสทรงขึ้นครองราชย์ต่อมา พระองค์ทรงปราบปรามฟูนันได้อย่างเด็ดขาด โดยพบศิลาจารึกของพระองค์ในจังหวัดกัณฑ์ดล ไพรแวง ตาแก้ว จันทบุรี (ในประเทศไทย) พระองค์ได้ย้ายราชธานีมายังเมืองอีสานปุระ อันเป็นบริเวณที่ตั้งของแหล่งโบราณสถานสมโบร์ไพรกุก ทางตอนเหนือของจังหวัดกำแพงเพชร โดยปรากฏหลักฐานด้านศิลปกรรมจำนวนมาก เช่น ปราสาทสมโบร์ไพรกุก และปราสาทอันเดต

หลังจากพระเจ้าอีสานวรมันสวรรคตได้เกิดการแย่งชิงราชสมบัติขึ้น จนในที่สุดพระเจ้าภวรมันที่ 2 ทรงปราบจลาจลสำเร็จและครองราชย์ต่อมาระยะหนึ่ง เมื่อพระองค์สวรรคต พระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ผู้เป็นพระโอรสได้ขึ้นครองราชย์ และย้ายเมืองหลวงมาที่นครบุรี (Angkor Borei)

สมัยการแบ่งแยกอาณาจักรเจนละบก – เจนละน้ำ

ปี พ.ศ. 1243 พระเจ้าชัยวรมันที่ 1 สวรรคต โดยปราศจากรัชทายาท ต่อมาในราวปี พ.ศ. 1256 พระนางชัยเทวี พระธิดาของพระองค์จึงขึ้นครองราชย์เป็นพระราชินี สถานการณ์สงครามภายในอาณาจักรมีความรุนแรงยิ่งขึ้น จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 13 ดินแดนอาณาจักรเจนละได้ถูกแบ่งแยกออกเป็น 2 ส่วน คือเจนละบกและเจนละน้ำ ดินแดนเจนละบกมีอำนาจครอบครองตอนเหนือ

ของกัมพูชา เขตที่ราบสูงทางตอนใต้ของประเทศลาว และบริเวณเทือกเขาพนมดงรักในประเทศ ไทย โดยมีศูนย์กลางที่เมืองกว๊านประ และติดต่อสัมพันธ์กับจีนจนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 14 ส่วนดิน แคนเจนละน้ำมีอำนาจครอบครองบริเวณอาณาจักรฟูนันเดิม คือดินแดนกัมพูชาในปัจจุบัน รวมถึง ที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขง โดยยังมีการแบ่งแยกเป็นรัฐอิสระต่าง ๆ เช่น *อนินทิตปุระ* และ *ศัมภูปุระ* ความแตกแยกของอาณาจักรเจนละ ทำให้ในเวลาต่อมาต้องตกเป็นเมืองขึ้นของชวา โดยเฉพาะ บริเวณอาณาจักรเจนละน้ำ เนื่องจากตั้งอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเลและยังคงมีความขัดแย้งภายใน

อารยธรรมสมัยอาณาจักรเจนละ

อาคารสิ่งก่อสร้างในบริเวณกลุ่มโบราณสถานสมโบรีไพรกุกเป็นร่องรอยอารยธรรมที่ สำคัญในสมัยเจนละ ศาสนสถานเป็นปราสาทก่อด้วยอิฐ ถือเป็นตัวอย่างปราสาทเขมรซึ่งเก่าที่สุด มี รูปแบบแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างสถาปัตยกรรมของอินเดียได้กับสถาปัตยกรรมท้องถิ่น ที่สร้างด้วยไม้ ซึ่งนักประวัติศาสตร์ศิลปะจัดว่าเป็น “ศิลปะแบบสมโบรีไพรกุก”

ส่วนงานด้านประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาในอารยธรรมสมัยเจนละที่เด่นชัดคือ ประติมากรรมรูปพระหริหระซึ่งเป็นรูปเคารพที่รวมเอาพระวิษณุและพระศิวะเข้าไว้ในองค์เดียวกัน (หริ หมายถึง พระวิษณุ, หระ หมายถึง พระศิวะ) โดยประติมากรรมรูปพระหริหระทั้งงดงามและมี ชื่อเสียงที่สุดคือเทวรูปพระหริหระจากปราสาทอันเดตอายุประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 14 ซึ่งนัก ประวัติศาสตร์ศิลปะเรียกรูปแบบศิลปะยุคนี้ว่า “ศิลปะแบบไพรกเมง และแบบกำปงพระ”

สมัยหัวเลี้ยวหัวต่อ (ช่วงระยะเวลาระหว่างสมัยเจนละและสมัยพระนคร)

สมัยหัวเลี้ยวหัวต่อ (กลางพุทธศตวรรษที่ 14 – กลางพุทธศตวรรษที่ 15) เป็นช่วงระยะเวลา ที่อาณาจักรกัมพูชาเริ่มกลับมีความเข้มแข็งขึ้นอีกครั้ง โดยเริ่มจากการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 กลับมาจากชวาเพื่อประกาศอิสรภาพจากการเป็นเมืองขึ้น จนกระทั่งถึงการสถาปนาเมืองพระนคร หลวง “ยโสธรปุระ” โดยพระเจ้ายโสธรวรมันที่ 1

เหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ของอาณาจักร โดยเฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับกษัตริย์และราชวงศ์นับ ตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ต่อเนื่องสู่ช่วงการสถาปนาเมืองพระนครอย่างเป็นทางการจนถึง พุทธศตวรรษที่ 16 รวมระยะเวลาประมาณ 2 ศตวรรษได้ถูกบันทึกไว้โดยละเอียดในศิลาจารึกสดก ก่อกรรมซึ่งถือเป็นหลักฐานที่สำคัญที่สุดในการศึกษาประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชาช่วงต้นสมัย พระนคร

การประกาศเอกราชของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2

เหตุการณ์สำคัญในช่วงเวลานี้เริ่มขึ้นเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ซึ่งเชื่อว่าเดิมเป็นเจ้าของผู้สืบเชื้อสายมาจากราชสกุลแห่งเจนละน้ำ และคงถูกจับเป็นเชลยเมื่อครั้งชวายนกกองทัพมารุกรานพระองค์ได้เสด็จกลับมาจากชวาเพื่อขึ้นครองราชย์ โดยทรงประกาศเอกราชไม่ขึ้นต่อชวาและทรงราชาภิเษกพระองค์เป็นกษัตริย์ในปี พ.ศ. 1345 ที่นครอินทรวุระ (ปัจจุบันอยู่บริเวณเมืองตโงงมมูม จังหวัดกำแพงจาม) พระญาติวงศ์ในอดีตอาณาจักรเจนละน้ำได้เข้ามาสวามิภักดิ์ เมื่อประทับอยู่ที่เมืองอินทรวุระได้ระยะหนึ่ง พระองค์ได้ทรงรวบรวมหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อเพิ่มความมั่นคงของบ้านเมือง โดยทรงย้ายราชธานีไปประทับที่เมืองหริหรัลย ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของทะเลสาบเขมร (ปัจจุบันคือตำบลโรลัวส์ เมืองสุทรนิคม จังหวัดเสียมเรียบ) จากนั้นพระองค์ทรงย้ายไปประทับที่อมเรนทรปุระ ซึ่งอาจได้แก่บริเวณบารายตะวันตกในปัจจุบัน ต่อมาได้ทรงโปรดให้สถาปนาอนุเขพนมกุเลนขึ้นเป็นราชธานีอีกแห่งหนึ่งมีนามว่ามหนทรบรรพต นอกจากนี้พระองค์ทรงขยายอำนาจของอาณาจักรกัมพูชา ณ บริเวณทะเลสาบเขมร และบริเวณที่ตั้งเดิมของอาณาจักรเจนละน้ำ ส่วนทางด้านเมืองกวปุระ (เจนละบก) ยังคงอยู่นอกพระราชอำนาจของพระองค์

บทาวิชาศาสนา “เทวราชา” (กมรเตง ชคต ต ราช)

พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทรงประกาศอิสรภาพเพื่อให้กัมพูชาพ้นจากการถูกปกครองโดยชวาด้วยการประกอบพระราชพิธีราชาภิเษกสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นพระจักรพรรดิ (Cakravartin) ผู้ยิ่งใหญ่แห่งอาณาจักรกัมพูชา โดยกระทำพิธีนี้ที่เขามหนทรบรรพต (พนมกุเลน) และในการนี้พระองค์ทรงโปรดให้พราหมณ์ประกอบพิธีกรรมสถาปนา “เทวราชา” เพื่อสถาปนาเทพเจ้าผู้เป็นราชาของเทวดาทั้งปวงให้เป็นเทพผู้คุ้มครองอาณาจักร และประดิษฐานรูปเคารพ “เทวราชา” บนเขพนมกุเลน โดยเรียกสถานที่นี้ว่า “ศาสนบรรพต” (ภูเขาอันเป็นที่ตั้งศาสนสถาน) ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของเมืองพระนคร ณ ที่แห่งนี้ได้ปรากฏร่องรอยโบราณสถานหลายแห่งที่มีรูปแบบศิลปะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ซึ่งนักประวัติศาสตร์ศิลปะเรียกว่า “ศิลปะแบบกุเลน”

ประเด็นที่เกี่ยวกับการสถาปนา “เทวราชา” นั้น นักวิชาการฝรั่งเศสอธิบายความหมายของ “Devarāja” [เทวราชา] ว่าเป็นพิธีทางศาสนาที่แต่งตั้งพระราชาให้เป็นเทวะ หรือหมายถึงพิธีสถาปนาเทวะผู้เป็นราชาให้เป็นเทวดาคุ้มครองราชบัลลังก์ ซึ่งเทวดาค้นนี้น่าจะได้แก่พระศิวะผู้เป็นราชาของเหล่าเทวะตามคติการนับถือของชาวอินเดียภาคใต้ ขณะที่ทัศนะของนักวิชาการไทย (ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรสระริน) อธิบายว่า “เทวราชา” ซึ่งในภาษาเขมรโบราณเรียกว่า “Kamrateñ Jagat ta Rāja” [กมรเตง ชคต ต ราช] นั้น ตามข้อมูลจากจารึกกล่าวว่ามีกษัตริย์นำเอาเทวราชา หรือ กมรเตง ชคต ต ราช ย้ายไปด้วย เมื่อมีการย้ายราชธานีแต่ละครั้ง กรณีนี้ “เทวราชา”

จึงน่าจะหมายถึงประติมากรรมรูปเคารพของเทพผู้คุ้มครองราชบัลลังก์และอาณาจักร ซึ่งอยู่ในรูปของศิวลึงค์อันเป็นสิ่งแทนองค์พระศิวะ และถูกอัญเชิญไปประดิษฐานที่ศาสนสถานประจำราชธานี (ศาสนบรรพต) โดยในปลายรัชกาล พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ได้ทรงย้ายราชธานีกลับมาที่หริหราลัย และประทับอยู่ที่นั่นจนสวรรคต โดยทรงนำ เทวราชา (กมรเตง ชคัต ต ราช) กลับมาประดิษฐานที่หริหราลัยด้วย ซึ่งหลังจากสวรรคตพระองค์ทรงมีพระนามว่า “ปรเมศวร”

ความรู้เรื่องของกัมพูชาในเมืองหริหราลัย ก่อนสร้างเมืองพระนคร

หลังจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 สวรรคต เมืองหริหราลัยยังคงเป็นราชธานีสืบต่อมาอีก 2 รัชกาล คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 โอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ในรัชกาลนี้ ไม่ปรากฏเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์มากนัก ทราบแต่เพียงว่าพระองค์ทรงพระปรีชาสามารถด้านการคล้องช้าง หลังจากที่พระองค์สวรรคตโดยไม่มีรัชทายาท ราชสมบัติจึงตกแก่พระญาติทางฝ่ายพระมารดาของพระองค์คือพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 โดยหลังจากขึ้นครองราชย์พระองค์ทรงพัฒนาแหล่งน้ำและการชลประทานในเมืองหริหราลัยด้วยการขุดสระขนาดใหญ่คือ บารายอินทรดฎากะ และมีการย้ายน้ำไปยังทุ่งนารอบ ๆ ราชธานี นอกจากนี้ยังทรงโปรดให้สร้างปราสาทอิฐ 6 หลังบนฐานเดียวกันคือ ปราสาทพระโค ทางทิศตะวันออกของบารายอินทรดฎากะเพื่ออุทิศถวายบรรพบุรุษ โดยมีลักษณะเฉพาะในสมัยนี้ซึ่งเรียกว่า “ศิลปะแบบพระโค” และสร้างศาสนบรรพตประจำราชธานีคือปราสาทบากอง นอกจากนี้พระองค์ยังทรงผูกสัมพันธ์ไมตรีกับต่างแดน คือ จีน ชาว และจามปา อีกด้วย

สมัยเมืองพระนคร

ในปี พ.ศ. 1432 พระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 สวรรคต พระเจ้ายโสวรมันที่ 1 ผู้เป็นพระโอรส ทรงขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบิดา โดยในระยะแรกพระองค์ยังคงครองราชย์อยู่ที่ราชธานีหริหราลัย ในปี พ.ศ. 1436 ทรงโปรดให้สร้างปราสาทโลเต็ยที่กลางบารายอินทรดฎากะเพื่ออุทิศถวายต่อพระราชบิดา และทรงโปรดให้สร้างเมืองพระนครยโสธรปุระ หรือเมืองนครธม (Angkor) บริเวณภูเขาพนมบาแคง ซึ่งตั้งอยู่ห่างออกไปราว 15 กิโลเมตรทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองหริหราลัย

พระเจ้า “ยโสวรมัน” ปฐมกษัตริย์แห่งเมืองพระนครหลวง “ยโสธรปุระ”

หลังจากที่ทรงย้ายราชธานีมาตั้งที่ยโสธรปุระแล้ว พระเจ้ายโสวรมันที่ 1 ได้ทรงเลือกเขาพนมบาแคงเป็นศูนย์กลางของเมืองพระนคร และเป็นที่ตั้งสร้างศาสนบรรพตประจำรัชกาลไว้บนยอดเขาเพื่อประดิษฐานเทวราชา รูปแบบศิลปะในช่วงนี้จึงเรียกว่า “ศิลปะแบบบาแคง” (ชื่อของรูปแบบศิลปะเขมรในสมัยเมืองพระนครมักจะเรียกตามศาสนสถานประจำแต่ละรัชกาล)

ราชธานีใหม่แห่งนี้มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์เหมาะต่อการเพาะปลูกมากกว่าหริหราลัย และนอกจากเขาพนมบาแค่ง ยังมีภูเขาอีก 2 ลูกซึ่งเป็นสถานที่เหมาะกับการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์คือ เขาพนมบุก และพนมโกรม ซึ่งพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 ได้ทรงสร้างศาสนสถานบนภูเขาทั้ง 2 นี้ด้วย ทั้งยังได้ทรงสร้างศาสนสถานสำหรับพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ทุก ๆ นิกายเพื่อที่นักบวชหรือผู้แสวงบุญได้ใช้ศึกษาหาความรู้ทางด้านปรัชญาศาสนา ด้านสาธารณสุขโรค พระองค์ทรงโปรดให้ขุนบารายยโศธรตฎากะ (บารายตะวันออก) ซึ่งมีความยาว 7 กิโลเมตร กว้าง 1,800 เมตร และทรงโปรดให้สร้างถนนตัดตรงไปยังอดีตราชธานีหริหราลัย

อาณาเขตของอาณาจักรกัมพูชาในรัชสมัยของพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 ครอบคลุมพื้นที่โดยรอบทะเลสาบเขมร โดยในรัชกาลของพระองค์กัมพูชาได้มีการทำสงครามกับมลายูหรือจาม พระองค์เสด็จสวรรคตราว พ.ศ. 1450 โดยทรงมีพระนามหลังสวรรคตว่า “บรมศิวโลก”

เมืองเกาะแกร์ (โฉก ครรคัยร์) ราชธานีคู่พระนครยโศธรปุระ

หลังจากที่พระเจ้ายโศวรมันที่ 1 สวรรคต พระโอรส 2 พระองค์ คือพระเจ้าหรรษวรมันที่ 1 และพระเจ้าอีสานวรมันที่ 2 ได้ขึ้นครองราชย์สืบต่อกันตามลำดับในเมืองพระนคร ใน 2 รัชกาลนี้มีการสร้างปราสาทกระวาน ทั้งยังได้สร้างปราสาทบักย์จำรุงเพื่ออุทิศถวายพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 อีกด้วย แต่เนื่องจากพระเจ้าหรรษวรมันที่ 1 ขึ้นครองราชย์ขณะยังทรงพระเยาว์จึงมิได้มีบทบาททางการเมืองมากนัก ในปี พ.ศ. 1471 พระปิตุลาของพระองค์ (พระสวามีของพระขนิษฐาในพระเจ้ายโศวรมันที่ 1) คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 4 จึงประกาศพระองค์เป็นอิสระและเสด็จขึ้นครองราชย์ที่เมือง “เกาะแกร์” หรือชื่อในจารึกภาษาเขมรคือ “โฉก ครรคัยร์” [Chok Gargyar] ซึ่งตั้งอยู่ห่างไปทางตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองพระนครราว 100 กิโลเมตร ปัจจุบันอยู่ในเขตจังหวัดพระวิหาร

พระเจ้าอีสานวรมันที่ 2 ขึ้นครองราชย์หลังจากพระเชษฐาหรรษวรมันที่ 1 สวรรคตและได้ประทับอยู่ที่ยโศธรปุระ ส่วนพระเจ้าชัยวรมันที่ 4 ก็ยังทรงครองราชย์ที่ราชธานีเกาะแกร์ของพระองค์ สถานการณ์ยังคงเป็นเช่นนี้ จนกระทั่งพระเจ้าอีสานวรมันที่ 2 สวรรคต ตั้งแต่นั้นมา พระเจ้าชัยวรมันที่ 4 จึงทรงปกครองทั้งราชธานีที่เกาะแกร์และเมืองพระนครแต่เพียงพระองค์เดียว จนสวรรคตที่เมืองเกาะแกร์ในราว พ.ศ. 1484 และได้รับพระนามว่า “บรมศิวบท” จากนั้นพระโอรสของพระองค์คือพระเจ้าหรรษวรมันที่ 2 ได้ครองราชย์ต่อที่เมืองเกาะแกร์ได้ประมาณ 3 ปีก็สวรรคต

เนื่องจากการย้ายราชธานีดังกล่าว จึงมีการย้าย กมรเตง ชคัต ต ราช ไปประดิษฐานที่เมืองเกาะแกร์ด้วย และที่เมืองนี้ก็ได้เกิดรูปแบบศิลปะที่มีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเองซึ่งมีลักษณะเด่นที่นิยมการแสดงความเคลื่อนไหวของงานประติมากรรม เรียกว่า “ศิลปะแบบเกาะแกร์”

การกลับเมืองพระนคร และการขยายพระราชอำนาจ

หลังจากกษัตริย์ผู้ครองเมืองพระนครและเมืองเกาะแก้วสวรรคต ได้มีจารึกกล่าวว่า กษัตริย์ที่ขึ้นครองราชย์ต่อจากนั้นมีพระนามว่า *ราเชนทรวรมัน* (ที่ 2) ซึ่งเป็นโอรสของพระขนิษฐาองค์หนึ่งของพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 ส่วนฝ่ายพระบิดาสืบเชื้อสายจากราชวงศ์กวางปุระแห่งเจนละบก การเสด็จขึ้นครองราชย์ของพระองค์ทำให้กัมพูชามีอาณาเขตกว้างขวางและมีความเป็นเอกภาพมากยิ่งขึ้น เพราะทรงได้รับพระราชสมบัติทั้งทางฝ่ายพระราชบิดาและพระราชมารดา

ด้วยทรงมีพระประสงค์ที่จะแสดงพระองค์ว่าสืบเชื้อสายมาจากกษัตริย์เมืองพระนคร พระเจ้าราเชนทรวรมัน จึงละทิ้งเมืองเกาะแก้ว ัญญเชิญเทวราชากลับพระนครและขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ที่ยโศธรปุระ โดยได้สร้างปราสาทแปรรูปเป็นเทวสถานประจำรัชกาลประดิษฐานเทวราชานอกจากนี้พระองค์ยังทรงฟื้นฟูบูรณะโบราณสถานต่าง ๆ ในเมืองพระนครอีกด้วย เช่นดำเนินการสร้างปราสาทปักษีจำกรงที่สร้างยังไม่เสร็จ สร้างคันเขื่อนของบารายตะวันออก และสร้างปราสาทแม่บุญตะวันออกไว้กลางบาราย

นอกจากนี้ ในรัชกาลของพระองค์ยังมีการสร้างปราสาทโดยขุนนางชั้นสูงในราชสำนักมากมายหลายแห่ง ซึ่งปราสาทหลังที่รู้จักกันดีที่สุดคือปราสาทบันทายศรี สร้างโดยพระมหाराชครูพรามณ์ยัชฌูวราหะ ผู้สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าหรรษวรมันที่ 1 เหตุการณ์สำคัญอีกเหตุการณ์หนึ่งในรัชสมัยของพระองค์คือกัมพูชาได้ยกกองทัพไปรบกับจามป่าถึงเมืองญัตรัง ส่วนด้านศิลปกรรมในรัชกาลนี้ปรากฏถึง 2 รูปแบบคือ “ศิลปะแบบแปรรูป และแบบบันทายศรี”

พระเจ้าราเชนทรวรมันเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. 1511 ได้รับพระนามว่า “สิวลोक” และต่อมาพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 พระโอรสในพระเจ้าราเชนทรวรมันขึ้นครองราชย์ ด้วยความที่พระองค์ยังทรงพระเยาว์ ในช่วงระยะต้นรัชกาล บทบาททางการเมืองจึงอยู่ที่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์คือราชครูพรามณ์ยัชฌูวราหะ

ศาสนสถานที่เด่นชัดในสมัยของพระองค์มีหลายแห่ง เช่น ปราสาทตาแก้ว ซึ่งอาจเป็นศาสนบรรพตประจำรัชกาลแต่สวรรคตก่อนสร้างเสร็จ ปราสาทพิมานอากาศ ซึ่งอาจเริ่มสร้างมาก่อนหน้านี้ รวมถึงยังโปรดให้สร้างอาศรมต่าง ๆ มากมาย จน พ.ศ. 1544 พระเจ้าชัยวรมันที่ 5 สวรรคตโดยได้รับพระนามว่า “บรมวิโรโลก” ต่อมาพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 1 ผู้เป็นพระภาคิไนยทรงขึ้นครองราชย์ต่อได้เพียงปีเดียวก็สวรรคต หลังจากนั้นได้เกิดเหตุจลาจลแย่งชิงราชสมบัติขึ้น

พระราชอำนาจอันแข็งแกร่งรอบคลุมที่ราบสูงทางตอนเหนือ

ผลจากความไม่สงบเรียบร้อยในบ้านเมืองทำให้ในที่สุดได้มีกษัตริย์ครองราชย์ถึง 2 พระองค์ในช่วงเวลาเดียวกัน คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ทรงครองราชย์ ใน พ.ศ. 1545 ณ เมืองพระ

นครยโศธรปุระ และอีกองค์หนึ่งคือพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ซึ่งทรงมีอำนาจการปกครองอยู่แถบบริเวณอาณาจักรชเวทอพนอกทางตอนเหนือ ต่อมาพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ได้ยกทัพบุกเข้ายึดเมืองพระนคร จนกระทั่ง พ.ศ. 1553 จึงได้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์แห่งกัมพูชาแต่เพียงพระองค์เดียว

ในรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 อาณาจักรกัมพูชาได้ขยายอาณาเขตออกไปกว้างไกลถึงบริเวณที่ราบสูงโคราช ลพบุรี ปราจีนบุรี และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ซึ่งได้พบจารึกของพระองค์อยู่มากมาย และหลักฐานสำคัญบนเทือกเขาพนมดงรักคือปราสาทพระวิหาร นอกจากนี้ทางภาคใต้ ยังทรงโปรดให้สร้างปราสาทพนมจีโซร์ (จังหวัดคาแก้ว) โดยรูปแบบศิลปะในยุคนี้คือ “ศิลปะแบบคลัง” ซึ่งเรียกตามปราสาทคลังเหนือและคลังใต้ในเมืองพระนคร พระองค์ทรงอุปถัมภ์ทั้งศาสนาพุทธและพราหมณ์ โดยโปรดให้ปราสาทพินานอากาศเป็นศาสนบรรพตประจำรัชกาล ส่วนด้านการต่างประเทศพระองค์ทรงเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีกับจีน

หลังจากพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 สวรรคต โดยได้รับพระนามว่า “นิรวาณบท” พระโอรสพระนามว่า อุทัยทิตยวรมันที่ 2 ครองราชย์ต่อจากพระบิดา และในรัชกาลนี้ปรากฏโบราณสถานโบราณวัตถุอันทรงคุณค่ามากมาย เช่น ปราสาทบาปวนศาสนบรรพตประจำรัชกาล บารายตะวันตกที่มีขนาดใหญ่ถึง 16 ตารางกิโลเมตร และโปรดให้สร้างปราสาทแม่บุญตะวันตกที่กลางบารายซึ่งที่แห่งนี้ได้พบประติมากรรมสำริดรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ขนาดใหญ่ ศิลปะในสมัยนี้เรียกว่า “ศิลปะแบบบาปวน” นอกจากนี้ยังมีสถานที่อีก 2 แห่งซึ่งมีความสำคัญและมีชื่อเสียงมาก คือเพิงหินริมแม่น้ำและแผ่นหินทองแม่น้ำบนเขาพนมกุเลนและกบาลสเปียน อันเป็นต้นน้ำของแม่น้ำที่ไหลเข้ามายังเมืองพระนคร ณ ที่นี้ได้มีการสร้างประติมากรรมเทวรูปจำนวนมากรวมทั้งศิวลึงค์นับพันองค์ โดยมีความเชื่อว่าจะทำให้แม่น้ำที่ไหลเข้าสู่เมืองพระนครมีความศักดิ์สิทธิ์

อิทธิพลและอำนาจแห่งราชวงศ์มหิธรปุระ

พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 สวรรคตโดยไม่มีพระราชโอรส พระอนุชาคือพระเจ้าธรรมวรมันที่ 3 จึงขึ้นครองราชสมบัติ ในรัชกาลนี้ไม่มีการสร้างศาสนสถานที่ใหญ่โตเนื่องจากเหตุจลาจลภายในทวีความรุนแรงขึ้นจนทำให้จามปายกัพมาตีอาณาเขตทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รัชกาลนี้สิ้นสุดลงอย่างกะทันหัน เนื่องจากพระเจ้าธรรมวรมันที่ 3 สาบสูญพระองค์ไปอย่างไม่ทราบรายละเอียดและไม่มีการทายาทสืบทอดราชบัลลังก์

ในขณะเดียวกันราชวงศ์มหิธรปุระ เริ่มมีอำนาจในการปกครองขึ้นทางภาคเหนือบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล กษัตริย์ผู้ปกครองทรงพระนามว่า ชัยวรมันที่ 6 ดังปรากฏหลักฐานของราชวงศ์นี้คือปราสาทหินหลายแห่งทางตอนใต้ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือประเทศไทย เช่น ปราสาทพิมาย ปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทพนมวัน ส่วนในเมืองพระนครกษัตริย์ที่ครองราชย์ต่อจากพระเจ้า

หรรษวรมันที่ 3 คือ พระเจ้า*นฤปดินทวรมัน* ทรงพระองค์ทรงทำสงครามกับพระเจ้าชัวยวรมันที่ 6 แห่งมหิธรปุระ และเมื่อพระเจ้าชัวยวรมันที่ 6 สวรรคต พระเจ้า*ชรณินทวรมันที่ 1* ผู้เป็นพระอนุชา ขึ้นครองราชย์ต่อ แต่พระองค์ไม่ปรารถนาในราชสมบัติจึงถูกพระเจ้า*สุริยวรมันที่ 2* พระราชนัดดา จึงแย่งชิงพระราชบัลลังก์ และทรงทำสงครามกับพระเจ้า*นฤปดินทวรมัน* แห่งเมืองพระนครจนได้รับชัยชนะ และนำความรุ่งเรืองมาสู่เมืองพระนครและอาณาจักรกัมพูชาอีกครั้ง

มหाराชสุริยวรมันที่ 2 ผู้สร้างมหาปราสาทนครวัด

พระเจ้า*สุริยวรมันที่ 2* ทรงเป็นพระราชกษัตริย์ที่มีความยิ่งใหญ่และความมั่งคั่งเจริญรุ่งเรือง มาสู่อาณาจักรกัมพูชา โดยทรงเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตกับจีนและได้รับพระเกียรติอันสูงส่งจากจักรพรรดิจีน พระองค์ทรงขยายพระราชอำนาจด้วยการทำสงครามกับนานาประเทศ เช่น จามปา สยาม มอญ ญวน และได้รับชัยชนะมาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งสงครามกับจามปาที่สามารถยึดกรุงวิชัยเมืองหลวงของอาณาจักรจามปาไว้ได้ และทรงมีชัยเหนืออาณาจักรของชาวมอญที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา อาณาจักรของพระองค์จึงกว้างขวางยิ่งขึ้น พระเจ้า*สุริยวรมันที่ 2* ทรงทำสงครามจนวาระสุดท้ายของพระชนม์ชีพ โดยเชื่อว่ารัชกาลของพระองค์สิ้นสุดลงเมื่อทรงปราศรัยในการรบที่ตั้งเกียรติมรดกทางอารยธรรมของอาณาจักรกัมพูชาที่พระเจ้า*สุริยวรมันที่ 2* ทรงสร้างไว้ และเป็นสิ่งอันภาคภูมิใจของชาวเขมรมาจนถึงทุกวันนี้คือ ปราสาทนครวัด อันเป็นสิ่งมหัศจรรย์ของโลก โดยทรงใช้เป็นเทวสถานประจำรัชกาลและเป็นสิ่งแทนเขาพระสุเมรุ โดย “ศิลปะแบบนครวัด” จัดว่าเป็นรูปแบบศิลปะประจำรัชกาล นอกจากนี้พระองค์ทรงสร้างปราสาทจำนวนมาก เช่น ปราสาททมมมานนท์, ปราสาทเจ้าสายเทวดา, ปราสาทบันทายสำหร และปราสาทบึงมาลา เป็นต้น

จากนั้น ผู้เป็นพระญาติ (ลูกพี่ลูกน้อง) ของพระเจ้า*สุริยวรมันที่ 2* คือ พระเจ้า*ชรณินทวรมันที่ 2* ได้ทรงขึ้นครองราชสมบัติ โดยส่งพระโอรสไปเป็นแม่ทัพปกครองจามปา (ซึ่งต่อมาคือพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7) หลังจากนั้นไม่นาน พระเจ้า*ยโศวรมันที่ 2* ผู้สืบทอดราชบัลลังก์ได้ถูกขุนนางกบฏออบปลงพระชนม์และขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้า*ตรีภูวนาทิตยวรมัน* ซึ่งทรงครองราชย์อยู่ประมาณ 20 ปี กองทัพจามปาโดยการนำของพระเจ้า*ชยอินทวรมันที่ 4* กษัตริย์จามปาและแม่ทัพเรือชาวจีน ได้เข้ายึดเมืองพระนครสำเร็จและปลงพระชนม์พระเจ้า*ตรีภูวนาทิตยวรมัน*

พระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 และยุคทองแห่งอารยธรรมของอาณาจักรกัมพูชา

หลังจากจามปาปกครองเมืองพระนครอยู่ 4 ปี พระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ได้กลับมาขึ้นเถลิงราชบัลลังก์โดยขับไล่จามปาออกไปจากเมืองพระนครและทรงบูรณะเมืองพระนครให้รุ่งเรืองดังเดิมด้วยการสร้างกำแพงพระนครมหาปราสาทบายัน อันเป็นปราสาทประจำรัชกาล และปราสาทอื่น ๆ เป็น

จำนวนมาก เช่น ปราสาทพระขรรค์ ปราสาทตาพรหม ปราสาทบันทายคูฎฐิ ปราสาทนาคพัน ปราสาทวัดนคร ปราสาทพรหมบาตี ปราสาทบันทายฉมาร์ บารายชัยตฎากะ และสระสรง ซึ่งถือว่าเป็นยุคของ “ศิลปะแบบบายน” อันเป็นรูปแบบศิลปะเขมรโบราณยุคสุดท้าย

ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อาณาเขตดินแดนของอาณาจักรกัมพูชาได้ขยายออกไปกว้างขวางที่สุดในประวัติศาสตร์ และเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองและมีอำนาจมากที่สุดในภูมิภาค โดยทางเหนือจรดเมืองเวียงจันทน์ (ประเทศลาว) ทิศตะวันตกจรดทะเลอันดามัน โดยมีโบราณสถานปรากฏเป็นหลักฐานในหัวเมืองต่าง ๆ บนแผ่นดินไทย เช่น ลโวทยปุระ (ลพบุรี), สุวรรณปุระ (สุพรรณบุรี), ชัยราชบุรี (ราชบุรี), ศรีชัยวัชรบุรี (เพชรบุรี) และ ศรีชัยสิงห์บุรี (ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี) เป็นต้น

ด้านการศาสนาในรัชกาลนี้ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเปลี่ยนมานับถึงพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน โดยมีพระมหาลีคือพระนางอินทรวที ผู้มีความเชี่ยวชาญสรรพวิทยาต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านปรัชญาทางสายมหายาน ในด้านสาธารณสุขโลกและการคมนาคม นอกจากทรงโปรดให้ขุดสระน้ำ 2 แห่ง และขุดคลองส่งน้ำในเมืองพระนครแล้ว พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังโปรดให้สร้างถนนและสะพานจำนวนมาก และยังได้ทรงโปรดให้สร้าง อโรคยศาลาซึ่งเป็นเสมือนโรงพยาบาลถึง 102 แห่ง และที่พักคนเดินทางอีก 121 แห่ง ด้วยพระองค์นับถือพุทธศาสนาจึงทรงเล็งเห็นถึงความทุกข์ทรมานปราชัยเป็นสำคัญ โดยทรงคำนึงว่า “โรคทางกายของประชาชนนี้เป็นโรคทางใจที่เจ็บปวดยิ่ง เพราะความทุกข์ของราษฎร แม้มิใช่ความทุกข์ของพระองค์ แต่เป็นความทุกข์ของเจ้าเมือง”

อาณาจักรกัมพูชาช่วงก่อนสิ้นสุดสมัยพระนคร

หลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สวรรคต ความยิ่งใหญ่และความรุ่งเรืองของอาณาจักรกัมพูชาเริ่มลดลง โดยพระเจ้าอินทรวรมันที่ 2 พระโอรสของพระองค์ ได้ขึ้นครองราชย์ต่อมา โดยมิได้ให้ความสำคัญกับหัวเมืองต่าง ๆ ในอดีตมากนัก สยามหรือไทย จึงเริ่มมีอิทธิพลมากขึ้นเรื่อย ๆ ทางภาคตะวันตก จนต่อมาสามารถประกาศเอกราชและก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 โดยการนำของพระเจ้าศรีอินทราธิราช (พ่อขุนผาเมือง)

ต่อมาพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 ทรงขึ้นครองราชย์ต่อ พระองค์ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ ทรงโปรดให้สร้างเทวาลัยมังกลารัตนในเมืองพระนคร และได้ทำลายร่องรอยของพุทธศาสนาที่เคยรุ่งเรืองในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ความขัดแย้งกันระหว่างศาสนาพุทธและพราหมณ์ที่เกิดขึ้นตลอดช่วงปลายสมัยพระนครจึงทำให้ความเข้มแข็งของอาณาจักรกัมพูชาลดลงมาก โดยในรัชกาลนี้ ตรงกับช่วงเวลาที่เกิดกบฏและกบฏไคยข่านและกบฏไคยข่านกษัตริย์แห่งมองโกลมีอิทธิพลทางตอนเหนือ และเพื่อป้องกันการถูกรุกราน จึงมีการเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตและส่งบรรณาการไปถวายมองโกล

กษัตริย์ในรัชกาลต่อมาคือพระเจ้าศรีนทรธรรมัน เป็นช่วงเวลาที่จีนส่งราชทูต จิวตาควน มายังกัมพูชา และได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมของกัมพูชาสมัยเมืองพระนครราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งถือเป็นเอกสารจดหมายเหตุที่ทรงคุณค่ายิ่ง หลังจากนั้นในรัชกาลพระเจ้าศรีนทรชัยวรมัน อิทธิพลของพุทธศาสนาแบบเถรวาทเริ่มมีขึ้นในกัมพูชา โดยปรากฏจารึกภาษาบาลีซึ่งเชื่อว่าเป็นหลักแรกในกัมพูชา ในราวปี พ.ศ. 1852

กษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์กัมพูชาสมัยพระนครคือพระเจ้าชัยวรมาทิเปศวร หรือพระเจ้าชัยวรมันที่ 9 ซึ่งขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 1870 ร่องรอยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในช่วงนี้มีน้อยมาก โดยทราบแต่เพียงว่าลัทธิไสวณิกายยังเป็นศาสนาในราชสำนัก เรื่องราวจากพระราชพงศาวดารเขมรเล่าถึงกษัตริย์ผู้ครองพระนครต่อมาในราว พ.ศ. 1885 ว่าคือพระเจ้านิรวาณบพ หรือนิพพานบพ โดยมีได้ทราบถึงการสืบราชสันตติวงศ์จากกษัตริย์ที่ปรากฏพระนามในจารึกสมัยพระนครแต่อย่างไร แต่จากตำนานเรื่องเล่าได้กล่าวไว้ว่าพระองค์เป็นบุตรของนายแดงหวาน (Trasak Ph'acem) เจ้าของสวนแดงที่ขึ้นครองราชย์หลังจากได้ปลงพระชนม์พระราชองค์หนึ่งซึ่งเขาเข้าใจผิดคิดว่าเป็นโจร และจากพงศาวดารซึ่งถือเป็นหลักฐานอ้างอิงประวัติศาสตร์กัมพูชาสมัยหลังเมืองพระนครได้กล่าวไว้ว่า เมืองพระนครยังคงมีกษัตริย์ครองราชย์สืบต่อมาจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 20 จึงได้ถูกทิ้งร้างไปในที่สุด

บทที่ ๖ วิทยายุทธศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ความสัมพันธ์ของยุคสมัยทางประวัติศาสตร์กับยุคสมัยทางภาษาและจารึกของอาณาจักรกัมพูชา

หลักฐานประเภทศิลาจารึกมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการบอกเล่าเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์กัมพูชา ในยุคสมัยต่าง ๆ นับตั้งแต่สมัยก่อนพระนครเป็นต้นมา เนื่องจากศิลาจารึกเป็นหลักฐานร่วมสมัยที่สร้างขึ้นเพื่อบันทึกเหตุการณ์หรือเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในแต่ละยุค โดยไม่สามารถแก้ไขเปลี่ยนแปลงข้อความได้ นอกจากจะมีการขูดลบหรือเกิดการชำรุดของตัวอักษร

ต่อมาหลังจากสิ้นสุดสมัยเมืองพระนคร คือในสมัยจตุमुख ละแวก อุดงค์ สมัยอาณาจักรขอมฝรั่งเศส จนกระทั่งถึงสมัยปัจจุบัน ศิลาจารึกก็ยังคงเป็นหลักฐานที่มีความสำคัญร่วมกับวรรณกรรมเขมรประเภทอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมประเภทพงศาวดารและวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ล้วนเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สามารถสื่อถึงเรื่องราวและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละสมัยได้ชัดเจนกว่าหลักฐานประเภทอื่น ๆ

ดังนั้นเพื่อเป็นการอธิบายสรุปประเด็นทางประวัติศาสตร์กัมพูชาและลำดับการแบ่งยุคสมัยทางภาษาและวรรณกรรมเขมรเข้าด้วยกัน จึงได้นำเสนอข้อมูลในรูปของตาราง โดยแสดงถึง

ความสัมพันธ์ระหว่างยุคสมัยทางประวัติศาสตร์กับยุคสมัยทางภาษาและจารึกของอาณาจักรกัมพูชา ตั้งแต่เริ่มเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์จนถึงสมัยปัจจุบัน ดังนี้

ตารางที่ 3 ตารางแสดงความสัมพันธ์ของยุคสมัยทางประวัติศาสตร์กับยุคสมัยทางภาษาและจารึกของอาณาจักรกัมพูชา

ค.ศ.	คริสต์ ศตวรรษ	ยุคสมัยทาง ประวัติศาสตร์	ยุคสมัยทางภาษาและจารึก	พุทธ ศตวรรษ	พ.ศ.
-100	-1	ช่วงเริ่มรับอารยธรรมอินเดีย		5	500
0				6	600
100	1	อาณาจักรฟูนัน	สมัยก่อนการบันทึกประวัติศาสตร์ การบันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอาณาจักร อาศัยจากจดหมายเหตุจีน	7	700
200	2			8	800
300	3			9	900
400	4			10	1000
500	5			11	1100
600	6	อาณาจักรเจนละ	สมัยก่อนพระนคร ใช้อักษรอินเดียได้ และรูปแบบอักษรที่คล้าย จารึกภาษาสันสกฤตและภาษาเขมร โบราณ	12	1200
700	7	ช่วงเจนละบก - เจนละน้ำ		13	1300
800	8	ช่วงระยะการเป็นเมืองขึ้นของชวา		14	1400
900	9	ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ	สมัยพระนคร ใช้อักษรเขมรสมัยพระนคร จารึกภาษาสันสกฤตและภาษาเขมร โบราณ ใช้อักษรอินเดียเหนือในปลาย พ. 15 – ต้น พ. 16 ปรากฏจารึกภาษาบาลีเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาท พ.ศ. 1852	15	1500
1000	10	อาณาจักรพระนคร		16	1600
1100	11			17	1700
1200	12	ช่วงแห่งความเจริญสูงสุด		18	1800
1300	13	ช่วงปลายสมัยพระนคร		19	1900
1400	14		20	2000	
1500	15	สมัยจตุมูข	สมัยหลังพระนคร (สมัยกลาง) ใช้อักษรเขมรสมัยกลาง จารึกภาษาเขมรสมัยกลางและภาษาบาลี	21	2100
1600	16	สมัยละแวก		22	2200
1700	17	สมัยอุดงค์		23	2300
1800	18			24	2400
1900	19			25	2500
1900	20	อาณาจักรเขมรฝรั่งเศส	สมัยปัจจุบัน ใช้อักษรเขมรปัจจุบันและอักษรลาติน	25	2500
2000		สังคมราษฎร์นิยม		26	2500

หมายเหตุ : ช่วงยุคสมัยต่าง ๆ ที่แสดงในตารางนี้ใกล้เคียง โดยประมาณกับการกำหนดศักราช

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล นายณัฐพล จันทรงาม
 วัน-เดือน-ปีเกิด 28 มกราคม พ.ศ. 2523
 ที่อยู่ 38/1 ซอยจันทน์ 32 แยก 2 ถนนจันทน์ แขวงทุ่งวัดดอน เขตสาทร
 กรุงเทพมหานคร 10120

ประวัติการศึกษา

- พ.ศ. 2541 สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จากโรงเรียนวัดสุทธิวราราม
 พ.ศ. 2545 สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับ 2 วิชาเอกภาษาไทย
 วิชาโทภาษาตะวันออก จากคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
 พ.ศ. 2546 ศึกษาต่อหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก
 ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์